Regionális alternatívák
—
társadalmi szerepek

Lokális terek történeti és társadalomtudományi elemzései

Regionális alternatívák
—
társadalmi szerepek

Lokális terek történeti és társadalomtudományi elemzései

A kötet az MTA Domus intézményi kiadvány támogatási pályázat támogatásával készült.

MTA 200 ÉVES A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Szerkesztette:
Bajcsi Ildikó
Ribní Ferenc

Szakmai lektorok:
Bozó-Szűcs Diána
Sýkora Hernády Katalin

Kézirat-előkészítés és szöveggondozás:
Burza Patrícia Kármen

Tördelés és programozás:
Tóbiás Krisztián

ISBN: 978-80-975165-2-9
EAN: 9788097516529
Kiadja: Impulzus, 2026.

Tartalom

Előszó 6

I. Történeti portrék, társadalmi szerepek

Fritz Beke Éva: A reformátusok és az izraeliták kapcsolata a 19. századi Komáromban 9
Számadó Emese: Egy vezérigazgató tragikus halála 29
Pokornyi Gábor: Zilahy Lajos élete és kapcsolata Komárommal 54

II. Határok, konfliktusok és történelmi fordulópontok

Gonda Gyöngyvér: Komárom az 1848/49-es szabadságharcban és az azt követő időszakban 63
Balahó Zoltán: A dunai határ Komáromnál. A trianoni döntés hatása egy város társadalmára 83
Bajcsi Ildikó: A zsidóság és a cigányok üldözése Komáromban a nyilas diktatúra alatt (1944–1945) 115
Ábrahám Zsolt Tamás: Légitámadások elleni védekezés Észak-Komárom területén (1944–1945) 132

III. Településtörténet és emlékezetkultúra

Kukolík András: Mezővárosok és más központi helyek az Ipoly partján – Az Ipoly mente középkori településhálózatának vizsgálata 146
L. Juhász Ilona: A holokauszt komáromi emlékezete a temetőben és a közterekben 170
Gál Zoltán: Település mint tanterem. Emlékművek a helytörténet oktatásában 189

IV. Új kutatási és elemzési perspektívák a társadalomtudományokban

Ribní Ferenc: Mit lát a gép? – Mesterséges intelligencia támogatott képi tartalomelemzés a társadalomtudományi kutatásokban 212
Takács Viktor Tamás: Hatékonyságmérés a politikai marketingben: a politikai piackutatás nyolc eszköze Dél-Szlovákiában 236

A kötet szerzői: 254

Előszó

Az Impulzus Társulás 2024. december 13-án Révkomáromban helytörténeti konferenciát szervezett *Regionális alternatívák – Társadalmi szerepek* címmel. A rendezvény célja elsősorban azoknak a lokális kutatásoknak a bemutatása volt, amelyek sok esetben háttérbe szorulnak a nagypolitika eseményeivel szemben. E hiánypótló vizsgálatoknak a bemutatására nyújtott lehetőséget a társulásunk szervezésében megvalósult konferencia. A rendezvényen számos helyi kutató vett részt. A konferencián elsősorban a Komárommal, illetve környékével kapcsolatos vizsgálatok kerültek fókuszba. A rendezvény további célja azoknak a társadalomtudományi témáknak a prezentálása volt, amelyek elsősorban a szlovákiai magyar kisebbséggel kapcsolatos vizsgálatokat mutatták be. A konferencián belül nemcsak szlovákiai, de magyarországi előadók is prezentálták kutatási eredményeiket. A rendezvény szervezésében a dél-komáromi Klapka György Múzeum, illetve a TéKa Társulás is részt vállalt. Ez utóbbi szervezetnek köszönhetően számos fiatal kutató vett részt az eseményen.

Jelen kötet hátterét tehát a fent említett konferencián elhangzott előadások adják. A kiadvány olyan helytörténeti és társadalomtudományi mélyvizsgálatokat mutat be, amelyek elsősorban Komárom történetéhez kapcsolódnak. Ezt jelzi a kiadvány *Történeti portrék, társadalmi szerepek* című fejezete, amelyen belül a Komáromhoz, illetve környékéhez kötődő társadalmi folyamatok, valamint a város kiemelt személyiségei kapnak helyet.

A Határok, konfliktusok és történelmi fordulópontok című második fejezet Komárom város 19–20. századi történetében végbement történeti fordulópontjaihoz – az 1848–1849-es szabadságharchoz, az első világháborút követő államváltozáshoz, illetve a második világháború időszakának eseményeihez – kapcsolódik.

A *Településtörténet és emlékezetkultúra* című fejezet elsősorban olyan tanulmányokat közöl, amelyek a településhálózati vizsgálatok mellett az emlékezeti helyeket állítja középpontba. Ebben a fejezetben Komárom városán kívül fókuszba kerül az Ipoly mente településhálóz-

zatának a vizsgálata, amely újszerű módszerekre építve közli kutatási eredményeit. A fejezet külön érdeme, hogy a helytörténetnek az oktatásban betöltött szerepéről is szó esik.

A kötet utolsó – *Új kutatási és elemzési perspektívák a társadalomtudományokban* című – fejezetén belül olyan társadalomtudományi kutatások kerülnek a fókuszba, amelyek a mesterséges intelligencia kutatásmódszertani szerepét elemzik, valamint a politikai piackutatás eszközeit mutatják be Dél-Szlovákiában.

Összegezve, jelen kötet arra vállalkozott, hogy társulásunk 2024. évi rendezvényére alapozva bemutassa azokat a legújabb helytörténeti fókuszú, illetve társadalomtudományi eredményeket, amelyek kiegészítik és sok szempontból árnyalják a makroszemléletű vizsgálatokat. A történeti, illetve a társadalomtudományi kutatások összekapcsolása pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a múltban zajlott események napjainkban is hatnak, s lokális szinten mindmáig alakítják közösségeink társadalmi folyamatait. A kötet megjelenéséhez elsősorban az Impulzus Társulás tagjai járultak hozzá. Emellett köszönettel tartozunk a Magyar Tudományos Akadémia Határon Túli Magyarok Titkárságának, amely a Domus intézményi kiadvány támogatási pályázatán belül kötetünk kiadását támogatta.

Komárom, 2026. január 15.

A szerkesztők

I. Történeti portrék, társadalmi szerepek

Fritz Beke Éva

A reformátusok és az izraeliták kapcsolata a 19. századi Komáromban

Az antiszemita mozgalmak terjedése a 19. századi Európában

1880. október 15-én jelent meg Istóczy Győző szerkesztésében a 12 Röpirat című havilap I. évfolyamának 1. száma[1] – ezt követően 12 évig tartotta fenn magát –, amelybe most – a teljesség igénye nélkül – következzék egy kis betekintés:

A *Beköszöntő* című fejezetben a szerző megemlítette azt a kezdeményezést, amelyet még az 1878-as év tavaszán indítottak el. Ám az akkor megjelent Jövőnk című hetilapot megfelelő érdeklődés hiányában 5 hónap után, még az év augusztusában beszüntették. Akkoriban csalódott szájízzel vették tudomásul, hogy nem találtak követőkre. Ám az azóta eltelt időszak mégiscsak őket igazolta, és Istóczy örömmel állapította meg, hogy a szűk két évvel azelőtti fáradozásuk nem volt hiábavaló, mivel nézeteik (még 1878–1879-ben) Németországban visszhangra találtak, onnét pedig az egész művelt világban elterjedtek. 1880-ra már Oroszországban, Észak Amerikában, Angliában, sőt számos európai országban is fellángolt az antiszemita mozgalom. Majd örömmel konstatálta, hogy végre Magyarország sem képez kivételt. Ezt követően azt fejtegette, vajon mi az oka annak, hogy a zsidóság a vészharangokat kongatja? Miért nem tűri a kritikát? Ha az országban élő 60 milliós németséget, a 100 milliós szlávságot gond nélkül lehet kritizálni, akkor a 8–10 milliós zsidóságra miért nem lehet szólni egy rossz szót sem? Hiszen eddig nem történt semmi egyéb, mint a parlamentben elhangzott egy-két kritizáló felszólalás, melyet a többség

1 *Istóczy Győző:* 12 röpirat. https://mtda.hu/tizenket_ropirat/1_evfolyam/1_evf_01_szam.pdf (letöltés: 2025. aug. 2.)

kinevetett, illetve a Jövőnk című folyóiratban néhány hónapon keresztül megjelent gúnyolódó hangnemű újságcikkeket a nyomtatott sajtó többsége igyekezett földbe döngölni – ám ezáltal is az antiszemiták malmára hajtották a vizet. Majd örömmel állapította meg, hogy a zsidóságot pártolók tábora fogyatkozik, akiket csodabogaraknak tituláltak. Ezt követően azt tanácsolta elvbarátainak, ha közülük valaki egy ilyen „csodabogárral" találkozik, akkor tegye fel neki a kérdést, hogy ismeri-e a Talmudot… Istóczy feltételezte, hogy ha az illető ismerné a Talmudot, akkor bizonyára más nézetei lennének a zsidóságról. A 9. oldalon megemlíti a Talmud 1701. évi fordítását, amelynek magyar címe „A felfedezett zsidóság, vagyis tudósítás arról, miként káromolják sat. a zsidók a keresztyénséget." Majd Istóczy kifejtette, hogy az akkori zsidóság igyekezett megvesztegetni Eisenmenger János Endrét, a fordítót – a heidelbergi egyetem tanárát –, és amikor nem jártak sikerrel, megkörnyékezték I. Lipót császár tanácsosait. Azok meggyőzték a császárt, miszerint a mű a katolikus vallás ellen irányul, ezért a császár elkoboztatta az összes hozzáférhető példányt… Ezt követően Eisenmengert folyamatosan zaklatták és – állítólag bánatában – hamarosan elhunyt. Hozzátartozói I. Frigyes porosz királyhoz fordultak jogorvoslásért, melynek eredményeképpen három egyetem – giesseni, heidelbergi, mainzi – tudósain kívül a rabbinikus tudósok is megvizsgálták a fordítást. A zsidó tudósok is kénytelenek voltak elismerni, hogy a fordítás helyes és megállja helyét. Ezután I. Frigyes kiadatta a művet. Néhány évtized elteltével, 1787-ben a zsidóság kitartása eredményeként a berlini bíróság a következő ítéletet hozta:

> Az Eisenmenger által a zsidó classicus írók műveiből merített kivonatok oly hűséggel lettek lefordítva, amely minden próbát kiáll. Mivel maguk a zsidók bűntettnek tartják, rabbinusaik kijelentéseit képtelenségeknek nyilvánítani, csak önmaguknak tulajdoníthatják, ha egészséges eszű olvasók méregből mézet, esztelenségből igazságot, türelmetlenségből türelmességet ellenségeskedés és gyűlölségből barátságot és szeretetet kiolvasni a legjobb akarat mellett sem képesek.[2]

A Talmud fordítása körüli viták, nyugtalanságok az európai nemzetek körében kisebb-nagyobb időközzel újra és újra felszínre kerültek.

2 Uo.

A 19. században látott napvilágot Dr. Rohling német nyelvű fordítása Der Talmudjude címen, amelyet többek között magyarra is lefordítottak Talmud-zsidó címen, és a század végén már az ötödik kiadása jelent meg. A zsidóság ez ellen a fordítás ellen is tiltakozott, és állítólag 1 000 tallér jutalmat ajánlottak fel annak a rabbinikus tudósnak, aki egyetlen hibát is felfedez benne, de 1880-ig nem akadt ilyen ember. Vagyis feltételezhető, hogy a mű helytálló. Ezt követően a munkából Istóczy számos olyan idézetet mutatott be, amelyek szerint a zsidóság célja a nem zsidó (goj) nép elnyomása, kizsákmányolása, vagyonaik megszerzése. Az istentelenek (nem zsidók) ellen szabad bűncselekményt elkövetni. Továbbá Istennek tetsző dolog, ha a zsidó nem segít az istentelen (nem zsidó) embertársán.[3] A 22 Röpirat c. folyóirat 1. számában a Talmudról szóló fejezet után a kagalról található öt oldal. Istóczy jellemzéséből kiderült, hogy az eredetileg oroszországi zsidók községtanácsa volt, amelyből világszerte egy titkos szervezet fejlődött ki, melyet az Oroszországból mindenfelé kivándorló zsidók honosítottak meg, és fő célja a nem zsidó lakosság vagyonának megszerzése. A következő fejezetekben arról olvashatunk, hogy megreformálható-e a zsidóság, és egy amerikai zsidóellenes kongresszusról, illetve annak határozatairól is beszámoltak.

Istóczy és társai által szított zsidóellenes kedélyek hatására az antiszemita mozgalom lassan terjedni kezdett az országban. Az 1880-as év végén már a Komáromi Lapok is elkezdett foglalkozni a témával.

A zsidóság helyzete a komáromi sajtó tükrében

A Komáromi Lapok 1880. december 4-én megjelent számában a magát Anti-antisemitának[4] nevező szerző kifejtette, hogy az 1880-as év utolsó hónapjai akár az „Istóczy évad" nevet is viselhetnék, mert pro vagy kontra, de mindenütt csak erről beszéltek. Az egyik tábor a nem zsidók kizsákmányolójának tekintette a zsidóságot, míg a másik tábor csavaros eszű, fondorlatos népként emlegette őket. Az események sorozata oda vezetett, hogy színt kellett vallani… Ez pedig azzal a kockázattal járt,

3 Uo. 10–14.

4 *Anti-antisemita*: Az anti-semita mozgalom és a mi izraelitáink. Komáromi Lapok 1. (1880) 23. sz. 2.

hogy a zsidóság mellett állásfoglaló újságíróra könnyen ráragasztották a „zsidóbérenc" vagy a „megvesztegetett zsurnalista" jelzőt. A cikk írója szerint az antiszemitizmust az egyes területeken élő zsidóság elfogulatlan bírálatával lehetne megállítani. Majd elmondta, hogy az Istóczy által leírt, a zsidók általi rémségek Komáromban és környékén nem tapasztalhatók. A továbbiakban megjegyezte, hogy az itt élő zsidóság semmivel sem rosszabb bármely más polgárnál.[5]

Az ugyan igaz, hogy körükben vállalkozó szellemű, gyakorlatias és életrevaló törekvések tapasztalhatók, de a zsidók esetében miért számítanának bűnnek ezek az emberi tulajdonságok, míg az ilyen tulajdonságokkal rendelkező keresztény ember pozitív elbírálásban részesülne?! – tette fel a kérdést a szerző. A cikk írója elismerte, hogy néhány izraelita valóban tekintélyes vagyonra tett szert az uzsorakölcsönökből, viszont arra is felhívta az olvasók figyelmét, hogy néhány ember gonoszságát nem szabad általánosítani egy egész népre.

Ezzel az írással egy polémia vette kezdetét, ugyanis két héttel később a Komáromi Lapokban Nagyvasvári – aki az 1860-as évek közepén bátran kiállt a zsidóság mellett – azon véleményének adott hangot, hogy helytelen mindenkit egyforma mércével mérni, mert bizony nagyon sok esetben az ártatlanok is szenvednek a bűnösök tettei miatt. A vagyonszerzés, a meglévő javak gyarapítása emberi tulajdonság, mely hajlamos a gyengébbek kihasználására. A zsidóságnak pedig azt javasolta, hogy soraik közül saját módszerekkel igyekezzenek kiirtani az ilyen élősködőket – ezáltal bizonyítva, hogy méltó tagjai a magyar társadalomnak –, ne pedig ellenröpiratokat gyártsanak, melyek csak még jobban szítják az elmérgesedett kedélyeket. A hitközségek figyelmét pedig arra hívta fel, hogy becsületes, feddhetetlen elöljárókat válasszanak, akiknek tekintélye lesz a környezetükben élő, nem izraelita lakosság körében is. Majd a zsidó leányokat szólította fel véd- és dacszövetségre, törekedjenek rá, hogy magyar vőlegényeikkel kötött házasságukra magyarul hangozzék az áldás, valamint idegen hangzású neveik helyett válasszanak szép magyaros neveket, és még

5 Mivel Pap Gábor munkásságát 2015-től kutatom, jelen írásomhoz a 2017-ben megjelent tanulmányomat is felhasználom. [szerző megj.] *Fritz Beke Éva:* Pap Gábor a Dunántúli Egyházkerület szuperintendense, komáromi lelkész a Pápai Poel Zedek és a Komáromi Gemilud Chaszodim dísztagja. Teológiai Fórum 9. (2017) 2. sz. 107–151.

ha több nyelven is beszélnek, otthonaikban akkor is a magyar legyen a társalkodási nyelv. [6]

A zsidóságról szóló írások szerzői közül nem maradhatott ki a két közismert komáromi személyiség, Pap Gábor püspök, komáromi református lelkész és Schnitzer Ármin rabbi sem. Mindketten a Komáromi Lapok 1880. december 24-én megjelenő számában tették közzé gondolataikat. A református szuperintendens írása elején az isteni küldetés jellemzőit, majd Jézus Krisztus megjelenésének okát tárja fel, miszerint az emberekben, nemzetekben elhatalmasodott az önös érdekek utáni vágy. A többség csak a saját hasznát hajszolta. Az erény és az igazság elveszítette jelentőségét. Az emberiség megromlott erkölcsileg, lélekben elsötétített, nyomorúságából szabadító után vágyakozott. Azt a szabadítót várta a világ, akinek eljövetelét megjövendölték a héber nemzet prófétái. Ez a szabadító Jézus Krisztus volt – akire karácsonykor emlékezik a keresztyén világ –, aki minden nép Istenének hirdette azt az Istent, aki Atya és szeretet. A továbbiakban Pap Gábor arra törekedett, hogy Jézus Krisztus társadalomformáló tevékenységére irányítsa az olvasók figyelmét. Kifejtette, hogy a király és alattvalója, az úr és szolga, a gazdag és szegény egy dologban azonosak: mint emberek egyenlőek, és édes testvérek! Méltóságuk emberiségükben van, mert mint embereken, mindegyikükön egyformán ragyog Isten képe! Jézus Krisztus azt a szeretetet hirdette, amely minden emberre egyformán kihat: faji, nemzetiségi és vallási megkülönböztetés nélkül. Ugyanis Isten előtt nincs római, görög vagy zsidó, hanem előtte mindenki kedves, aki az Ő akarata szerint cselekszik.[7] Ezután a püspök rámutatott az emberek közti testvéri szeretet fontosságára, és hangsúlyozta a jézusi tanítás jelentőségét:

> Ha testvérileg tekintenénk, és mint velünk egyenlőt szeretnénk minden embert, ha nem emelnének közénk elkülönző válaszfalat nemzetiség, vallási és más érdekek, ha szerető szívvel közelednénk mindenkihez, bármely nemzetiséghez vagy vallásfelekezethez tartozzék is az; ha az antisemita s más ily irányú mozgalmak nem indíttatnának, s egyesek kétségtelenül létező hibáiért s bűneiért az egész osztályra – melyben

6 *Nagyvasvári:* Az anti-antisemita mozgalomhoz. Komáromi Lapok 1. (1880) 25. sz. 1–2.

7 *Pap Gábor:* Karácsony ünnepén. Komáromi Lapok 1. (1880) 26. sz. 1.

annyi ártatlan van – nem dobná rá az igazolhatlan kíméletlenség, a nem érdemlett kárhoztatás kövét…[8]

Majd azt boncolgatta, hogy az igazi keresztyénség ne szavakban nyilvánuljon meg, hanem az erkölcsös életvitelben, a nemes, embertársaink iránti tettekben, az igazság megismerésében, a felvilágosodás, szabadság hirdetésében. Nemzetünk haladása csak akkor mozdulhat előre, ha az emberek többsége az itt leírtakat magáévá teszi, és azokat a hétköznapi cselekedetei tükrözik vissza. [9]

Schnitzer Ármin a Komáromi Lapok 1880-as karácsonyi számának mellékletében csaknem egy teljes oldalas írásban szólt hozzá a témához. Hozzászólását azzal vezette be, hogy eddig azért nem ragadott tollat, mert úgy vélte, hogy egyrészt e Németországból kiinduló eszme magjai nem verhetnek gyökeret a magyar földben, másrészt pedig Komáromban, ahol minden vallásfelekezet tagjai megértésben, békességben, egyetértésben élnek egymás mellett, nem is érdemes az antiszemita kérdéssel foglalkozni. Ám amikor a tekintélyes férfiú, Nagyvasvári felszólalt az újság hasábjain, a rabbi szükségét látta, hogy kifejtse véleményét, melyet azzal kezdett, hogy a komáromi zsidóság nem szorul rá tanácsokra, a lányokat sem kell véd- és dacszövetség kötésére buzdítani! Majd az antisemita mozgalom elnevezést helyesbítette zsidóellenes mozgalomra, mivel a Németországból útra kelt mozgalom csakis a zsidóság ellen irányult, ám az „antisemita" kifejezés álcájába öltöztették. Ezután Nagyvasvári tévedéseire mutatott rá, majd mély sajnálattal vette tudomásul, hogy elszomorító a tény, hogy a magyarországi zsidóság a 19. század végén szószólóra szorul. A zsidók egyenjogúsítása nem kegyelemből történt, hanem az igazság – egyenlő kötelesség, egyenlő jogok – érvényesült!

A zsidók magyar állampolgárok – házasságkötésük is törvényesen legyen elismerve (gyerekek anyakönyvezésére, neveltetésére is a magyar állampolgári jogrendszer legyen érvényes).

Nem várható el a zsidóságtól a több évszázados elnyomás megszűnte után, röpke 13 év alatt teljesen elhagyja a több évszázad alatt berögzült hibáikat (egyébként a 19. sz. végén minden vallásban lenne újításra való terület). A zsidóság vagyon utáni vágya is a régmúltban

8 Uo. 2.

9 Uo.

gyökerezik: számtalanszor csakis pénzzel tudták kiváltani nyugalmukat, biztonságukat.

A régi időkben a zsidóság csak a kereskedéssel foglalkozhatott: eltiltották a tanulástól, ha ki is tanultak valamilyen szakmát – mesteri pozíciót nem tölthettek be. Azt viszont kihangsúlyozta a rabbi, hogy amikor a haza szólította fiait és leányait, a zsidóság mindig megjelent – ezzel cáfolta Nagyvasvári állítását, miszerint a zsidóság még semmit sem tett a haza oltárára.[10]

Schnitzer 1881-ben zárta gondolatainak ismertetését: kiemelte az iskolák fontosságát, rámutatott a magyar nyelvű rabbiképzők végzős növendékeire, akik tanulmányaik végeztével elszélednek a szélrózsa minden irányába. Továbbá kifejtette, hogy a hitközségek irodájában, magyar nyelven folyik a dokumentáció vezetése. A községi iskolákban a héber Biblia magyar fordítását tanítják. A magyar nyelv általános használata kapcsán még elmondta, hogy a szószékre lépve látja milyen korú a hallgatósága – és lelkiismeretének engedve ennek megfelelően szól az egybegyűltekhez – németül vagy magyarul. Ugyanez érvényes a házasságkötéseknél is. Írását egy Kossuth-idézettel fejezte be. [11]

A Komáromi Lapok következő számában két írás is található a zsidókérdésről. A címoldalon Vasvári intézett nyílt levelet Schnitzerhez, melyben hosszasan taglalta, hogy mondandóját sajnálatos módon félreértelmezte a rabbi, és mint évekkel korábban, most is nyíltan kiállt zsidó honfitársai érdekében. Ezután pedig pontokra bontotta a rabbi válaszát, és hangot adott sérelmeinek. Többek között védelmezte a magyar nemzetet, amelynek hálával tartozik a zsidóság, mert letelepedhettek e földön. [12]

Vasvári írása után egy eszmefuttatás következett a semita kérdésről, amelyről a magát megnevezni nem akaró szerző így vélekedett:

> Igénytelen nézetünk szerint egy nagy semmi, egy keresett ürügy, melynek czége alatt az egyéni – elfogultság, beteges képzeletszülte – nézet az általánosság rovására kifejezést nyerni törekszik. Sem culturális, sem nemzetiségi harcz, melynek lehetne jelentősége, és mert e jelleggel

10 *Schnitzer Ármin:* Az anti-antisemita mozgalomhoz. Melléklet a Komáromi Lapok 1880. évi 26. számához. 3.

11 *Schnitzer Á.:* Az anti-antisemita mozgalomhoz. Komáromi Lapok 2. (1881) 1. sz. 2.

12 *Vasvári:* Nyílt válasz dr. Schnitzer Ármin úrhoz. Komáromi Lapok 2. (1881) 2. sz. 1–2–3.

nem bír, az egész egy egyszerű hetz, melynek már tisztán, mint ilyenek, nem lehet, nincs létjoga.[13]

Ezután párhuzamba állította a németországi és magyarországi társadalmat, majd cikke végén rámutatott a zsidóság soraiból kikerült hírességekre, és hangsúlyozta, hogy az ország területén élő egyéb népekkel ellentétében a zsidóság sosem izgatta a közvéleményt a magyarság ellen.[14]

A Komáromi Lapok következő számában folytatódott a semita kérdés boncolgatása. A cikk írója elismerte az európai zsidóság elnémetesedett voltát, és egyben rámutatott arra a tényre, hogy a városunkban élő zsidóság elsajátította a magyar nyelvet, míg akadnak más nemzet fiai, akik nem is akartak magyarul megtanulni, holott régóta élnek közöttünk. A zsidóság főként kereskedéssel foglalkozik, és – ezt el kell ismerni – vannak köztük a mindenki szemében szálkát jelentő uzsorások is. Viszont azt is el kell ismerni, hogy a keresztények soraiban is szép számban fellelhetőek az ilyen emberek, akik – polgári foglalkozásaik mögé bújva – a meggazdagodásnak ezt a könnyebbik formáját választották. Végezetül az író arra hívta fel az olvasók figyelmét, hogy törekednünk kell az egymás vallásai között álló falak lerombolására. Adjunk lehetőséget az izraelitáknak, hogy hozzánk minél közelebb kerüljenek. Így mi mindnyájan a magyar haza édes gyermeki leszünk, és a semita kérdés magától meg fog szűnni.[15]

A Komáromi Lapokban folyó polémia 1881. január végén zárult Neumann Soma tanító írásával, aki mint nemzetének egy szerény fia szólt honfitársaihoz. Úgy vélte, hogy hazafiúi szempontból három témakört kell megvizsgálni: a magyar és egyéb európai nemzetek egymáshoz való viszonyát; a magyar zsidó és a magyar nemzet viszonyát; milyen feladatok hárulnak a magyar zsidókra e kettős viszonyból adódóan. Ezt követően a cikk írója kifejtette, hogy a gondviselés helyezte a magyar nemzetet azon népek közé, akiknek szerteágazó (nyelvi) rokonsága van egész Európában. Az izraeliták ugyanannak az isteni gondviselésnek köszönhetően kerültek a népek között egyedülálló magyar nemzet kebelébe, és a közös sors forrasztja össze a két nép szívét. A magyar

13 *Sz. n.:* A semita kérdés. Komáromi Lapok 2. (1881) 2. sz. 3.

14 *Sz. n.:* A semita kérdés i. m. 3.

15 *Cato*: A semita kérdés. Komáromi Lapok 2. (1881) 3. sz. 1.

nemzet fennmaradásának feltétele a belső erősödés, illetve gyarapodás, és a zsidóság kötelességének érzi, hogy ebben részt vegyen. Amikor a haza tettekre szólította fel fiait, a zsidóság mindig az elsők között volt, akár pénzbeli adakozásról, akár csatasorba állásról volt szó.[16] A magyaros nevek és magyar nyelv izraelita használata kapcsán több érvet sorolt fel pro és kontra, majd így zárta eszmefuttatását:

> Hitsorsosim! Ha soha eddig, most érkezett el ideje annak, hogy határozottan nemzeties irányban induljunk! Mutassuk meg, hogy nemcsak a nemzet érdeke, hanem a nemzetiség eszméje is szent előttünk; mutassuk meg, hogy magyarok vagyunk, nem csak a közterheknek külső viselésével, hanem a családi összetartozás érzetének egész bensőségével. Hitsorsosim! A mi szent vallásunk tanai szerint minden áldásnak és boldogságnak egyetlen kútforrása a béke.[17]

Ezen gondolatok után még felhívta olvasói figyelmét a belső, családi viszály veszélyeire, valamint a gyűlölködő szomszédokra is, akik látva a belső béke hiányát, könnyebben elbánnak az emberekkel. Nyomatékosan felhívta az olvasók figyelmét a kölcsönös szeretetre, összetartozásra, mert ebben rejlik egy nemzet hatalma, és a „400 000 magyar zsidónak a nemzetbe olvadása tetemesen fokozza a nemzet belső erejét és azon törvények hatályát, melyeknek bástyái a zivataros időkben mindenkor megvédtek és jövőben annál hatalmasabban védenek bennünket."[18]

1882. áprilisában a Komáromi Zsidó Hitközség hivatalosan is megválasztotta Schnitzer Ármint, ezáltal az immár 20 éve itt szolgáló rabbi állandó álláshoz jutott. A hitközség nagy ünnepséget rendezett, melyen az izraelita ifjúság küldöttsége is jelen volt. Dr. Farkas Benő dicsérő szavakkal méltatta az ünnepelt munkásságát, kinek igehirdetései mindig követik a kor tudományos szellemét, és hazafias viselkedésre, a magyar kultúra elsajátítására, hazaszeretetre, áldozatkészségre tanítja híveit. Sajnálatos, hogy 25 év után ismét felütötte fejét az antiszemitizmus, de a Magyarországon élő zsidóság bizakodik

16 *Neumann Soma:* Komárom város izraelita polgáraihoz. Komáromi Lapok 2. (1881) 5. sz. 1.

17 Uo. 2.

18 Uo.

a jövőben, ugyanis az eddigiekben a magyar haza mindig türelemmel viseltetett irántuk. A köszöntőt Schnitzer különös örömmel köszönte meg, és felhívta a figyelmet a haladó szellemű fiatalokra, mert övék a jövő. Ezután kiemelte a hazaszeretet fontosságát, rámutatva arra, hogy a zsidóság csak hálával tartozik a magyar hazának, ugyanis egyedül a magyar király állt ki az országban élő izraeliták mellett akkor, mikor Európa-szerte üldözték a zsidóságot.[19]

A Jókai emléktábla avatása

A komáromiak élték mindennapi életüket és közben nagy lelkesedéssel készülődtek a Jókai Mór szülőháza helyén álló épületen elhelyezett emléktábla avatására. Az eseménynek messze földön híre ment, és 1881. augusztus 20-án hatalmas tömeg gyűlt össze az ünnepélyre, melyen az író betegsége miatt sajnos nem tudott részt venni. A Komáromi Lapok 1881. augusztus 21-én megjelent 34. száma több oldalon foglalkozott a híres író személyiségével.

A folyóirat tudósítója a szájhagyományra hivatkozott a zsidó hitközséghez tartozó területen lévő egykori Jókai rezidencia bemutatásakor:

> A házban református istentiszteleteket tartottak az 1848. szeptember 17-i tűzvészig, melyben az épület megsérült ugyan, de össze nem dőlt. A tűzvész után felújították a tetőt, és izraelita imaház szerepét töltötte be. A későbbiek folyamán az egykori udvarház helyére több épületet emeltek a hitközség tagjai, így például azt az épületet is, amelyen 1881. augusztus 20-án felavatták Jókai Mór emléktábláját. Az ünnepségen köszöntő beszédet mondott Pap Gábor püspök és Schnitzer Ármin rabbi is.

Pap Gábor a város híres szülöttjének hosszadalmas méltatása után rámutatott, hogy az a telek, melyen Jókai szülőháza volt, és a helyén lévő épület áll – az izraelita hitközség tulajdona, ezért:

> Átadjuk e ház mostani szerencsés birtokosának e nem belbecsénél, hanem jelentőségénél fogva értékes emléktáblát s bekérjük azt a háztulajdonos izraelita hitközségnek gondozásába. Erős hitem az, hogy

19 *Sz. n.:* A hitközség lakomája. Komáromi Lapok 3. (1882) 18. sz. 2.

kegyeletes érzéssel és hazafiui gonddal őrköndenek ezen emléktábla fölött. Őseikben – a szent hajdankornak e maroknyi, de lélekben nagy és erős nemzetében megvolt a szépművészeti hajlam, a költészetnek, hazának és szabadságnak szeretete [...] Szeretniök kell a hazát, ahol bölcsőjök rengett s melynek földébe fognak egykor poraik megpihenni. Szeretniök kell a szabadságot, a melynek diadala oldotta fel őket is évezredes bilincseikből. Tanusítaniok kell kegyeletes érzésöket azon nagy szellemek iránt, kik a költészet terén a haza- és szabadság-szeretet szent lelkétől ihletetten fénylő tűzoszlopként járnak előttünk, kiknek sorában Jókai Mór kiváló helyet foglal el. Ezért hiszem én, hogy őrködni fognak ezen emléktábla felett.[20]

A koszorúk elhelyezése után a dalárda fellépése és Kacz Lajos szavalata következett. A tudósító a nap fénypontjaként írta le dr. Schnitzer Ármin ünnepi beszédét, mely után a jelenlévők közül sokan szorítottak kezet a kiváló szónokkal. A rabbi a háztulajdonos hitközség nevében büszkén szólt az egybegyűlt ünneplő közönséghez, és nagy tisztelettel beszélt Jókairól, aki beírta nevét az emberiség történetébe. Nevét egyformán emlegetik a fényes úri lakokban és az egyszerű emberek lakóhelyén. Kiemelte, hogy a ház, amelynek homlokzatán az emléktábla áll, többé nem magántulajdon, hanem a nemzet tulajdona, amelyhez a legdrágább nemzeti emlékek fűződnek, majd így folytatta: „Jókai a mienk. A fa, melynek hatalmas ágazata az ég felé mered, melynek édes gyümölcsén milliók és milliók üdülnek – e város talajában bírja gyökerét. Itt csírázott, itt fejlődött; itt üték meg fülét első hangjai ama nyelvnek, melyet ő elbájoló zenévé idomított."[21]

Ezután az isteni gondviselésre bízva a házat a következő fogadalmat tette:

Én pedig Isten szabad ege felé emelem jobbomat – úgy az élő, mint a jövő ivadékok nevében emelem azon szent fogadásra, hogy míg e hitközség egy tagjának szíve dobog, ezen szívnek dobbanása arra leend szentelve, hogy e ház őriztessék és megóvassék, hogy álljon és maradjon

20 *Pap Gábor:* Ünnepi szónoklat. Melléklet a Komáromi Lapok 1881. évi 34. számához. 3.

21 *Schnitzer Ármin:* Ünnepi beszéd. Melléklet a Komáromi Lapok 1881. évi 34. számához. 4.

az évek legszélső határáig, hirdetvén, hogy itt pillantá meg a nap világát azon férfiú, ki az irodalom világában nappá lett.[22]

Az emléktábla felavatásáról színes hangulatképet tárt az olvasó elé korabeli sajtó. Az ünnepi beszédekből is érzékelhető, hogy a városban jól megférnek egymás mellett a különféle felekezetek hívei.

Pap Gábor és Schnitzer Ármin barátsága

A Jókai Mór emléktábla felavatásakor a két egyház vezetője által elmondott ünnepi beszédből is kiérződött a komáromi reformátusok és a zsidóság jó kapcsolata. De a reformátusok és a zsidóság jó kapcsolata mellett mindenképpen meg kell emlékezni Pap Gábor református lelkész és Schnitzer Ármin rabbi személyes barátságáról is, amely még napjaink olvasói számára is példaértékű. A Komáromi Zsidó Hitközség korabeli történetéről szóló számos összefoglalóban találunk erre való utalást.

Azonban meg kell említeni azt is, hogy az 1882-es tiszaeszlári vérvádat követően országszerte terjedő zsidóellenesség idején meggyanúsították Schnitzer Ármint is. Amint írta, 1883-ban beidézték őt a büntetőbíróságra. Ott megtudta, hogy megtalálták annak a kamocsai legénynek a holttestét, akivel a sachter még az év február elején marhahúst küldött a rabbinak. Ám a legény nem érkezett meg Komáromba, de vissza sem ment a Vág túlsó partján elterülő Kamocsára. A rabbihoz intézett kérdésekből kiderült, hogy a hatóság rituális gyilkosságra gyanakodott, ugyanis a Vág partján találtak egy bomlásban lévő holttestet, és rögtön arra gondoltak, ez bizonyára a kamocsai legény maradványa. Schnitzer kihallgatását követően a maradványokat törvényszéki boncolásnak vetették alá, melyet kizárólag keresztény orvosok végeztek el. Az eredmény magáért beszélt – a holttesten lévő ruhafoszlányok és lakkcipő maradványai alapján nyilvánvalóvá vált, hogy nem a kamocsai legény maradványait találták meg. Ezt követően a bíróság kimondta Schnitzer Ármin ártatlanságát. Annál is inkább, amint azt a rabbi leírta életrajzi munkájában, hogy a kamocsai legény szülei és más tanúk elmondása szerint a legény nem a révet használta

22 Uo.

a folyón való átkelésre, hanem a jégen szeretett volna átkelni, ami azonban beszakadt a súlya alatt, és ő belefulladt a vízbe… A református egyház püspöke ebben az időszakban – amint azt olvashatjuk a rabbi életrajzi munkájában – Eszter könyvét magyarázta vasárnap délutánonként, hogy a gyülekezet tagjai Hámán példájából okuljanak: milyen végzet vár azokra, akik üldözik és gyűlölik a zsidókat.[23]

Ezenkívül a komáromi református gyülekezet könyvtátában fennmaradt az az emléklap – melynek ismertetése a tanulmány végén következik – amelyben többek között az 1882-es vérvádat követő vészterhes időszak kapcsán ez olvasható:

> …azok pedig, kik hivatvák a népet vezérelni és híveiknek irányt adni, hatalmuk szirtjeiről néma tétlenséggel szemlélték a felkorbácsolt szenvedélyek hullámverését: akkor Méltóságod vala az egyedül főpap hazánkban, ki azon szent lelkesedéssel, melyet az igazság iránti szeretet ébreszt, a kötelességérzetnek ama hatalmas erejével, melyet a benső meggyőződés ad, síkra szállott a gyűlölet és vakbuzgóság amaz átkos szülöttje ellen, és körrendeletben figyelmeztette a dunántúli ev. ref. Egyházkerült papságát, hogy hirdetve a szeretet igéjét, csillapítólag hassanak híveikre.[24]

Életrajzi munkájában, kettejük barátsága kapcsán a következő történetet is leírta a rabbi:

> Hisz amikor 1887-ben huszonöt éves szolgálati évfordulómat ünnepeltem, s ő egy nappal korábban, egy egyházi ülés miatt Budapesten tartózkodott, Tisza Kálmán miniszterelnök és főtanácsos kérésére, miszerint maradjon még egy napot, mert nagyon sürgető egyházi ügyeket kellene elintézni, azt válaszolta: „Nem, Exellenciád! Holnap ünnepli évfordulóját a rabbink, otthon kell lennem."[25]

23 *Schnitzer Ármin:* Zsidó kultúrképek (Az életemből). Komárom 2015. 178–179.

24 *Schnitzer Ármin:* Pap Gábor dísztagságát igazoló emléklap. Komárom 1893. 4.

25 *Schnitzer Á.:* Zsidó kultúrképek i. m. 180.

Ezenkívül Schnitzer még egy jelentős mozzanatot említett kettejük barátságából.

Amikor 1891-ben a földönfutóvá vált oroszországi zsidók megsegítéséről volt szó, Pap Gábor, a nemes református püspök színre lépett, és a Komáromi Lapok címoldalon közölte az írását, *Felhívás Komárom város emberiesen érző polgáraihoz* címmel. A püspök rámutatott, hogy a zsidóság és a keresztyénség egy Atyának a gyermekei, tehát testvérek... Az isteni kijelentést tiporják lábbal Oroszországban azok, akik az ottani zsidóságot egyik napról a másikra teszik földönfutóvá. A 19. században, amit a felvilágosulás századának is neveznek, mintha a középkor sötét szellemei keltek volna életre. Többnyire az éj leple alatt támadnak az izraeliták házaira, számtalan esetben szétdúlják a családokat, házastársakat, gyerekeket szüleiktől választanak el. Százezreket üldöznek csak azért, mert más templomban és máshogyan imádják Istent. Az emberi szív fellázad az oroszországi zsidók nyomorúsága láttán. Az Oroszországban élő keresztyének szégyenteljes módon viselkednek honfitársaikkal szemben, akik azon vallás követői,

> amely vallás kebelében ringott a keresztyénség bölcsője, s amely vallást mi isteni kijelentésen alapulónak tartunk, melyre vonatkozólag az Úr Jézus is kijelentette, hogy nem jön annak törvényei eltörlésére, hanem inkább betöltésére. Én az önhibájuk nélkül földönfutó koldusokká lett oroszországi zsidók segélyezésre, könyöradományokkal nyomoruk enyhítésére kérem föl városunk nemesen gondolkodó, emberiesen érző polgárait. Komárom város polgárai nem maradnak el soha ott, hol szent ügy oltárára kellett letenniök áldozatot.[26]

Komáromiak, akik maguk is sok megpróbáltatáson mentek keresztül, együttéreznek a nyomorultakkal, és füleik meghallják azok segélykiáltásait. Felhívása végén a püspök a szegények segítésére vonatkozó jézusi tanítást idézte János evangéliumából és segélygyűjtő bizottságok alakítására buzdította az olvasókat.[27]

26 *Pap Gábor:* Felhívás Komárom város emberiesen érző polgáraihoz. Komáromi Lapok 12. (1891) 24. sz. 1.

27 Uo.

Életrajzi munkájában Schnitzer különös figyelmet szentelt a fenti felhívásnak, melynek külföldi lapokban való megjelentetéséről ő maga gondoskodott. Azt írta, hogy a világ összes lapja átvette ezt az írást, és vezércikkekben közölték elismerésüket Pap Gábor kezdeményezése kapcsán. Természetesen voltak olyanok is, akik – enyhén szólva – nem értettek egyet ezzel a felhívással, és erőteljes támadást indítottak a püspök ellen, Schnitzer szerint „saját lelkészgyermekei"[28] közül is többen rosszallásukat fejezték ki. A felhívásra a tengerentúlról is érkeztek negatív reakciók. [29]

Pap Gábor az izraelita egyletek dísztagja

Bár a tanulmány a komáromi reformátusok és izraeliták kapcsolatáról szól, érintve Schnitzer Ármin főrabbi és Pap Gábor püspök barátságát is, semmiképpen sem hagyható ki az a tény, hogy Pap Gábort két izraelita egylet is dísztagjává választotta.

A Pápai Lapokban június 28-án megjelent hír szerint a Pápai Izraelita Iparosokat gyámolító egylet (Poel Zedek) 1891. folyó hó 21-én dísztagjává választotta Pap Gábort, a zsidóság érdekeiben végzett munkásságáért, különös tekintettel az oroszországi üldözött hittestvéreik megsegítésére intézett felhívásáért. Az egylet jegyzőkönyvét, mely a püspök dísztaggá választását tartalmazta, egy 5 tagú küldöttség adta át Pap Gábornak, aki a tőle megszokott emelt hangnemű beszédben mondott köszönetet a megtiszteltetésért, majd elmondta a küldöttség tagjainak, hogy ő is megtapasztalta az elnyomást, az üldöztetést, és amikor 1848-ban egymás oldalán harcoltak a magyar zsidókkal, azok sose adtak okot arra, hogy hazafiságukban kételkedjen. Majd biztató szavakkal búcsúzott a pápai küldöttségtől, akik meghatódva indultak haza. A díszoklevél elkészítésével Herz Dávid rajztanárt bízták meg. [30]

Két hónappal később a Pápai Lapok arról tudósított, hogy Komáromban megtörtént a díszoklevél[31] átadása. Pap Gábor meghatódva vette át

28 Schnitzer minden bizonnyal Pap Gábor ifjabb lelkészkollégáit értette ezen, mert a püspök egyetlen fia, Elemér, jogi táblabíró, nem pedig lelkész volt. [szerző megj.]

29 *Schnitzer Á.:* Kultúrképek i. m. 180.

30 *Sz. n.:* Pap Gábor ev.ref. püspök az izraelita iparosok egyletének dísztagja. Pápai Lapok 18. (1891) 26. sz. 105.

31 A díszoklevél felirata szerint 1891. május 21-én választották Pap Gábort ez egylet dísztagjává. [szerző megj.]

szép emléklapot. Hangsúlyozta, hogy ő csak kötelességét teljesítette, ezért pedig nem érdemli meg ezt a megkülönböztető figyelmet. Viszont az, aki elmulasztja ezt hanyagság, közöny, rosszakarat miatt, az megrovást, sőt megvetést érdemel.[32] A pápai emléklap átadásáról egy kis hír erejéig megemlékezett a Komáromi Lapok is.[33]

1893. februárjában ünnepelte fennállásának 25. évfordulóját a Komáromi Zsidó Hitközség mellett működő Gemilud Chaszodim (magyarul szeretet gyakorlása[34]) egylet. A komáromi református gyülekezet könyvtárában fennmaradt az az emléklap, amely arról tanúskodik, hogy az egylet fennállásának 25. évfordulója alkalmából, 1893-ban dísztaggá választotta Pap Gábort. Ez a díszkötéses, könyv formájú emléklap felsorolja a református püspök érdemeit, a zsidóság melletti állásfoglalását, különös tekintettel a 19. század két utolsó évtizedében kifejtett munkásságára. A selyembrokát kötésű díszes emléklap a címoldalt követően a Wönöczky Papp-Kovách család színesen megrajzolt címerét tartalmazza. Ezt követően a szöveg fogalmazója – a kor szokásához híven, a mai fülnek furcsán csengő, emelkedett hangnemben – foglalta össze Pap Gábor jellemvonásait. Az egylet tagjai már régóta azon tanakodtak, hogy miként nyilváníthatnák ki szeretetüket e felvilágosodott, nemes lelkű férfiúnak, aki mindig kiállt a zsidóság mellett, sőt az egész emberiséget egy nagy családnak tekinti, és ennek minden tagját testvérnek tekinti. Erre kiváló alkalmat kínál az egylet fennállásának évfordulója. Majd Pap Gábor 1882-ben, a zsidóság érdekeiben kifejtett tevékenységének méltatása olvasható. E szerint ő volt az egyedüli főpap az országban, aki körlevélben hívta fel a lelkészek figyelmét, hogy igehirdetéseikkel lépjenek föl a zsidóellenes nézetek terjedése ellen.[35] Ezután az emléklap írója áttért az Oroszországból menekülő zsidók megsegítéséről szóló felhívásra. Az egylet tagjai hálájukat fejezték ki, hogy mindennek a sok jótéteménynek tanúi lehettek, és a zsoltáros szavaival kívántak áldást a püspök további életére, munkásságára.

32 *Sz. n.:* A pápai izr. iparosok. Pápai Lapok 18. (1891) 34. sz. 141.

33 *Sz. n.:* Pápaiak – Pap Gábornak. Komáromi Lapok 12. (1891) 33. sz. 4.

34 Az emléklap szövege szerint [szerző megj.]

35 Eddig nem sikerült e körlevél nyomára bukkanni. [szerző meg.]

Pap Gábor a fenti emléklap átvétele után is tette a dolgát.

Ha a zsidóságot érintő törvényről kellett szavazni az országgyűlés felsőházában, az izraeliták számíthattak arra, hogy a püspök az ő ügyük érdekében teszi le voksát.

Ezt bizonyítja a Főrendiházi napló is, amikor 1895. május 15-én Vay Béla báró elnöklete alatt tartott LXXXV. országos ülésen „Megkezdetik az izraelita vallásról szóló képviselőházi viszonüzenet tárgyalása."

Az 1895. május 16-ai, LXXXVI. Országos ülés tárgyaként ezt szerepel: „Befejeztetvén a tárgyalás az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat, elfogadtatik." Az aznapi ülés elnöke ismét Vay Béla báró. A programpontok szerint – rövid vita után – az elnök szavazásra bocsátotta a javaslatot, mi szerint „Az 1868-LIII. T.cz.18.,19., 20., 21. és 23. szakaszainak rendelkezései az izraelita vallásra is kiterjesztetnek." A szavazás eredménye 92 kontra 92 és Vay Béla báró „IGEN" szavazatával elfogadták a szóban forgó javaslatot.

Ezután az izraelita vallás recepciójára vonatkozó törvényjavaslat következett. A jegyzőkönyv szerint a szavazás megtörtént, az elnök felolvasta az eredményt:

> A jegyzők összeszámolván a szavazatokat, szavazott összesen 192, ebből igennel szavazott 96, nemmel szavazott 96; így a szavazatok ismét egyenlők lévén, az elnök szavazata dönt, és én a házszabályok 67. §. szerint szavazati jogommal élvén, igennel szavazok. (Éljenzés a baloldalon.) E szerint a törvényjavaslat az izraelita vallásról elfogadtatott az 1., 3., 4., és 5., szakaszokkal. A 2. §. elesvén, 3. §. 2-ik, a 4. §. 3-ik és az 5. §. 4-ik számot fog kapni. Erről a képviselőház szokott módon értesíttetni fog. (Felkiáltások bal felől: Éljen az elnök!)[36]

A fent idézett jegyzőkönyvben Pap Gábor, mint számtalan más esetben is, fontosnak tartotta a zsidóság érdekeit, és május 16-án „igen"-nel szavazott. Ezt a törvényt a képviselőház 1895. október 16-án szentesítette, és 1895. október 18-én hirdette ki.[37]

36 Főrendi napló. 1892–97. V. kötet. 185. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FN-1892_05/?pg=188&layout=s (letöltés: 2021. jan. 15.)

37 https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1892_26/?pg=34&layout=s&query=izraelita (letöltés: 2025. okt. 6.)

A főrendek 1895 októberében is összeültek. A Főrendi napló 1892–97. VI. kötete szerint a XCI., illetve XCII. ülésen Pap Gábor is jelen volt.[38] Innét hazaérkezve néhány nap múlva elhunyt.

Schnitzer Ármin rabbi is megemlékezett – a szokásos emelkedett stílusában – a sorsdöntő eseményekről, és a következő gondolatokkal bizonyára a főrendek októberi ülésére utalt:

> Ekkor a püspök, mint a felsőház tagja, zsidó orvosa kifejezett tiltása ellenére felkelt betegágyából, és Budapestre utazott. Itt a barátai, akiket nyugtalanított szenvedő kinézete, felszólították, hogy azonnal utazzon haza. Ő azonban nem tágított… […]
> A jó püspök halálos betegen érkezett haza, és néhány nappal később kilehelte nemes lelkét.[39]

1895. november 2-án hunyt el Pap Gábor, a nemes lelkű püspök. A Komáromi Zsidó Hitközség 1895. november 3-án tartott közgyűlési jegyzőkönyvének 41. pontjában az elnök jelentette, hogy Pap Gábor egy nappal korábban elhunyt, majd fájdalmas részvétnyilvánítása mellett azt a határozatot hozták, hogy a temetésen testületileg vesznek részt, a ravatalra koszorút küldenek és részvétüket átiratilag fejezik ki a családnak és a református gyülekezet gondnokságának.[40]

A Dunántúli Református Egyházkerület szuperintendensének halálhírét, munkásságának méltatását a világi és egyházi sajtó is a címoldalon közölte az olvasókkal. A lapok a temetésről is részletesen beszámoltak. Több ezer fő gyűlt össze a komáromi református templomban. A pápai főiskola énekkara szolgált szertartáson, ahol búcsúbeszédet Szász Károly püspök tartotta. A koporsót hat ló által vontatott kocsi vitte a temetőbe, ahol Vály Lajos egyházmegyei esperes tartott beszédet.[41]

38 1895. október 21. és 22-én ismét vallásügyi kérdésekről is tárgyaltak a főrendek. Zichy Nándor gróf javaslatait szavazásra bocsátották, és a többség a módosítás ellen volt. A „NEM"-mel szavazók névsorában olvasható Pap Gábor neve is. Tehát ismét a zsidóság érdekeit tartotta szem előtt. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FN-1892_06/?pg=0&layout=s (letöltés: 2025. okt. 6.)

39 *Schnitzer Á.:* Kultúrképek. i. m. 181.

40 Komáromi Zsidó Hitközség Közgyűlési jegyzőkönyve: 1895. november 3. 41. pont.

41 *Sz. n.*: Pap Gábor halála. Fővárosi Lapok 32. (1895) 305. sz. 2821.

A felsőház XCIII. ülése is azzal kezdődött, hogy a főrendek részvétüket fejezték ki Pap Gábor halálhíre kapcsán, és ezt jegyzőkönyvbe is foglalták.

A Komáromi Zsidó Hitközség rendezvényein napjainkban ugyancsak megemlékeznek Pap Gábor munkásságáról, érdemeiről, különös tekintettel a főrabbihoz fűződő barátságáról. Kiadványaikban mindig helyet kap e neves református püspöknek a zsidók érdekében kifejtett munkássága, annak méltatása.

Irodalom- és forrásjegyzék

Kéziratos források

Komáromi Zsidó Hitközség Közgyűlési jegyzőkönyve: 1895. A Komáromi Zsidó Hitközség tulajdona.

Schnitzer Ármin: Pap Gábor dísztagságát igazoló emléklap. Komárom 1893. A Révkomáromi Református Gyülekezet tulajdona

Sajtó

Fővárosi Lapok, 1895
Komáromi Lapok, 1880
Komáromi Lapok, 1881
Komáromi Lapok, 1882
Komáromi Lapok, 1891
Pápai Lapok, 1891

Irodalom

Schnitzer Ármin: Zsidó kultúrképek (Az életemből). Komárom 2015.

Internetes források

Főrendi napló 1892–97. V. köt. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FN-1892_05/?pg=188&layout=s (letöltés: 2021. jan. 15.)
Főrendi napló 1892–97. VI. köt. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FN-1892_06/?pg=0&layout=s (letöltés: 2025. okt. 6.)
Istóczy: 12 röpirat. https://mtda.hu/tizenket_ropirat/1_evfolyam/1_evf_01_szam.pdf (letöltés: 2025. aug. 2.)
Képviselőházi napló 1892–97. XXVI. köt. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1892_26/?pg=34&layout=s&query=izraelita
(letöltés: 2025. okt. 6.)

Számadó Emese

Egy vezérigazgató tragikus halála

Az új-szőnyi Milch család története

Új-Szőny

A mai Dél-Komárom elődtelepülése, Új-Szőny kiváló közlekedési adottságokkal rendelkezett, hiszen a Duna és a Buda/Pest–Bécs főútvonal mellett fekszik, 1856-tól Győrön át Béccsel, 1860-tól Székesfehérvárral, 1884-től Budapesttel, 1891-től Almásfüzitőn keresztül Esztergommal köti össze vasútvonal. A településen a 19. században már 825 fő lakott 152 házban. A terület elsősorban mezőgazdasági jellegű volt, de a Duna közelében már korán megjelentek a fatelepek, ahol tárolták az ideszállított faanyagot. Az 1800-as évek elején[1] már létezett az Eszterházy család tatai és gesztesi uradalmának erdőgazdálkodásához tartozó fatelep, amely közvetlenül a Duna-parton helyezkedett el, és ahonnan a továbbértékesítés történt.[2] A 19. század közepén a kisbéri uradalomnak is volt itt fatelepe.[3] A településnek volt a hajóhídnál egy nagyvendéglője és a főút mellett egy postahivatala. Katolikus temploma 1893-ra épült fel.

1 1823-ban a császári jobbágyok fát fuvaroztak ide, 1828-ban pedig a bokodi elöljáróknak kellett „a nem kis még hátra lévő fa mennyiségnek Új Szőnyre való szállításában" segíteni. – *Szabad György*: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. Bp. 1956. 161. és 225.

2 Uo. 100.

3 *Fényes Elek*: A Magyar Birodalom statisticai, geographiai és történeti tekintetben részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak. Első kötet. Komárom vármegye. Pest 1848. 157.

Új-Szőny 1896-ban egyesült a Duna balparti Komárommal és megkülönböztetésül, nem hivatalosan Komáromújvárosnak nevezték. A magunk részéről az Észak- és Dél-Komárom megnevezést használjuk.

A Milch család

Az izraelita vallású Milch család első itteni említése az 1869. évi népességszámlálásnál tűnik fel, ahol az Új-Szőny, Hídtér utca 18. szám alatti 12 szobás földszintes épület egyik lakásában az 1838-ban Trencsénben született Milch Emanuel fűrészgyári igazgató lakott feleségével, az 1850-ben született Spitzer Franciskával és egy 1846-ban született évi díjas szolgálóval. A fűrészgyár következő említése 1870-ből ismert, amikor Milch Emánuel, az újszőnyi fűrésztelep igazgatója fellebbezett a községi pótadó tárgyában.[4]

1880 májusában a helyi újság arról tudósít, hogy „Új-Szőny község mindinkább városias külsőt nyer. Miként biztos kútfőből hallottuk, Milich Manó [értsd: Milch Emánuel] úr, fűrészgyári volt igazgató, tíz holdnyi területet vásárlott meg, melyre gőzmalmot és fűrészgyárat építtet."[5] A terület a mai Klapka út – Szent László utca – Gyár utca által határolt térség volt, ahol már 1880-ben működött is a fatelep.

Az alapító, Milch Emánuel 1881. november 30-án meghalt, temetése december 2-án volt az észak-komáromi izraelita temetőben. A partecédula feltünteti a rokonságát: felesége, Spitzer Fáni (Franciska), szülei: Milch Bernhard és Janka; gyermekei: Hermann/Ármin, Ernestina, Olga, Viktor és Terézia; fivérei: Márk, Adolf és dr. Milch Zsigmond; nővérei: Mari, Josefa, Ernestina és Neudörfer Roza (szül.: Milch); sógorai: dr. Milch Márk, Neudörfer Izidor, Milch Naftali; sógornői: Karolina (szül.: Spitzer), Fáni (szül.: Popper), Berta (szül.: Reiss) és Jeanetta (szül.: Hübsch).

A vállalatot özvegye és kiskorú örökösei örökölték. 1883-ban közkereseti társasággá alakultak, amelyben özv. Milch Emánuelné szül. Spitzer Franciska és sógora (Spitzer Franciska testvérének, Spitzer Karolinának a férje), Milch Naftali „egyenlő képviseleti joggal" bírtak.

4 Ministerstvo vnútra Slovenskej Republiky Štátny archív Nitre. Gyűlési jegyzőkönyv. 1870. 1028. sz. Dr. Fritz-Beke Éva információja.

5 Komárom, 1880. május 16.

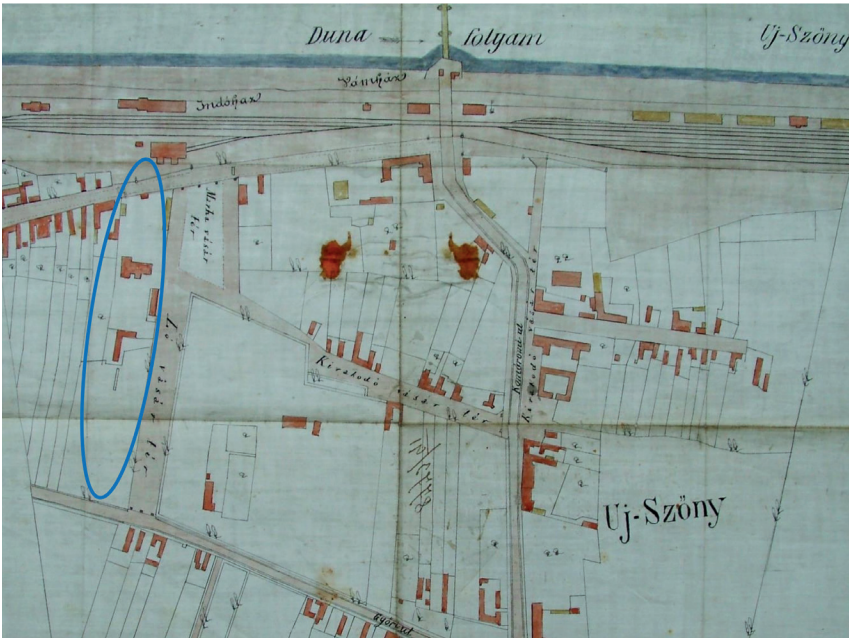

Fatelep Új-Szőny 1891. évi térképén: a Győri út (mai Klapka út),
Ló vásár tér (ma: Szent László utca) és a Gyár utca által határolt területen
Forrás: HU Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltér XV.2.
Térképek levéltári gyűjteménye (1741–1984)

A cég gőzmalmot is üzemeltetett, fakitermeléssel, fa- és építőanyag-kereskedéssel foglalkozott: ácsok számára végeztek fűrészelési munkát, építési vállalatokkal dolgozott, hídépítést, parkettakészítést és fahajók építését vállalta. Kisbéren fióküzemet működtetett.[6] Milch Naftali 1879 óta építési fakereskedő volt Rózsahegyen (Ružomberok/Szlovákia).[7]

1891-ben Komáromban rendezték meg az Ipar- és Gazdasági Kiállítást, amelynek ismertető füzetében Új-Szőnyben „Említendő itt a Milch és Rész czégek fürészmalmai és egy szlavóniai keményfa-árútelep közvetlen a vasúti pályaudvar felett.", az „Élelmi és élvezeti czikkek mint iparkészítmények, – sör, bor és egyéb szeszes italok: Özv. Milch E.-né és Milch N. Uj-Szőny (Komáromm.), liszt."[8]

6 Központi Értesítő, 1884. január 13. 20.

7 Központi Értesítő, 1879. július 24. 1.

8 Ipar- és Gazdasági Kiállítás Komáromban. 1891. Útmutató. Komárom, 1891. 17. és 94.

A telep 1892-ben leégett, de újból felépült és folytatta termelését.[9]

1896. május 27-i bejegyzéssel a fenti „közkereseti társaság harmadik tagja Milch Ármin új-szőnyi lakos, fakereskedő gőzfűrészgyár és gőzmalom üzlettárs tulajdonos, aki a céget a közkereseti társaság többi tagjaival egyenlő joghatálylyal jegyzi, bejegyeztetett."[10]

Milch Ármin (vagy Hermann) 1873. január 26-án született Új-Szőnyben. Kereskedelmi Akadémiát végzett, majd a családi vállalat irányításában kapott helyet. Igazgatósági tagja volt a Transylvánia Fatermelő Rt.-nek és a Komárom megyei Molnárszövetség elnöke volt. A vállalatirányítás mellett Komárom Vármegyei és Komárom Városi Történeti és Régészeti Egylet rendes egyleti tagja, később az igazgatói választmány tagja, 1903-tól pedig a Magyar Numizmatikai Társulat tagja volt. Amatőr régész és szenvedélyes gyűjtő volt, több brigetiói ásatás és fantasztikus gyűjtemény fűződik a nevéhez.[11] Testvérei voltak: Ernesztin (1874–1941, Haas Bertalan felesége), Emma (1882 körül – 1944, dr. Rauscher Zsigmond felesége), Olga (1923-ban halt meg, Zohmann Ottó felesége volt), Terézia (Fried Jenő felesége) és Milch Viktor. Milch Ármin 1902. szeptember 21-én feleségül vette Neuberger Jozefint (szül.: 1880. november 9.), egy jászberényi fakereskedő lányát.[12]

Milch Árminnak és Neuberger Jozefinnek négy gyermeke született: Emanuel (Új-Szőny, 1903. 06. 26. – Ószőny/Bélapuszta, 1930. 04. 25.); István (1906–1945) 1936-ban Angliába emigrált, ahol Steven Melwyn néven, az angol hadsereg katonájaként Afrikában megsebesült. Egy angliai kórházban halt meg; Tibor (1908–1999), aki Mészöly néven színész, dramaturg, színházigazgató volt és Mészöly Gábor (1940–2021) magyar író, dramaturg, valamint Mészöly Júlia édesapja; Vera (1911–1984), Ascher Jedlin (Lengyelország, 1897–1979) felesége, férjével Pozsonyban élt, majd fia, Stephen Gido Jedlin (Pozsony, 1931 – Ausztrália, 1966) születése után 1936-ban Angliába emigráltak.

9 Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye. Szerk. Dr. Borovszky Samu. Bp. 1907. 237.

10 Központi Értesítő, 1896. július 16. 2002.

11 Nevéhez fűződik a koppánmonostori magasparton egykoron állt római őrtorony és a szőnyi Jupiter Dolichenus-szentély feltárása. Utóbbi leletanyagát a Nemzeti Múzeum őrzi.

12 https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9GY1-92VT?i=222&cc=1452460&cat=780570 (Letöltve: 2025. október 13.)

Neuberger Jozefin, Milch Ármin és gyermekeik: István, Vera, Emánuel és Tibor
Forrás: Komáromi Klapka György Múzeum Digitális Adattára, Mészöly Gábor ajándéka

A telep nemcsak vidékre szállított, hanem helyben is árusított, hiszen 1905-ben például a dél-komáromi huszárlaktanya építéséhez biztosították a faanyagot.

A cég minden lehetőséget megragadott a faanyag beszerzésére, 1908-ban például Karánsebesen nyert fakitermelésre jogot

> A volt 13. számú románbánsági határ, őrezredből alakult vagyonközség Fényes és Ruszka községek határában levő 1741 és Teregova község határában levő 2000 holdas erdejében levő bükkfa tömegének megvételére, vállalatnyertesek: özv. Milch E.né és Milch N. (Komárom) teregovai erdőre 218 koronával és a karánsebesi faipar r. t. a fényes ruszkai erdőre 265 koronával holdankint.[13]

Az 1909. évi házsorszámos könyv szerint a gőzfűrésztelep az Újváros, Gyár utca 10. és 12. (régi számon 93–94.) és Országút 37. (régi 94.) szám alatt volt nyilvántartva.[14]

13 Pesti Napló. 1908. április 19. 71.

14 Házsorszámos könyv. Komárom 1909. 32.

A századfordulón az üzem már 130 főt foglalkoztatott és gyermekmunkát is alkalmaztak. Itt dolgozott 1910-ben (12 évesen) gyermekmunkásként a szőnyi születésű Dobi István, aki 1952–1967-ig az Elnöki Tanács elnöke volt.[15]

Az üzemet az első világháború után iparvágány kötötte össze a vasúttal. A nagy rönkfákkal megrakott vasúti kocsikat muraközi lovak vontatták be a telepen lévő tárolóhelyre. A farönköket gőzfűrésszel dolgozták fel.

1913-ban a cég tulajdonosai: özv. Milch Emánuelné, Milch Naftali és Milch Hermann (alapító Milch Emánuel fia, közkedvelt nevén: Ármin). Tisztviselők: Milch Viktor (Milch Hermann testvére), Resz Róbert, Milch Bertalan (Milch Hermann és Viktor unokatestvére), Dukesz Jenő, Weisz Gyula (Milch Bertalan veje) és Marsek Ármin. Raktárkezelő: Izsák András, főgépész: Könnyű Dániel. [16]

1916-ban a Fakereskedők és Faiparosok Országos Egyesülete vidéki választmányi tagjai között ott találjuk Milch Naftalit, 1917-ben a Molnárok Lapja Komáromban jegyzi özv. Milch E.-né és Milch. N. malmát,[17] a Komárommegyei Molnárszövetség elnökeként pedig Milch Hermannt (egyik alelnöke pedig Mészáros Mihály, a gőzmalom tulajdonosa volt).[18]

1916. december 31-én meghalt özv. Milch Emánuelné. Gyászolták gyermekei: Milch Herman, özv. Haasz Bertalanné szül. Milch Ernesztin, Zohmann Ottoné szül. Milch Olga, Milch Viktor, Fried Jenőné szül. Milch Teréz, dr. Rauscher Zsigmondné szül. Milch Emma; anyósa, özv. Milch Bernátné, szül. Krammer Johanna; menyei: Milch Hermanné szül. Neuberger Jozefín, Milch Viktorné szül. Escher Mari; vejei: Zohmann Ottó, Fried Jenő, dr. Rauscher Zsigmond; sógorai és sógórnői: Milch Naftali, dr. Milch Márkus és neje, Milch Adolf és neje, dr. Milch Zsigmond és neje, Wittenberg Ignác és neje és unokái.[19] A cég tulajdonosai Milch Naftali és Milch Hermann lettek.

15 *Dobi István*: Vallomás és történelem. I. Bp. 1962. 42–60.

16 Komárom vármegye Komárom szab. kir. város Közigazgatási Címtára az 1913-iki közönséges évre. VII. évf. 60.

17 Molnárok Lapja, 1917. december 1. 1.

18 Molnárok Lapja, 1917. február 17. 127.

19 Komáromi Újság, 1914. január 4. 4.; Az Est, 1917. január 3. 6.; Világ, 1917. január 2. 1.

1917-ben a Magyar Fakereskedők és Faiparosok Országos Egyesületének vidéki választmányi tagja volt Milch Naftali, aki Budapesten az V. kerület, Falk Miksa u. 8. szám alatt lakott.[20]

A cég 1920-ban keskeny nyomtávú erdei vasút építésére kapott engedélyt Zemianske Kostoľany állomástól – egy fahídon átkelve a Nitra folyón – Dolné Lelovce településig, az ott kitermelt faanyag szállítására. A társaság ugyanis 1918-ban 400 kataszteri hold erdei területet vásárolt meg Dolné Lelovce-ban Tarnóczy Bélától. A műszaki leírás alapján a vasút hossza 3,4 km, nyomtávja 0,76 m volt, és lóvontatású. A cég már 1920-ban szinte az összes fát kivágta, majd a vasutat elbontotta.[21]

1922-ben a kaposvári törvényszék Öreglak székhellyel bejegyezte gróf Jankovich-Bésán Endre és Társa fa- és építési anyagok raktára céget. A cég jegyzésére jogosultak gróf Jankovich-Bésán Endre, továbbá a társtagok, özvegy Milch E.-né és Milch N. cég részéről Milch Naftali és Milch Hermann budapesti fakereskedők.[22]

1922. december 2-án Milch Hermann „kínos szenvedés után elhunyt" Budapesten. Halálának 10. évfordulóján tiszteletére emléktáblát avattak a komáromújvárosi izraelita templomban, amely az örökösei által adományozott területen épült fel 1926-ban.[23]

1923. április 23-án Milch Naftali tekintélyes fakereskedő „munkás életének 73. évében Budapesten elhunyt. A megboldogult a Komáromujvárosban évtizedek óta fönnálló fakereskedő cégnek volt beltagja és városunkban is sok tisztelője van az elhunytnak. Temetése szerdán délután ment végbe Budapesten a rákoskeresztúri izr. temetőben."[24] Milch Naftalit gyászolták: Ring Izsóné szül. Milch Teréz, Komlós J. Antalné szül. Milch Ilona, Deutsch Béláné szül. Milch Zsófia, Neubauer Jenőné szül. Milch Anna, dr. Neuberger Árpádné szül. Milch Frida, Schulz

20 A Magyar Fakereskedők és Faiparosok Országos Egyesülete jelentése 1916. évi működéséről. 1917. 36. és 42. oldal

21 *Teuschel, Vladimír*: Hornonitrianske úzkorozchodné železnice. Lesná manipulácia Zemianske Kostoľany Dolné Lelovce 2025.

22 Pesti Napló, 1922. augusztus 13. 15.

23 Komáromi Lapok, 1922. december 7. 2.

24 Komáromi Lapok, 1923. április 26. 3. Milch Naftalinak és Spitzer Karolinnak rajtuk kívül még egészen biztosan született két gyermeke: 1889. 04. 18-án született Új-Szőnyben Hugo és 1890. 11. 13-án Új-Szőnyben Margita. Rodné matriky r. 1852-1895. Ministerstvo vnútra Slovenskej Republiky Štátny archív v Nitre adatai alapján.

A dél-komáromi zsinagóga 1936-ban
Forrás: Komáromi Klapka György Múzeum Fotótára

Hermanné szül. Milch Margit, Porzsolt Béláné szül. Milch Edith és Milch Imre, a gyermekei, továbbá vejei, unokái, testvérei és rokonai.[25]

A vagyon Milch Hermannéra szállt. Az özvegy azonban nem vezethette egyedül a nagy szaktudást követelő üzletet, Milch Viktor és Milch Imre is részt vettek az üzlet vezetésében. Rajtuk kívül Milch Emánuel is társa volt a cégtulajdonosoknak.[26]

Milch Emánuel hivatalosan 1925-ben lett a komáromi özv. Milch Emánuelné és Milch Naftalin Fakereskedelmi Vállalatnak a cégvezetője. A cég tulajdonosai édesanyja, özv. Milch Hermanné (szül.: Neuberger Josefin, Jászberény, 1880. november 19.), nagybátyja, Milch Viktor és unokatestvére, Milch Imre voltak. A cég üzletköre: gőzfürész, gőzmalom, fakitermelés, fa és épitőanyagkereskedés.[27]

25 Az Ujság, 1923. április 25. 6.

26 Pesti Napló, 1930. július 25. 5.

27 Központi Értesítő. Cégtulajdonosok. 1925. június 25. 570.

Hirdetések
Forrás: Komárommegyei Hírlap, 1930. április 26. 8.

Ez a vállalat bérbe vette gróf Esterházy Tamás nagybirtokosnak, a budapesti társas életben is ismert tatai arisztokratának nagy kiterjedésű erdőségét kitermelés céljából.

1928-ban a Milch cég Budapesten megalapította a Magyar Keményfaipari Részvénytársaságot. A részvénytársaság 1928. október 24-én megtartott alapító közgyűlésen elfogadta alapszabályát, amelyet az 1928. november 5-én tartott rendkívüli közgyűlésen, majd az 1928. november 10-én és 14-én tartott igazgatósági üléseken módosította. Alaptőkéje 200 000 pengő volt, amelyet 1000 névre szóló részvényre osztottak, névértékük 200 pengő volt. A társaság tagjai Milch Emánuel és Milch Imre voltak A Budapest székhelyű vállalat profilja: erdőségek kitermelése, erdők, továbbá mindennemű gömb- és rönkfa vétele és eladása, fűrésztelepek létesítése és bérlete, fatelepek vétele és bérlete, fűrészáruk és tűzifa vétele és eladása, fatermeléssel és faügylettel kapcsolatos mindennemű üzlet kötése, valamint ily üzletekben való részesedés vállalása. Az igazgatóság 2–10 tagból áll.[28] A vállalatban a Milch cégnek: 45%-a, az Országos Faiipari (OFA) Rt.-nek 40%-a, dr. Kálmán Sándornak 10%-a volt. A vállalat Milch Emánuelre bízta a

28 Központi Értesítő, 1928. december 6. 1019.

vezetését, mert az egész szakmában úgy ismerték, „mint a tehetséges nagyapa legtehetségesebb unokáját".[29]

A Keményfaipari Rt. bérbevette özv. Milch E.-né. és Milch N. cég komáromi fűrésztelepét és ezt is Milch Emánuel vezette.[30]

1929-ben megalakult a Komáromi Kereskedők Társulata, amelynek az egyik alelnöke Milch Emánuel lett (elnök: Gyalókay Kálmán, másik alelnök: Kellner László).[31]

Milch Emánuel öngyilkossága

1930. április 25-én tragikus hír rázta meg Komárom közönségét, majd az elkövetkező napok híradásai az egész ország tudomására hozták, hogy „Milch Emánuel, a Magyar Keményfaipari Rt. igazgatóját pénteken a kora délutáni órákban a Billeg-puszta melletti útszakaszon, tragikus módon halálos szerencsétlenség érte."[32]

A halála körülményeiről a következőket lehet tudni:

> Pénteken reggel jókedvűen búcsúzott el a vezérigazgató családjától. Nem tűnt fel senkinek az az intézkedése, hogy a sofőrje maradjon otthon, ő maga ült a volánhoz és azt mondotta, hogy délre hazatér. Almásfüzitő és Tata között kis erdő húzódik. Ennek az erdőnek a szélén állt meg Milch autója. A vezérigazgató kiszállt a kormány mellől, bement az erdőbe, néhány másodperc múlva revolverdörrenés hangzott és Milch Emánuelt holtan találták egy kis tisztáson. Öngyilkosságra senki sem gondolt, mivel tudták, hogy Mitchnek virágzó vállalatai vannak, családi élete a legharmonikusabb, semmi oka nem volt arra, hogy eldobja az életet. A csendőri nyomozás során megállapították azonban, hogy Milch Emánuel énkezével vetett végett életének. Homály fedi azonban azt, hogy miért lett öngyilkos a fiatal huszonkilenc esztendős vezérigazgató. Imádta a feleségét, kislányát s most néhány hét múlva újabb családi esemény eljövetelét várták Milchéknél. Átnézték

29 Pesti Napló, 1930. július 25. 5.

30 Nem is sejtik miért lőtte magát agyon Milch Emánuel. – Az Est. 1930. április 29. 4. Szabó Csaba történész információja.

31 Komárommegyei Hírlap, 1929. november 30. 1.

32 Komárommegyei Hírlap, 1930. április 26. 7.

Fájdalomtól megtört szivvel tudatjuk, hogy a legjobb férj, apa, gyermek és testvér

MILCH EMÁNUEL

f. hó hó 25-én váratlanul elhunyt.

özv. Milch Emánuelné
szül. Gyarmati Rózsi
felesége.

Hermina Mária
gyermeke.

özv. Milch Árminné
édesanyja.

Milch István, Tibor és Vera
férj Jedlin Ascherné
testvérei.

Emlékét örökké kegyelettel őrizzük meg.

Komárom, 1930. április 26-án.

360

Milch Emánuel halotti értesítője
Forrás: Komáromi Lapok, 1930. április 29. 6.

Milch Emánuel utolsó postáját, de még olyan levelet sem találtak, ami akár csak lehangolhatta volna a vezérigazgatót. Mindenki értetlenül áll a tragédia előtt, amelynek kizárólag azt a magyarázatot lehet adni, hogy Milch Emánuel az utolsó esztendőkben olyan túlfeszített tempóban dolgozott, hogy idegei a nagy munka alatt megroppantak.[33]

Halála napján

Milch Emánuel még pénteken felhívta Imre bátyját [szintén fakereskedő] és megbeszélte vele, hogy Milch Imre jöjjön le hozzá autón bizonyos üzleteket megbeszélni. Milch Imre pénteken délben a megbeszélés értelmében autóba ült és ugyanakkor Komáromba Milch Emánuel szintén autóba szállt. Sofőrt nem vitt magával, maga vezette az autót. Tata felé ment autójával és fivére ugyanakkor egy másik útszakaszon robogott Komárom felé. Milch Imre természetesen így nem is találta öccsét Komáromban és csak este értesült arról, hogy milyen tragédia játszódott le az országúton. Mit mond Milch Imre? Hétfőn este érkezett meg Komáromból Budapestre Milch Imre, az öngyilkos

33 Magyar Hírlap, 1930. április 29. 4.

vezérigazgató fivére, aki szintén nem tudja megokolni, hogy mi játszódott le testvérével, amikor revolveréhez nyúlt. — Én pénteken telefonon beszéltem vele. Vidám volt és jókedvű, csak sürgetett, hogy minél előbb jöjjek le hozzá. Én autóba ültem és amikor megérkeztem Komáromba, értesültem arról, hogy nincs otthon. Este tudtuk meg a megrázó hírt. Amikor elment, feleségétől nem búcsúzott el. Nem is közölte vele, hogy elindul. Ez a körülmény is bizonyítja, hogy szegény fivéremnem volt teljesen ura idegeinek, amikor végzetes tettét elkövette.[34]

Napra pontosan egy hónappal Milch Emánuel öngyilkossága után 65 éves nagybátyja, az észak-komáromi Milch Dezső fanagykereskedő is főbe lőtte magát a Vágdunasoron lévő irodájában. Ő már hagyott búcsúlevelet, amelyben azt írta, hogy tettét súlyos anyagi gondjai miatt követte el. Milch Dezsőt édesanyja, özv. Milch Márkné, felesége, Bányai Ernesztine, fia, Miklós Pál gépészmérnök, lánya, Gárdi Jenőné Milch Margit gyászolta.[35]

Milch Emánuelt 1930. április 27-én, vasárnap temették el a szőnyi izraelita neológ temetőben.

A gyászmenet délután fél 3-kor indult el a komáromi temető halottas házától.

A halottas kocsi után haladtak gyalogosan a megboldogult hozzátartozói, rokonai, barátai, tisztelői, munkatársai és a cég egész személyzete. A gyászmenet fél 5 órakor érkezett a szőnyi izraelita temetőbe, ahol az egyházi szertartást a Komárom tulsóféli zsidó hitközségének papja és Fodor Ferenc rabbi végezték. … A temetésen megjelent Komárom város egész társadalma, élén Alapy Gáspár m. kir. kormányfőtanácsos polgármesterrel.[36]

A Magyar Keményfaipari Rt. munkásai a Komárommegyei Hírlapnak eljuttatott levelükből kitűnik, hogy az alkalmazottak szerető, szociális érzékű gyárigazgatónak ismerték:

34 Pesti Napló, 1930. április 29. 4.

35 Komáromi Lapok, 1930. május 27. 3.; Pesti Napló, 1930. június 3. 13.

36 Komárommegyei Hírlap, 1930. május 3. 4.

Milch Emánuel sírköve
Forrás: Komáromi Klapka György Múzeum Fotótára, Rabi Lenke hagyatéka

> A jó Hermán úr teljes képmása költözött fiába és igy végtelen örömünkre szolgált, hogy ő lett a gyár igazgatója. … a munkásság bármilyen irányú kékérésével kerestük fel, soha sem zárkózott el a kérések elöl, mindig volt néhány kedves szava hozzánk és nagyfokú elfoglaltsága mellett is megtalálta azt az utat, amely meg kell, hogy legyen gyárvezető és munkás között. … A sors akaratának ezen változhatatlan rendelkezésébe nincs beleszólásunk, azonban gyárigazgatónk elvesztésébe nehezen fogjuk beleélni magunkat és úgy érezzük, hogy emléke örökké élni fog bennünk.[37]

Milch Emánuel 1903. június 26-án született Dél-Komáromban. A Komáromi Községi Népiskolában tanult, majd az 1913/14-es tanévtől[38] a komáromi bencés gimnázium diákja. Az V. osztályban (1917/18-as tanév) elégséges lett az eredménye,[39] VI. osztályban (1918/19-es tanév) nem vizsgázott,[40] a VII. osztályt (1919/20)[41] pedig magántanulóként végezte. A következő évben azonban már nem találjuk nevét

37 Komárommegyei Hírlap, 1930. május 3. 5.
38 Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium. Komárom. 1913. 77.
39 Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium, Komárom. 1917. 23.
40 Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium, Komárom. 1918. 21.
41 Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium, Komárom. 1919. 22.

Milch Emánuel
Forrás: Árnyékban éles fény vagy. A Radnóti házaspár fényképei. Szerk. Krähling Edit. Hungart 2016. 348.

a gimnáziumi évkönyvben, így nem tudjuk, hogy hol érettségizett. Berlinben a Charlottenburgi Egyetemen vegyészmérnöknek tanult. Abban az esztendőben, amikor megkapta mérnöki diplomáját, meghalt az édesapja, a vállalat megalapítója, ezért hazajött. Ő lett a Milch-féle fakereskedelmi vállalat cégvezetője, és később a Keményfaipar Rt. vezérigazgatója. [42]

Milch Emánuel 1925. október 12-én vette feleségül Gyarmati Rózsát (szül.: Budapest, 1904. március 29.), Gyarmati Sándornak, az országgyűlési gyorsiroda főnökének leányát. Kislányuk, Hermina 1926-ban született. A család Dél-Komáromban lakott de Emánuel szinte minden nap felment autójával Budapestre a Keményfaipari Rt. központi irodájába. Budapestről visszafelé rendszerint ellátogatott Devecserre és Tatára, ahol gróf Esterházy Tamásnak több erdejét kitermelés céljára bérbe vették, este pedig a komáromi gőzfűrésztelep ügyeit intézte. „Üzletfelei és ismerősei egyaránt csodálták a fiatal vezérigazgató

42 Magyar Hírlap, 1930. április 29. 4.

Milch Emánuel és Gyarmati Rózsa
Forrás: Komáromi Klapka György Múzeum Digitális Adattár, Mészöly Gábor ajándéka

hatalmas munkateljesítő képességét." A lapok tudósítása szerint Milch Emánuel boldog családi életet élt.[43]

A fiatal özvegy férje halála után Budapestre költözött a lányával, itt szülte meg 1930 júniusában kisebbik lányát, Emmát, aki azonban 1931-ben agyhártyagyulladásban meghalt. Rózsa 1932-ben vérmérgezésben halt meg, Budapesten, a Kozma utcai temetőben nyugszik.[44]

43 Pesti Napló, 1930. április 29. 4.; Magyar Hírlap, 1930. április 29. 4.

44 Milch Herminát a Gyarmati és a Milch szülők nevelték. Hermina a két nagymama között őrlődött, hol az egyiknél, hol a másiknál lakott. 1938 tavaszán Milch Árminné Angliába költözött az 1936-ban emigrált fiához, Milch Istvánhoz és lányához, Verához. Szerette volna magával vinni Herminát is, mivel ekkor már elkezdődött a zsidók diszkriminálását sújtó törvények alkalmazása. Gyarmati Fanni tiltakozott ellene, mert csak azt látta a dologban, hogy tőlük, az ő családjától akarta elszakítani az unokát. A háború kiteljesedése és a később bekövetkezett tragédia, tragédiák (1945

Gyarmati Rózsa Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni testvére volt. Gyarmati Fanni 1939. január 16-án kelt naplóbejegyzésében egyértelműen az anyósát, Milch Hermannét tette felelőssé azokért a szörnyűségekért, amelyek a családjában történtek: „Gyűlöletes dög … Önző. Komisz bestia…. Gyűlölöm, gyűlölöm."[45] 1942. február 6-án Gyarmati Fanni a következőket írta a Milch családról:

> …A Fifi nénit [értsd: Milch Hermannét] temetik. … nem nagyon sokan jöttek ki. Főleg a vidéki rokonok, akik erre utaztak, ide jöttek. Kriptába helyezik, de valahogy rideg, érzéketlen az egész. Megint felvillannak, nagyon elváltozva, alig-alig ismerem fel őket, a régi komáromi múlt alakjai. A Haász Mariska meg a legidősebb húga, a Fried család stb. … Olyan idegenek és ellenszenvesek mind, mind. Szegény csodálatos Rózsám, ezek közé kellett kerülnöd, ilyen lelketlen fajtába keveredned.[46]

Talán ez a fajta családi háttér is hozzájárult Milch Emánuel öngyilkosságához, amelynek mozgatórugói valójában a halála után napvilágra került vállalati problémák lehettek:

> Csődönkívüli kényszeregyességek. 2425/1930. szám. özv, Milch N. komáromi közkereseti társaság és tagjai Milch Árminné Neuberger Josefin, Milch Viktor (Komárom), Milch Imre (Bpest) gőzmalomüzlet, gőzfürész és épületfakereskedők kérelmére a győri kir. tszék az eljárást megindította. Vagyonfelügyelő Szabó Kálmán ügyvéd, követelések bejelentése aug. 9-ig az OHE.-hez.[47]

február közepén vele együtt bujkáló unokahúgát, Herminát is többször megerőszakolták szovjet katonák) után már nagyon megbánta ezt az elhatározását. Milchné Hermanné Neuberger Jozefin 1942-ben agydaganatban halt meg. Milch Hermina első férje, Holló János (1919–2012) vegyészprofesszor, vegyészmérnök, biotechnológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 1956–1957-ben, illetve 1963 és 1972 között a budapesti műegyetem vegyészmérnöki karának dékánja, 1972 és 1991 között az MTA Központi Kémiai Kutatóintézet igazgatója volt. 1944. május 2-án (kedden) volt az esküvő. Az ifjú pár tanúi Gyarmati Fanni és Radnóti Miklós voltak. Hermina orosz nyelvtanári képzést szerzett Budapesten, az 1950-es évek közepén a Toldy Ferenc Gimnáziumban tanított. 1956-ban Ausztráliba emigrált. Második férje: Vári György lett, aki Sydney-ben a Jedlin Asher cégénél az élelmiszeripari laboratóriumban dolgozott.

45 *Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni*: Napló 1935–1946. I–II. Bp. 2014. I. 368.

46 Uo. II. 114.

47 Budapesti Közlöny, 1930. július 29. 7. A csődeljárással egyidőben nagyszabású hagyatéklopási ügyben tett följelentést özv. dr. Grósz Lipótné, akinek a férje 1929-ben

Gyarmati Rózsa lányaival
Forrás: Árnyékban éles fény vagy. A Radnóti házaspár fényképei. Szerk. Krähling Edit. Hungart 2016. 350.

A céget tehát elérte a gazdasági válság, fizetésképtelenné vált. A cég vagyona 223 000 pengő volt, tartozása 1 223 000 pengő, vagyis 1 millió pengő hiánnyal küzdött. Azért kért kényszeregyezséget, mert ki akart egyezni hitelezőivel, és huszonöt százalékos kvótát ajánlott fel, azaz a hitelezők pénzük egynegyed részét kapnák meg. A problémák azzal kezdődtek, hogy 1920-ig a cég Nagy-Magyarország egész területére szállított. Aztán kisebb lett a terület és kisebbek lettek a lehetőségek. Majd folytatódott az 1923-ban kezdődő koronaromlással. A cégnek ugyanis sok kintlévősége volt, és a koronaromlás elvitte a kintlévőségek

hunyt el és egyik leánya, Milch Imréné volt. A följelentés arról szólt, hogy az ügyvéd mintegy félmillió pengős hagyatékát eltulajdonították. Pesti Napló, 1930. július 13. 5.; Esti Kurir, 1930. július 13. 5.

Dr. Szabó Kálmán ügyvéd
Forrás: Komáromi Klapka György Múzeum Fotótára, Szabó András ajándéka

értékét. Már itt nagyon sok veszteség érte a céget. Aztán az ugodi gróf Eszterházy uradalommal kötött faüzletre is ráfizettek. Csökkent az üzlet megkötése és a leszállítás között eltelt időben a fa értéke, és a fa minősége sem volt olyan, hogy könnyen el lehetett volna adni. És végül sokat veszített azon, hogy olyan cégek és vállalatok, amelyeknek hitelezője volt a Milch cég, kényszeregyezségbe és csődbe jutottak, s a hitelezett összeget ezért a komáromi Milch cég nem tudta behajtani. Így úszott el két kényszeregyezségen, egyszer 200 000, egyszer 100 000 pengő. Végül mindezek eredményeként a csődtömegből nem maradt annyi, amennyiből a csődtömeggondnokok és az ügyvédek költségeit ki lehetett volna fizetni. 1930-ban negyvenkét hitelezője volta cégnek, köztük három külföldi. A családi vagyon egy részére, a komáromi ingatlanokra már biztosítási végrehajtást vezettek. Ugyanakkor több százan tartoztak a cégnek, ezek túlnyomó részben nem tudtak fizetni, viszont volt néhány, amelyik igen.[48]

48 Pesti Napló, 1930. július 25. 5.

A cég ügyeinek további vizsgálatai a csődre nézve újabb okokat tártak fel.

Egyrészt a könyvelésben sok kifogásolnivalót találtak, többek közt azt, hogy a Milch cég 1929. évi mérlegében még 10 009 pengőt meghaladó nyereséget tüntettek fel, amit csak úgy érhettek el, hogy az üzleti könyvekben 105 000 pengővel szereplő 150 darab 200 pengő névértékű Magyar Keményfaipari részvényt 510 000 pengőre értékelték fel. Ezzel a tétellel a már meglévő többszázezer pengős veszteséget leplezték. Másrészt megállapították, hogy a Milch cég a pápai és devecseri gróf Eszterházy Tamás uradalmakkal évről évre fakitermelési szerződést kötött. Ezek a szerződések azonban kedvezőtlen eredményekkel jártak a cégre nézve és csak 1928-ban sikerült tizenhat évre szóló szerződést kötnie. De ennek fejében kétmillió pengő előleget kellett kifizetni a grófi uradalomnak. Milchék azonban ezzel az összeggel nem rendelkeztek, és ezért az Országos Fatermelő Rt.-vel (OFAl) együtt, amely a kétmillió pengőt megelőlegezte, megalapították a Magyar Keményfaipari Részvénytársaságot. Ennek lett az ügyvezető igazgatója Milch Emánuel. A Magyar Keményfaipar Rt. részvényeinek 45 százaléka a Milch cég tulajdonába került, 10 százaléka az OFA, 15 százaléka dr. Kálmán Sándor részesedése lett. Az OFA azonban a szindikátus-szerződésben kikötötte, hogy az általa folyósított előleg fejében az összes részvényeket nála kell letétbe helyezni.

Később a Milch cég, hogy az egyik nyomasztó banktartozásától szabadulni tudjon, a 45 százalékos részvényérdekeltséget összes jogaival együtt Fiedler Jánosra, a Komáromi Lenipari Rt. tulajdonosára ruházta, aki 350 000 pengő hitelt nyújtott neki. De megállapodtak abban, hogy a grófi uradalommal szemben továbbra is a Milch cég fog szerepelni szerződő félként. A szakértő a részvénypakettet 250 000 pengőre értékelte, de azt a szindikátus lobbitagjai nem akarták átvenni. A szakértői jelentésben érdekes még a cégnek a Continental Fakereskedelmi Részvénytársasággal való kapcsolata. Ennek a vállalatnak az összeomlását az okozta, hogy Cyrill bolgár trónörökös egymillió pengővel tartozik neki a cseh állam által lefoglalt erdők vételára fejében. Cyrill herceg megegyezett ugyanis Józsida herceggel, hogy a cseh államtól ő kapja vissza a lefoglalt Coburg-féle erdőségeket, ezeket azonban a cseh állami erdőhivatal később visszavette Cyrilltől, akinek a Continentállal kötött szerződése értelmében vagy az erdőt kellett volna a társaság

rendelkezésére bocsátani, vagy pedig visszafizeti az egymillió pengős vételárelőleget. Ez azonban nem történt meg, aminek következtében különböző üzleti kapcsolatok, jótállás, elfogadványok és szívességi váltók révén Milchéket is érzékeny veszteségek értek. Általában a kintlévőségek közt rendkívül sok a behajthatatlan tétel és a szakértő súlyos kifogásokat emelt az ellen is, hogy a rokonokért vállalt kötelezettségek sem térültek meg. Ez volt az egyik oka a bekövetkezett vagyoni romlásnak, meg az, hogy a cégtagok túlságosan nagy összegeket vettek ki és aránylag magas faárakat fizettek a grófi uradalomnak. Az egész vagyon 431 786 pengő volt, amivel szemben 1 132 276 pengő teher állt. Ebből a kvotális hitelezőkre 1 064 295 pengő esett, míg a rendelkezésre álló szabadvagyon mintegy 300 000 pengő volt. A szakértő ennek alapján 25 százalékos egységi kvótára tett előterjesztést.[49]

1930. május 3-án a Komárommegyei Hírlapban Özv. Milch En.-né és Milch N. Gőzmalom és Fakereskedés még teljes körűen reklámozta kínálatát: „Szállít épületfát és asztalos-árut puha- és keményfából és hajópallót, mindennemű építési anyagot: heraklit-ot a nagyszerűen bevált építési anyagot, eternit-et, cserépzsindely-t és sikurit szigetelő-anyagot."[50] Az 1930. május 24-i számában már csak a Keményfaipari Rt. komáromi telephelye reklámozta Gőzfűrész és fakitermelés üzemét, amely „Szállít nagyban és kicsinyben mindennemű keményfát, talpfát, tűzifát és bognárfát."[51] Illetve az 1930. május 31-i számban Özv. Milch En.-né és Milch N. még eternit csövek árusítását reklámozta.[52]

Az 1930. június 7-i számban az árverési hirdetmények között már találkozunk a Milch fatelepen 1930. június 13-án du. fél 5-re kitűzött árveréssel, „amikor a bíróilag lefoglalt autó s egyéb ingóságok a legtöbbet ígérőnek készpénzfizetés mellett, szükség esetén becsáron alul is el fognak adatni."[53]

A győri kir. törvényszék 1930. október 18-án jóváhagyta özv. Milch E.-né és Milch N. komáromi bejegyzett közkereseti társaság és ennek tagjai özv. Milch Árminné szül. Neuberger Jozefin és Milch Viktor komáromi, valamint Milch Imre budapesti lakosok, adósok és ezek

49 Pesti Napló, 1930. szeptember 3. 15.

50 Komárommegyei Hírlap, 1930. május 17. 8.

51 Komárommegyei Hírlap, 1930. május 24. 8.

52 Komárommegyei Hírlap, 1930. május 31. 3.

53 Komárommegyei Hírlap, 1930. június 7. 7.

hitelezői között az Országos Hitelvédő Egylet előtt 1930. évi szeptember hó 4. napján tartott tárgyaláson létrejött egyezséget:

> Adósok kötelezik magukat az egyesség joghatálya alá eső követelések teljes és végleges kiegyenlítésére a tőke, az eljárás megindítása napjáig járó kamatok és ugyanezen időpontig felmerült perköltség, követeléseknek 25, azaz huszonöt százalékát megfizetni, mely egyességi hányad az eljárást befejezetté nyilvánító végzésnek a hivataloslapban való közzétételétől számított 8, azaz nyolc hónapon belül egy összegben fizetendő. Milch Imréné szül. Grósz Erzsébet, özv. Neuberger Lászlóné szül. Székely Mária Johanna, özv. Ring Izsóné szül. Milch Teréz, dr. Pékh Gyuláné szül. Milch Helén, Deutsch Béláné szül. Milch Zsófia, Neubauer Jenőné szül. Milch Anna, Schulz Hermanné szül. Milch Margit és Neuberger Testvérek cég hitelezők oly értelmű perrendszerű nyilatkozatot csatoltak be, melyben ezek kijelentik, hogy ezek az adósokkal szemben fennálló követelésüket mindaddig, míg az egyesség joghatálya alá eső követelések 25 százalékos quótája és Fiedler János 10 százalékos és illetve 2 és fél százalékos külön juttatására nézve kiegyenlítést nem nyertek, nem érvényesítik és arra semmi néven nevezendő teljesítést vagy törlesztést el nem fogadnak és el nem fogadhatnak. Az adósok kötelezőleg kijelentik, hogy az üzletüket és üzlethelyiségüket az Országos Hitelvédő Egylet előzetes írásbeli beleegyezése nélkül sem el nem adják, sem másra át nem ruházzák, sem albérletbe nem adják és használatul át nem engedik, ingatlanaikat el nem adják, sem meg nem terhelik, ellen esetben a hitelezők eredeti követelései felélednek és azonnal esedékessé válnak. … özv. Milch Árminné, Milch Viktor és Milch Imre lakásaiban levő ingók nem tartoznak a hitelezőknek átengedett aktívák közé. Milch Viktor és felesége jogosítva vannak a Milch Viktor tulajdonaként a komárom-szőnyi 61., 62. és 63. számú telekkönyvi betétekben felvett házat és tartozékait az 1931. évi június hó 30.-ig bérfizetés nélkül használni.[54]

A Milch cég faárukészlete, ingatlana, berendezése és felszerelése, valamint ingóságai nyilvános végső árverését 1930. december 12-ére írták ki.[55] Ennek az eredményéről nincsenek adataink.

54 Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 1930. november 4. 10.

55 Komárommegyei Hírlap, 1930. 11. 29. 5. Utolsó igazgatója, Rész Róbert volt fakereskedő

1931. március 17-én az Országos Fatermelő Rt. árverésen féláron vette meg a Keményfaipari Rt. nála elzálogosított részvényeit. A Milch cég ugyanis, tartozása fejében, egy 450 darab részvényből álló pakettet adott zálogul az Országos Fatermelő Rt.-nek mint hitelezőnek, amelyek eredetileg a Magyar Keményfaipari Rt. tulajdonát képezték. Miután az elzálogosítás óta egy év eltelt anélkül, hogy a Magyar Keményfaipari Rt. rendezte volna az adósságát, az Országos Fatermelő árverést tűzetett ki a részvényekre és az 1930. évi osztalékszelvényekre. Az árverés Ernyei dr. ügyvédi irodájában volt, az 51 500 pengős legnagyobb ajánlatot Vass dr. tette az OFA nevében és így a részvénypakett a hitelező OFA tulajdona lett.[56]

Milch Emánuel halála után a Magyar Keményfaipari Rt. új vezérigazgatója az 1882-ben Kalocsán született ügyvéd, dr. Kálmán Sándor lett. Az Rt. 1931 márciusában Ugodon telepet létesített,[57] majd 1931. július 25-én megszüntette a Milch cégtől bérelt komáromi üzemét. A város vezetősége nevében Csukás István helyettes polgármester próbálta jobb belátásra bírni a cégvezetőt, ám

> Kálmán igazgató előtte nem is annyira a pénzügyi helyzettel indokolta az ipartelep leállítását, mint inkább azzal érvelt, hogy a komáromi telep elavult régi fűrészei nem bírják a mai modern fűrésztelepekkel felvenni a versenyt. A komáromi telepet nem érdemes fenntartani, azt egészen beszüntetik. Az irodát is feloszlatják, a felesleges tisztviselőket pedig elbocsátják.

Ezzel 81 családfő és mintegy 300 családtag maradt Dél-Komáromban megélhetés nélkül.[58] Maga a telep raktárként még egy ideig megmaradhatott, utoljára 1932. március 5-én találkozunk a hirdetésével.[59]

A Magyar Keményfaipai Rt.-nél Milch Emánuel és Milch Imre igazgatósági tagok ebbeli minőségének és cégjegyzési jogosultságának megszűnését 1931. július 30-i hatállyal jegyezték be. [60]

1940. február 11-én hunyt el, 86 éves korában. Komáromi Lapok, 1940. február 17. 6.

56 Magyarság, 1931. március 18. 12.

57 Komárommegyei Hírlap, 1932. március 15.

58 Komárommegyei Hírlap, 1931. augusztus 1. 1.

59 Komárommegyei Hírlap, 1932. március 5. 6.

60 Központi Értesítő, 1931. szeptember 3. 612.

A Milch E.-é és Milch N. cég megszűnése 1933. január 9-i hatállyal lépett életbe.[61] A fatelep egy részén épült fel 1937-re a Jézus Szíve katolikus templom.[62] Napjainkban a templom és a modern lakótelep található a területén.

A Magyar Keményfaipari Rt. megszűnését az 1941. május 30-i közgyűlésen határozták el.[63]

Ezzel végleg lezárult egy nagy múltú komáromi cég és egy komáromivá lett család története.

Irodalom- és forrásjegyzék

Levéltári és múzeumi források

Komáromi Klapka György Múzeum Digitális Adattára

Komáromi Klapka György Múzeum Fotótára

Ministerstvo vnútra Slovenskej Republiky Štátny archív Nitre. Gyűlési jegyzőkönyv. 1870. 1028. sz.

HU Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltér XV.2. Térképek levéltári gyűjteménye (1741–1984)

Rodné matriky r. 1852–1895. Ministerstvo vnútra Slovenskej Republiky Štátny archív v Nitre

Sajtó

Az Est, 1917

Az Est. 1930

Az Ujság, 1923

Budapesti Közlöny, 1930

Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 1930

Esti Kurir, 1930

Komáromi Lapok, 1922

Komáromi Lapok, 1923

61 Központi Értesítő, 1933. február 9. 77.

62 Komáromi Lapok, 1935. május 22. 4.

63 *Teuschel V.*: Hornonitrianske úzkorozchodné i. m. 26.

Komáromi Lapok, 1930
Komáromi Lapok, 1935
Komáromi Lapok, 1940
Komárommegyei Hírlap, 1929
Komárommegyei Hírlap, 1930
Komárommegyei Hírlap, 1931
Komárommegyei Hírlap, 1932
Komáromi Újság, 1914
Központi Értesítő, 1879
Központi Értesítő, 1884
Központi Értesítő, 1896
Központi Értesítő. Cégtulajdonosok. 1925
Központi Értesítő, 1928
Központi Értesítő, 1931
Központi Értesítő, 1933
Magyar Hírlap, 1930
Magyarság, 1931
Molnárok Lapja, 1917
Molnárok Lapja, 1917
Pesti Napló. 1908
Pesti Napló, 1922
Pesti Napló, 1930
Világ, 1917

Szakirodalom

A Magyar Fakereskedők és Faiparosok Országos Egyesülete jelentése 1916. évi működéséről. 1917. 36., 42.

Árnyékban éles fény vagy. A Radnóti házaspár fényképei. Szerk. Krähling Edit. Hungart 2016.

Dobi István: Vallomás és történelem. I. Bp. 1962. 42–60.

Fényes Elek: A Magyar Birodalom statisticai, geographiai és történeti tekintetben részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak. Első kötet. Komárom vármegye. Pest 1848.

Házsorszámos könyv. Komárom 1909. 32.

Ipar- és Gazdasági Kiállítás Komáromban. 1891. Útmutató. Komárom, 1891. 17., 94.

Komárom vármegye Komárom szab. kir. város Közigazgatási Címtára az 1913-iki közönséges évre. VII. évf. 60.

Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye. Szerk. Dr. Borovszky Samu. Bp. 1907. 237.
Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: Napló 1935–1946. I–II. Bp. 2014.
Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. Bp. 1956.
Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium. Komárom. 1913. 77.
Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium, Komárom. 1917. 23.
Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium, Komárom. 1918. 21.
Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium, Komárom. 1919. 22.
Teuschel, Vladimír: Hornonitrianske úzkorozchodné železnice. Lesná manipulácia Zemianske Kostoľany Dolné Lelovce 2025.

Internetes forrás

https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9GY1-92VT?i=222&cc=1452460&cat=780570 (Letöltve: 2025. október 13.)

Pokornyi Gábor

Zilahy Lajos élete és kapcsolata Komárommal

Az 1891. március 27-én Arany János városában született Zilahy Lajost sokoldalú emberként ismerték kortársai: egyszerre volt író, publicista, filmrendező, forgatókönyvíró és producer, a Magyar Tudományos Akadémia is tagjává választotta, felesége, Bárczy Piroska pedig Budapest főpolgármesterének lánya volt.[1]

Közjegyző apja 1905-ben elhunyt, ezt követően a család nehéz körülmények között élt. Ahhoz, hogy iskoláit tovább tudja folytatni, Nagyszalonta elöljárói Bihar vármegye bizottsági tagjaihoz fordultak, hogy támogassák a fiatalembernek a Száraz Alapítványhoz benyújtott ösztöndíjkérelmét. A pályázat sikere tette lehetővé, hogy Máramarosszigeten befejezhesse tanulmányait a nyolcosztályos főgimnáziumban, majd továbbtanulhasson a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán, ahol jogi doktorátust szerzett.[2]

Ezt követően újságíróként dolgozott a Magyar Figyelőnél és a Déli Hírlapnál. 1912-ben az Új Idők című folyóiratban jelent meg *János szerelme* című elbeszélése, amelyet több elbeszélése és verse követett az Új Időkben 1912–1926 között. 1916-ban *Versek* címen megjelent első önálló kötete, amelyhez Beöthy Zsolt írta az előszót.[3]

A cs. és kir. 19. tábori vadászzászlóalj egyéves önkénteseként Komáromba vonult be a mozgósításkor. A helyi sajtóban számos műve jelent meg itt-tartózkodása alatt, de még a harctérről is küldött írásokat

1 https://erdelyinaplo.ro/elo-emlekezet/az-orok-vandor-n-130-eve-szuletett-zilahy-lajos-iro (letöltés: 2025. aug. 15.)

2 https://erdelyinaplo.ro/elo-emlekezet/az-orok-vandor-n-130-eve-szuletett-zilahy-lajos-iro (letöltés: 2025. aug. 15.)

3 https://erdelyinaplo.ro/elo-emlekezet/az-orok-vandor-n-130-eve-szuletett-zilahy-lajos-iro (letöltés: 2025. aug. 15.)

Zilahy Lajos
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Zilahy_Lajos (Letöltés: 2025. 06. 27.)

TÁRCA.

Meghalt a hadnagy ur.

Jurak mellett a szerb határon.
Nagy ütközet volt este tájon, —
S a harc után ugy éjfél tájba'
Fenyer, kemény haptákba állva
Jelentést ád a bakakáplár:
— A cug huszonhat embert számlál,
S aztán — a hangja itten elszorul —
— Kapitány ur! Meghalt a hadnagy ur!
A holttestét csónakba tettük,
Rövid kardját is mellé tettük,
Kihült kezét megszorongattuk,
A köpenyével betakartuk.
. . Egy percig csönd, — ó milyen bánat!
Lehajtott fejjel áll a század,
S akik az imént embert öltek,
Most titkolnak egy csöndes könnyet.
— Most megszólal a kapitány ur:
— A harmadik cug hadnagyárul:
En mondom néktek emberek,
Mindenkor példát vegyetek!
Csak ennyit szólt, aztán a század
Pihenni ment. Mindenki fáradt.
Az éj homályos. Semmi csillag.
A Száva tükre ködöt ringat.
. . . De egyszerre lent a part oldalán
Nagy mozgolódást lát a kapitány.
— Hé, mit csináltok ott legények?
Az ördögöt ne kísértsétek!
Vigyázzatok, mert mostanába
Nyitott pokol a barna Száva!
— Haptákba áll a bakakáplár:
— Nem ijesztünket a halál már!
Jelenti ujra. — hangja elszorul —
— Kapitány ur! Meghalt a hadnagy ur!
Azt parancsolta, hogyha meghal,
Hát vigyük által egy ladikkal.
Vigyetek, mondta, magyar földre,
Temessetek magyar földbe!
. . . Most ujra csend, mindenki hallgat.
S a csónakban a halott hadnagy,
— Ó megbékült már minden harccal!
Mereven fekszik, fehér arccal.
A csónak indul, kenülődnek
Nekilátnak az evezőknek.
Az ég homályos. Semmi csillag.
A Száva tükre ködöt ringat.
. . . Ni, arra, ott az éj homályán
Egy csónak uszik át a Száván,
Egy holt katona ravatalja,
Uszik, uszik a magyar partra!
— Adj istenem örök nyugalmat,
Pihenni megy egy magyar hadnagy!

ZILAHY LAJOS.

A tábori tüzérség föladatai és lőszerei.

Irta: **Bodecs István** ágyallai szállagész.

(Folytatás.)

Hosszu idő multán az első lényeges haladás akkor történt a fegyvertechnikában, mikor a fejlődés folyamán a kancsot sikerült a tüzérségi gyakorlatból számüzni. Az önműködő gyujtás föltalálása óriási jelentőségre tett szert, s a huzagolt agyucsövek bevezetésével együtt átalakították a hadviselés képét. Ezzel kapcsolatban a régi golyó alak eltünt a használatból, s a henger alaku lövedékek alkalmazása nagy mértékben növelte a célzás és a találat biztonságát. Az ilyen lövedékre ugyanis egy rézgyürü van erősitve, mely a kilövésnél belepréselődik az ágyucső gyengén csavarodó barázdáiba, s a lövedéket hosszutengelye körül gyors forgásra kényszeríti. A gyors forgás következtében a

Esténkint legkellemesebb szórakozóhely a „GRAND“ kávéház
ahol a legkitünőbb zenekar LÉVAI LACI
hirneves cigányprimás vezetése mellett naponta hangversenyez.

Zilahy Lajos verse a Komáromi Újság hasábjain
Forrás: Komáromi Újság, XV. évfolyam 7. szám (Letöltés: 2025. 06. 27.)

Komáromba. A *Meghalt a hadnagy ur* című verse 1915 februárjában jelent meg, elsőként a Komáromi Ujság hasábjain.[4]

Jarak mellett a szerb határon.
Nagy ütközet volt este tájon, —
S a harc után ugy éjfél tájba'
Feszes, kemény haptákba állva
Jelentest ád a bakakáplar:
— A cug huszonhat embert számlál,
S aztán — a hangja itten elszorul —
— Kapitány ur ! Meghalt a hadnagy ur!
A holttestét csónakba tettük,
Rövid kardját is mellé tettük,
Kihűlt kezét megszorongattuk.
A köpenyével betakartuk.
. . .Egy percig csönd, — ó milyen bánat!
Lehajtott fejjel áll a század,
S akik az imént embert öltek,
Most titkolnak egy csöndes könnyet.
— Most megszólal a kapitány ur:
— A harmadik cug hadnagyárul :
Én mondom néktek emberek,
Mindenkor példát vegyetek!
Csak ennyit szólt, aztán a század
Pihenni ment. Mindenki fáradt.
Az éj homályos. Semmi csillag.
A Száva tükre ködöt ringat.
. . . De egyszerre lent a part oldalán
Nagy mozgolódást lát a kapitány.
— Hé, mit csináltok ott legények?
Az ördögöt ne kisértsétek!
Vigyázzatok, mert mostanába
Nyitott pokol a barna Száva!
Haptákba áll a bakakáplár:

4 https://komaromkatonai.blogspot.com/2018/06/vers-meghalt-hadnagy-ur.html (letöltés: 2025. szept. 21.)

— Nem ijeszt minket a halál már !
Jelenti újra: — hangja elszorul —
— Kapitány ur! Meghalt a hadnagy ur!
Azt parancsolta, hogyha meghal,
Hát vigyük által egy ladikkal.
Vigyetek, mondta, magyar földre,
Temessetek magyar földbe!
. . . Most újra csend, mindenki hallgat.
S a csónakban a halott hadnagy,
— Ó megbékült már minden harccal!
Mereven fekszik, fehér arccal.
A csónak indul, készülődnek
Nekilátnak az evezőknek
Az ég homályos. Semmi csillag.
A Száva tükre ködöt ringat
. . . Ni, arra, ott az éj homályán
Egy csónak úszik át a Száván,
Egy holt katona ravatalja,
Uszik, uszik a magyar partra!
— Adj istenem örök nyugalmat,
Pihenni megy egy magyar hadnagy![5]

Később Lembergnél súlyosan megsebesült. Emiatt 1916-ban leszerelték. A Tanácsköztársaság kitörésekor Bécsbe költözött, és 1919 végéig ott is maradt. Ez idő alatt egy ellenforradalmi lap kiadásán fáradozott.[6]

Miután visszatért Magyarországra, színműveit *Az ökör és más komédiák* címmel adatta ki 1920-ban Budapesten. 1922-ben megjelent első regénye *Halálos tavasz* címen, amely hatalmas sikert aratott. Ezt követően több színművel jelentkezett. 1923-ban a Nemzeti Színházban bemutatásra került *A hazajáró lélek* című darabja. 1924-ben pedig a *Süt a nap* című műve került a Nemzeti Színház műsorára. Ez utóbbival elnyerte az MTA Vojnits-díját. 1925-ben a Kisfaludy Társaság tagja lett, később a lengyel–magyar kapcsolatok ápolását célul tűző Magyar Mickiewicz Társaságnak is

5 Komáromi Ujság, 1915. február 18. 1.

6 https://erdelyinaplo.ro/elo-emlekezet/az-orok-vandor-n-130-eve-szuletett-zilahy-lajos-iro (letöltés: 2025. szept. 27.)

Corvin-koszorú
Forrás: https://www.vatera.hu/katalogus/magyar-corvin-koszoru-kituntetes-es-gomb-lyuk-valtozata-3201771185.html#opened (Letöltés: 2025. 06. 27.)

1927-től több újság (Budapesti Hírlap, Est-lapok, Magyarország) szerkesztőségénél is dolgozott. 1934–1936 között a Magyarország című folyóirat szerkesztője volt. 1930-tól újabb kitüntetés következett, a Corvin-koszorú. [7]

Az 1930-as években számos művét megfilmesítették. Zilahy ekkoriban Pegazus néven saját filmvállalatot alapított. A Horthy-rendszer politikáját támogatta, bár az ez ellen lázadó írókkal és értelmiségiekkel is kapcsolatban állt. 1935 áprilisában találkozót szervezett, amelyen megpróbálta közelíteni a népi írókat Gömbös Gyula irányvonalához. Május elején ennek érdekében létrehozták az Új Szellemi Front nevű tömörülést, azonban ez a törekvés a kezdeményezés szintjén maradt.[8]

A második világháború kitörése után szembefordult a fennálló rendszerrel. 1940–től 1944-ig tulajdonosa és szerkesztője volt az angolszász orientációjú Híd című hetilapnak. 1939-ben 2 millió pengős adományával alapítványt hozott létre tehetséges fiatalok számára,

7 https://nfi.hu/filmarchivum/hirek-1/zilahy-lajos-130-eve-szuletett.html (letöltés: 2025. szept. 27.)

8 https://cultura.hu/kultura/a-halalos-tavasz-szerzoje/ (letöltés: 2025. szept. 27.)

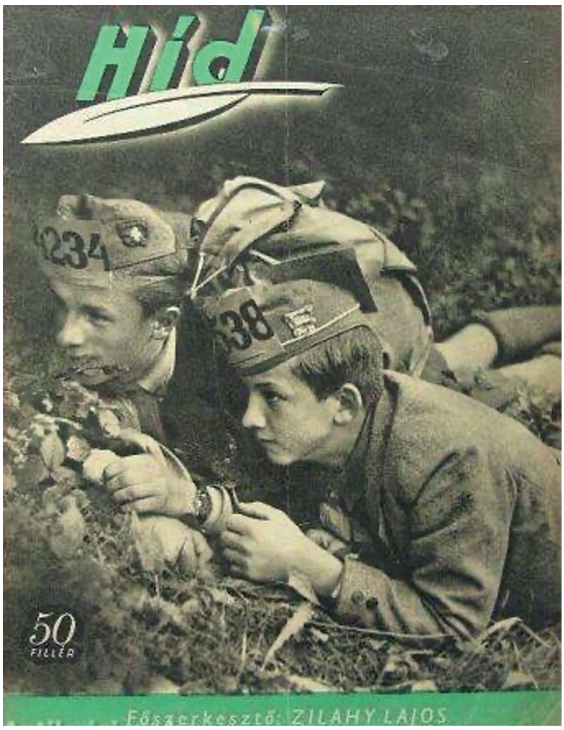

A Híd című lap címlapja

amelynek célja a Kitűnőek Iskolájának létrehozása volt. A háború miatt ez a gondolata nem valósult meg.[9]

A háború után újult erővel vetette magát a közéletbe. Szent-Györgyi Alberttel együtt a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság első elnöke, illetve az Irodalom és Tudomány című folyóirat főszerkesztője lett. 1945-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották. Tagságát külföldre távozása után megszüntették, majd 1989-ben – posztumusz – visszaállították.[10]

1956-ban amerikai állampolgárságot kapott, és a Nemzetközi PEN Clubban az Amerikai Egyesült Államokat képviselte. Az emigrációban

9 https://nfi.hu/filmarchivum/hirek-1/zilahy-lajos-130-eve-szuletett.html (letöltés: 2025. aug. 26.)

10 https://nfi.hu/filmarchivum/hirek-1/zilahy-lajos-130-eve-szuletett.html (letöltés: 2025. aug. 26.)

Zilahy Lajos síremléke
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Zilahy_Lajos (Letöltés: 2025. 06. 27.)

jobbról is, balról is támadták. A szélsőjobboldaliaknak nem tetszett 1945 utáni magyarországi szerepvállalása, a baloldaliaknak az 1930-as évek közepén Gömbös Gyulával ápolt barátsága.[11]

Az 1950-es évektől kezdve élete végéig gyakran látogatott a hajdani Jugoszláviába, Újvidékre, és rendszerint a Hotel Parkban szállt meg. 1971-ben Budapesten járt, foglalkoztatta ugyan a hazatelepedés gondolata, de arra is gondolt, hogy a vajdasági magyarkanizsai Liget-soron vesz magának házat. Súlyos csapásként élte meg a *Halálos tavasz* regényéből készült jugoszláv–spanyol–amerikai film (*Samrtno prolece*, 1973) kudarcát. Végleges hazatelepülését azonban halála megakadályozta; az Újvidék melletti kamanci tüdőszanatóriumban hunyt el 1974. december 1-jén. Végakarata szerint hamvait Budapesten, a Farkasréti temetőben helyezték el.[12]

11 https://www.magyarulbabelben.net/works/en-hu/Zilahy_Lajos-1891 (letöltés: 2025. júl. 27.)

12 https://nfi.hu/filmarchivum/hirek-1/zilahy-lajos-130-eve-szuletett.html (letöltés: 2025. aug. 26.)

Irodalom- és forrásjegyzék

Sajtó

Komáromi Ujság, 1915

Internetes forrás

Cultura Kulturális Magazin, https://cultura.hu/kultura/a-halalos-tavasz-szerzoje/ (letöltés: 2025. szept. 27.)

Erdélyi Napló. Krónika, https://erdelyinaplo.ro/elo-emlekezet/az-orok-vandorn-130-eve-szuletett-zilahy-lajos-iro (letöltés: 2025. szept. 27.)

Komáromi katonai blog, https://komaromkatonai.blogspot.com/2018/06/vers-meghalt-hadnagy-ur.html (letöltés: 2025. szept. 21.)

Magyarul Bábelben, https://www.magyarulbabelben.net/works/en-hu/Zilahy_Lajos-1891 (letöltés: 2025. júl. 27.)

Nemzeti Filmintézet, https://nfi.hu/filmarchivum/hirek-1/zilahy-lajos-130-eve-szuletett.html (letöltés: 2025. aug. 26.)

II. Határok, konfliktusok és történelmi fordulópontok

Gonda Gyöngyvér

Komárom az 1848/49-es szabadságharcban és az azt követő időszakban

Komárom előnyös elhelyezkedésére már az ókorban is felfigyeltek a kelták és a rómaiak. Az idők során számos erődítménxnek adott otthont, ezért Kecskés László műve jogosan viseli a *Komárom az erődök városa* címet. A város jelentős szerepet töltött be a történelemben. A tanulmány középpontjában az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatti és az azt követő időszakban betöltött szerepe áll.

1848. március 13-án Bécs elindult a forradalmi úton, amely magával hozta a magyar események felgyorsulását, ugyanis a pesti ellenzéki fiatalok március 19-én az országos vásár alkalmával az alsótábla felirati javaslatának támogatása céljából szerveztek volna aláírásgyűjtést, ezt követően pedig francia mintára egy reformbankettre került volna sor. A bécsi forradalom híre azonnali cselekvésre késztette az ifjakat. Március 14-én értesültek a bécsi eseményekről, s akkor eldöntötték, hogy nem várnak tovább. Másnap, március 15-én a márciusi ifjakként emlegetett fiatal ellenzékiek a Pilvax kávéházból útnak indultak és bevonultak a történelembe.

Komárom nemzetőrsége

Komárom a gőzhajóforgalomnak is köszönhetően hamar tudomást szerzett mind a bécsi, mind a pesti eseményekről. Március végén, április elején Komárom városa is becsatlakozott a nemzetőrség szervezésébe. Az áprilisi törvények szentesítése előtt szervezett nemzetőrségbe önkéntes alapon léptek be a nemzetőrök, majd a törvényerőre emelkedést követően a nemzetőrségre vonatkozó XXII. törvénycikk alapján több városban is át kellett szervezni a nemzetőrséget. Erre azért volt szükség, mert a törvénycikk vagyonhoz kötötte a nemzetőri szolgálatot, ami azt jelenti, hogy 200 pengőforint értékű

házzal vagy földtulajdonnal kellett rendelkezni, ha ez nem volt adott, akkor 100 pengőforint évi jövedelem kellett ahhoz, hogy valaki nemzetőr lehessen. Komárom nemzetőrségében azonban nem kellett ilyen változtatásokat végrehajtani, ugyanis a város nemzetőrei megfeleltek ezeknek a kritériumoknak.[1]

Országszerte beolvasztásra került a polgárőrség a nemzetőrségbe. Komáromban egy ideig a két szervezet párhuzamosan működött egymás mellett, és a nemzetőrség vezetését is a polgárőrség kapitánya, Budai László látta el. Június 16-án zajlott le a tisztújítás a polgármester elnökletével, majd a közgyűlés kérésére augusztus 2-án Csepy János nyugalmazott őrnagyot nevezték ki a komáromi nemzetőrség élére, aki augusztus 8-án vette át az irányítást. Június 21-én került sor a zászlószentelésre és az eskü letételére.[2]

A nemzetőrség Majthényi István alezredessel és Besze János esztergomi nemzetőr őrnaggyal az élen nagy szerepet játszott abban, hogy Komárom vára magyar kézen tudott maradni. 1848. szeptember 14-én a császárhű Friedrich Wilhelm Mertz cs. kir. altábornagy, a komáromi vár akkori várparancsnoka megkísérelte beengedni a várba a 12. (Vilmos) gyalogezred 2. zászlóalját, mellyel biztosíthatta volna az erőd császári kézre jutását. Ezt a próbálkozást azonban még idejében sikerült megakadályozni a városi nemzetőrség felsorakoztatásával. Ezt követően Mertz altábornagy a távozás mellett döntött, a várparancsnoki pozíciót pedig Majthényi István alezredes vette át tőle.[3]

Három nappal később, szeptember 17-én tűz pusztított Komáromban, melynek következtében a város jelentős része a tűz martalékává vált, köztük a megye- és városháza is. Az előző nap átvett 64 darab szuronyos puska nagy része is elégett, mely tovább nehezítette az amúgy is fegyverhiánnyal küszködő nemzetőrség dolgát. Rossz nyelvek szerint a tűz okozója a várparancsnoki posztról leköszönt Friedrich Wilhelm Mertz altábornagy volt, aki bosszúból bombázni kezdte a várost.

1 *Kiss Vendel*: A komáromi nemzetőrség 1848-ban. In: Komárom–Esztergom megyei önkormányzat múzeumainak közleménye 6. Szerk. Fülöp Éva, Kisné Cseh Julianna. Tatabánya 1999. 454–455.

2 Uo. 457–458.

3 *Hermann Róbert*: Esztergom és Komárom megye 1848–49. – párhuzamok és különbségek. In: Komárom–Esztergom megye múltjából. „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Szerk. L. Balogh Béni. Komárom 2003. 11–12.

1848. december 16-án indult meg Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy támadása Magyarország ellen. December 30-án jelentek meg az első csapatok Komárom erődje körül. A továbbvonulást követően két cs. kir. dandár maradt Komáromban, melyekhez februárban csatlakozott a Balthasar Simunich altábornagy vezette hadosztály egy része. Az idő múlásával egyre szorosabbá vált az osztrák ostromgyűrű. Márciusban pedig megérkeztek az ostromlövegek, mellyel március 19-én lőni kezdték a várost. Majthényi István várparancsnok, reménytelennek látva a helyzetet, lemondott a várparancsnokságról, melyet Török Ignác mérnökkari ezredes vett át.

Komáromban a körülzárás alatt sem állt meg az élet, ugyanis minden úgy működött, mint előtte, sőt még a fennálló problémákra is tudtak megoldást találni. Az ostromgyűrű által ide nehezebben jutottak el a hírek. Ezt a problémát a január 4-én Komáromba érkezett Mack József tüzérőrnagy azzal orvosolta, hogy január 9-én elindította a Komáromi Értesítő névre keresztelt hírlapot. A városi tanács egy hónapig eltekintett a kaució letételétől, majd a határidő letelte után követelte a törvény által előírt 20.000 forintos kaució megadását. Puky Miklós kormánybiztos azonban meghosszabbította a lap ideiglenes működési engedélyét, majd Kossuth Lajostól sikerült mentességet szereznie a kaució letétele alól.[4]

Siegler Antal és Mihály nyomdájában, a Vármegye utca 35. szám alatt nyomták az Értesítőt, mely kisebb szüneteket leszámítva folyamatosan megjelent. Az akadályok ellenére is sikerült teljesíteni a napi megjelentetését. Ilyen akadálynak számított az, hogy a bombázások alatt többször is költöztetni kellett a Siegler fivérek nyomdáját. A három krajcárért árusított napilapot eleinte 300 példányban nyomtatták, január végére pedig elérte a 600 körüli példányszámot. Március 12-én a lap szerkesztését az a húszéves Rózsafi (Ruzsicska) Mátyás vette át, aki addig már számtalan cikket közölt a Komáromi Értesítő hasábjain.[5]

4 *Kiss Vendel*: Komárom első ostroma 1849 tavaszán – A város ostrom alatt. In: Magyarország legerősebb bástyája Komárom. Komárom 2003. 54–55.

5 *Szénássy Zoltán*: Komárom ostroma 1849-ben. Komárom 1999. 157.

Több, a témát kutató történész megállapította, hogy a Komáromi Értesítő hírei szinte semmivel sem voltak jobbak az élőbeszéd által terjedt híreknél, azonban a napilap által nem egy problémát tudtak orvosolni; például Mack József a lapban intézett felhívást önkéntes tüzérek toborzására, de a komáromi bankó megszületéséhez is nagyban hozzájárult, ugyanis itt hívták fel először a figyelmet arra, hogy a Kossuth-bankókat nem tudják kis címletű bankókkal felváltani.

Ahogy az előbb említettük, Komáromban felmerült a Kossuth-bankók felváltásával kapcsolatos probléma, melyre Mack József 1849. január 11-én megjelent cikkében hívta fel a figyelmet, és kérte, hogy tegyenek javaslatot ennek megoldására. A kormány a város rendelkezésére főleg százforintos bankókat bocsátott, amit nehezen tudtak felváltani. Nem segített a helyzeten az sem, hogy a lakosok félretették a fémpénzeket. Ez a kereskedelem bénulásához és a zsoldok kifizetésének akadozásához vezetett.

Először a lakosokat kérték meg hétszáz százforintos felváltására, majd Török Ignác várparancsnok elrendelte, hogy a sóházak csak fémpénz fejében adhatnak el sót. Ezen próbálkozások csak ideiglenesen oldották meg a problémát, ezért más megoldáshoz kellett folyamodni, ami lehetőleg véglegesen megoldja a fennálló kellemetlenséget.

A bankó kiadását először Rosti Zsigmond tüzérhadnagy vetette fel, aki azt a javaslatot tette, mely szerint fel kell állítani egy bizottmányt, amely nyolckrajcáros bankókat adna ki. Ezeket a bankókat a bizottmány elnöke vagy két tagja a kézjegyével ellátva hitelesítene.[6] Kathona Zsigmond tüzérhadnagy erre reflektálva a nyolc krajcár helyett négy- és tízkrajcáros bankókban látta a megoldást.[7] Múnyay Tivadar hadnagy pedig a hatkrajcáros bankók mellett tette le a voksot.[8] Ezt követően a várparancsnokság elé kerültek a javaslatok. Végül pedig Rosti Zsigmond nyolckrajcáros javaslatát fogadták el, azonban mellette egy- és kétkrajcáros bankjegyeket is nyomattak. Mazur Pál százados kérték fel a szükségpénz megtervezésére. A kivitelezés nem történhetett volna meg a Siegler testvérek nélkül, ugyanis a bankók nyomatására

6 *Rosti Zsigmond*: Mikép lehetne a kis pénz hijányán segiteni? Komáromi Értesítő, 1849. január 16.

7 *Kathona Zsigmond*: Mikép lehetne a kis pénz hiányán segitni? Komáromi Értesítő, 1849. január 19.

8 *Múnyay Tivadar*: Mikép lehetne Komáromban a váltópénz (Scheidemünze) hiányán czélszerűleg segiteni? Komáromi Értesítő, 1849. január 25.

használt kézisajtót ők bocsátották a várparancsnokság rendelkezésére, mely egészen a komáromi vár átadásáig az Öregvárban maradt.

1849. április 26-án a dicső tavaszi hadjárat keretén belül sikerült felszabadítani Komáromot az ostrom alól. Ennek eredményeképpen elhárult az akadály, mely gátolta a kormányt a pénzküldésben, ezért az újabb ostromzárig nem volt szükség a komáromi bankóra. Július 13-án azonban Komáromot ismét körbezárta a cs. kir. sereg. A külvilágtól való elzártság felhozta ugyanazokat a problémákat, amikkel január és április között küszködtek, így a váltópénzhiány is hamar megmutatkozott. Július 20-án a várkormány, ekkor már Klapka György tábornokkal az élen, a bankók nyomása mellett döntött. Ezúttal öt- és tízkrajcáros bankjegyek kerültek ki a kézisajtó alól. A tervezésüket Szerelmey Miklós litográfus végezte. Egészen szeptember végéig működött a szükségpénz nyomása a komáromi Öregvárban.[9]

A komáromi sajtó és bankó története nagyon jól mutatja, hogy Komárom a külvilágtól és szinte a kormánytól is elvágva majdnem ugyanúgy tudott működni, mint előtte. A felmerülő problémákat pedig a kormány segítsége nélkül is képesek voltak orvosolni.

Harcok Komáromnál

Komárom április 26-i felszabadítását követően három csata zajlott a település környékén. Julius von Haynau táborszernagy 1849. július 2-án indított támadást, melynek következtében a monostori sáncok és Ószőny a császáriak kezére került. Ószőny visszaszerzése kulcsfontosságú volt a szegedi összpontosítás végett, ugyanis ezen az útvonalon juthatott le a sereg Budára. A csata Ács, Herkálypuszta és Ószőny térségében zajlott. Görgei Artúr tábornok pedig Poeltenberg Ernő tábornok segítségével megindította a szabadságharc legnagyobb lovasrohamaként is emlegetett rohamot Herkálypusztánál, ahol Görgei életveszélyesen megsebesült. Görgeiék elterelő hadműveletének is köszönhetően Klapka György és Leiningen Westerburg Károly tábornokok sikeresen visszafoglalták Ószőnyt a császáriaktól.[10]

9 *Kiss Vendel*: Komárom első ostroma 1849 tavaszán i. m. 61–62.

10 *Görgey Artúr*: Életem és működésem. Második kötet. Bp. 1988. 214–218.

Görgei tábornok július 3-ra tűzte ki a levonulás napját Szegedre, azonban a csatában egy gránátszilánk életveszélyesen megsebesítette, melynek következtében napokig élet-halál között lebegett, ezért nem tudta levezetni seregét Szegedre. E kritikus napokban Klapka György tábornok vette át a sereg vezetését, aki nem volt hajlandó végrehajtani a levonulást. Végül az a döntés született, hogy egy újabb kitörést kísérelnek meg a Duna jobb partján álló cs. kir. csapatokkal szemben. Erre július 11-én került sor. Görgei Artúr sebesülése által Klapka tábornok vezette a támadást, amely a szoros együttműködésen alapult. Az erőviszonyok szempontjából a magyar fél volt előnyösebb helyzetben. Ez annak tudható be, hogy Julius von Haynau táborszernagy III. hadteste elindult Budára, Komáromba pedig megérkezett Nagysándor József I. hadteste. Hiába az erőfölény, a csata kudarcba fulladt. Az I. hadtest késve ért át a hídon, Pikéty Gusztáv lovashadosztályát szinte be sem vetették. Ilyen előzmények után július 12–13-án indult útnak Görgei Artúr a Duna bal partján, hogy Szeged térségében egyesüljön a megmaradt honvédsereggel. Komáromban az elvonulást követően kb. 18 000 fő maradt. Komárom pedig ismét ostrom alá került.[11]

A Komáromban maradt csapatoknak – Klapkával az élükön – az volt a feladata, hogy minél tovább, minél több császári csapat figyelmét kösse le. Július 23-án azonban Haynau Franz von Schlick I. hadtestét erőltetett menetben a Pest térségben összevont fősereghez irányította, ezáltal Komáromban megváltoztak az erőviszonyok. Július 25-én a tatai cs. kir. helyőrség rajtaütése során a várőrség különítménye egy nagyon fontos dokumentumhoz jutott hozzá, mely a cs. kir. ostromsereg létszámát és elhelyezkedését tartalmazta. Ebből kiderült, hogy a császáriak létszáma alacsonyabb a várőrség létszámánál, s látszott, hogy alábecsülték a védők létszámát.[12] Klapka György ezen információk birtokában úgy döntött, hogy megpróbálkozik a kitöréssel. Július 30-án indult meg a támadás a Duna bal partján. Kosztolányi Móric ezredes gyors támadásával kiűzte Heténvről a Pott-dandárt, melyet egészen Bajcsig tolt vissza. A gyors támadás azzal járt, hogy Rakovszky Samu alezredes nem tudta időben végrehajtani az ellenség megkerülését,

11 *Katona Tamás*: Komárom, 1849. július 2–11. In: Komárom és Klapka György 1849-ben. Szerk. Kiss Vendel. Komárom Város Önkormányzata, Komárom 1992. 98–100.

12 *Hermann Róbert*: Komáromi csataképek 1848–1849. Komáromi Klapka György Múzeum, Komárom 2019. 146.

mely ezáltal csak kisebb veszteségeket szenvedett. Az ellenség a hidat lerombolta és egész a Zsitva mögé húzódott vissza. A magyar csapatok augusztus 1-én és 2-án értek vissza Komáromba.

Augusztus 3-án indult meg a támadás a Duna jobb partján állomásozó osztrák csapatok ellen. Rakovszky Samu csapatai elfoglalták Almást, majd Neszmélyig üldözték Sternfeld őrnagy csapatait. Klapka tábornok Kosztolányi Móric ezredessel és Krivácsy József őrnaggyal együtt birtokba vették Mocsát. Joseph Barco vezérőrnagy látva a csata folyását Csém felé nyomult előre, majd befészkelte magát a Csém és Herkálypuszta közti sáncokba, ahol a Csallóközben és Ácson állomásozó osztrák csapatok erősítését várta, akik csak a csata végére értek oda. Mivel Assermann Ferenc ezredes, akinek az ellenség megkerülése lett volna a feladata, késve érkezett, ezért Klapka György nem várt tovább a támadás megindításával, ugyanis tartott a császáriak rendezett visszavonulásától. A megfutamodott császáriak átkelve a Concó patakon felszedték maguk mögött a hidat. Anton Csorich altábornagy a vereséget követően Dunaszerdahelyig vonult vissza.[13]

Ezt a kitörést a szabadságharc utolsó győztes csatájaként tartják számon. Klapkáék az ostromgyűrűt teljesen szétverve egészen Győrig törtek előre, ezzel pedig sikerült elvágniuk az összeköttetést Bécs és az osztrák főserég között. Klapka tábornok még újoncokat is toborzott, mely által a várőrség létszáma túllépte a 20 000 főt. Augusztus 13–14-én vonultak vissza a komáromi várba.

Tárgyalások a vár feladásáról

Július 30-án Kossuth Lajos Henryk Dembinskit nevezte ki fővezérnek, aki szerint Szeged mégsem volt alkalmas arra, hogy ott vívja meg a döntő ütközetet Haynau jóval gyengébb seregével. A szőregi vesztes csatát követően a Bánságba vonult vissza. A kormány az újabb összpontosítás helyszíneként Aradot jelölte meg, azonban Dembinski inkább Temesvárra ment, ahol Bem József tábornok vezette magyar főerők augusztus 9-én elvesztették a Haynauval vívott csatát. Ez az esemény pedig megpecsételte a szabadságharc sorsát. Görgei Artúr tábornok pont a temesvári csatavesztés napján ért Aradra. Augusztus

13 *Klapka György*: Emlékeimből. Bp. 1986. 237–239.

9-én a szabadságharc valójában elveszett, ugyanis minden esély elszállt a küzdelem folytatására. Görgeiék beszorultak az orosz és az osztrák sereg közé. Augusztus 11-én Kossuth Lajos a lemondását követően Görgeit felruházta a polgári és katonai teljhatalommal, aki még ezen a napon összehívott egy haditanácsot, ahol ismertette az akkori helyzetet, és rábízta a döntést a haditanácson jelenlévő tisztekre, akik az oroszok előtti fegyverletétel mellett döntöttek. Augusztus 13-án pedig megtörtént a fegyverletétel a Világos melletti szőlősi fennsíkon.[14]

A magyar csapatok egymásután tették le a fegyvert, a magyar kézen lévő várakat pedig sorban átadták az oroszoknak, csak Komárom tartotta magát. Augusztus 17-én adta át az aradi várat Damjanich János az oroszoknak, augusztus 26-án Mezősy Pál adta át Munkács várát az oroszoknak, majd szeptember 7-én Pétervárad került szintén orosz kézre. Pétervárad feladása után már csak a komáromi vár volt az egyetlen erősség, amely még magyar kézen volt.

Augusztus 19-én Johann Nobili altábornagy I. tartalék hadteste, majd Laval Nugent táborszernagy II. tartalék hadteste is megérkezett Komárom alá, hogy újra ostromgyűrűbe zárják azt. Az ostromsereg parancsnoka Anton Csorich altábornagy volt. Karl Liebler vezérőrnagy levélben szólította fel Klapka György tábornokot a feltétel nélküli megadásra, amit az erődítmény haditanácsa azonnal elutasított. Augusztus 20-án pedig Nyikolaj Vasziljevics Iszakov alezredes az oroszok követeként érkezett a várba, ahová magával vitte Görgei Artúr Fjodor Vasziljevics Rüdiger tábornokhoz írt levelét, ezzel próbálva rávenni a védőket a feltétel nélküli megadásra, amit Klapkáék szintén azonnal elutasítottak.[15]

Másnap, augusztus 21-én 14 napos fegyverszünetet ajánlottak fel a magyaroknak, aminek elfogadását a haditanács egy Görgeihez menesztett küldöttség feltételéhez kötötte. A fegyverszünet megköttetett, az említett küldöttség augusztus 22-én indult útnak, majd augusztus 30-án tért vissza Haynau táborszernagy feltétel nélküli megadásra felszólító levelével. A haditanács szeptember 1-én tárgyalta meg és fogadta el Komárom feladásának 10 pontból álló feltételeit, melyben még az egész nemzet számára kértek amnesztiát, ezt pedig átadták

14 *Hermann Róbert*: Forradalom és szabadságharc 1848–1849. In: Magyarország története. Szerk. Romsics Ignác. Bp. 2009. 97–98.

15 *Szénássy Z.*: Komárom ostroma 1849-ben i. m. 195–199.

Nugent táborszernagynak, aki továbbította Anton Csorichnak. Haynau azonban továbbra is csak a feltétel nélküli megadást fogadta el. A fegyverszünet lejárta után pedig újabb ütközetekre került sor a várőrség és a Komáromnál állomásozó cs. kir. csapatok között.

Az osztrákok látva, hogy a feltétel nélküli megadásra való felszólítás mit sem ér; hogy a várőrség nem nyit kaput előttük, hanem inkább bezárkózik és néha még harcokba is bocsátkozik, ez arra késztette őket, hogy leüljenek tárgyalni a védőkkel.

Szeptember 25-én a korábban kinevezett Laval Nugent táborszernagyot leváltották a sereg éléről, helyét pedig Julius von Haynau táborszernagy vette át. Mindjárt másnap találkozóra hívta Klapka György tábornokot és a tisztjeit, s meghagyta Klapkának a helyszín kiválasztását, aki Herkálypusztát jelölte ki a találkozó helyszínéül. A találkozóra szeptember 27-én került sor, amellyel kapcsolatban eléggé ismertté vált Vinzenz Katzler *Komárom kapitulációja* című alkotása, melyen Klapka György tábornok és Julius von Haynau táborszernagy a tárgyalást követően kezet fognak. Ez arra a téves következtetésre adhat okot, hogy maga Klapka tábornok is jelen lett volna a tárgyaláson, azonban ez nem fedi a valóságot, ugyanis Klapka a várban maradt, így a magyar bizottságot Assermann Ferenc ezredes vezette.

A tárgyaláson Haynau elvetette az egész nemzet számára biztosító amnesztiát, azonban a várőrségnek szabad elvonulást ígért. A magyar államkincstár által kiadott pénz beváltásáról abban egyeztek meg, hogy ötszázezer forintnak megfelelő összeget fognak beváltani. Végül pedig abban állapodtak meg, hogy a komáromi haditanács küldöttséget meneszthet Péterváradra a kapitulációról való megbizonyosodás érdekében, s csak a küldöttség visszatérte után adják át a várat az osztrákoknak.[16]

Az említett küldöttség október 1-én ért vissza Komáromba és megerősítette a péterváradi kapituláció hírét. Másnap pedig megkezdődött a vár átadása az elsáncolt táborral. Október 3-án az Ó- és Újvár tüzérsége, gróf Zichy Ottó ezredes hadosztálya és a Württemberg-huszárok tették le a fegyvert, közben felcsendült a Rákóczi-induló. Október 4-én a belvárost, a nádorvonalat és az Apáli-szigetet szállta meg a cs. kir. hadsereg. Reggel nyolc óra körül a Cigánymezőn Esterházy Pál ezredes és Nedbal Frigyes Ignác alezredes hadosztályai tették le a fegyvert.

16 *Prágay János*: A magyar forradalom. Balatonfüred 2017. 205–207.

Klapka György tábornok az átadás során végig katonái mellett volt. Október 5-én az utolsó magyar várőr is elhagyta a várat.

Szinnyei József naplójában így számol be a komáromi vár átadásáról:

> A fegyverletétel október 2-án kezdődött és október 4-én végződött; a csapatok zászlóaljanként harcvonalban állottak föl, puskájukkal tisztelegtek és a zenekar rákezdte a Rákóczi-indulót. Ezen jelenet több osztrák tisztet közelebb csalt a sáncozathoz. Klapka a csapat előtt végig nyargalt, azután közepén megállott és fölszólította katonáit, hogy sorsukban nyugodjanak meg. Erre lábhoz és imához vezényeltek. Ezen percek alatt, melyeket még a zene komoly akkordjai is emeltek, hallható volt a sereg zokogása, mely ezen utolsó gyakorlatát megtört szívvel teljesíté. A bevégzett ima után a puskákat gúlákba rakattak, a szerelvények letétettek, s ekkor a vad fájdalom szétszaggatá a megszokott fegyelmet. A zászlóaljak legénysége zászlajához rohant, ezen golyóktól átlukkatott szent jelvényhez, melyet annyi csatába, oly sok ütközetbe kisért, hogy utolszor csókolja meg azt és abból emlékül vigyen magával egy darabot. A tisztek sírva borultak egymás nyakába és a legénység kezöket csókolá. Oly jelenet volt ez, mely a legkeményebb szívet is megindította.
>
> Egy osztrák lovas csapat nyomult előre, átvette a huszárok lovait és a fogatokat. A csapatok fegyvertelenül a hídon át a várba vonultak, hol még ezen éjét töltötték.
>
> Az osztrákok erre lengő zászlókkal és harsogó zenével vonultak be az elhagyott táborba s elfoglalván azt, előőrseiket a Duna jobb partján fölállították.
>
> Esti 6 órakor már fekete-sárga zászló lengett a hídfőerődön az úgynevezett csillagsáncon és büszkén tekintett ellenfelére, az ó-vár kiszögellő bástyáján lengő nemzeti színű zászlóra. A Bécsből Pestre leúszó gőzhajók utasainak furcsa látvány tárult ez este szemeik elé, midőn Komáromot a két parton fölállított különböző előőrsök közt elhagyák, midőn a jobb parton az osztrák néphymnus hangzott, ugyanakkor a balparton a zenekar a felvillanyozó Rákóczi-indulót húzta s a gőzhajó vivat! és éljen! kiáltások közt haladt tovább.[17]

A vár átadását követően, október 6-án Aradon megtörtént a nemzetközi visszhangot kiváltó tizenkét tábornok és az egy ezredes kivégzése.

17 *Szinnyei József*: Komárom 1848–49-ben. (Napló-jegyzetek). Bp. 1887. 408–409.

Ugyanezen a napon Pesten Magyarország első felelős miniszterelnökén, gróf Batthyány Lajos és Fekete Imre gerillaszázadoson hajtották végre a halálos ítéletet.

A megtorlás

Azt gondolhatnánk, hogy a megtorlás az aradi vértanúk és Batthyány Lajosék pesti kivégzésével kezdődött, és ezzel akár be is fejeződött, ugyanis jóformán – és természetesen nem ok nélkül – ők kerültek be a köztudatba, hiszen október 6-án, a nemzeti gyásznapon főleg rájuk emlékezünk, és általuk a többi vértanúra is, akikről kevesebb szó esik. Ez érthető, mert kb. 150-160 személyt végeztek ki a megtorlás során; a másik oka pedig az, hogy egy napon belül végeztek ki 15 embert, és nem akármilyen embert, hanem mindjárt az első felelős miniszterelnököt és a legismertebb hadvezéreket. Az aradiak kivégzésén az egész ország megdöbbent, és nemcsak országon belül váltott ki heves indulatokat, felháborodást, hanem külföldön is. Még az osztrákok szövetségese is, a szabadságharc leverését segítő I. Miklós cár is elítélte ezt a brutális vérengzést.

Ebből kiderül, hogy nem 1849. október 6-án végezték ki az első, a szabadságharccal bármilyen módon összeköttetésben álló személyeket, hanem már jóval előtte elindult a megtorlás folyamata. Az első kivégzéseket 1849 januárjában hajtották végre. A megtorlás irányelveit azonban csak 1849. július 1-jén fogalmazta meg Julius von Haynau táborszernagy az általa kiadott proklamációban. Kilenc nappal a megjelenést követően, azaz július 10-én Pozsonyban állították fel az első császári-királyi haditörvényszéket, amit még számos haditörvényszék követett, melyek egészen 1854-ig működtek. Ezek négyféle ítéletet hozhattak: 1. Kötél vagy lőpor és golyó általi halál 2. Külföldre deportálás 3. Sáncfogság nehéz vagy könnyű vasban, várfogság, fogházbüntetés, vagy porkolábfogság vasban vagy vas nélkül 4. Pénzbüntetés, vagyonelkobzás.[18]

Az 1849. augusztus 13-i fegyverletételt követően megkezdődtek a kihallgatások. Az Aradon működő haditörvényszék főleg a honvédtisztek

18 Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. Hermann Róbert. Bp. 2007. 318.

ügyével foglalkozott, míg a pesti Újépület (Neugebäude) északkeleti pavilonjában berendezkedő haditörvényszék a politikusok és a polgári személyek ügyében járt el.[19] Az aradi haditörvényszéken kívül szinte mindegyik foglalkozott a kisebb bűnök tárgyalásával, amely magában foglalt mindent a forradalmi iratok és képek rejtegetésétől kezdve a Habsburg-ház megsértésén át a hatóságokkal szembeni engedetlenségig.

A haditörvényszéki eljárások során a császári eskü elleni vétség szempontjából két időpontot vettek figyelembe. Első dátumként 1848. október 3-át határozták meg, amikor V. Ferdinánd magyar király kiadta azt az uralkodói manifesztumot, mellyel feloszlatta a magyar országgyűlést, ezzel együtt Magyarországon ostromállapotot rendelt el és kinevezte Josip Jelačić altábornagyot a magyarországi fegyveres erők főparancsnokává. Julius von Haynau proklamációjában is fontos szerepet játszott ez a dátum, vagyis annak a magyar országgyűlés által törvénytelennek nyilvánításának időpontja, azaz október 8., Délvidék esetében október 10., miután a temesvári várőrség és főhadparancsnokság kihirdette a királyi manifesztumot, Erdélyt illetően október 18., ugyanis az erdélyi császári-királyi csapatok főhadparancsnoka, Puchner Antal tábornok ekkor hirdette ki az ostromállapotot. Másik fontos dátum 1849. április 14., ekkor mondták ki a debreceni nagytemplomban tartott nyílt gyűlésen harmadik alkalommal a Habsburg-Lotharingiai-ház trónfosztását. Az eljárás alá eső személyek esetében ezeket a dátumokat vették figyelembe a haditörvényszéki eljárás során. Aki október 3. után a magyar oldalon maradt, az fegyveres lázadásban való részvételért, aki 1849. április 14. után is szolgált, az felségárulásért volt elmarasztalható. Halálos ítéletet mindkét tényállásért ki lehetett szabni, de 1849 júliusától az volt a gyakorlat, hogy csak a felségárulást büntették halálos ítélettel.[20]

A kiszabott büntetés 1-től 20 évig terjedhetett, de volt rá példa, hogy életfogytiglani büntetést is kiszabtak. Már most jelezni szeretnénk, hogy a kiszabott büntetést csak nagyon kevesen ülték le, főleg azok, akik 2-3 évet kaptak, ugyanis az uralkodócsaládot érintő fontosabb eseményeket követően (házasság, utódok születése stb.) amneszti-

19 *Hajdu Lajos*: Börtön-krónika. Vasárnapi Ujság, 1869. április 25. 229–230.

20 *Hermann Róbert*: Megtorlás az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után. Bp. 1999. 19–21.

rendeletet adtak ki, mely révén idő előtt kiengedtek rabokat vagy elengedtek a büntetésből néhány évet. 1858-ban pedig az utolsó rabot is kiengedték a várbörtönből. A büntetés szólhatott vasra vagy vas nélkül. A vas a rabláncot jelenti, melyet a fogolynak, ha arra szólt az ítélete, akkor a szabadulásáig viselnie kellett.

A birodalmon belül számos várbörtön működött, mint Ausztriában (Kufstein, bécsi Criminal-Gebäude, Laibach), Magyarországon (Arad, Temesvár, Pest, Budapest, Komárom, Lipótvár, Munkács), Erdélyben (Gyulafehérvár, Nagyszeben), Csehországban (Josefstadt, Olmütz, Königgrätz, Theresienstadt), Dalmáciában (Zára). A felsorolt várbörtönök közül az aradinak és a pesti Újépületnek (Neugäbeude) kiemelkedőbb szerepe volt, nemcsak azért, mert ezekben haditörvényszék is működött, hanem azért is, mert ezek gyűjtőpontoknak is számítottak, ugyanis innen indították útnak más várbörtönökbe a foglyokat. Itt fontos megemlíteni, hogy nemcsak azokat a foglyokat szállították más várbörtönökbe, akik már megkapták ítéletüket, hanem azokat is, akiknek az ügye még folyamatban volt, azaz vártak az ítéletre. Ezt a folyamatot nevezték vizsgálati fogságnak, az ítélethirdetésre azonban visszahozták őket Pestre, majd az ítélet után általában ismét elszállították őket másik várbörtönbe.[21]

A komáromi vár mint várbörtön

A komáromi vár osztrák kézre jutását követően szintén várbörtönként funkcionált. Az erőd várbörtönné, a kazamaták pedig börtöncellákká váltak. Klapka György tábornok távozása után a komáromi vár élére azt a Balthasar Simunich cs. kir. altábornagyot nevezték ki várparancsnoknak, aki jelentős szerepet játszott Komárom bombáztatásában 1849 tavaszán.

A szabadságharcban komoly szerepet játszó Komárom vára a megtorlás egyik helyszínévé vált. 1848 szeptemberében sikerült a magyar ügy számára megtartani, majd a szabadságharc leverését követően a magyar ügy mellett kiálló politikusok, papok, kormánybiztosok és „egyszerű" emberek börtönévé vált. A komáromi várőrség szabadon elvonulhatott,

21 *Barsi József*: Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856. Bp. 1988. 25.; 49–51.; 96–105.

nekik nem esett bántódásuk, azonban az ország más pontján szolgálatot teljesítő bajtársaik már nem voltak ilyen szerencsések.

Legismertebb foglyai között találjuk Madarász József országgyűlési képviselőt, aki az 1832–1836-os rendi országgyűlés óta 1915-ben bekövetkezett haláláig a sárkeresztúri kerületet képviselte. József annak a szintén politikusi pályát befutott, a csákvári választókerületet képviselő Madarász Lászlónak az öccse volt, akit a kivégeztetett Zichy Ödön gyémántjainak ellopásával vádoltak meg. Szintén Komáromban raboskodott Beniczky Lajos, akit a felsőmagyarországi bányavárosok kormánybiztosának neveztek ki a Batthyány-kormány megalakulását követően. A szabadságharc ütközeteiből is kivette a részét, főleg a Felső-Magyarországon vívott csatákban harcolt. Rabként Nyáry Pál is megjárta a komáromi várbörtönt. Nevével mindjárt a forradalom első napján találkozhatunk, ugyanis csatlakozva a márciusi ifjakhoz hamar a pesti forradalom élére állt Klauzál Gáborral karöltve. Az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja volt annak megalakulásától kezdve, majd elnökhelyettesként tevékenykedett a szervezeten belül. 1849 januárjában pedig a Békepárt vezéralakjává vált. Ebben a várban raboskodott Palkovics Károly, Esztergom főjegyzője, aki 1849 áprilisában Esztergom vármegye teljhatalmú kormánybiztosaként tevékenykedett.

A vár kazamatáiban 3–4 foglyot zártak össze. A rabok a bezártság miatt rengeteg idővel rendelkeztek, amit a nagy részük igyekezett jól kihasználni, mely alatt azt kell érteni, hogy hasznos dolgokkal foglalkoztak, azonban akadtak olyanok, akik inkább semmittevéssel töltötték ki a rájuk kiszabott büntetés idejét. Komáromban műhelyeket alakítottak ki, ahol új mesterségek elsajátítására volt lehetősége az ott raboskodóknak. Érkeztek mesteremberek a várba, de a foglyok közül is akadtak jó néhányan, akik igyekeztek átadni tudásukat sorstársaiknak. A már említett Madarász József is aktívan kivette a részét a tanításból, ő a csizmadia mesterség oktatásásával foglalkozott. A szabad világból, azaz a várbörtönön kívülről Lukács tüzérezredes neve került említésre, aki mérnöki képzéseket tartott.[22]

Népszerűnek számítottak az idegen nyelvek. A többség valamely idegen nyelv elsajátításával foglalkozott. Egyeseket a szabadulást követő külföldi letelepedés terve motivált nyelvtanulásra, annak az

22 *Madarász József*: Emlékirataim 1831–1881. Bp. 1883. 281.

országnak a nyelvét sajátították el, ahol a szabadulást követően szerettek volna letelepedni. Mások annak az országnak a nyelvét kezdték el tanulni, amelytől a magyar ügy feltámasztását és megsegítését várták, ezért eleinte a török nyelvvel bajlódtak, majd amikor látták, hogy a törököktől nem várható a segítség, felhagytak vele. A várbörtön angol „tanárának" Eötvös Tamás számított, aki a szabadságharc alatt nagy szerepet játszott a munkácsi vár magyar kézre kerülésében, majd ideiglenesen a vár parancsnokaként is működött.[23]

A nyelvtanulás mellett könyveket olvastak. A szabályzat szerint csak vallási és erkölcsi témában lehet olvasni könyvet, és csakis német nyelven. Eleinte a várparancsnokok igyekeztek ezt betartani, azonban később már engedélyezték más nyelvű és témájú könyvek birtoklását is. Mások félbehagyott tanulmányaikat folytatták, de művek fordításával is foglalkoztak. Volt egy pozitív hozadéka – ha szabad így fogalmaznom – a várfogságnak, mégpedig az, hogy többen is ez idő alatt írták meg visszaemlékezéseiket a szabadságharcról, vagy naplót vezettek rabságuk ideje alatt. A fent említett Beniczky Lajos is a fogsága alatt vetette papírra visszaemlékezését, melyet Steier Lajos adott közre 1924-ben.

Látogatásra és levélírásra csak a várparancsnok engedélyével kerülhetett sor. Havonta egyszer írhattak levelet szeretteiknek a foglyok, azonban csakis németül íródhatott a levél, mert az elküldés előtt a térparancsnokság átolvasta őket, és cenzúrázták az oda nem illő részeket. Ez a szabály a családtagokra, barátokra és az ismerősökre is vonatkozott. A németül nem beszélő raboknak általában a német nyelvben jártas társaik segítettek megfogalmazni ezeket a leveleket. A látogatás szintén havonta történt, azonban a várparancsnoktól függött, hogy hány alkalom állt rendelkezésükre. Egyes várparancsnokok csak 1 alkalmat, mások 2–3 alkalmat is biztosítottak. A látogatás 60 percből állt. Külön helyiséget alakítottak ki az esemény lebonyolítására, melyet a rabok maguk között csak társalgónak neveztek. Egy tiszt jelenlétében találkozhattak a felek, és itt is csak a német nyelv használata volt megengedve, ha átváltottak magyarra vagy olyan témát érintettek, amelyről nem volt szabad beszélni, például az emigrációba vonult politikusokról, katonákról, akkor a tiszt azonnal közbelépett. Nehéz helyzetben voltak azok, akik nem beszéltek németül, ugyanis a

23 *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Bp. 1987. 105.

látogatás alatt egyáltalán nem tudtak beszélni szeretteikkel, vagy az a helyzet állt elő, mint Madarász Józsefnél, hogy hiába beszélt gyermekeihez németül, ők egyáltalán nem értették édesapjukat.[24]

A foglyok naponta tíz krajcárt kaptak a kincstártól. Ebből nyolc az étkezésre, a maradék kettő pedig a ruháik, ágyneműik tisztítására, mosására ment. Naponta járt katonakenyér a raboknak, melyet be tudtak váltani néhány krajcárra, ezzel a kincstártól kapott összeget ki tudták egészíteni három–négy krajcárral. Saját letétbe helyezett pénzükből is költhettek egy bizonyos összegig. A börtönfelügyelő által szerezhették be a számukra szükséges dolgokat, aki ebből igyekezett hasznot húzni. Néhányan a szabadidejükben készített karkötőt, nyakláncot, egyéb dísztárgyakat, kiegészítőket a börtönfelügyelő által a városban értékesítették, melyből szép összegre tudtak szert tenni.

Naponta egyszer kaptak meleg ételt, ami valamilyen főzelékből vagy tésztás húsból állt. Ünnepek alkalmával, húsvétkor és karácsonykor a börtönfelügyelő kalácsot osztott a rabok között, amit drága pénzen lehetett megvenni. Erről Földy János így számolt be naplójában:

> hogy a húsvéti szent ünnepekről jobban megemlékezzünk, a profoszné még szokottnál rosszabb ebéddel tartott bennünket tegnap meg ma. Meglehet így okoskodott: a foglyok nagyobb része kalácsot vett, tehát pótolja avval az ebédet, akik pedig nem vettek kalácsot, szolgáljon a rossz ebéd nekik leckéül, hogy máskor vegyenek, és legyen, mivel pótolniuk az ételt.[25]

Szigorítások

1852 februárjában néhány rab tiltott levelezést folytatott, melyről tudomást szerzett a várparancsnokság. Az ügyben érintett foglyokat külföldi várbörtönökbe szállították. Ezt követően folyamatos ellenőrzéseket tartottak a cellákban.[26]

1853. február 18-án Bécsben egy Fejér megyei szabósegéd, Libényi János merényletet kísérelt meg Ferenc József ellen. A fiatal szabósegéd

24 *Barsi József*: Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856 i. m. 89–90.

25 Földy János naplója 1854/55. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár. 86.

26 *Lévay József*: Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. Bp. 1899. 273.

egy konyhakéssel támadt a szokásos napi sétáját járó császárra. A gallérnak és a nyakkendőnek köszönhetően nem okozott életveszélyes sebesülést a császárnak. A merénylőt a császár szárnysegéde és egy éppen arra járó hentes, Josef Ettenreich fogta le. A 21 éves Libényi Jánost február 26-án kivégezték. Libényi merénylete megszorításokat hozott magával a várbörtönökben is. Erről Galsai Kovách Ernő a következőképpen számol be:

> Erre azután bátorságot vett magának a kamarilla, ezt minden áron megbosszulni, és pedig kiken? Akik hatalmában voltak és tehettek velük amit akartak! A politikai foglyokon: ezek bűnhődjenek azért, amit egy a hazája sorsán búsuló hazafi elkeseredettségében cselekedett, ezért bűnbak kelletett, és voltunk mi![27]

A cellákat folyamatosan ellenőrizték, átkutatták. A levelezéseket szigorították, a havonkénti levélírást negyedévre változtatták. Eddig a rab bárkinek írhatott, ezek után ki kellett jelölnie egy személyt, akivel tartani szeretné a kapcsolatot, s csak annak a személynek küldhetett levelet; például ha az édesanyját jelölte meg, akkor rajta kívül másnak nem írhatott. Elvették a szabályzat által nem engedélyezett eszközöket: például a szerszámokat, íróeszközöket. Ez az állapot egészen az utolsó rab szabadulásáig fennmaradt.

Szabadulás

1858-ban az utolsó aradi rab is visszanyerte szabadságát. Szerencsére ritka volt, hogy egy fogoly teljesen letöltötte a rá kiszabott büntetést, ugyanis az uralkodó élt a kegyelem jogával. Az amnesztia által nemcsak szabadulni lehetett, hanem az évekből is engedtek el, főleg azoknál, akiket 10–20 évre ítéltek el. A 2–3 évre elítélt rabok esetében hozott azonnali szabadulást az amnesztia. Mikor gyakorolta a császár a kegyelmi jogát? Főleg a Habsburg-házat érintő fontosabb események alkalmával. 1854. április 24-én kelt egybe az uralkodópár, mely eseményt követően birodalomszerte nyerték vissza szabadságukat az

27 *Galsai Kovách Ernő*: A fogságom Arad várában 1849–1856 években. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Folio Hungaro 1419. 66.

elítéltek. Az utódok világrajövetele mellett Ferenc József Magyarországon tett látogatásai során is kinyíltak a börtöncellák ajtajai.[28]

Azt gondolhatnánk, hogy ezek hallatán nem is volt olyan megerőltető a foglyok helyzete. Legtöbbször a kazamaták falai vizesek, nyirkosak és penészesek voltak, melynek köszönhetően több fogolynál tüdőbetegség, légúti betegségek alakultak ki. Az egyoldalú táplálkozás, a nem megfelelő kosztolás következtében vitaminhiány lépett fel, melynek következtében Galsai Kovách Ernő honvédőrnagy fogai kihullottak. A hideg cellák nem kedveztek a reumának sem, ami megkeserítette Czuczor Gergely nyelvtudós, *A magyar nyelv szótára* című mű szerzőjének mindennapjait. Mentálisan is megterhelőnek bizonyult a várfogság, ugyanis nem egy esetben volt rá példa, hogy öngyilkosságot kísérelt meg valaki. Néhányan pedig nem érhették meg a szabadulás napját, ugyanis rabságuk ideje alatt elhunytak.

> Az elhunytak temetését báró Vay Miklós örökítette meg theresienstadti naplójában. Nincs meghatóbb, mint egy várfogoly temetése, mely semmi szín alatt nem térhet el a szabálytól. A temetés ideje késő este. Naplemente után jön a lelkész négy hordárral, kik az egyszerű fehér deszkakoporsót a holttesttel vállokra emelik s egész csendben elviszik. A fogolytársak közül csak ketten követhetik, ezeknek is vissza kell térniök a vár határától, a hol a lelkész is, megáldás után, elválik a halottól, mikor aztán a négy bérszolga, a szegényt, habár ezer barátja és rokona volna is, egy már kész sírba dobják a legközelebbi temetőben. Ez az utolsó cselekmény rendesen sötétben történik, ha épen a hold oda nem kölcsönzi bágyadt világát, vagy egy istálló-lámpa fénye nincs kéznél.[29]

A szabadulást követően meg kellett küzdeni a visszaintegrálódás nehézségeivel. A Bach-korszak leáldozását követően a többség el tudott helyezkedni, viszont voltak, akiket eltiltottak az eredeti szakmájuk végzésétől, mint például Földy Jánost, aki a bebörtönzés előtt jogászként működött, a szabadulást követően azonban nem dolgozhatott tovább jogászként. A provizórium ideje alatt a többség ismét munka nélkül találta magát, akik a családjuk támogatásával tudott talpon maradni, vagy esetleg egy befolyásos ismerős által juthatott

28 Uo. 63–64.; 74.

29 *Lévay József*: Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből i. m. 258.

munkához. A provizórium időszakát követően pedig az egykori várfoglyok nagy részének ismét sikerült munkához jutni.

Irodalom- és forrásjegyzék

Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856. Európa Könyvkiadó, Bp. 1988. Közreadta Simon V. Péter.

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Bp. 1987.

Földy János naplója 1854/55. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár. K 282.

Galsai Kovách Ernő: A fogságom Arad várában 1849–1856 években. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Folio Hungaro 1419.

Görgey Artúr: Életem és működésem. Második kötet. Európa Könyvkiadó, Bp. 1988. Közreadta Katona Tamás.

Hajdu Lajos: Börtön-krónika. Vasárnapi Ujság. 1869. április 25.

Hermann Róbert: Esztergom és Komárom megye 1848–49. – párhuzamok és különbségek. In: Komárom–Esztergom megye múltjából. „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Szerk. L. Balogh Béni. Komárom Város Önkormányzata, Komárom 2003.

Hermann Róbert: Forradalom és szabadságharc 1848–1849. In: Magyarország története. Szerk. Romsics Ignác. Kossuth Kiadó, Bp. 2009.

Hermann Róbert: Komáromi csataképek 1848–1849.Komáromi Klapka György Múzeum, Komárom 2019.

Katona Tamás: Komárom, 1849. július 2–11. In: Komárom és Klapka György 1849-ben. Szerk. Kiss Vendel. Komárom Város Önkormányzata, Komárom 1992.

Kathona Zsigmond: Mikép lehetne a kis pénz hiányán segitni? Komáromi Értesítő, 1849. január 19.

Kiss Vendel: A komáromi nemzetőrség 1848-ban. In: Komárom–Esztergom megyei önkormányzat múzeumainak közleménye 6. Szerk. Fülöp Éva, Kisné Cseh Julianna. Tatabánya 1999.

Kiss Vendel: Komárom első ostroma 1849 tavaszán – A város ostrom alatt. In: Magyarország legerősebb bástyája Komárom. Komárom Város Önkormányzata, Komárom 2003.

Klapka György: Emlékeimből. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1986. Közreadta Katona Tamás.

Lévay József: Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. Franklin Társulat, Bp. 1899.
Madarász József: Emlékirataim 1831–1881. Franklin-társulat könyvnyomdája, Bp. 1883.
Múnyay Tivadar: Mikép lehetne Komáromban a váltópénz (Scheidemünze) hiányán czélszerűleg segiteni? Komáromi Értesítő, 1849. január 25.
Prágay János: A magyar forradalom. Balatonfüred Városért Alapítvány, Balatonfüred 2017.
Rosti Zsigmond: Mikép lehetne a kis pénz hijányán segiteni? Komáromi Értesítő, 1849. január 16.
Szénássy Zoltán: Komárom ostroma 1849-ben. Komáromi KT Kiadó, Komárom 1999.
Szinnyei József: Komárom 1848–49-ben. (Napló-jegyzetek). Pallas Részvénytársaság, Bp. 1887.
Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. Hermann Róbert. Rubicon Ház Bt, Bp. 2007.

Balahó Zoltán

A dunai határ Komáromnál. A trianoni döntés hatása egy város társadalmára

Százöt évvel ezelőtt, 1920. június 4-én Budapest utcáin megállt az élet. Az üzletek zárva maradtak. A villamosok nem közlekedtek. Fekete zászlókat lengetett a szél. Kongtak a harangok. Azon a délutánon a versailles-i Nagy Trianon kastélyban aláíratták a szétdarabolt Magyarországgal a békeszerződést. Hasonló csonkításra, talán Lengyelország második felosztásának kivételével, nem akad példa Európa történetében.

Ennek az írásnak nem feladata Csehszlovákia létrejöttének az ismertetése, célom csupán annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miért került Komárom vármegye négy járása közül kettő, a csallóközi és az udvardi, 48 községével, valamint Komárom törvényhatósági jogú város a cseh-szlovákok közös államába.[1] A kérdés megválaszolása előtt, ha vázlatosan is, de szükséges néhány tényt megemlíteni az új állam megszületésével kapcsolatban. Csehszlovákia alapvetően a dualista Ausztria–Magyarország nagyhatalmi felosztásának, nemzetállami átalakításának köszönhette létét. Ennek magvalósulásához azonban több világpolitikai tényezőnek kellett egyszerre teljesülnie. Ilyen volt a háború elhúzódása, majd a Központi Hatalmak veresége. A Monarchiát egyre nagyobb mértékben befolyásoló német katonai és gazdasági nyomás, amit az Antant kezdettől rossz szemmel figyelt. Az 1917-ben kitört orosz forradalom és kísérőjelensége, az általános európai félelem a bolsevizmus elterjedésétől. És nem utolsósorban az

1 Komárom megye 179.513 fős lakossága az alábbiak szerint oszlott meg a nemzetiségek között az 1910-es népszámlálás adatai alapján: 88,3% magyar, 6,1% német és 4,1% szlovák. Ebből Komárom megoszlása: 89,2% magyar, 5,6% német és 3,4% szlovák. Lásd Magyarország Közigazgatási Atlasza. A magyar szentkorona országai 1914. Baja–Pécs 2000. 72.

USA belépése a háború utolsó szakaszába, Wilson elnök egyre aktívabb külpolitikája és a népek önrendelkezési jogáról alkotott „világrengető" nyilatkozata.

A sikeres országalapításhoz azonban hozzájárult még egy fontos tényező, elsősorban személyi jellegű. A cseh külföldi polgári ellenállás vezetőinek — a joviális egyetemi professzor Masaryknak, a munkamániás szervezőtehetség Benešnek és a fiatalos, kalandvágyó Štefanik pilótának — köszönhetően 1916-ra sikerült egy csúcsszervezetbe összefogni a cseh és szlovák emigrációs egyesületeket, egyesíteni azok különféle elképzeléseit és sokszor a valóságtól elrugaszkodó politikai álmaikat. Legfőbb célkitűzésüket Csehszlovákia létrehozásában jelölték meg. Konok kitartásukkal és jó reálpolitikai érzékükkel elérték, hogy belső vitáik ellenére – pl. a szlovákok jövőbeni jogállását illetően – a külvilág előtt egységesen jelenjenek meg. Ezt szolgálta névválasztásuk is: Csehszlovák Nemzeti Tanács (eredetileg Cseh Külföldi Komité), amit 1918 közepére – a hadihelyzet gyökeres megváltozása miatt – az antanthatalmak a megszülető új állam ideiglenes kormányának ismertek el, a csehszlovák nemzetet (és nem államot) pedig hadviselő félnek. Ezzel a győztes nagyhatalmak hadicéljai és a csehszlovák emigráció politikai céljai végérvényesen összefonódtak. Benešék propagandájának kulcsszava a cseh és szlovák nép egységét hirdető csehszlovakizmus lett, vagyis annak a politikai, etnikai és nyelvi koncepciónak a hangoztatása, hogy az egykori cseh királyság tartományait a történelmi jog alapján kell visszaállítani Ausztria rovására, míg a szlovákok lakta magyarországi területeket etnikai jogokra hivatkozva kell egyesíteni a csehekkel egy új államban.[2]

A csehek nemzeti érdekeit már az 1867-es kiegyezés óta sértette, hogy a kettős politikai alkuból a két államalkotóként felfogott kiváltságos nemzet, a németek és a magyarok kihagyták őket, és később sem kaptak széles körű önkormányzati jogokat, mint a horvátok vagy a lengyelek. Igaz, ehhez a magyar politikusok elzárkózásán kívül az is kellett, hogy Ferenc József hosszú uralkodása alatt demonstratívan nem vette figyelembe a nemzeti érzékenységet, és nemcsak a csehekét vagy a szlovákokét, hanem többnyire a magyarokét sem. Magyarországgal szemben a csehek ellenszenvét tovább növelte az ország sokat

2 Az egységes csehszlovák nemzet koncepcióját fejezte ki a szlovák népre akkoriban használt „csehszlovák néptörzs magyarországi ága" megfogalmazás is.

bírált nemzetiségi politikája is, ami az ő felfogásukban kizárólag a szlovákok elnyomását és elmagyarosítását jelentette. Ez utóbbi – részben megalapozott, másrészt erősen túlzó – vádak a századforduló után egyre inkább állandósultak, és nemcsak a Monarchián belül, de külföldön is széles körben hangoztatták őket. Ennek ellenére a háború kirobbanásakor a bécsi birodalmi tanács cseh politikusai – például Karel Kramář és Václav Klofáč – sem hangoztattak nyíltan monarchiaellenes álláspontot, sőt annak megreformálását is lehetőségként kezelték, ráadásul a nyugati helyett kezdetben az orosz orientációt keresték, de egy dologban teljes volt az egyetértés köztük és emigrációs társaik között: Csehszlovákia létrehozásának a szándékában. Számukra az új állam létrejötte egyszerre szólt a történelmi cseh sérelmek orvoslásáról és az elnyomott szlovák nép felszabadításáról.[3]

A csehszlovák állam megalakulását 1918. október 28-án hirdették ki Prágában,[4] a Monarchia-szerte kibontakozó elszakadáspárti nemzetiségi mozgalmak forradalmi hevében. Bulgária szeptember végi kapitulációja után október hónapban drámai gyorsasággal kezdett kibontakozni a vég az Osztrák–Magyar Monarchia számára. A közös hadsereg frontvonalai hirtelen összeomlottak, miután a katonák többsége – látván a harcok reménytelenségét – felbomlott módon indult haza szülőföldjére, a Balkán felől pedig teljesen nyitva állt az út Magyarország felé. A magyar parlamentben Tisza István, a háború kirobbantójának tartott egykori miniszterelnök beismerte a vereséget, majd nem sokkal később a budapesti őszirózsás forradalom forgatagában politikai gyilkosság áldozata lett. Az uralkodó, IV. Károly utolsó kétségbeesésében manifesztumot adott ki Ausztria szövetségi államma való átalakításáról, amit a cseh politikusok gyorsan elutasítottak, nehogy az bezavarjon függetlenségi tervük megvalósításába. Ezzel függött össze a Csehszlovák Függetlenségi Nyilatkozat kiadása Masaryk részéről is, aki akkor éppen az USA-ban tartózkodott. A nemzetközi nyomásgyakorlás következtében október 27-én még

3 Csehszlovákia létrejöttéről lásd *Gyönyör József*: Határok születtek. A csehszlovák állam magalakulása és első törvénye. Bratislava/Pozsony 1992., *Popély Gyula*: Felvidék 1914–1920. Bp. 2010.

4 A köztársaságot deklaráló – még 1918. július 13-án megalakított – 40 tagú Csehszlovák Nemzeti Bizottság és annak csúcsszerve 1918. november 14-ig, az Ideiglenes Nemzetgyűlés, vagyis az első kormány megalakulásáig látta el törvényhozói és végrehajtói feladatát. Első törvényében deklarálta az új állam létrejöttét, noha a kezdet kezdetén annak határai még nem voltak biztosítva. Az első kormányban helyet kapott Beneš és Štefanik is.

a birodalom utolsó közös külügyminisztere, ifj. Andrássy Gyula is elfogadta Wilson elnök alapelvét, ami akkor már a birodalom szláv népeinek követelt teljes függetlenséget.

A szlovákok – akik a Monarchia népei közül utolsóként alapították meg Nemzeti Bizottságukat – 1918. október 30-i mártoni deklarációjukban nyilvánították ki önrendelkezési jogukat. A szűkszavú nyilatkozat bevezetőjében ugyan szól a szlovákságot ért magyar elnyomásról, viszont nem mondta ki nyíltan a magyaroktól való elszakadást. Kimondta viszont a cseh–szlovák nemzeti egységet, hiszen az első pont nem önálló szlovák nemzetről, hanem a csehszlovák nemzet egyik ágáról beszélt.[5] Eredetileg a 4. pontban jelezni szerették volna a szlovákság részvételi szándékát a békekonferencián, de ezt Milan Hodža javaslatára elvetették, ahogy a szlovákság új államon belül kért autonómiájának a rögzítését is. A deklaráció megszövegezése azonban jól kifejezte a szlovák vezetők abbéli szándékát, hogy a szlovák kérdés már nem magyar vagy birodalmi belügy, hanem nemzetközi figyelemre számot tartó esemény. Mindenesetre a túrócszentmártoni szlovák deklaráció megfelelő hivatkozási alapot jelentett Prága számára a szlovák lakta területek birtokbavételéhez.

Itt érdemes felhívni az olvasók figyelmét a fogalmak különbözőségére. Míg Prága a birtokbavétel kapcsán államfordulatról vagy a szlovákság felszabadításáról, esetleg a csehszlovák államjog kiterjesztésről, addig Budapest a Felvidék elfoglalásáról vagy megszállásáról beszélt. Ez az ellentétes nézőpont azután egészen a békeszerződés aláírásáig megmaradt.

A Felvidék csehek általi megszállása több hullámban, fokozatosan zajlott le. Az első időszakra a gyors sikerek és még gyorsabb kudarcok rapszodikus váltakozása volt jellemző. November elején a szlovák lakta területekre benyomuló, gyenge harci értékű, főként cseh önkéntesekből,[6] csendőrökből és leszerelt katonákból álló kis létszámú egységek próbálták a forradalmi felbomlás alá került határ menti magyar katonaságot és a szlovák lakta vidékek – jórészt elmenekült –

5 A Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozata a cseh–szlovák nemzet egységéről és a függetlenséghez való jogáról. In: Trianon. Nemzet és emlékezet. Szerk. Zeidler Miklós. Bp. 2003. 27–28.

6 Az önkéntesek zöme a Sokol (Sólyom) nevű nacionalista, cseh paramilitáris tornászszervezet, valamint egyéb munkás- és katolikus tornászszervezet (pl. Orel/Sas) tagjai közül kerültek ki.

magyar közigazgatását felváltani. Vegyes sikerrel. Egyrészt Prága túlzott optimizmusa nem igazolódott, vagyis hogy a cseh csapatokat majd örömujjongással fogják fogadni, másrészt Budapest sem ült lábhoz tett fegyverekkel tétlenül, noha az utókorban máig ez a kép él a történtekről. A csehek ráadásul kezdetben – valószínűleg az anarchia elmélyülését megakadályozandó – nem a csehszlovák államot deklarálták bevonulásukkor, hanem a rend és közbiztonság helyreállítását. Végül sikerült elfoglalniuk a Kis-Kárpátoktól keletre eső Szakolca–Holics–Malacka térségét, valamint Trencsén megyén át a Vág-völgyét Zsolnáig, de a Pozsony felé tartó előrenyomulásukat a Fényes László országos nemzetőrparancsnok által Budapestről sebtében odairányított kis létszámú magyar egységeknek sikerült visszaszorítaniuk. Nem véletlenül tartják a történészek az 1918. novemberi felvidéki harcokat egyfajta furcsa háborúnak, ami nem nélkülözte a tragikum, de a komikum elemeit sem, mint például a Heltai Viktor budapesti bandavezér és tengerészkülönítményének nevezett csapatának pozsonyi és nagyszombati visszásságait.[7] Az utóbbi város többször gazdát is cserélt.

Komárom polgárai és a város sajtója – ahogy az országban másutt is – 1918 őszén nem annyira Csehszlovákia és az utódállamok megszületésével voltak elfoglalva, sokkal inkább a közös Monarchia megszűnésével létrejövő magyar függetlenséggel és a királyság intézményével való forradalmi szakítással. A figyelmet kezdetben a katonák hazaszállítása és a Linder Béla fémjelezte szélnek eresztésük, majd ennek nyomán a gyorsan romló vidéki közbiztonságtól való félelem uralta, amely Komárom esetében nem annyira a városban, mintsem a megye udvardi járásában történt tömeges fosztogatásokban és rablásokban öltöttek testet. De ekkor dúlt a spanyolnátha-járvány is, ami miatt ősszel Komáromban be kellett zárni az iskolákat, a színházat és a mozit. Közben a forradalmi átalakulás jegyében zajlott a városi nemzetőrség felállítása, valamint a városi és a megyei Nemzeti Tanácsok megválasztása. A városi tanács élére Vargha Sándor református lelkész került. Később, a csehszlovák közigazgatás kiépülésekor beszüntették ezek működését. Az őszirózsás forradalom lázas napjaiban még elsikkadt a napi hírek tengerében az a tény, hogy a Károlyi-kormány védtelen határokat örökölt, működő-

7 A harcokról lásd *Fogarassy László*: Felvidéki gerillaharcok a Károlyi-kormány idején. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. Miskolc 1973. 229–230. és *Hatos Pál*: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Bp. 2018. 212–213.

képes határőrizet lényegében egyetlen határszakaszon sem létezett. Valószínűleg ezért is vált – a többfrontos ellenállás esélytelenségét látva – Károlyi Mihály külpolitikájának szinte egyetlen érvévé a pacifizmus, az antant jóindulatában való vakon bízás.

Ezekben a napokban tűnt fel az első rövid, és nem túl konkrét hír a Komáromi Lapok 1918. november 23-i számának 4. oldalán, ami arról szólt, hogy az 12. gyalogezredbeli „Magerl ezredes a Felvidéken jár magyar csapatával, hogy megtisztítsa hazánk szent földjét a csehektől."[8] Majd egy hónapon át újból csend következett, Csehszlovákia megszületése még mindig távolinak tűnő esemény volt Komáromból nézve.

A szlovák lakta területek cseh megszállásának felemás eredményei tulajdonképpen jól tükrözték az akkori realitásokat. Szlovákia gyors megszállására Csehszlovákiának nem volt katonai ereje, hiszen a volt monarchiás cseh hadifoglyokból verbuvált légiók még messze Olaszországban, illetve Franciaországban állomásoztak, míg az oroszországi csapatok Szibériában ragadtak. De az antant ígéretével ellentétben a francia balkáni hadseregnek sem maradt akkora tartaléka, hogy Szlovákiát francia csapatokkal tudja megszállni, sőt még annyi sem, hogy Budapestet és a főbb magyar közlekedési csomópontokat megszállja. Pedig eleinte még ezt tervezték. Ráadásul a november 13-án aláírt belgrádi katonai egyezményből,[9] amely a közös hadsereggel megkötött november 3-i pádovai fegyverszünet Magyarországra vonatkozását határozta meg, kimaradtak az északi határok, így Csehszlovákia hadviselő félként történő helyzetbe hozása nem sikerült. Ezzel szemben állt a magyar fegyveres ellenállás lehetőségének rendkívüli korlátozottsága.

Mindezek az okok és talán az időhúzás lehetősége is oda vezettek, hogy november közepén Budapestre érkezett Milan Hodža szlovák politikus, a csehszlovák kormány követe, aki a Károlyi-kormány nemzetiségek irányában tanúsított békülékenységét látva tárgyalásokba bocsátkozott a miniszterelnökkel és minisztereivel, főként Jászi Oszkárral. A megbeszélésekhez a magyar kormány meghívására

8 Rövid Hírek. Komáromi Lapok. Komárommegyei Közlöny, 1918. november 23., 4.

9 A szerződés értelmében az antant által kijelölt demarkációs vonal a Nagy-Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, majd a Maros mentén Szegedig, innen a Szabadka–Baja–Pécs–Barcs vonalig húzódott. Ezt a vonalat a román és szerb haderő napokon belül meg is szállta. Északon azonban a fegyverszüneti szerződés nem jelölt meg kiürítendő területet, ezért Károlyi értelmezése szerint a csehek felvidéki benyomulása jogtalan és törvénytelen volt.

csatlakozott több szlovák politikus is a Szlovák Nemzeti Tanácstól. Ez utóbbi hatalmi szerv hatásköre a szlovákok lakta területeken amúgy sem volt tisztázva. Nem volt világos, hogy Budapest a forradalom hevületében ráruházta-e a hatalmat vagy sem, ráadásul a Prágához való viszonya sem volt egyértelmű, hiszen a Csehszlovák Nemzeti Bizottság és különösen a párizsi csehszlovák központ magának tartotta fenn a Szlovákiát érintő döntések jogát. A legnagyobb vitát az jelentette, hogy hol húzódjanak Szlovákia déli határai. A szlovák politikusok etnikai szempontú felfogását jól tükrözte, hogy Prága szellemiségétől eltérően kompromisszumos határvonalról állapodtak meg a magyarokkal. A december 6-án aláírt ún. Bartha–Hodža-féle Pozsony–Érsekújvár–Léva–Losonc–Rozsnyó–Kassa felett meghúzott ideiglenes demarkációs vonal nagyjából megfelelt az etnikai állapotoknak, így Komáromot és térségét az messze elkerülte. Hatását tekintve azonban elmondható, hogy a nemzetközi politikában csekély jelentőséggel bírt, és az eseményeket csupán rövid ideig volt képes befolyásolni. Arra viszont megfelelt, hogy a demarkációs vonalon belül megkönnyítette a csehszlovák hatalomátvételt a magyar közigazgatás önkéntes távozásával, ahogyan az például Nyitra esetében is történt.

Végül az antant, nagyhatalmi szóval, igyekezett megoldani a szlovák ügyet. Döntésüket a délebre tolt új demarkációs vonalról ultimátumszerűen tudatták a magyar kormánnyal. Ezt a Magyarország ideiglenes északi határáról szóló jegyzéket Ferdinand Vix alezredes, a budapesti antantmisszió vezetője nyújtotta át Károlyi Mihály miniszterelnöknek 1918. december 24-én. Az új, Pichon francia külügyminiszter „diktálta" vonal már a Dunát, illetve az Ipoly folyót követte, s Losonc alatt Rimaszombaton át Kassa alatt vezetett Ungvárig, majd az Ungot követve az Uzsoki-hágóig. A szóban forgó területsáv annektálásához Prága igyekezett komolyabb erőket mozgósítani, és ebben már segítségére lettek az időközben megérkezett olaszországi csehszlovák légiók.

A hír hamarosan eljutott Komáromba is. December 28-án, a Komáromi Lapok 1918. évi utolsó lapszáma közölte a vészjósló hírt, *Komárom és a demarkációs vonal* címmel, igaz még mindig csak az ötödik oldalon, a rövidhírek között. Ebben az állt, hogy

> Vix alezredes legújabb rendelkezése szerint a cseh megszállás demarkációs vonalába a Dunafolyam is beleesik az Ipoly torkolatáig. Ezzel a

rendelkezéssel Komárom város megszállására is joga nyílt a cseh-szlovák csapatoknak, amelyek bizonyára élni is kívánnak majd ezzel a jogukkal.

A híradás még megjegyzi, hogy „…Az új demarkációs vonal megállapítása nagy felháborodást keltett Komáromban és különösen a Csallóközben, hisz ez a vidék színmagyar, s így semmiféle történelmi jog vagy célszerűségi szempont nem indokolja a cseh-szlovák területhez leendő csatolást."[10]

A baljóslatú, 1919-es újév első lapszáma még a vármegyei közgyűlés, a Nemzeti Tanács, valamint a helyi munkástanács tiltakozását ismerteti a közelgő megszállás ellen, és azzal bíztatja olvasóit, hogy lesz ellenállás Komáromban, igaz egy másik hírben a várost elhagyó nagyszámú menekültről számol be, főként tehetős családokról és a magyar államhatalom képviselőiről.

A helyzet komollyá válásához nem kellett sokat várni, az 1919. január 11-i lapszámban már a címlapon állt a hús-vér valóság: *Komárom megszállása, 1919. január 10.* címmel.[11] Az írás részletesen beszámolt a csehszlovák csapatok bevonulásáról, akik elé parlamenterek vonultak ki a városból Gaál Gyula helyettes polgármester vezetésével. A 600 olasz alpini egyenruhát viselő katona között voltak lovasok, gyalogosok, tüzérek és kerékpárosok. A csapat a Csallóköz felől a Pozsonyi-kapun át vonult be a városba, miközben a rakparton néhány ezernyi közönség nézte őket. A város katonai parancsnoka, Macaluso Egidio olasz származású ezredes lett, akit a város vezetői felkerestek és arra kértek, hogy a várost és lakóit ne háborgassák, valamint, hogy a város Duna jobb parti részének a megszállására ne kerüljön sor. A városban rend és viszonylagos nyugalom honolt, de azért a cseh csapatok a városi lőszergyárat rögtön az ellenőrzésük alá vonták, majd később azt be is zárták.

Komárom, az egykori katona- és erődváros, így meglehetősen eseménytelenül és nyugodtan vette tudomásul az idegen csapatok bevonulását. A nyugodt helyzet ellenére január közepétől a légiósok korlátozni kezdték a város fő közlekedési ütőereként működő dunai Erzsébet híd forgalmát, sőt később időszakos lezárásokra is sor került, és mivel idővel leállt a két városrész között a teher- és áruforgalom,

10 Komárom és a demarkációs vonal. Rövid Hírek. Komáromi Lapok. 1918. december 28. 5.

11 Komárom megszállása. Komáromi Lapok, 1919. január 11. 1.

Az állandó komáromi Duna híd ábrázolása képeslapon
(Balahó Zoltán tulajdona)

ezzel párhuzamosan nőttek az ellátási gondok, különösen a téli tüzelő- és a nyersanyaghiány lett számottevő. A két városrész fokozatosan elszakadt egymástól.

Január közepéig cseh megszállás alá került az egész Duna völgye, Pozsonytól kiindulva Komáromon át Párkányig, annak folytatásaként az Ipoly mente és keleten Ungvár is. Csehszlovák szempontból még éppen időben, ugyanis 1919. január 18-án megnyílt a világháború lezárására készülő versailles-i békekonferencia, amely nem kisebb feladatra vállalkozott, mint Közép-Európa újrarendezésére. Nem véletlen, hogy a csehszlovák államalapítók annyira siettették a dunai demarkációs vonal elérését, mivel titkon reménykedtek, hogy ezáltal kész helyzetet teremthetnek a békekonferenciára. Tervükben nem is kellett nagyot csalódniuk.

Az államalapítók már a háború alatti publicisztikájukban is többször kifejtették, hogy Szlovákia leendő határainak a Tátrától a Dunáig kell terjedniük.[12] A csehszlovák delegációt vezető Beneš külügyminiszter

12 Masaryk 1915 májusában írt *Independent Bohemia* című bizalmas memorandumában Pozsonynak már jelentős „hídfő" szerepet szánt. Beneš is hasonló célokról írt politikai pamfletjében. (*Edvard Beneš:* Détruisez l'Autriche-Hongrie. La martyre des tcheco-slovaques a travers l'histoire. Paris 1916. Magyar kiadás: Zúzzátok szét

és Kramáž miniszterelnök február 5-én terjesztette követeléseit a Tízek Tanácsa[13] elé. Itt Beneš háromórás beszédében kifejtette, hogy „Szlovákiát északról a Kárpátok, délről a Duna határolja." Leszögezte, hogy „… a dunai határhoz való ragaszkodás igényeik elvi alapja". Majd kijelentette, hogy „Szlovákia dunai ország." Érvelését a következőképp folytatta:

> A dunai határigényt ezen felül egy másik, igen fontos gazdasági érv is alátámasztja. A csehszlovák államnak nincs közvetlen tengeri határa. Három oldalról németek, a negyedikről magyarok veszik körül. Ipari ország lévén feltétlen szüksége van tengeri kijáratra. Ezt csak a nemzetközivé nyilvánított Duna biztosíthatja számára. Ez geográfiai szükségszerűség, amely nélkül az új állam nem lehet meg.[14]

A győztes vezetők kérdést intéztek Benešhez a szlovákiai folyók hajózhatóságáról, amire ő azt válaszolta, hogy egyedül csak a Vág alsó folyása hajózható, ami megerősíti a Duna birtoklásának a fontosságát. És tegyük hozzá, Komáromét is.

Ide kapcsolódik az a helyi hír, miszerint a Komáromi Kereskedők Testülete és a Komáromi Ipartestület átirattal tiltakozott a városparancsnokságnál miután arról értesültek, hogy a Cseh Köztársaság delegátusa a párizsi békekonferencián kijelentette, Komárom polgárai tárt karokkal fogadták a megszálló cseh csapatokat.[15] A komáromiak bizonytalanságát és bizalmatlanságát táplálta, hogy a békekonferenciára sem a Károlyi-féle nép-, sem az azt váltó tanácskormányt nem hívták meg, így az ott megvitatott csehszlovák–magyar határokról kizárólag a cseh és a győztes nagyhatalmak képviselői tárgyaltak. A bizonytalan légkört érzékelve a február során Komáromba megérkezett „új" csehszlovák közigazgatási vezető, Jamniczky Ottokár zsupán kifejtette a sajtónak, miszerint

Ausztria–Magyarországot. A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása. Szeged 1992.)

13 A békekonferencia legfőbb szerve az öt győztes nagyhatalom (USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán) elnökeiből, miniszterelnökeiből és külügyminisztereiből álló Tízek Tanácsa volt, amelyet Legfelsőbb Tanácsnak is neveztek.

14 Edvard Beneš felszólalása… In: Trianon. Nemzet és emlékezet. Szerk.: *Zeidler Miklós*. Bp., 2003. 50-52.

15 Hírek. Komáromi Lapok, 1919. február 22. 1.

> Tudatában van annak, hogy a tisztviselői kar a béketárgyalások döntéséig a mostani állapotokat véglegesnek nem tekinti, ezzel szemben kijelenti, hogy az antant seregekhez tartozó cseh-szlovák csapatok megszállása nemcsak katonailag, de politikailag is befejezett tény…[16]

Macaluso ezredes pedig utcai hirdetményen deklarálta, hogy a város megszállt területen belül fekszik, ezért „… Komárom városa, valamint Komárom és Esztergom vármegye dunabalparti része állami hovatartozásának kérdése el van döntve."[17]

A három dunai hídfő: Pozsony, Komárom és Párkány megszerzésével teljesültek Csehszlovákia dunai hatalommá válásának földrajzi és fizikai feltételei: a közúti- és vasúti hidak, a vasúti csatlakozásokkal rendelkező kikötők és a komáromi hajógyár birtokba vétele. Komárom tehát pusztán a fekvése és vízföldrajzi adottságai révén vált Csehszlovákia részévé, hiszen a Duna és a Vág folyók összefolyásánál települt város – kis kiterjedése, nem túl nagy népessége, valamint gyenge ipari potenciálja ellenére is – csábító volt a csehek számára, mivel birtoklása esetén egyszerre két nagy folyón át is biztosította a közúti és a vasúti átkelést.[18] Ráadásul a katonák számára a hely egy igazi hídfőállás képét nyújtotta a már meglévő katonai infrastruktúra széles skálájával egyetemben, amiben megtalálható volt az erődszerű vár és a nagy kiterjedésű erődítmények a laktanyákkal (pl. a Nádor-vonal), raktárak kincstári készleteikkel, az akkor még álló helyőrségi kórház és az impozáns méretű tiszti kaszinó épülete.

Ez egy teljesen új helyzetet eredményezett, hiszen korábban évszázadokon át a város a folyón való átkelés érdekét szolgálta, elég csak utalnunk a város nevében is szereplő rév jelzőre. A Dunának elválasztó határjellege utoljára a római limes idejében és a török hódoltság korában volt. 1896-tól pedig, amikor is a folyó két odalán álló település-

16 Komáromi Lapok, 1919. március 1. 1.

17 Uo.

18 A Dévény és Budapest közötti Duna-szakasz első állandó vashídját 1890-ben adták át Pozsonynál. 1919-ben a nyolc hónapon keresztül lezárva tartott Ferenc József hídon (ma Régi híd) a forgalom teljesen szünetelt. A komáromi Erzsébet híd 1892-ben, a Párkány-esztergomi Mária Valéria híd 1895-ben, a komáromi állandó Kis-Duna híd 1898-ban, a komáromi vasúti Duna-híd 1909-ben, míg a Vág–Duna hídja 1913-ban épült meg.

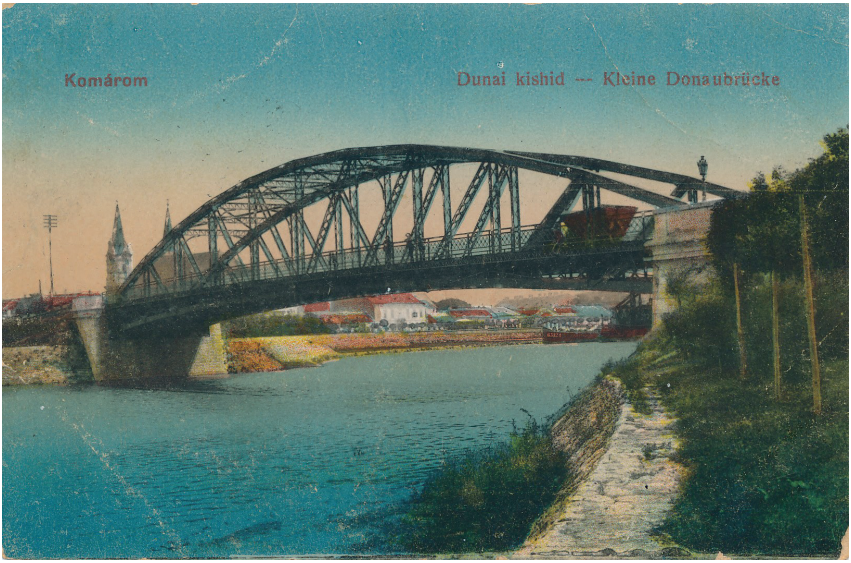

Képeslap az Erzsébet híd folytatásaként a városba vezető kis hídról
(ma csapó híd)
(Forrás: Balahó Zoltán tulajdona)

részek egy közigazgatásban egyesültek Komárom néven, meghozta a várva várt fejlődést. A város bővülését és iparosodását korábban gátló katonai szempontokat végre kezdte legyőzni a 20. század hozta ipari fejlődés és haladás. A város az 1896 és 1914 közötti közel két évtizedben vált azzá a hellyé, ahogy azt ma is ismerjük. Ez a folyamat szakadt meg hirtelen Trianonban, és vált a két városrész kényszerűen más-más fejlődési utat bejáróvá. Míg az egykori megyeszékhelyet adó bal parti városrész megrekedt az 1910-es évek szintjén, fejlődése a két világháború között inkább stagnált, mint fejlődött, hiszen – korábbi központi fekvéséhez képest – most határszéli településé degradálódott, addig a folyó jobb partján maradt magyarországi településrész kénytelen volt a fejlődés saját útját keresni és önállósodni.

A Duna menti hídfők megtartásáért a csehek még az erőszaktól sem riadtak vissza, sőt a Mária Valéria híd párkányi oldalának első nyílását 1919. július 22-én, állítólag véletlenül, fel is robbantották. Különösen kiélezett lett a helyzet Pozsonyban, ahová a szlovák minisztérium vezetője, az állami élet megszervezésével megbízott Vavro Šrobár rózsahegyi orvos és politikus 1919. február 4-én áthelyezte Szlovákia

igazgatási központját Zsolnáról.[19] Az egykori magyar koronázóvárosnak Szlovákia fővárosa szerepét szánta, viszonylag távol a szlovákok által lakott tömbterületektől vagy a szlovákság számára oly fontos evangélikus Túrócszentmárton és a katolikus Nyitra szellemi és kulturális hagyományaitól.

Közben Komáromot – több felvidéki várossal együtt – 14 napos általános sztrájk[20] bénította meg februárban, amit a helyi szociáldemokrata munkásság hirdetett meg a cseh megszállás és a Pozsonyba költöztetett szlovák hivatal ellenni tiltakozásul. A munkabeszüntetés Észak-Komárom összes vasutasát, a hajógyár, a gázüzem, a posta dolgozóit, a köz- és magánhivatalnokokat, valamint az összes üzlet, kávézó és vendéglő alkalmazottait érintette.

Márciustól minden tekintetben tovább nőtt a feszültség a városban, egyrészt a közellátási problémák, az élelmiszerhiány és az anyagi bizonytalanság miatt, amit a bevételek kiesése, a növekvő infláció és különösen a pénz-felülbélyegzés kötelező elrendelése és szigorú végrehajtása okozott.

A március idusai lapszám híre is érzékenyen érintette a lakosságot, mivel a zsupán és a katonai parancsnok hirdetményben tudatta a Komáromiakkal, miszerint nem engedélyezik a március 15-i ünneplést és a házak fellobogózását. Ez a tiltás húsba vágóan érintette a magyar szabadságharcban betöltött szerepére oly büszke város lakóinak nemzeti érzékenységét, szégyenként élték meg, hogy Klapka György honvédtábornok szobrát titokban, szinte lopva kellett megkoszorúzniuk.[21]

Március 21-e vízválasztónak bizonyult a megszállás addigi menetében, a szovjet mintájú tanácskormány budapesti kikiáltása drámaian megváltoztatta a komáromiak hétköznapjait is. A tanácshatalom ugyan nyilatkozatban jelentette ki, hogy nem szándékozik hadat

19 A Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium Pozsonyba költöztetése ellen a város polgárai 1919. február 12-én tömegtüntetéssel válaszoltak. A cseh karhatalom fellépésének 7 halott és 23 sebesült esett áldozatul. Lásd *Popély Gyula:* Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925). Pozsony 1995. 34–35.

20 A Magyar Szociáldemokrata Párt szervezettségére jellemző, hogy ugyanebben az időben a szerb megszállás elleni tiltakozásul Szabadkán is sztrájkba léptek a vasúti és postai alkalmazottak. Lásd *Vass Géza:* A szabadkai politikai élet Trianon után. Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle 2020/2. 35.

21 Komáromi Lapok, 1919. március 15. és 1919. március 22. Később hasonló tiltás sújtotta augusztus 20-a megünneplését is.

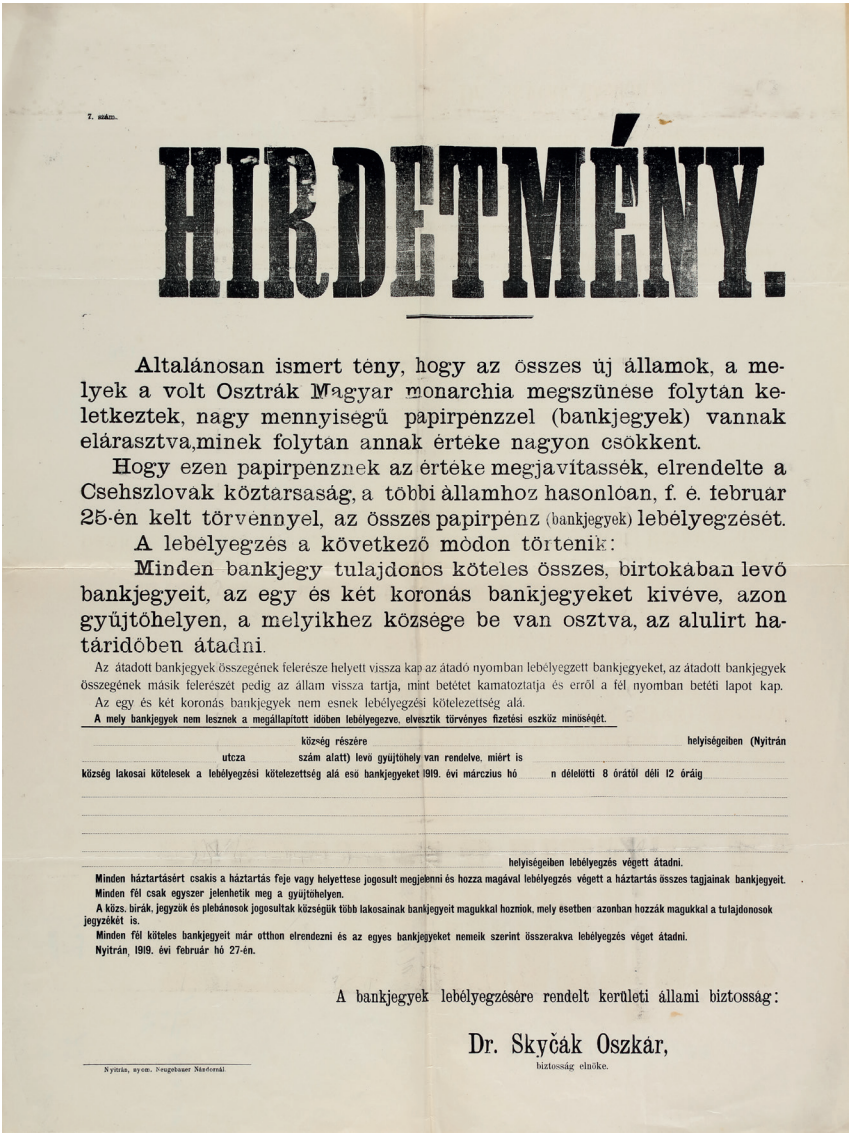

7. szám.

HIRDETMÉNY.

Általánosan ismert tény, hogy az összes új államok, a melyek a volt Osztrák Magyar monarchia megszünése folytán keletkeztek, nagy mennyiségű papirpenzzel (bankjegyek) vannak elárasztva,minek folytan annak értéke nagyon csökkent.

Hogy ezen papirpenznek az értéke megjavitassék, elrendelte a Csehszlovák köztarsaság, a többi államhoz hasonlóan, f. é. február 25-én kelt törvénnyel, az összes papirpénz (bankjegyek) lebélyegzését.

A lebélyegzés a következő módon történik:

Minden bankjegy tulajdonos köteles összes, birtokában levő bankjegyeit, az egy és két koronás bankjegyeket kivéve, azon gyűjtőhelyen, a melyikhez községe be van osztva, az alulirt határidőben átadni.

Az átadott bankjegyek összegének felerésze helyett vissza kap az átadó nyomban lebélyegzett bankjegyeket, az átadott bankjegyek összegének másik felerészét pedig az állam vissza tartja, mint betétet kamatoztatja és erről a fél nyomban betéti lapot kap.

Az egy és két koronás bankjegyek nem esnek lebélyegzési kötelezettség alá.

A mely bankjegyek nem lesznek a megállapitott időben lebélyegezve, elvesztik törvényes fizetési eszköz minőségét.

község részére helyiségeiben (Nyitrán

utcza szám alatt) levő gyüjtőhely van rendelve, miért is

község lakosai kötelesek a lebélyegzési kötelezettség alá eső bankjegyeket 1919. évi márczius hó n délelőtti 8 órától déli 12 óráig

helyiségeiben lebélyegzés végett átadni.

Minden háztartásért csakis a háztartás feje vagy helyettese jogosult megjelenni és hozza magával lebélyegzés végett a háztartás összes tagjainak bankjegyeit.

Minden fél csak egyszer jelenhetik meg a gyüjtőhelyen.

A közs. birák, jegyzők és plebánosok jogosultak községük több lakosainak bankjegyeit magukkal hozniok, mely esetben azonban hozzák magukkal a tulajdonosok jegyzékét is.

Minden fél köteles bankjegyeit már otthon elrendezni és az egyes bankjegyeket nemeik szerint összerakva lebélyegzés végett átadni.

Nyitrán, 1919. évi február hó 27-én.

A bankjegyek lebélyegzésére rendelt kerületi állami biztosság:

Dr. Skyčák Oszkár,
biztosság elnöke.

Nyitrán, nyom. Neugebauer Nándornál.

Bankjegybélyegzést elrendelő csehszlovák hirdetmény
(Forrás: MNM Újkori Főosztály, Újkori Dokumentum Gyűjtemény, ltsz.: ÚDGY 1963.51.)

viselni az antanttal és szövetségeseivel, de az újabb határigények visszautasításával (második Vix-jegyzék az új magyar–román határról) már a fegyveres harctól sem riadt vissza. Ez gyökeres fordulatot jelentett Károlyi merev pacifizmusához képest, ezért Csehszlovákia Kun Béla proletárdiktatúrájában potenciális veszélyt látva, a román királyi csapatokkal karöltve átfogó támadást tervezett Miskolc–Tokaj és Kárpátalja irányában. Erre április végén sor is került, aminek következtében létrejött a csehszlovák–román határ. Ellenhatásként a magyar szovjet kormány hadseregszervezésbe kezdett a gyári munkásság körében, de a hiányzó tisztikart a régi közös hadsereg tisztjeinek a reaktiválásával igyekeztek pótolni. A Vörös Hadsereg élére is így került a frontot megjárt, tapasztalt katona, Stromfeld Aurél, aki a Tiszáig előrenyomuló románok feltartóztatásán kívül a csehszlovák haderő ellen készült koncentrált támadásra.

A feszült légkört jól érzékelteti az az újsághír is, ami szerint röplapokat szóró magyar repülők jelentek meg Komárom felett, miközben a csehszlovák helyőrség katonái lőtték őket.[22] A következő lapszám már a statárium kihirdetéséről szólt, ugyanis a válságos helyzetre való hivatkozásul Szlovákia egész területén ostromállapotot hirdettek, ami Komárom esetében a dunai híd teljes lezárásával és eltorlaszolásával járt együtt. A szigorú határzár következtében Komáromnál minden átjárás megszűnt.[23] Bevezették az újságok, így a Komáromi Lapok előzetes cenzúráját, be kellett szolgáltatni a magánkézben lévő lőfegyvereket, még a vadászpuskákat is, és városszerte, de főként a Duna-parton katonák járőröztek.

A legfelsőbb magyar politikai és katonai vezetés – mivel a Dunai határszakaszt mellékhadszíntérnek tekintette – megtiltott mindenfajta katonai aktivitást a térségben. Ennek ellenére az újkomáromi és a tatai direktóriumi és katonai vezetők önálló magánakció mellett döntöttek. A háború május 1-én tört rá Komáromra, éjszaka, váratlanul, a lakók többségének a tudta nélkül. A balul elsült támadás után a magyarországi sajtót elözönlötték a rémhírek, amik a város rommá lövetéséről szóltak, ez azonban nem volt igaz, bár a komáromi csehszlovák helyőrség katonái a lehető legkegyetlenebb módon léptek fel a támadókkal szemben. A fekete május elseje néven ismert tragikus esemény

22 Komáromi Lapok, 1919. március 22. 4.

23 Komáromi Lapok, 1919. március 29. és 1919. április 26. 1. 1.

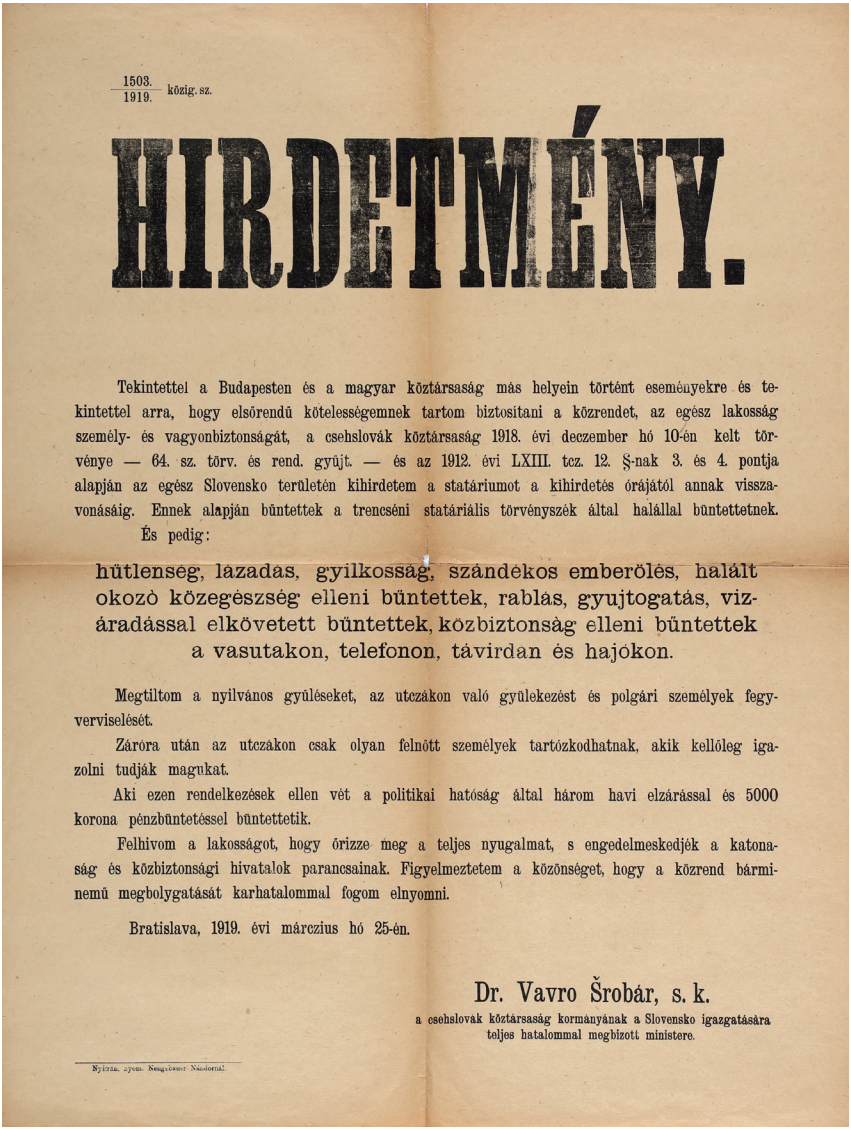

1503.
1919. közig. sz.

HIRDETMÉNY.

Tekintettel a Budapesten és a magyar köztársaság más helyein történt eseményekre és tekintettel arra, hogy elsőrendű kötelességemnek tartom biztosítani a közrendet, az egész lakosság személy- és vagyonbiztonságát, a csehszlovák köztársaság 1918. évi deczember hó 10-én kelt törvénye — 64. sz. törv. és rend. gyűjt. — és az 1912. évi LXIII. tcz. 12. §-nak 3. és 4. pontja alapján az egész Slovensko területén kihirdetem a statáriumot a kihirdetés órájától annak visszavonásáig. Ennek alapján büntettek a trencséni statáriális törvényszék által halállal büntettetnek.

És pedig:

hűtlenség, lázadás, gyilkosság, szándékos emberölés, halált okozó közegészség elleni büntettek, rablás, gyujtogatás, vizáradással elkövetett büntettek, közbiztonság elleni büntettek a vasutakon, telefonon, távirdán és hajókon.

Megtiltom a nyilvános gyüléseket, az utczákon való gyülekezést és polgári személyek fegyverviselését.

Záróra után az utczákon csak olyan felnőtt személyek tartózkodhatnak, akik kellőleg igazolni tudják magukat.

Aki ezen rendelkezések ellen vét a politikai hatóság által három havi elzárással és 5000 korona pénzbüntetéssel büntettetik.

Felhivom a lakosságot, hogy őrizze meg a teljes nyugalmat, s engedelmeskedjék a katonaság és közbiztonsági hivatalok parancsainak. Figyelmeztetem a közönséget, hogy a közrend bárminemü megbolygatását karhatalommal fogom elnyomni.

Bratislava, 1919. évi márczius hó 25-én.

Dr. Vavro Šrobár, s. k.
a csehszlovák köztársaság kormányának a Slovensko igazgatására teljes hatalommal megbizott ministere.

Statárium kihirdetése a Felvidéken
(Forrás: MNM Újkori Főosztály, ltsz.: ÚDGY 1963.55.)

1919. május 1-je áldozatainak tömegsírja az észak-komáromi katolikus temetőben
(Forrás: Balahó Zoltán)

nemcsak a város egyik legvéresebb 20. századi tragédiája lett, de Csehszlovákia megszületésének is az egyik legsötétebb foltja.[24]

24 A tanácskormány tudta és engedélye nélkül indított támadásban főként győri munkások és Új-Komáromban állomásozó katonák vettek részt. A rajtaütés a kezdeti sikerek után súlyos kudarcba, majd a cseh helyőrség esztelen megtorlásába fulladt. A magyar áldozatok számát 130 fő fölé teszik. A „Komáromi áttörés" vagy „Véres csütörtök" néven is elhíresült tragédiáról lásd Fekete május. Komáromi Lapok, 1919. május 10.; *Kecskés László:* Komárom az erődök városa. Bp. 1984. 211–218.; *Bárdos László István, Piskolti Béla:* Komárom dicső múltjából 1848–1849 és részletek 1919. évi történetéből. Komárom 1960. 61–85. és *Balahó Zoltán: A* komáromi „magánakció" 1919-ben. Előadás a Mérföldkövek XXIII. helytörténész konferencia komáromi szekciójában 2019. április 26-án.

Néhány héttel később a várost és környékét újból elérte a háború szele. A magyar Vörös Hadsereg északi hadjárata során Stromfeld Aurél Felvidéket felszabadító katonái megközelítették, de végül el már nem érték Komáromot. Igaz, június első napjaiban így is napirenden voltak az ágyúpárbajok a két városrész között, sőt még vörös monitorok is lőtték közvetlen közelről a várost a Dunáról, több kárt is okozva a belváros épületeiben, többek között a múzeumnak is otthont adó Kultúrpalotában. A csehszlovák városparancsnokság – okulva a május 1-jei támadásból – bevezette a hadiállapotot, az éjszakai kijárási tilalmat, az utcai elsötétítést, és a rend fenntartása végett a polgári lakosság köreiből túszokat szedett, akiket aztán Csehországba szállítottak. A Komáromiaknak ekkor, korántsem véletlenül, a 70 évvel korábbi ostromállapot jutott az eszükbe, igaz akkor, 1849-ben a város végül hírnevet szerezve magának került ki a harcokból, nem úgy, mint 1919-ben. A párhuzamkeresés érzését fokozta, hogy a Macaluso parancsnok helyébe állított új, francia származású városparancsnok hirdetményben fenyegette meg a város lakóit, hogy inkább hajlandó szétlövetni a várost, mintsem átengedje azt a közeledő magyar vörös csapatoknak. Ekkor került ugyanis sor az olasz katonaimisszió helyi és országos szintű cseréjére, így Szlovákia katonai irányítása, ahogy az egész csehszlovák vezérkaré is, az elszántabb franciák kezébe került. A csehszlovák felső vezetők szorult helyzetükben a már sokszor bevált diplomáciai eszközökben keresték a „végső" megoldást, és nem a nyílt katonai erő alkalmazásában. A békekonferencia követelésére és ígérgetésére Kun Béla végül is meghajolt, és a katonákat június 25-ig visszarendelte a mai trianoni határra. A Felvidék visszafoglalt területeit a csehszlovák karhatalom – immár harc nélkül – újból birtokba tudta venni. A harcok beszüntetéséről a Komáromi Lapok rendkívüli különszáma adott hírt, *Megszűnt az ellenségeskedés* címmel.[25]

Még a május elsejei tragédia utáni hetekben történt az alábbi eset, amiről a sajtó *Apponyi Albert Komáromban* címmel számolt be. A cikk szerint „...a közelmúlt idők neves politikusa fordult meg Komáromban feleségével, nem jószántából ugyan, de akaratán kívül, mint a partbiztosító csehszlovák őrség foglya."[26] Csónakkal jöttek át a Dunán, Győr térségéből, ahová autóval jutottak el. A Kun Béla kommünje

25 Megszűnt az ellenségeskedés! Komáromi Lapok, 1919. június 24. 1.

26 Apponyi Albert Komáromban. Komáromi Lapok, 1919. május 17. 3.

elől menekült grófot az örsújfalui Darányi uradalom főtisztje, Horver Árpád ismerte fel, aki lovaskocsit bocsájtott a rendelkezésére. Komáromban Macaluso ezredes-városparancsnok fogadta, majd a zsupán utasítására a közeli Csicsóra vitték, gróf Kálnoky Sándorhoz. Végül tartózkodási helyéül Éberhárd, felső-csallóközi családi birtokközpontja lett kijelölve.[27] Persze azt ekkor sem Komáromban, sem a csehszlovák hatóságok berkeiben nem tudhatták, hogy majd ő lesz az 1919 decemberében felállított magyar békedelegáció vezetője, és így az egyetlen magyar politikus, aki felszólalhatott a párizsi békekonferencián.

Az újból csehszlovák fennhatóság alá vont határ menti területeken a prágai hatalom képviselői igyekezetek ideológiailag is megerősíteni a Csehszlovák állam tekintélyét. A Komáromi Lapok július 5-i lapszámának címoldalán olvasható a zsupán, Jamniczky Ottokár *Felhívás Komárom lakosaihoz!* című proklamációja, ami a következő kijelentéssel nyit.

> A párizsi békekonferencia most már véglegesen megállapította a Csehszlovák Köztársaság határait. Így Komárom városa, melynek területén a Csehszlovák Köztársaság már eddig is a teljes szuverenitás jellegével bíró impériumot gyakorolta, visszavonhatatlanul ezen köztársasághoz csatoltatott. A dunai demarkációs vonal most már országhatár, az eddigi megszálló csapatok nem idegen területet, hanem országunk határait védi.[28]

A zsupán együttérzően kifejtette, hogy a „…fájdalmat, amelyet régi hazájuk összeomlása feletti bánatuk váltott ki, (mármint a lakosságból) megértem.", de rögtön hozzátette, hogy Magyarországot a legutóbbi időkben Oroszország színvonalára süllyesztették le, ahol nem lesz jó élni a jövőben. Bezzeg Csehszlovákiában rend van, itt a szociális és kul-

27 A Nyitra megyei Apponyból (Opponice) származó régi arisztokrata család volt Éberhárd utolsó nagybirtokosa, egészen az 1923-as csehszlovák földreformig, amikor is végleg el kellett hagyniuk a birtokot és a kastélyt. Apponyi Albert egészen ősz végéig otthon tartózkodott, de miután a Huszár-kormány 1919 decemberében Budapestre hívta, hogy a magyar békedelegáció elnöki posztját rábízza, többet már nem utazhatott haza, haláláig Budapesten élt. 1942-ben Apponyi Albertet áttemették a családi mauzóleumba, miután az első bécsi döntés következtében Éberhárd újra magyar fennhatóság alá került (igaz határfaluként). A kastély közelében álló, 1872-ben emelt neogótikus stílusú Szent György temetőkápolna fogadta be őt, akárcsak korábban szüleit és a család más tagjait. Lásd *Balahó Zoltán:* Apponyi Albert emlékezete. Honismeret 2013/3. 5–7.

28 Felhívás Komárom lakosaihoz! 1919. július 1. Komáromi Lapok, 1919. július 5. 1.

turális fejlődés biztosítva van, sőt „…nem is akarjuk az Önök nyelvét és kultúráját elnyomni, hanem a kölcsönös megértés és tisztelet alapján állva, azt kívánjuk, hogy magyarajkú testvéreink velünk együtt köztársaságunk egyenrangú, boldog polgáraivá váljanak." Majd hosszan értekezett a régi Magyarország nemzetiségek ellen elkövetett bűneiről, a sovén elnyomatás éveiről, ami a háború alatt érte el tetőpontját: „Bár lelkünk telve a múlt keserű emlékeivel, éppen ezen szomorú példa óva int attól, hogy mi is ilyen szerencsétlen nemzetiségi politika lejtőjére lépjünk. Nem célunk, hogy itt irredentát neveljünk." Rendkívül érdekes, amit a határok megvonásáról mond:

> Az önrendelkezési jog alapján történt államalakulatoknál a földrajzi és gazdasági érdekek az új állam életképessége szempontjából sokszor megkövetelik, hogy a politikai határok egyes helyeken eltolódjanak a nyelvhatároktól. Így történt, hogy köztársaságunk déli részén, – különösen a Duna mentén – színmagyar területek lettek államunkhoz csatolva.

Majd egy igazán pozitív jövőképpel fejezi be mondandóját: „Komárom városának fekvése a Csehszlovák Köztársaságban olyan előnyös, hogy ezen eddig elhanyagolt városra a legszebb jövő vár."[29]

A békekonferencián egyébként a Területi Bizottság foglalkozott határkérdésekkel, mint szakbizottság. A magyar határokkal két albizottság is foglalkozott: a csehszlovák és a román–jugoszláv területi bizottság. Ezekben legtöbbször olyan szakértők ültek, akik Magyarország bírálóiként és a nemzetiségek támogatóiként voltak ismertek, mint pl. Seaton-Watson (írói álnevén Scotus Viator/Skót Vihar) vagy Wickham Steed politikai újságírók. A csehszlovák albizottság 1919. február 27-én ült össze első ízben. Ekkor még nemcsak az amerikaiak, hanem a britek és az olaszok is ellenezték Beneš azon követelését, hogy a Csallóköz – magyar lakossága ellenére – Csehszlovákiához kerüljön. A franciák viszont támogatták, mint szinte az összes cseh igényt. A bizottságban folyó viták nemcsak a Csallóköz hovatartozását érintették, hanem az Ipoly- vagy Börzsöny-vonal dilemmát, valamint

29 Ebben a kijelentésben az a csehszlovák szándék nyilvánult meg, hogy Komáromból folyami-kikötőközpontot alakítanak ki. A nagyszabású tervekből azonban nem sok minden valósult meg a két világháború között, a kikötő részleges bővítésén kívül. A nagy kapacitású hajógyár felépítésére is csupán 1950 és 1953 között került sor.

Salgótarján és Sátoraljaújhely hovatartozását a vasúti csomópontjaik miatt. Végül is március elején dőlt el a Csallóköz sorsa, a szakértők sorban beadták a derekukat, hogy felsorakozzanak a győztes és szövetséges Csehszlovákia mellett, főként arra hivatkozva, hogy a déli magyarlakta sáv nélkül az új állam nagyon keskeny és sérülékeny lenne. A március 7-i ülésen így azután nyugaton a „Nagy-Duna sodorvonala", ettől keletre az „Ipoly sodorvonala", innen pedig egy Losonctól és Rimaszombattól délre húzódó, Sátoraljaújhelyet kettévágó határvonal vált a konszenzusos bizottsági állásponttá.[30] Jelentését március 12-én nyújtotta be a Legfelsőbb Tanácsnak, alig öt héttel az első ülése után. Ez alatt az idő alatt csak hétszer ülésezett és egyetlen tanút hallgatott meg, Benešt, ráadásul kétszer. A csehszlovák állam határai tehát szakbizottsági szinten március közepére elfogadottnak voltak tekinthetők, de a magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása után a téma még többször előkerült. Ezeken elsősorban ismételten a Csallóköz hovatartozása volt a vita témája, aminek először a Magyarországhoz való tartozásáról, majd annak dunai határvonalának ki- és túlhangsúlyozásával ismételten a csehszlovák érdekek mellett törtek lándzsát, így a csehszlovák bizottság tagjai május 5-én megerősítették az eredeti javaslatukat. Ezt erősítette meg május 8-án a Külügyminiszterek Tanácsa is, majd május 12-én a Tízek Tanácsa. A március közepére kialakult magyar–csehszlovák határ megváltoztatása tehát nem sikerült, de a júniusi északi hadjárat fegyveres konfliktusának az elsimítása végett azokkal újból foglalkozniuk kellett. Végül is június 11-én került sor a véglegesnek szánt csehszlovák–magyar és román–magyar határok közlésére az érintettekkel, persze itt nem a magyar félre kell gondolni. A csehek két ponton támasztottak kifogást: először azt kérték, hogy Pozsonnyal szemben, a Dunától délre kapjanak egy hídfőállást, másodszor pedig azt, hogy az Ipoly völgyében futó Csata–Kalonda–Losonc vasútvonalnak ne csak a két végpontja, hanem a Hont és Balassagyarmat közötti, magyar területen futó szakasza is kerüljön csehszlovák fennhatóság alá. A csehszlovák követelések közül annyit fogadott el a Külügyminiszterek Tanácsa, hogy a Csata–Losonc vasútvonal azon csomópontját, ahová a korponai szárnyvonal becsatlakozott, vagyis

30 *Romsics Ignác:* Az I. világháború alatti cseh-szlovák határelképzelések és a békekonferencia vitái a csehszlovák–magyar határról. In: „…ahol a határ elválaszt". Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk. Pásztor Cecília. Balassagyarmat–Várpalota 2002. 164.

Ipolyság vasútállomását, a folyó másik oldalán fekvő Homok községet Csehszlovákiának ítélte. Június 12-i ülésén a Négyek Tanácsa mindenben helybenhagyta a külügyminiszterek előző napi döntését, amit a csehszlovák delegáció is elfogadott. Ennek nyomán írhatta azt a komáromi zsupán, hogy a dunai demarkációs vonal immár országhatárrá vált. De a történetnek itt még nincs vége. Az osztrák–magyar határról folyó viták során Benešék újból megpróbálkoztak régi tervükkel, a Csehszlovákiát Pozsonyon keresztül Jugoszláviával összekötő ún. szláv korridorral. Ám ezt a tervet a békekonferencia ismételten elvetette. Viszont újbóli kérésük hatására Csehszlovákia stratégiai okokból megkapta a Duna jobb parti Pozsonyligetfalut és közvetlen környékét. Az elcsatolásra 1919. augusztus 14-én – közel nyolc hónappal Pozsony elfoglalás után – került sor.[31]

1919 nyarán fokozatosan helyreállt a rend a magyar–csehszlovák határ mentén, így Komáromban is, bár a statárium feloldására csak 1920 júniusában került sor, addig a Dél-Szlovákiában élő magyarok kilátásai mélyponton voltak. A komáromiak hétköznapi életét számos korlátozás nehezítette. A csehszlovák államhatalom helyi képviselői, elsőként a zsupán és hivatala igyekezett átvenni a közigazgatási és más hatósági felügyeletet. Az idő előrehaladtával igyekeztek minél jobban beleszólni a város vezetésébe, az iskolák életébe és számos más civil és kereskedelmi tevékenységbe.

1919. július legvégén ülésezett először a zsupán által kinevezett tagokból álló ideiglenes törvényhatósági bizottság, amelyen kinevezésre került az egyetlen polgármesteri pályázat alapján kinevezett új polgármester. A polgármesteri szék ugyanis januártól betöltetlen volt, Gaál Gyula és Szíjj Ferenc személyében csupán helyettesként vezették azt. Július 31-től azonban Szíjj Ferencet nevezték ki polgármesternek, míg Alapy Gáspár[32] – a későbbi mártír polgármester – maradt a főjegyző.

31 A pozsonyi hídfőről lásd *Fogarassy László:* Ligetfalu és a pozsonyi hídfő története. Pozsony 1995., *Balahó Zoltán, Gál Vilmos:* A pozsonyi hídfő története. Jakabffy Imre publikálatlan naplója az 1947-es magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság munkájáról. In: Folia Historica XXIII – II. kötet. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve. Szerk. Kiss Erika. Bp. 2002. 179–200.

32 Alapy Gáspár (1880–1945) Észak-Komáromban született. Tanulmányai elvégzése után 1907-ben kezdett el dolgozni a városházán. 1921-ben Dél-Komáromba települt át, ahol bekapcsolódott a város vezetésébe, 1922-től helyettes, majd 1928-tól kinevezett polgármesterként. Városépítő tevékenysége során virágzó kisváros alakult ki. Népszerűségének köszönhetően 1939. július 15-től az újraegyesített Komárom polgármestere. 1944. augusztus 31-én nyugdíjba ment. 1944. október 17-én letartóz-

Az eseményről beszámoló lapszám tesz elsőként említést arról a szlovák nyelvtanfolyamról is, amit a helyi magyar nyelvű hivatali dolgozóknak indított a zsupáni hivatal.[33] A későbbiekben ezt még több önkéntes, illetve kötelező tanfolyam követte. Szinte ezzel egy időben érkezett a hír, hogy Kun Béla szovjet kormánya megbukott, és Budapestre – a vesztes államok fővárosai közül egyedüliként – bevonultak a románok, mint a győztes antattal szövetséges haderő. A magyar politikai helyzet tehát nemhogy javult volna, hanem egyenesen rosszabbodott. Ekkorra már Magyarország puszta léte is bizonytalanná vált!

A városban továbbra is első számú problémának számított a Dunán való átkelés megnehezítése, összefoglalva: a szabad mozgás korlátozása és az útlevélkényszer fokozatos bevezetése. A Komáromi Lapok 35. számában olvasható írás szerint:

> A Dunántúl manapság 1000 km-re esik hozzánk, pedig csak egy 400 méteres híd választ el tőle, holott ezer érdek fűzi városunkat a túloldalhoz. […] Hiszen maga Újváros [Új-Komárom, a város jobb parti részének megnevezése, a szerző megj.] test a mi testünkből, összenőtt sziámi ikrek vagyunk, még mindig. A szétválasztás különben is életveszélyes operációja nincs végrehajtva…[34]

A cikk a továbbiakban még szól az átjárhatóság nehézségeiről, a körülményes, időigényes és bonyolult igazolások beszerzéséről, amik sokszor csak napokra voltak érvényesek. Mivel a teher- és a személyforgalom mind közúton, mind vasúton és vízen teljesen leállt, ennek leginkább a kereskedelem látta kárát. Ahogy a sajtó megfogalmazásában szerepelt: „Komárom ma kereskedelemileg holt város."[35]

Hamarosan újabb rossz hír érkezett. A Dunántúlra időközben előrenyomuló román csapatok megszállták Újvárost – és így az Erzsébet híd jobb oldali hídfőjét. A komáromiak számára ezzel elég szürrealisztikus módon egy csehszlovák–román hídőrség, ha úgy tetszik közös határ jött létre – még ha ideiglenes jelleggel is –, amivel megint az átjárhatóság

tatták a nyilasok, a Csillagerődbe, majd Dachauba hurcolták, ahol mint a 136708 számú fogoly halt meg 1945. február 5-én.

33 Komáromi Lapok, 1919. augusztus 2. 2.

34 Komáromi Lapok, 1919. szeptember 2. 1.

35 Komáromi Lapok, 1919. augusztus 9. 4.

szenvedett újabb csorbát.[36] Végül is egy hónapi megszállás után a románok kivonultak Újvárosból és „A hídőrséget már ezen a napon magyar katonák vették át: kizárólag tisztek és továbbszolgáló altisztek" – szólt a híradás.[37] A következő lapszámból pedig az is kiderült *A határon való átkelésről* című írásból, hogy a cseh hatóságok elrendelték, hogy a magyar nemzetiségűeknek láttamoztatniuk kell az útlevelüket a csehszlovák konzulátus által.[38] Egy újabb adminisztratív nehezítés várt ezáltal a hídon való átkelőkre.

Ősz folyamán az élet minden szinten tovább szigorodott. Október közepén egy hirdetményből derült ki a lakosság számára, hogy a zsupán-kormánybiztos október 30-i határidővel kiutasítja Szlovenszkó területéről az összes MÁV vasutast és családjaikat, az állami esküt le nem tett hivatalnokokat és a már korábban kiutasítottakat, vagyis elsősorban azokat, akiknek a munkája a magyar nyelv használatához kötődött. Az indoklás szerint azért volt erre szükség, mert a magyar állam egykori szolgálatában állók Csehszlovákia-ellenes propagandát fejtettek ki.[39] A kitiltások különösen érzékenyen érintették még a városi és megyei hivatalnokokat, a posta, a csendőrség és a honvédség egykori hivatásos állományát, valamint az állami iskolák pedagógusait, akiket szintén köteleztek az új államra leteendő esküre. De esküre kötelezték az orvosokat, a papokat és a lelkészeket is. Az áttelepülőket sok önkéntes távozó is követte: sorozás elől elmenők, egyetemi hallgatók, nyugdíjazott katonatisztek, vagy azok, akik 1914. augusztus 1-jén nem rendelkeztek szlovenszkói illetőséggel, miután az új állam ezt is előírta. A Magyarországra áttelepülők zöme elsősorban a városi magyar középosztály tagjaiból kerültek ki, és kevésbé a kereskedők, iparosok, gyári munkások vagy a parasztság köreiből.[40] A kiutasítottak száma országszerte meghaladta a több tízezer főt.

36 A békekonferencia 1919. júniusi ígérete ellenére a román hadsereg a magyar csapatoknak a Felvidékről történt kivonását követően nem vonult vissza a második Vix-jegyzékben megállapított demarkációs vonalakig. Budapest és a Duna–Tisza-köze 1919. november közepéig, a Tiszántúl pedig 1920. március végéig román megszállás alatt maradt.

37 A román megszálló csapatok kivonulása. Komáromi Lapok, 1919. október 7. 3.

38 A határon való átkelésről. Komáromi Lapok, 1919. október 11. 3.

39 Hirdetmény! Komáromi Lapok, 1919. október 14. 1.

40 Például Asztalos Béla alispán a magyar kormány utasítására költözött át Újvárosba. Lásd Alispánunk távozása. Komáromi Lapok, 1919. október 18. 3.

Balahó Dénes komáromi lakos útlevele az 1920-as évek elejéről
(Forrás: Balahó Zoltán tulajdona)

November 8-i hír, hogy tíz hónapi munka után távozott posztjáról a zsupán, Jamniczky Ottokár, aki a csehszlovák megszállást követően került a közigazgatás élére. Néhány nappal későbbi az a hír, miszerint a teljhatalommal felruházott miniszter, Komárom város nevét „Komárno" név alakban állapította meg.[41] A város szlovák nevével decemberben egy rendkívüli városi gyűlés is foglalkozott, ahol készült egy panaszos felterjesztés arról, hogy az egykori Galíciában, vagyis a nemrég megalakult Lengyelországban már van egy Komárno nevű helység. Eredménye azonban ennek sem volt.

A rendkívüli nehézségekkel terhelt 1919. év ugyan már a végéhez közeledett, de az igazán nehéz pillanatok a helyi magyar sajtó számára még hátra voltak. December elején *Rendelet a magyar sajtóhoz* címmel az első oldalon közölték a teljhatalmú minisztérium azon új hirdetményét, miszerint a főszerkesztőknek nyolc napon belül írásban kell válaszolniuk arra a kérdésre, hogy az irányításuk alatt lévő újság milyen módon viszonyul Csehszlovákiához.[42] Vagyis egyfajta hűségeskü vártak el tőlük is. Ezenkívül a rendelet megtiltotta a magyarországi ügyekkel való kiemelt foglalkozást, a vezető helyet ezentúl a csehszlovák ügyeknek kellett szentelni. Az akkor már a negyvenedik évfolyamában lévő „Komáromi Lapok Komárommegyei Közlöny. Politikai és társadalmi lap" a következő lapszám címlapján adta meg a választ, amikor közölte a szomorú hírt olvasóival, hogy megjelenését a rendelet következtében beszüntetni kénytelen.[43]

Közel két hónapi csend szállt a Duna bal parti város lakóira, az információ- és a hírközlés szüneteltetése miatt. Végül 1920. január 24-én jelenhetett meg újra a Komáromi Lapok, igaz új alcíme szerint immár városi és megyei érdekű társadalmi lapként. Az első oldalon olvasható szerkesztői nyilatkozat szerint politikamentes társadalmi lap szeretnének lenni, ahol a cseh-szlovák egységet belügynek tekintik és a törvényeket betartva akarnak működni.[44] Ez a hozzáállás úgy látszik, már megfelelt a hivatalos szerveknek. A szünet során jelentős változások történtek, meghalt az újság addigi főszerkesztője, Kiss Gyula ügyvéd, aki egy évvel korábban, 1919 elején vette át a lap szer-

41 Komáromi Lapok, 1919. november 8. és 1919. november 11. 1. 1.

42 Rendelet a magyar sajtóhoz. Komáromi Lapok, 1919. december 2. 1.

43 Búcsú. Komáromi Lapok, 1919. december 6. 1.

44 Nyilatkozat: a zsupán 1919. év végi felhívására. Komáromi Lapok, 1920. január 24. 1.

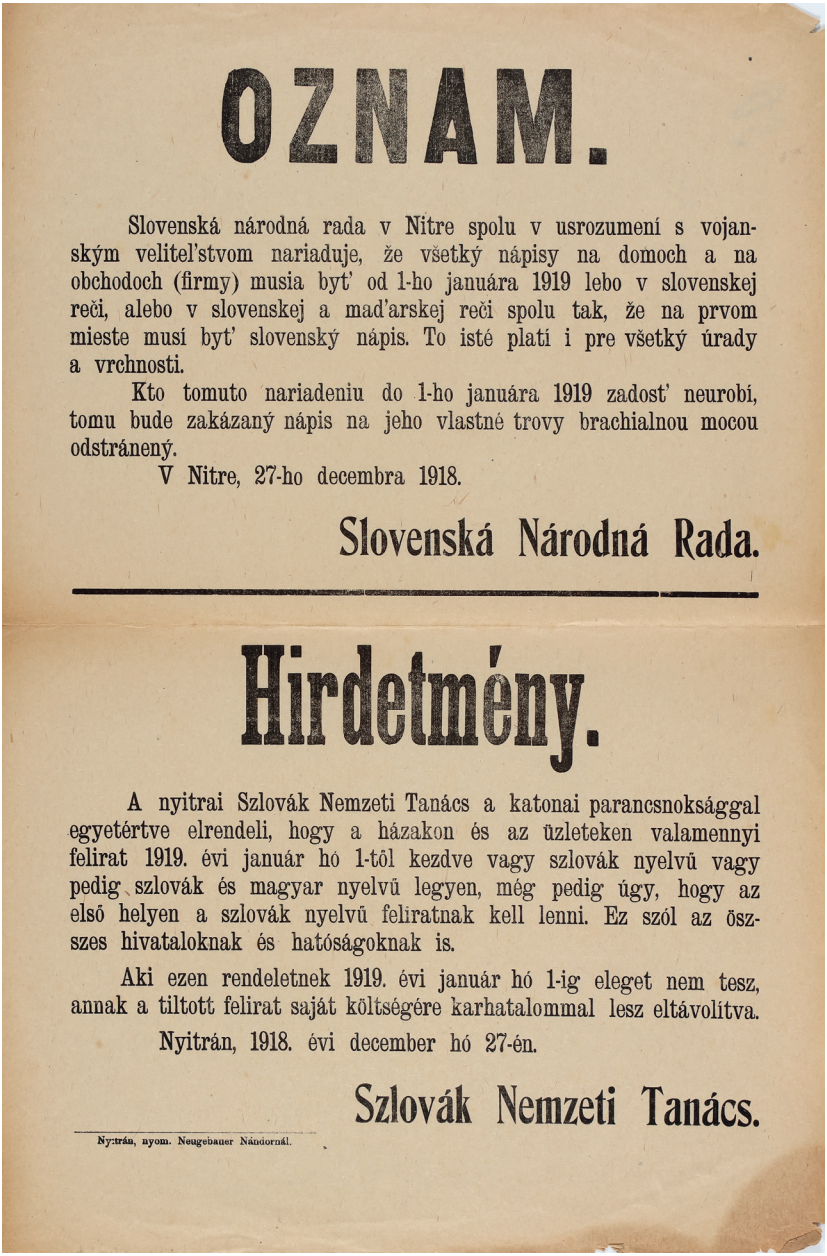

OZNAM.

Slovenská národná rada v Nitre spolu v usrozumení s vojenským velitel'stvom nariaduje, že všetký nápisy na domoch a na obchodoch (firmy) musia byt' od 1-ho januára 1919 lebo v slovenskej reči, alebo v slovenskej a mad'arskej reči spolu tak, že na prvom mieste musí byt' slovenský nápis. To isté platí i pre všetký úrady a vrchnosti.

Kto tomuto nariadeniu do 1-ho januára 1919 zadost' neurobí, tomu bude zakázaný nápis na jeho vlastné trovy brachialnou mocou odstránený.

V Nitre, 27-ho decembra 1918.

Slovenská Národná Rada.

Hirdetmény.

A nyitrai Szlovák Nemzeti Tanács a katonai parancsnoksággal egyetértve elrendeli, hogy a házakon és az üzleteken valamennyi felirat 1919. évi január hó 1-től kezdve vagy szlovák nyelvű vagy pedig szlovák és magyar nyelvű legyen, még pedig úgy, hogy az első helyen a szlovák nyelvű feliratnak kell lenni. Ez szól az összes hivataloknak és hatóságoknak is.

Aki ezen rendeletnek 1919. évi január hó 1-ig eleget nem tesz, annak a tiltott felirat saját költségére karhatalommal lesz eltávolítva.

Nyitrán, 1918. évi december hó 27-én.

Szlovák Nemzeti Tanács.

Nyitrán, nyom. Neugebauer Nándornál.

Hirdetmény a nyitrai cégtáblák, hivatali feliratok kötelező kétnyelvűsítéséről
(Forrás: MNM Újkori Főosztály, ltsz.: ÚDGY 1963.97.)

kesztését. Utódja Gaál Gyula nyugalmazott polgármester lett. Ez a lapszám beszámolt még az új zsupán megérkezéséről, Folkman István zsolnai főszolgabíró személyében, valamint hírt adott a januári árvíz okozta károkról, amikor is az Erzsébet-szigetet például egy méter magas víz árasztotta el. Magyarország vonatkozásában azonban nem közölt híreket a lap, pedig január 5-én elindult első párizsi útjára a Magyar Békedelegáció különvonata, amire korábban oly sokat vártak a határ mindkét oldalán élők, így a Komáromiak is.

A békekonferencia megnyitása óta már közel egy év telt el, ez idő alatt már lezárult a békekötés a vesztesek zömével: Németországgal (1919. június 28. Versailles), Ausztriával (1919. szeptember 10. Saint Germain) és Bulgáriával (1919. november 27. Neuilly), de Magyarországgal és Törökországgal még nem. A békekonferencia a fáradás jeleit mutatta, ezért szerette volna minél hamarabb dűlőre vinni a kérdést. A helyzet azonban Magyarországon csak 1919 késő őszére normalizálódott oly mértékben, hogy az akkor felállott koalíciós Huszár-kormányt a békekonferencia Főtanácsa elfogadta tárgyaló félnek. A minisztertanács 1919. december 12-i ülésén döntött a békeküldöttség összetételéről és feladatiról. Az Apponyi Albert vezette delegáció összlétszáma elérte a 73 főt, mivel a különböző szakterületeket több főmegbízott, megbízott és szakértő képviselte, valamint nagyszámú kísérőszemélyzet is utazott velük, úgymint titkárok, térképészek, rajzolók, nyomdagépkezelők, titkárnők és újságírók.

A különvonat 1920. január 5-én reggel indult el Budapestről, útvonalán tömegek verődtek össze, hogy biztassák a delegáció tagjait. Időnként Apponyi spontán beszédet tartott, hogy lenyugtassa a borús hírektől felzaklatott embereket. Bicskén került sor elsőként szónoklatra, majd következett a dél-komáromi vasútállomás, ahol hatalmas tömeg előtt mondott beszédet a vonat ablakán kihajolva. Itt kézzel fogható volt az emberek várakozással teli félelme, az év során átélt sok negatív esemény és bizonytalanság miatt. Győrben maga a püspök fogadta a szerelvényt, majd következett Mosonmagyaróvár, Hegyeshalom. Királyhidán (ma Bruck a. d. Leitha), a történelmi magyar–osztrák határállomáson a Területvédő Liga alelnöke, Szontagh Balázs és Sopron polgármestere buzdította a magyar békekövetelet.

A békedelegáció viszontagságos útja, a zord francia fogadtatás, a magyarok Párizson belüli elzártsága, majd Apponyi szónoklata

a Legfelsőbb Tanács előtt ma már jól ismert eseményei a trianoni békeszerződéshez vezető útnak.[45] Az is közismert, hogy végül sem Apponyi, sem a delegáció más tagja nem írta alá a békeszerződést, hanem testületileg lemondtak megbízatásukról, így az aláírásra másokat kellett kijelölnie a kormánynak. Érdemes még megjegyezni, hogy a delegációnak két tagjai is vezető politikus lett a későbbiekben, Teleki Pál és Bethlen István személyében, mindketten miniszterelnökként, ráadásul Teleki kétszeresként.

Komárom magyar sajtója ugyan nem adott hírt Apponyiék párizsi útjáról, de azért a februári városi közgyűlésen szóba került a téma, ahogy erre már korábban is volt példa. Most Kamrás József közgyűlési tag a zsupánnak adott válaszában fejtette ki – egyébként korántsem egyedinek mondható véleményét –, miszerint addig, amíg a békekonferencia nem mondta ki az utolsó szót a határok ügyében, a mai helyzet nem végleges, hanem csak tényleges állapotnak tekinthető.[46] Ez volt a hivatalos magyar álláspont is, de a helyben élő magyarok is így gondolkodtak. Ezzel szemben állt a csehszlovákok felfogása, amely a dolgot már kész tényként kezelte aláírás nélkül is. A sajtó beszámolója szerint egy másik alkalommal is előkerült a békekötés kérdése, méghozzá az április 18-ra kiírt prágai parlamenti képviselőválasztás kapcsán. A vármegyeházán zajló előkészítő ülésen Folkman zsupán kijelentette, hogy a „…magyar békedelegáció e napon (hétfő, március 29.) írja alá a békeszerződést, melyen semmi változás nem történt, tehát a tisztviselők most már számoljanak le minden illúzióval".[47] Ez persze nem így volt.

Komárommal kapcsolatban volt még egy – bár nem közvetlen – érintkezése a Magyar Békedelegációnak, méghozzá Hegedűs Lóránt közgazdász, bankár és politikus személyében, aki közigazgatási szakértőként járt Párizsban, annak pénzügyi vonalát képviselve. Anyja ugyanis Jókai Jolán volt, az író bátyjának, Jókai Károlynak a lánya, így ha nem is volt a város szülötte, de magát mindvégig tiszteletbeli Komáromnak tartotta. Nagy tehetségű szakemberként tartották számon, a Bethlen-kormány pénzügyminiszteréként pedig nagy szerepe volt az

45 A delegáció fogadtatásáról és elzártságuk körülményeiről lásd *Apponyi Albert:* Hogyan kötötték meg a békét a világháború után. In: Élmények és emlékek. Bp. 1933. 206–232.; *Benda Jenő:* A béke kálvária útján. Egy újságíró naplója a párizsi békekonferenciáról. Bp. 1920.; *Fabro Henrik:* Párizsi békeszerződés naplója I–II. Bp. 1935–1941.

46 Komáromi Lapok, 1920. február 7. 2.

47 Komáromi Lapok, 1920. március 31. 1.

ország gazdasági talpra állításában, valamint Magyarország pénzügyi önállóságának a visszaszerzésében. Munkássága közvetlenül is hozzájárult ahhoz, hogy magyar Komárom állami kölcsönökből kiépüljön. Ugyanis Komárom Magyarországon maradt része 1920 és 1923 között továbbra is törvényhatósági jogú városként működött, bár normális körülmények között mintegy 6.000 főnyi lakossága alapján ez nem így lett volna. A város közintézményei, az infrastruktúra nagy része (városháza, gimnázium) a Duna túlpartján maradt, így ezek pótlása, felépítésük a 1920-as 1930-as évek legnagyobb beruházásai közé tartoztak országos szinten is. Először még az elnevezése is bizonytalan volt, hol Új-Komáromként emlegették, hol Komárom-Újváros néven. Az átmeneti állapot az 1923-as megyerendezéssel ért véget, amikor a város elnevezése újból Komárom lett és rendezett tanácsú várossá alakult az Esztergom székhelyű Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyén belül.[48]

A békeszerződés aláírásáról az esemény másnapján adott hírt a Komáromi Lapok szerkesztősége, *1920. június 4.* címmel.[49] Ebben az állt, hogy „A magyar béke aláírásának napja, sorsunk megpecsételésének történelmi dátuma, melyet soha magyar el nem felejthet." Kifejtik még, hogy

> Eddig az itteni magyarság elvi álláspontja mindig abban csúcsosodott ki, hogy a megszállás tényleges állapota még nem végleges állapot. Csak az entente és Magyarország közötti szerződés aláírásával válik jogilag is befejezetté. Most már ez bekövetkezett. Ehhez kell tehát igazodni az itteni magyarság jövendő magatartásának és szervezkedésének is.

A Duna mint határ – nemcsak földrajzi, de politikai értelemben is – hosszú évszázadok után újból a két város közé állt. Trianon szétválasztotta őket, de az összetartozás érzése az emberekben megmaradt – politikai rendszerektől függetlenül –, és napjainkra ez lett a két város egyik legfőbb sajátossága és egyedi jellegzetessége.[50]

48 Lásd 1923. évi XXXV. tc. II. fejezet 10. §. és *Sebők László:* Kettévágott települések. Komárom, Sátoraljaújhely, Szabadka. Rubicon 2017/7–8. 94–95.

49 Komáromi Lapok, 1920. június 5. 1.

50 Az összetartozást szimbolizálja a Komárom–Komárno nemzetközi utcai futóverseny, amelyet először 1975-ben rendeztek meg. A ma már több évtizedes múltra visszatekintő sportrendezvénynek óriási jelentősége volt, hiszen itt nyílt mód először

SÜRGÖNY

89. szám.
No. 7 ck 43 Neuilly.

Érkezett amerikai misszió futárja útján:

Jan. 14. 1920. BIRÓ HENRIK pártelnök Bajzautca 34 c.
BUDAPEST.

Miután békefeltételek átadása folyton halasztatik, magyar békeküldöttség kötelezett, hogy itt maradjak, kérem kerületünk választóit, hogy minden szélső politikai tulzástól tartózkodva tartsanak ki mellettem és ez által támogassák a magyar békeküldöttséget felelősségteljes munkájában. Üdvözlöm választóimat

Továbbította:
Budapest, 1920. évi január hó 17-én.
a Magyar köztársaság
Külügyminiszteriuma
számjelosztály.

Hegedüs Loránt.

Hegedűs Lóránt üzenete a választóinak Párizsból
(Forrás: MNM Modernkori Főosztály, Plakátgyűjtemény, ltsz.: 57.389.)

Irodalom- és forrásjegyzék

Sajtó

Komáromi Lapok, 1918–1920

Irodalom

Apponyi Albert: Hogyan kötötték meg a békét a világháború után. In: Élmények és emlékek. Bp. 1933. 206–232.

Balahó Zoltán: Apponyi Albert emlékezete, Honismeret 2013/3. 5–7.

arra, hogy az előre regisztrált versenyzők útlevélvizsgálat nélkül kelhettek át a határon. A másik esemény az 1992-től, minden év áprilisában megrendezett Komáromi Napok rendezvénysorozat, ami az 1848-as helyi eseményeknek állít emléket.

Balahó Zoltán, *Gál Vilmos:* A pozsonyi hídfő története. Jakabffy Imre publikálatlan naplója az 1947-es magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság munkájáról. In: Folia Historica XXIII – II. kötet. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve. Szerk. Kiss Erika. Bp. 2002. 179–200.

Bárdos László István, Piskolti Béla: Komárom dicső múltjából 1848–1849 és részletek 1919. évi történetéből. Komárom 1960. 61–85.

Benda Jenő: A béke kálvária útján. Egy újságíró naplója a párizsi békekonferenciáról. Bp. 1920.

Fabro Henrik: Párizsi békeszerződés naplója I–II. Bp. 1935–1941.

Fogarassy László: Felvidéki gerillaharcok a Károlyi-kormány idején. In.: Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. Miskolc 1973. 229–230.

Fogarassy László: Ligetfalu és a pozsonyi hídfő története. Pozsony 1995.

Gyönyör József: Határok születtek. A csehszlovák állam magalakulása és első törvénye. Bratislava/Pozsony 1992.

Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Bp. 2018. 212–213.

Kecskés László: Komárom az erődök városa, Bp. 1984. 211–218.

Magyarország Közigazgatási Atlasza. A magyar szentkorona országai 1914. Baja–Pécs 2000. 72.

Popély Gyula: Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925) Pozsony 1995. 34–35.

Popély Gyula: Felvidék 1914–1920. Bp. 2010.

Romsics Ignác: Az I. világháború alatti cseh-szlovák határelképzelések és a békekonferencia vitái a csehszlovák–magyar határról. In: „…ahol a határ elválaszt". Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk. Pásztor Cecília. Balassagyarmat–Várpalota 2002. 164.

Sebők László: Kettévágott települések. Komárom, Sátoraljaújhely, Szabadka. Rubikon 2017/7–8. 94–95.

Vass Géza: A szabadkai politikai élet Trianon után. Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle 2020/2. 91. sz. 39.

A Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozata a cseh-szlovák nemzet egységéről és a függetlenséghez való jogáról. In: Trianon. Nemzet és emlékezet. Szerk. Zeidler Miklós. Bp. 2003. 27–28.

Edvard Beneš felszólalása a Tízek Tanácsa ülésén a csehszlovák területi igények tárgyában, In: Trianon. Nemzet és emlékezet. Szerk. Zeidler Miklós. Bp. 2003. 50–52.

Bajcsi Ildikó

A zsidóság és a cigányok üldözése Komáromban a nyilas diktatúra alatt (1944–1945)[1]

Bevezetés

A nyilasok már az 1938. november 2-ai első bécsi döntés időszakában megkezdték a szervezkedést a „visszatért" Felvidéken.[2] Komáromban is nagy lendületet vett a nyilas mozgalom iránti érdeklődés közvetlenül a visszacsatolás után.[3]

1 A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott Kötődések és értékválasztások a szlovákiai magyar társadalomban című NP2026-HT-1/2026 számú Nemzeti Program keretén belül készült.

2 „Visszatért" Felvidék alatt az 1938. november 2-i első bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszacsatolt 11 927 km2 területet és mintegy egymillió – 84,4%-ban magyar – lakost magában foglaló Csehszlovákiától visszakapott dél-szlovákiai területet értem. *Sallai Gergely:* „A határ megindul, az ország nagyobb lesz..." A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatainak diplomácia-, politika- és társadalomtörténeti vizsgálata az 1938. évi csehszlovákiai válságtól Kárpátalja Magyarországhoz csatolásáig (1938. május – 1939. március). PhD-disszertáció (PPKE TDI) Bp. 2008. 145. Ehhez még lásd *Tilkovszky Lóránt:* Az első bécsi döntés gazdasági és szociális következményei a Magyarországhoz átcsatolt területen. Történelmi Szemle 1964/1. 87–111.; *Tilkovszky Lóránt:* Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon. Bp. 1967.

3 Ezt igazolja a szélsőjobboldali Magyarság egyik 1938. októberi cikke, amely már hetekkel korábban arról adott hírt, hogy a Csallóközben nagy népszerűségnek örvend a mozgalom. Sérelmeiről, panaszairól, várakozásairól, reményeiről beszél a felvidéki magyarság. Magyarság, 1938. október 23., 9. 1939 elején pedig Komárom vármegye főispánja a felvidéki tárca nélküli miniszternek küldött hangulatjelentésében arról számolt be, hogy „Komárom megyei városban, illetve annak felszabadult részén […] a lakosság hangulata megfelelő", viszont azt is hozzátette, hogy „a nyilas párt szervezkedése észrevehető Komáromban is" – MVSR ŠA Nitra, f. ŽK III. 14 biz./1939. A főispán helyzetjelentése a felvidéki törvényhatóságokról, 1939. január 28. A 8 Órai Újság egy 1939. júniusi cikke pedig a nyilasok három legfontosabb felvidéki központjaként Kassa és Érsekújvár mellett Komáromot jelölte meg. – Nyilasszervezkedés a Felvidéken. 8 Órai Újság, 1939. június 7., 1.

A szélsőséges nézetek terjedésében minden bizonnyal kulcsszerepet játszott, hogy az első bécsi döntést követően más „visszatért" településekhez hasonlóan Komáromban sem sikerült feloldani a gazdasági feszültségeket. A csehek a gyárakat leépítették, a város pedig hárommillió pengőnyi adósságot halmozott fel.[4]

A Komáromi Járási Népbíróság listája szerint Komáromban összesen 1364 komáromi személy lépett be a nyilasok közé 1938 és 1942 között, bár sokan mindössze néhány hónapot töltöttek a pártban. A legtöbben 1940 második felében, valamint 1941. év első hónapjaiban csatlakoztak a nyilasokhoz.[5] A szociális vagy gazdasági érdekek miatt kapcsolódók egy része a Magyar Megújulás Pártjának 1940. őszi megalakulását követően azonban már Jaross Andorék pártjához igazolt át.[6] Az Imrédy Béla mellett Rátz Jenő és Jaross vezetésével megalakult – szélsőjobboldali, fajvédő – párt ugyanis sok esetben felszívta a nyilasokból kiábrándult, s a felvidéki Jaross Andorral szimpatizáló komáromiakat is.[7] A nyilas párt ugyanakkor tovább folytatta működését Komáromban és környékén, meghatározó tényezővé azonban itt is csak az 1944. októberi nyilas puccsot követően válhatott.[8]

4 *Bajcsi Ildikó:* Regionális konfliktusok és elitszerveződés az első bécsi döntést követően Komáromban és a Komáromi járásban. *Clio Műhelytanulmányok* 2020/2. 38. https://www.clioinstitute.hu/_files/ugd/198ee4_e87fa85e42554e25909429489cdbbe1a.pdf. (letöltés: 2025. ápr. 3.) Ezért sem meglepő Komárom vármegye főispánjának 1939. februári jelentése, amely szerint sürgősen lépéseket kellene tennie a szociális nehézségek megoldására, mert ezek a szélsőjobboldali szervezkedések megfékezését is elősegítenék. Azt is hozzátette, hogy „általánosan ismert lévén az a tény, hogy a különböző nyilas pártok elsősorban a csőcselék körében nyernek talajt" – MVSR ŠA Nitra, f. ŽK III. 53 biz./1939. A főispán helyzetjelentése a felvidéki törvényhatóságokról, 1939. február 8.

5 MVSR ŠA Nitra, prac. Komárno, f. L'S Kn. Nt 861/48. A komáromi nyilaskeresztes tagok jegyzéke, 1948. július 22.

6 Ehhez lásd *Simon Attila:* Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei. Bp. 2014. 75–76.

7 Ehhez lásd *Bajcsi Ildikó:* A nyilaskeresztes mozgalom Komáromban és környékén (1938–1945). EKI Műhelytanulmányok 2025/4.

8 MVSR ŠA Nitra, f. ŽK III., 12 biz./1943. A m. kir. rendőrség komáromi kapitánysága statisztikai lapja a gyűlésekről, 1943. július 4.

Szálasiék 1944. október 16-ai hatalomátvétele után a Nyilaskeresztes Párt megyei központi irodája Komáromban a Rákóczi utca 18. szám alatt nyílt meg.[9] A pártközpont megnyitását követően pedig megkezdődött a folyamatos tagtoborzás, illetve a tisztviselők cseréje a városban. Hozzá kell tenni, Alapy Gáspár polgármester már ezt megelőzően, 1944 augusztusában nyugdíjaztatta magát. Az új városvezető pedig az a nyilasokkal szimpatizáló Megay László lett, aki 1941 és 1944 között Ungvár polgármestereként vezényelte le a zsidók gettóba zárását, valamint Auschwitzba indítását.[10]

Közvetlenül Szálasiék hatalomátvételét követően a nyilas kormány id. Wojtowicz Richárdot – aki állítólag a felesége unszolására lépett be a nyilas pártba – Komárom, Nyitra-Pozsony, Esztergom és Bars-Hont vármegyék kerületi megbízottjává nevezte ki.[11] A korszakra visszaemlékező Vadász Ferenc szerint „[a] hatvan körüli fényképész »megyevezető« azelőtt semmilyen tisztséget nem viselt a városban. Magas, sápadt arcú, afféle tedd ide-tedd oda férfiú volt, akit asszonya taszigált világéletében a célirányosnak látszó cselekvések irányába."[12] Wojtowicz helyetteséül pedig fiát, ifj. Wojtowicz Richárdot, valamint a szintén nyilas Romhányi Árpád bencés tanárt nevezte ki.[13] Nem sokkal később ifj. Wojtowicz Richárd Komárom vármegye főispánja lett.[14]

9 A Nyilaskeresztes Párt közleményei. Komáromi Lapok, 1944. október 21., 2. A *Felvidéki Ujság* már október 19-én beszámolt Szálasiék hatalomátvételéről. Az összefogás jegyében hívta fel a magyarságot a harcra és a kötelezettségek megtartására. Lásd Nemzettestvérek! Magyarok! Felvidéki Ujság, 1944. október 19., 1. Más források a Deák Ferenc utcában említik a nyilaskeresztes párt egykori komáromi székházát. *Pokornyi Gábor:* Nyilas kötődésű személyek Komáromban és Szőnyben. A komáromi zsidóság története a holokauszt idején. In: „Ezt a hazát tehát elvesztettem". A holokauszt komáromi eseményei. Szerk. Számadó Emese. Komárom 2014. 119.

10 Számadó Emese megjegyzi róla, hogy „nyilas párttagságára vonatkozólag nincs adat, de valószínűleg együttműködött Wojtowiczékkal" – *Rabi Lenke, Számadó Emese:* A komáromi zsidóság története a holokauszt idején. In: „Ezt a hazát tehát elvesztettem". A holokauszt komáromi eseményei. Szerk. Számadó Emese Komárom 2014. 32.

11 *Vadász Ferenc:* A véres huszadik. Bp. 1998. 32–33.

12 Uo. 33.

13 *Bajcsi Ildikó:* Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi és környékbeli zsidóság jogfosztása (1938–1944). Bp. 2023. 175.

14 Az 1914-es születésű ifj. Wojtowicz Richárd édesapja Nádor utcai műhelyében helyezkedett el fényképészként. 1936-ban letartóztatták, mivel állítólag a dél-komáromi hírszerzésnek szolgáltatott adatokat. Kilencévi fogházra ítélték, s miután 1938-ban

A Wojtowicz család nevéhez fűződik többek között a fent említett Alapy Gáspár volt komáromi polgármesterrel való leszámolás is, amelyről a későbbiekben még szó lesz.

A Wojtowicz családon kívül más fontosabb komáromi és környékbeli nyilas nevét ismerjük. Rabi Lenke és Számadó Emese megemlíti még Bogyai Józsefet, Kopják Imrét, Óváry Miklóst, ifj. Óváry Józsefet, Szappanos Mihályt, Szapu Mátyást, valamint Szoboszlay Imre szakaszvezetőt.[15] A befolyásosabb helyi nyilasok közé tartozott még Metka János, Hinora Gyula, Kopják Imre és Kurucz János is.[16]

A nyilasok zsidóellenes intézkedései a városban

1944. október közepétől a zsidóüldözés újabb hulláma azokat a zsidókat is elérte, akik valamilyen oknál fogva elkerülték a júniusi deportálást.[17] A komáromi és környékbeli nyilas vezetők ugyanis már az októberi, valamint a novemberi és decemberi országos razziák során elfogták és összegyűjtötték a Komáromban, illetve a város környékén maradt zsidókat, valamint a roma lakosság egy részét, s a rendszer más ún. ellenségeivel – a Horthy-korszak politikusaival, baloldaliakkal, zsidókat segítő náciellenes személyekkel – együtt a Duna jobb partján fekvő Monostori erődbe és/vagy a Csillagerődbe hurcolták.

kegyelemben részesült, a Komáromi Nyilaskeresztes Párt városi, majd megyei vezetőjeként működött. Ifj. Wojtowicz Richárd lett Komárom vármegye új főispánja. Komáromi Lapok, 1944. október 28., 1.; *Rabi L., Számadó E.:* A komáromi zsidóság története a holokauszt idején i. m. 32.

15 Uo. 37. Szoboszlay egyébként a népbírósági perében azt hangsúlyozta, hogy „minden utasítást Óvárytól kapott, aki annak idején Komáromban városi nyilasvezető volt. Mint vezető pozíciót betöltő személynek módjában volt, hogy ilyen irányban utasítást adjon. Több rendbeli gyilkosság és kegyetlenkedésre biztatta és utasította Óváry Miklós." – KGYM HGY A, 1–2015. Győri Népügyészség. Nb. 1526/1948. Óvári Miklós ügye. Jegyzőkönyv, dátum nélkül, László Győzőné vallomása. 23.

16 *Pokornyi G:* Nyilas kötődésű személyek Komáromban és Szőnyben i. m. 122.; KGYM HGY A, 1–2015. Győri Népügyészség. 835/1948. Metka Antal komáromi pártszolgálatos ügye. Jegyzőkönyv, Metka Antal vallomása. 1945. október 25.

17 A III. deportálási zónában és a székesfehérvári II. csendőrkerülethez tartozó helyi és környékbeli zsidókat 1944. június 13-án és 16-án Kassán keresztül marhavagonokban víz és élelem nélkül Auschwitzba szállították. *Randolph L. Braham:* A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon. I. köt. Bp. 2015. 781.

Egy 1944. november 22-i jelentés arról számolt be, hogy az októbertől átmenő táborrá vált Csillagerődben összesen 3000 foglyot őriztek.[18]

Közülük talán a legismertebb Komárom egykori polgármestere, Alapy Gáspár volt, aki még 1939-ben szembekerült a Wojtowicz családdal.[19] Miután a polgármester a német megszállást követően minden lehetséges eszközt megragadott a komáromi zsidóság megsegítéséhez, az egykori városvezetőt a nyilasok zsidópártolás vádjával 1944 őszén letartóztatták.[20] Ennek a személyes bosszún kívül tehát az volt az oka, hogy a keresztény-nemzeti elveket valló Alapy elutasította a náci propagandát és az antiszemita megnyilvánulásokat.[21] Komárom korábbi polgármesterét 1944. október 17-én először a Monostori, majd a Csillagerődbe hurcolták, végül december 21-én Dachauba deportálták.[22]

A „rabszolgamunkára" alkalmas személyeket, köztük az elfogott helyi zsidók egy részét, ugyanis az átmenő táborban később kiválogatták, majd Németországba deportálták.[23]

Más helyi zsidókat pedig az 1944 decemberében a nyilasok főhadiszállására, vagyis a városközpontban található Zichy-palotába gyűjtötték össze, majd megkínozták és meggyilkolták őket. A Komáromi Kálvinista Krónika is megemlékezik róla, hogy a Klapka téren lévő ún. „Klein ház", illetve a Zichy-palota pincéjéből éjszakánként sikoltozások hallatszottak. Itt elsősorban olyan szabolcsi fiatal nyilasok

18 A Csillagerődöt Komáromi Magyar Királyi Katonai Internáló Tábornak nevezték. *Rabi Lenke, Számadó Emese:* Csillagerőd. In: „Ezt ahazát tehát elvesztettem". A holokauszt komáromi eseményei. Szerk. Számadó Emese. Komárom 2014. 79.

19 Miután ugyanis a visszacsatolást követően Alapy került a városvezetői pozícióba, Wojtowiczék igyekeztek őt belekeverni az ún. zsírpanama-botrányba. *Bajcsi I:* Nemzethűség és őrségváltás i. m. 176. Alapy ugyanis állítólag megakadályozta, hogy a Wojtowicz család hozzájusson egy arany vitézségi éremmel rendelkező zsidó bankigazgató házához. *Bajcsi Ildikó:* Alapy Gáspár. In: Ellenállók 1944–45. Szerk. Bartha Ákos, Kiss Réka, Szekér Nóra. Bp. 2025. 17.

20 Uo. 16–17.

21 *Bajcsi I.:* Regionális konfliktusok és elitszerveződés i. m.

22 Egyes információk szerint Alapy már a vagonban elhalálozott. Nagy valószínűség szerint azonban Dachauban halt meg. *Rabi L., Számadó E.:* Csillagerőd i. m. 82. Lásd még *Bajcsi I.:* Alapy Gáspár i. m. 18. Más városvezetők is a nyilasok áldozatává váltak ebben az időszakban, például Tost László, Kassa egykori polgármestere is, akit 1945 januárjában gyilkoltak meg. Erről bővebben lásd *Szeghy-Gayer Veronika:* Tost László, Kassa polgármestere. Kassa 2022.

23 *Szita Szabolcs:* A romák egyik vesztőhelye, a komáromi Csillagerőd 1944 őszén. In: Pharrajimos. Romák sorsa a holocaust idején. Szerk. Bársony János, Daróczi Ágnes. Bp. 2014. 68–78. Itt: 69.; *Karsai László*: A cigánykérdés Magyarországon, 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz. Bp. 1992. 124.

végeztek ki zsidókat és nem zsidókat, akiket a helyi nyilasok egy részének megbízhatatlansága következtében hoztak ide segíteni.[24] A járásbíróság épületébe költözött nyilaskeresztesek munkáját egyébként a helyi hatóságok és a komáromi lakosok besúgásai egyaránt segítették.[25]

A helyi zsidók jó részét ugyanakkor 1944 végén, illetve 1945 elején a Duna, illetve a Vág folyóba ölték. Az említett kivégzések kapcsán egyébként három időpont konkrétan ismert: 1944. december 24. és 1944. december 27., valamint 1945. január 24.[26] Az áldozatok között volt egyébként a korábbi hitközség elnökének, Fried Jenőnek a fia, akit

> a Vághídról tarkónlövés után lökték a zajló Vágba és a Csillagvárban őrzött zsidók közül többnek a vére heteken át tanúskodott a gyilkoló nyilasokról a Duna jobb partján, ahol tarkónlövéssel lökték bele szegényeket a Dunába. Így pl. Harmos Károly festőművész és gimn. tanár r. katholikusnak született, de zsidó eredetű feleségét is itten pusztították el.[27]

A komáromi nyilas vezetők a razziák, rajtaütések alkalmával sok esetben különös kegyetlenséggel kínozták meg, illetve végezték ki az elfogott személyeket. „A nyilasok által elkövetett gyilkosságokban azok különös kegyetlensége, a kiszolgáltatott emberekkel való embertelen bánásmód a megdöbbentő. A Dunába lövések, télen a jég alá

24 A nyilasok közül ismertek voltak a következő személyek: Bogyai József, Kopják Imre, Óváry Miklós, id. Óváry József, ifj. Óváry József, Romhány Árpád bencés tanár, Szappanos Mihály, Szapu Mátyás, Széman Ferenc és a két Wojtowicz. Szoboszlai szakaszvezetőt pedig a bíróság udvarán végezték ki tetteiért. *Rabi L., Számadó E.:* A komáromi zsidóság története a holokauszt idején i. m. 36–37.

25 Erre ad példát Kelkó Imre esete, aki miután megszökött a Monostori erődből, társaival partizán alakulatot szervezett. Háború utáni perében Patkó Béla tanú így nyilatkozott róla: „Ekkor […] Kelkó Imre már kissé ingadozónak mutatkozott és később, 1944. december végén, mikor Kelkó apját egy elrejtett vadászfegyver miatt *őrizetbevették*, teljesen zavarodottnak mutatkozott. Állandóan azt hangoztatta, hogy valamilyen módon fel kellene venni a nyilasokkal a kapcsolatot, hogy édesapját meg bírjuk menteni". Az Apáli-szigeten búvkáló csoport arra gyanakodott, hogy Kelkó Imre árulta el őket. Később hozzáteszi: „Később hallomásból értesültem arról, hogy Kelkó lepaktált a nyilaskkal, illetve a nyilasok részére *árpádsávos* karszalaggal és fegyverrel pártszolgálatot teljesített. […] lehetségesnek tartom azt, hogy Kelkó esetleg fenyegetések, vagy tettleg bántalmazások következtében állt át a nyilasokhoz." – BFL, XXV1.a. Nb.1196/1948. 26. Patkó Béla tanúvallomási jegyzőkönyve, 1948. január 9.

26 *Rabi L., Számadó E.:* A komáromi zsidóság története a holokauszt idején i. m. 37.

27 Komáromi Kálvinista Krónika (Kb. 1900-tól 1960-ig). 17.

fojtások képezték ezeknek az elállatiasodott lényeknek az aljas szórakozását." – olvasható Rabi Lenke és Számadó Emese tanulmányában.[28] Óváry Miklós, a hírhedt komáromi nyilasvezér például rendszeresen kijárt „partizánvadászatra" a Duna környékére. Az ilyen alkalmakkor nemcsak „partizánokat" és baloldaliakat, de a zsidókat rendszeresen kivégeztette. Miklós Imre vallomása szerint Óváry 1944 végén és 1945 elején mintegy 650 gyilkosságot hajtatott végre Komáromban és környékén.[29] Miklós a népbírósági eljárás során többek között azt állította róla, hogy „egy esetben a nevezett egy zsidótranszportot kísért el Budapestre, és az útközben elfáradt zsidókat az útszélen sajátkezűleg agyonlőtte. Az így kísért zsidó egyének minden értéktárgyait elszedte és magának megtartotta."[30]

Óváry a zsidó lakosokat bújtató komáromiak meghurcolásában is közreműködött. Ez derül ki Farkas Gáspárné Csukás Erzsébet esetéből, aki Neuwirth Ernőnek nyújtott menedéket 1944-ben, s ezért feljelentették. Ennek következtében

> bevitték őket a nyilasházba, mindkettőjüket halálra ítélték. Előbb azonban januárban összekötve végigvitte a nyilas őr őket a városon. Farkasné hátán egy nagy tábla volt „Így jár, aki zsidót bújtat!" felirattal. –16 Celsius hideg volt, szemtanúk elmesélése szerint Neuwirth Ernő véresre verve, ruhája rongyokban.[31]

Paszternák Anna visszaemlékezéséből az is kiderül, hogy a nyilasvezért könnyen meg lehetett vesztegetni. Így menekült meg végül a fent említett Farkasné is a kivégzés elől.

> Közben Farkasné sógornője bejött az Óváry nevű nyilasvezérhez. Hét órára volt kitűzve az elfogottak likvidálása. A nyilasvezér azt mondta, ha hatra itt lesz egy hízódisznó, akkor Farkasnét a halálos ítélet helyett kitiltják Komárnóból. A család behozta a disznót, az elítélt így került Megyercsre, ahol a háború végéig élt

28 *Rabi L., Számadó E.:* A komáromi zsidóság története a holokauszt idején i. m. 37.

29 KGYM HGY A, 1–2015. Óvári Miklós ügye. Nb. 1526/1948. A Magyar Államrendőrség Budakörnyéki Járási Kapitányság Államvédelmi Osztálya jelentése, 1948. május 22., 4.

30 Uo. Jegyzőkönyv, 1948. május 15. Miklós Imre vallomása. 8.

31 Paszternák Anna visszaemlékezése. Kézirat, dátum nélkül. Wilheim Ágnes birtokában.

– emlékezett vissza Paszternák Anna a korabeli szörnyűségekre.[32]

A kegyetlen cselekedetek végrehajtásában számos nyilasvezető – köztük a már említett Óváry Miklós, Pipper László és Szoboszlay Imre – is részt vett. Kocsis József egykori nyilas pártszolgálatos tanúvallomása szerint 1945 januárjában több ilyen atrocitás történt. Kocsis elmondása szerint a fogházban Óváry Miklóstól vettek át 7-9 zsidót és katonaszökevényt, előbbiek többsége nő volt. Ezt követően Óváry János vezetésével az Erzsébet-sziget felé indultak, ahol a hídtól 500, a Dunától mintegy 80-100 méterre álltak meg. Kocsis szerint

> ekkor az elöl haladó Óváry János, Szoboszlai Imre és Pipper László levitt magával 1-1 őrizetest (vagy őrizettet) és mikor a Duna-parthoz értek, akkor először villanylámpa világítást láttam, majd gyors egymásutánban több pisztolylövést hallottam. Ezután mindjárt egyenként felváltva feljött Szoboszlai és Pipper és az őrizetünkben lévő személyekből egyet elvitt ismét a Duna-partra, és megismétlődött az előbbi jelenet, ami addig tartott, míg el nem fogytak a fogházból magunkkal hozottak.[33]

Kocsis elmondta, hogy szerinte hasonló eset egy héttel később is történt, amikor Óváry Miklóstól 8-9 embert vettek át és kísértek a Duna-partra.[34]

A Komáromba vezényelt szabolcsi nyilasok is részt vettek a folyókban végrehajtott kivégzésekben. Ezt igazolja Szalay Vilma visszaemlékezése, akinek elmondása szerint az édesanyját a szeme láttára vitték el a „nyilas suhancok". Az akkor hatéves kislány édesanyját többekkel együtt végezték ki a Vág folyónál:

> Dr. Földes elmesélte nekünk, hogy aznap, vagyis december 24-én este ez a négy szabolcsi nyilas 14 zsidó embert szedett össze és kivitte őket

32 Uo. Hasonló történetet ír le Gazdag József cikkében, aki szerint a „Zengő családban például az apát és fiát meggyilkolták, az anya nyakába pedig táblát akasztottak, amely azt hirdette, így jár mindenki, aki zsidókat rejteget – s a nőnek ezzel a táblával kellett végigmennie Komáromon" – *Gazdag József:* Hogyan tűnt el a komáromi zsidóság? Vasárnap.com, 2023. május 11. https://vasarnap.com/historia/hogyan-tunt-el-a-komaromi-zsidosag (letöltés: 2025. ápr. 3.)

33 KGYM HGY A, 1–2015. 1732/948. Kocsis József ügye. Jegyzőkönyv, 1946. április 15. Kocsis József vallomása. 11.

34 Uo.

az Apáli szigetre.[35] A víz 20 cm vastagon be volt fagyva, de rákényszerítették a foglyokat, hogy vágjanak rajta akkora nyílásokat, amekkorába belefférnek, majd meztelenre kellett vetkőzniük és élve a víz alá menniük. Aki nem ment elég gyorsan, puskatussal beleverték a jég alá. Éjjel 11 órakor fejezték be az öldöklést. Azt vallották, hogy „A legrosszabbak a Harmosné és a Szalayné voltak, mert nem ordítottak olyan szépen!" […] A Harmos Károlynén kívül még Neumanné és Dobayné névre emlékszem, valamint Weisz Péterére, az ő lányait jól ismerem.[36]

Raab Ferenc szerint a nyilasok által megkínzott és kivégzett zsidók minimális száma 114 fő volt. Emléküket a komáromi zsidó temetőben felállított tömegsír őrzi.[37]

A komáromi zsidóktól elvett ingóságok szétosztásáról ugyancsak gondoskodtak a nyilasok. Ezt mutatja ifj. Wojtowitz Richárd 1944. december 13-i, a polgármesternek írt levele. A főispán elrendelte a zsidó vagyon szétosztását „elsősorban a hadigondozottak, sok gyermekes családok, megmenekültek és bombakárosultak" számára. Mindemellett meghagyta, hogy a „menekültek, bombakárosultak és nincstelenek ingyen, a többiek készpénzfizetés ellenében kapják az árut".[38] Az egykori Komárom környéki nyilasok egy része éppen a zsidó vagyon szétosztásában való részvétele révén gazdagodott meg.[39]

A cigányok üldözése a nyilas hatalomátvétel után

A vidéki zsidóság tömeges deportálása után Komáromban is napirendre került a cigányprobléma megoldása.[40] 1944 szeptemberében

35 A Komárom melletti Lándor-pusztánál, a Nyitra és a Vág összefolyásánál kialakult sziget.

36 „Ezt ahazát tehát elvesztettem". A holokauszt komáromi eseményei. Szerk. Számadó Emese. Komárom 2014. 202.

37 MZSML, XIX. A 9/6. d. Raab, 1983: 36.

38 MVSR ŠA Nitra, prac. Komárno, f. MMK 26852/1944. Komárom vármegye főispánjának leirata a zsidó ingóságok szétosztásáról, 1944. december 13.

39 Állítólag közéjük tartozott a nemesócsai Földes Vince is. MVSR ŠA Nitra, prac. Komárno, f. OĽS Kn. T Ľud 10/45. Földes Vince ügye. Büntetővégzés, 1946. április 26.

40 Egy nemrégiben megjelent tanulmány szerint az sem kizárt, hogy 1941 nyarán romákat is deportáltak Kamenyec-Podolszkijba 1941 nyarán. *Anders E. B. Blomqvist:* Deportations of Roma from Hungary and the Mass Killing at Kamianets-Podilskyi in

a Felvidékről is számos – 18 és 52 év közötti – kóbor, letelepedett, de állandó foglalkozás nélküli – cigány férfit gyűjtöttek össze, s vittek el munkaszolgálatra a 15.740/1944. sz. BM-HM rendelet értelmében.[41] Szálasiék 1944. október 16-ai hatalomátvételét követően pedig megjelent az első olyan rendelet, amely a romakérdést kollektív szinten kívánta rendezni.[42] Hozzá kell azonban tenni, hogy ezt a rendelkezést a déli hadműveleti terület kormánybiztosa adta ki, tehát nem országos intézkedésről volt szó. A nyilasok ugyanis hatalomra kerülésük után sem adtak ki általánosító rendelkezést az egész ország cigányságával kapcsolatban.[43]

Novemberben Komárom vármegye nyilas főispánja, ifj. Wojtovicz Richárd is a Komáromi járáshoz tartozó romák összeírására, illetve „a cigányság fokozottabb ellenőrzésére és munkába szorítására" szólította fel a komáromi főszolgabírót.[44] A nyilasok november és december között összesen négy olyan országos razziát is szerveztek, amelyen belül cigányokat is összeszedtek, illetve elhurcoltak.[45] Az 1944. november 22-i hajtórazzia alkalmával a Komáromhoz tartozó partosújtelepi cigánytelepről is több „csavargó cigányt" állítottak elő, akik egy részét

1941. Holocaust and Genocide Studies 38. (2024) no. 2. 200–215.

41 Karsai szerint a második világháborúban a cigányok fegyverrel szolgálhattak a Donnál, illetve keretlegények is lehettek a zsidó munkaszolgálatos századokon belül. Miután 1944. augusztus 23-tól elkezdték a cigány katonai munkaszázadok megszervezését, ezután sem fosztották meg fegyverüktől a cigány honvédeket. A cigány munkaszázadokba a 15.740/1944. VII. res. sz. BM-HM közös rendelet által igen csekély hatékonysággal sorozták be a kóbor, illetve a letelepedett, de állandó foglalkozással nem rendelkező cigányokat. Karsai szerint a hiányos iratok miatt nem tudjuk pontosan meghatározni, hány cigány férfit vittek el munkaszolgálatra 1944 szeptembere után. A HM illetékesei egyébként 10–12 ezer főt feltételeztek, de valószínűleg tervüket nem tudták megvalósítani. A jelenlegi kutatási eredmények fényében ezidáig nagyjából 1000–1200 cigány munkaszolgálatos személyről van tudomásunk. *Karsai L.*: A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945 i. m. 111.; *Karsai László:* A történészek és a roma holokauszt. Vita Heindl Péterrel. https://www.eszmelet.hu/karsai-laszlo-a-torteneszek-es-a-roma-holokauszt/ (letöltés: 2024. szept. 5.)

42 *Karsai L.*: Cigánykérdés Magyarországon 1944–1945. Regio 2. (1991) 1. sz. 127.

43 *Karsai L.:* A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945 i. m. 116–118.

44 ŠA Nitra, pob. Komárno, f. HSÚ Komárno, 2448 adm./1944. Cigányok elleni rendszabályok. Komárom vármegye és város főispánjától a polgármesternek és a főszolgabírónak. 1944. november 16.

45 *Bársony János:* Romák története Magyarországon a II. világháború végéig, a magyar Pharrajimos története. *In: Bársony János, Daróczi Ágnes:* Pharrajimos. Romák sorsa a holocaust idején. Bp. 2014. 21–30. Itt: 28., *Karsai L.*: A cigánykérdés Magyarországon 1944–1945 i. m. 124.

az újkomáromi Csillagerődbe deportálták.[46] Az átfogó razziák során ugyanis az elfogott személyeket, köztük a Komárom járásbeli cigányokat is, a helyi gyűjtőtáborokból a Csillagerődbe, innen pedig sokukat Dachauba vitték.[47] Másokat később továbbszállították Buchenwaldba, Bergen-Belsenbe, Ravensbrückbe, illetve más lágerekbe.[48] Közéjük tartoztak azok a munkaképes cigány nők és férfiak, köztük kiskorúak is, akiket munkaszolgálat céljából a Harmadik Birodalomba deportáltak.[49]

Egy 1944. november 22-i jelentésből kiderül, hogy a Csillagerőd külső bunkereiben 1800 roma személy raboskodott.[50] A foglyokat a korábban lőszerraktárként funkcionáló erőd kazamatáiban – részben a föld alatt – tartották fogva. Az itt eltöltött időszakról sok esetben jóval sötétebb kép él a romák emlékezetében, mint a németországi lágerek körülményeiről.[51]

Fehér István a kegyetlenségeiről hírhedt Csonka Ferenc főtörzsőrmester (aki az erődben főfoglárként tevékenykedett) elleni tanúvallomása szerint a cigányok még a többieknél is nyomorúságosabb körülmények között voltak elszállásolva a Csillagerődben: „A cigányok közül a napi pusztulás halálozási számarány lényegesen magasabb volt, mint a többi cellában lakóké, enni még kevesebbet kaptak és hulláik tetemét az erődöt körülvevő vizes árkon kívül közös sírgödrökbe dobálták be tudomásom szerint".[52] A romákat ráadásul fizikailag

46 *Szita Sz.*: A romák egyik vesztőhelye, a komáromi Csillagerőd 1944. őszén i. m. 73.

47 A Csillagerődöt Komáromi Magyar Királyi Katonai Internáló Tábornak nevezték. *Bársony János, Daróczi Ágnes:* A komáromi Csillagerőd – a cigányok szemével. In: *„Ezt a hazát tehát elvesztettem". A holokauszt komáromi eseményei.* Szerk. Számadó Emese. Komárom 2014. 111–118. Itt: 114. A politikai foglyok egy részét is a Csillagerődben tartották fogva. Közöttük a Horthy-korszak politikusait, baloldali munkásokat, de zsidósegítő és náciellenes személyeket is. Egy 1944. november 2-i levél szerint a Csillagerődben 3000 fogoly volt őrizetben. – *Bajcsi I.:* Nemzethűség és őrségváltás i. m. 179.

48 *Szita Sz.*: A romák egyik vesztőhelye i. m. 69.

49 *Karsai L.*: A cigánykérdés Magyarországon 1944–1945 i. m. 124.

50 *Katarína Ristveyová*: „Za maďarské Maďarsko". Menšinová otázka v maďarskejpolitike na odstúpenomúzemí Komárňanskejžupy v rokoch 1938–1945. Banská Bystrica, 2017. 130. „A szlovák honismereti szótár feltüntette, hogy Újvárban 1944-ben internáló központot hoztak létre, amelybe 5000 zsidót és romát hurcoltak, de a mai napig nem született a táborról önálló tanulmány, annak szerepe közelebbről nem volt megvilágítva." – *Mann, B. Arne*: A csallóközi romák, i. m. 70. nincs adat

51 *Bársony J., Daróczi Á.:* A komáromi Csillagerőd i. m. 116.

52 Budapesti Fővárosi Levéltár, XXV. r. a. Nb. 3753/1945. 28. Fehér István János tanúvallomása Csonka Ferenc gyanúsított ellen, 1945. augusztus 28.

brutálisan bántalmazták.[53] Raffael Ilona a következőképp emlékezik vissza a szörnyű körülményekre: „Ütöttek-vertek minket, ha nem álltunk úgy be a sorba. Egyszer engem is, mert elbújtam az anyám mellé a gyerekekhez. Nagyon megvertek."[54] Emellett az éhség, illetve a tisztálkodás hiánya miatt megjelentek a fertőző betegségek is: a tetvesedés mellett előfordult a rüh.[55] A gyűjtőtáborban tehát az embertelen körülmények, vagyis a betegségek, az élelemhiány, a hideg és az őrök kegyetlenkedései következtében számos roma személy veszítette életét. A romló fronthelyzet miatt a deportálások december 27-én véget értek, így az erődben maradt – munkára képtelen – cigányokat szabadon bocsátották. Az Északnak, illetve Dunaszerdahely vagy Galánta felé elindított cigányok közül sokan a hazafelé vezető úton haltak meg.[56] De olyan csallóközi romákról is tudunk, akiket a későbbi hónapokban ért utol a nyilasok bosszúja. Közéjük tartoztak például a Vásárút és Nyárasd határában 1945 márciusában tömeggyilkosság áldozataivá vált ógyallai cigányok.[57]

Ahogyan országosan, úgy Komáromban sem tudjuk meghatározni, pontosan hány roma személy vált a porajmos áldozatává a nyilasok időszakában. Mindenesetre az 1944. december 12-i kimutatás alapján a Komáromi járás területén összesen 788 roma lakost írtak össze.[58] Egy 1945. márciusi jelentés szerint összesen 509 letelepedett és 139 kóborcigány élt a járás területén.[59] Ugyanezen év február elején Komárom városában pedig 169 főben határozták meg a romák számát.[60]

53 *Bársony J., Daróczi Á.:* A komáromi Csillageröd i. m. 114.

54 *Szita Sz.:* A romák egyik vesztőhelye i. m. 72.

55 Uo.

56 *Szita Sz.*: A romák egyik vesztőhelye i. m. 69.

57 A Vásárút és Nyárasd községek közötti Kis-Duna szakaszon 1945. március 30-án, nagypénteken 47 Gúta irányából érkező ógyallai cigány személyt gyilkoltak meg a nyilasok. *Gaál Veronika*: Az ógyallai cigányok tragédiája 1945 márciusában. Adalékok a porrajmos felvidéki történetéhez. In: Fiatal tudomány – tudományunk fiataljai a Kárpát-medencében. Szerk. Bodó Barna, Szoták Szilvia. (Határhelyzetek IX.) Bp. 2014. 112.

58 ŠA Nitra, pob. Komárno f. HSÚ Komárno, 2448 adm./1944. Kimutatás a Komáromi járásban tartózkodó cigányokról. 1944. december 12.

59 ŠA Nitra, pob. Komárno f. HSÚ Komárno, 172 adm./1945. Cigányok és zsidók összeírása. A Komáromi járás főszolgabírájától az alispánnak. Komárom, 1945. március 10.

60 A polgármester a főispánnak küldött jelentésében azt írta, hogy „az összes cigányok az erődítési munkálatok végzésére szoríttattak". KGYM HGY A, 1–2015. Komárom thj. szab. kir. város polgármesterétől Komárom vármegye főispánjának. 25215/1944.sz.

Ezek az összeírások azonban a cigányok állandó mozgása miatt sem lehettek pontosak. Erre utalt például Hermann nyomozó jelentése is, aki állítólag többször megkísérelte a Komárom határában lévő partosújtelepi romák összeírását, akikről megállapította, hogy „napközben kóborolnak, sátraikban feltalálhatóak nem voltak. […] A cigányok összeírása kóborlásuk miatt pontosan nem teljesíthető."[61]

Összegzés

A nyilasok már az első bécsi döntést követően megkezdték a szervezkedést a „visszatért" Felvidéken. Meghatározó tényezővé azonban csak a Szálasi-féle hatalomátvételt követően válhattak. Komáromban a nyilas puccsot követően rövid időn belül végrehajtották a tisztviselőcseréket, melyeket megelőzött az új – nyilas szimpatizáns – polgármester, Megay László beiktatása. A nyilas párti Wojtowicz család, amelynek tagjai 1944 októberében jelentős kerületi és megyei pozíciókat kaptak, nagyban hozzájárult a Horthy-korszakbeli elit „lefejezéséhez". A környékbeli tisztviselők egy részét a Csillagerődbe hurcolták. Közéjük tartozott Alapy Gáspár, Komárom korábbi zsidópártoló polgármestere, akit előbb a Monostori, majd a Csillagerődbe, végül pedig Dachauba hurcoltak.

A rendszer ellenségei – köztük a júniusi deportálásoktól megmenekült zsidóság, valamint a cigányok jó része – ugyanilyen tragikus sorsra jutottak. A legfontosabb helyi nyilas vezetők (pl. a hírhedt Óváry Miklós), valamint a Komáromba rendelt szabolcsi nyilasok ugyanakkor számtalan kivégzést hajtottak végre a helyi zsidóság körében. Az őszi razziák egyik fő célpontját ugyanis a városban maradt zsidóság jelentette, akik jó részét kegyetlen módon megkínozták, illetve a jeges Vágba vagy a Dunába lőttek. Raab Ferenc számításai alapján 1944 második felében, illetve 1945 elején legalább 114 komáromi zsidó személy esett a nyilasok áldozatául.

Cigányok elleni rendszabályok. Komárom vármegye és város Főispánjának. 1945. február 1.

61 KGYM HGY A, 1–2015. Jelentés Hermann v. nyomozótól a 25215/44. sz. megbízásra. 1945. január 30.

A komáromi zsidóság 1944. júniusi deportálását követően a városban is napirendre került a cigány ügy rendezése. Szálasiék hatalomátvétele után az őszi razziák során összegyűjtött csallóközi cigányok jó részét is a komáromi Csillagerődbe hurcolták, majd Németországba deportálták. Másokat később tömeges gyilkosságok által ért a halál. Ahogyan a cigány holokauszt magyarországi áldozatainak a számát sem tudjuk pontosan megállapítani, úgy a porajmoshoz (vagyis a roma holokaustho) köthető komáromi cigány áldozatok pontos számáról sincs használható adatunk. Bízunk benne, hogy a közeljövőben végzett kutatások fontos adalékokat nyújthatnak a nyilas időszakban végbement kegyetlenkedések feltárásához.

Irodalom- és forrásjegyzék

Levéltári források

Budapesti Fővárosi Levéltár (BFL), XXV1.a. Nb.1196/1948. 26. Patkó Béla tanúvallomási jegyzőkönyve, 1948. január 9.

Komáromi Kálvinista Krónika (Kb. 1900-tól 1960-ig)

Klapka György Múzeum (KGYM) Helyismereti Gyűjtemény. Adattár 1-2015.

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár MZsML, Fond: XIX. A 9/6. doboz. 70. tekercs. Raab: Templomok a Duna partján (visszaemlékezés, fotók) 1983. november 4.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Nitra (MVSR ŠA Nitra) [A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma, Nyitrai Állami Levéltár]

Fond Komárňanská župa III. [Komárom Vármegye fondja] (1938–1945)

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Nitra, Pracovisko Archív Komárno (MVSR ŠA Nitra, pob. Komárno) [A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma, Nyitrai Állami Levéltár Komáromi Fióklevéltára]

Fond Hlavnoslúžnovský úrad Komárno [A komáromi főszolgabírói hivatal fondja] (1939–1945)

Fond Municipálne mesto Komárno [Komárom törvényhatósági jogú város fondja] (1938–1945)

Fond Okresný Ľudový Súd – Komárno [Járási Népbíróság – Komárom] (1945–1947)

Fond Ľudový súd Komárno [Járási Népbíróság – Komárom] (1948)

Kéziratos források

Paszternák Anna visszaemlékezése. Kézirat, dátum nélkül. Wilheim Ágnes birtokában.

Sajtó

Felvidéki Ujság, 1944
Komáromi Lapok, 1944
Magyarság, 1938
8 Órai Újság, 1939

Szakirodalom

Bajcsi Ildikó: Regionális konfliktusok és elitszerveződés az első bécsi döntést követően Komáromban és a Komáromi járásban. Clio Műhelytanulmányok 2020/2. https://www.clioinstitute.hu/_files/ugd/198ee4_e87fa85e42554e25909429489cdbbe1a.pdf (letöltés: 2025. ápr. 3.)

Bajcsi Ildikó: Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi és környékbeli zsidóság jogfosztása (1938–1944). Bp. 2023.

Bajcsi Ildikó: Alapy Gáspár. In: Ellenállók 1944–45. Szerk. Bartha Ákos, Kiss Réka, Szekér Nóra. Bp. 2025. 15–19.

Bajcsi Ildikó: A nyilaskeresztes mozgalom Komáromban és környékén (1938–1945). EKI Műhelytanulmányok 2025/4.

Bársony János, Daróczi Ágnes: A komáromi Csillageröd – a cigányok szemével. In: „Ezt a hazát tehát elvesztettem". A holokauszt komáromi eseményei. Szerk. Számadó Emese. Komárom 2014. 111–118.

Bársony János, Daróczi Ágnes: Pharrajimos. Romák sorsa a holocaust idején. Bp. 2014.

Bársony János: Romák története Magyarországon a II. világháború végéig, a magyar Pharrajimos története. In: Bársony János, Daróczi Ágnes: Pharrajimos. Romák sorsa a holocaust idején. Bp. 2014. 21–30.

Blomqvist, Anders E. B.: Deportations of Roma from Hungary and the Mass Killing at Kamianets-Podilskyi in 1941. Holocaust and Genocide Studies 38. (2024) no. 2. 200–215.

Braham, L. Randolph: A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon. I. köt. Bp. 2015.
Gaál Veronika: Az ógyallai cigányok tragédiája 1945 márciusában. Adalékok a porrajmos felvidéki történetéhez. In: Bodó Barna, Szoták Szilvia: Fiatal tudomány – tudományunk fiataljai a Kárpát-medencében. (Határhelyzetek IX.) Bp. 2017. 97–114.
Gazdag József: Hogyan tűnt el a komáromi zsidóság? Vasárnap.com, 2023. május 11. https://vasarnap.com/historia/hogyan-tunt-el-a-komaromi-zsidosag (letöltés: 2025. ápr. 3.)
Karsai László: Cigánykérdés Magyarországon 1944–1945. Regio 2. (1991) 1. sz. 124–144.
Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon, 1919–1945.Út a cigány Holocausthoz. Bp. 1992.
Karsai László: A történészek és a roma holokauszt. Vita Heindl Péterrel. https://www.eszmelet.hu/karsai-laszlo-a-torteneszek-es-a-roma-holokauszt/ (letöltés: 2024. szept. 5.)
Pokornyi Gábor: Nyilas kötődésű személyek Komáromban és Szőnyben. A komáromi zsidóság története a holokauszt idején. In: „Ezt a hazát tehát elvesztettem". A holokauszt komáromi eseményei. Szerk. Számadó Emese. Komárom 2014. 15–46.
Rabi Lenke, Számadó Emese: A komáromi zsidóság története a holokauszt idején. In: „Ezt ahazát tehát elvesztettem". A holokauszt komáromi eseményei. Szerk. Számadó Emese. 2014. 47–53.
Ristveyová, Katarina: „Za madárské Madársko." Mensinová otázka v madárskej politike na odstúpenom území Komárnanskej zupy v rokoch 1938–1945. Banská Bystrica, Belianum 2017.
Sallai Gergely: „A határ megindul, az ország nagyobb lesz..." A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatainak diplomácia-, politika- és társadalomtörténeti vizsgálata az 1938. évi csehszlovákiai válságtól Kárpátalja Magyarországhoz csatolásáig (1938. május–1939. március). PhD-disszertáció (PPKE TDI). Bp. 2008.
Simon Attila: Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei. Bp. 2014.
Szeghy-Gayer Veronika: Tost László, Kassa polgármestere. Kassa 2022.
Szita Szabolcs: A komáromi deportálás 1944 őszén. Bp. 2002.

Szita Szabolcs: A romák egyik vesztőhelye, a komáromi Csillageröd 1944 őszén. In: Pharrajimos. Romák sorsa a holocaust idején. Szerk. Bársony János, Daróczi Ágnes. Bp. 2014. 68–78.
Tilkovszky Lóránt: Az első bécsi döntés gazdasági és szociális következményei a Magyarországhoz átcsatolt területen. Történelmi Szemle 1964/1. 87–111.
Tilkovszky Lóránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon. Bp. 1967.
Vadász Ferenc: A véres huszadik. Bp. 1998.

Ábrahám Zsolt Tamás

Légitámadások elleni védekezés Észak-Komárom területén (1944–1945)

Az 1939-től hivatalosan is újra egységes Komáromot a második világháború során, 1944 tavaszától folyamatos légitámadások érték. A várost érintő elsődleges stratégiai célpontok a Bécs–Budapest vasútvonal, a vasúti híd és az Erzsébet híd, illetve a várostól keletre, Szőny és Almásfüzitő községek mellett épült olajfinomítók a szövetségesek számára fontos célponttá váltak. A légitámadások két fő csoportját különböztethetjük meg. A stratégiai bombázások az ellenséges hátországra mért légicsapások, melyek alkalmával katonai logisztikai (infrastruktúra, gyárak) célpontokat támadtak. A hadműveleti légitámadások 1944 végétől a szovjet szárazföldi csapatok támogatását szolgálták. A helyi célpontok jelentős része a déli városrészben helyezkedett el, az északi városrészt már főleg a hadműveleti bombázások sújtották. A légitámadások következtében Komárom a magyar városok háborús károsodási rangsorán a 12. helyen szerepel. Az alábbiakban főként az északi városrészre vonatkozó légvédelmi és légoltalmi intézkedések bemutatására kerül sor. A két védelmi intézkedést külön kell tárgyalni, hiszen a légvédelem alapvetően katonai, a légoltalom pedig civil irányítás alatt állt.

A várost ért első légitámadás éppen az északi városrészt érintette 1941-ben. A Szovjetunió megtámadása után, a Moszkva elleni német légicsapásokra válaszul 1941 augusztusában a szovjet légierő távolsági gépei több támadást hajtottak végre a német, a román, a szlovák és a magyar hátország ellen. Az egyik ilyen támadás során kapott találatot néhány felvidéki város, melyek komolyabb kárt nem szenvedtek el. Komárom fölé augusztus 18-án 9.15-kor repült be egy ellenséges gép, és 2–3000 m magasságból 7 (más források szerint 10)[1] 10–20 kg-os

1 Komáromi Lapok 62. (1941) 34. sz. 1.

rombolóbombát dobott le az Öregvár térségében. Három bomba az ott elhelyezett 10. sz. lőszerraktár közelében csapódott be. Az egyik az Öregvár tetején robbant, de nem tudta átszakítani a födémet. A másik kettő a raktár előtti udvarra csapódott, az egyik alig 5 méterre az épülettől. A raktár ablakain és nyitott ajtaján keresztül számtalan repesz hatolt be az épület belsejébe, ahol több lőszeresláda is megrongálódott. Az épület 188 ablaka kitört, az erőd falán futó fő villanyvezetéket 4 helyen elvágták a repeszek, de szerencsére a raktárban robbanás nem történt. A támadás során egy polgári alkalmazott súlyosan, két katona könnyebben megsebesült. Egy további bomba a hidász gyakorlótérre hullott, a hidász zászlóalj épülete közelében. A légnyomás kitört 25 ablakot. A másik ugyanoda zuhant bomba nem robbant fel. A közelben álló dohányraktár épületénél 2 bomba csapódott be. Az egyik eltalálta a dohánybeváltó épületét, szétrombolta a tetőzetet és megrepesztette az épület falát. Egyes jelentések szerint egy vagy több bomba a Dunába és a Vágba zuhant. A magasan repülő gép felségjelzéseit a légvédelmi figyelők nem tudták azonosítani, de a bombarepeszeken cirill betűs feliratot találtak, ami megerősítette a szovjet támadás tényét. A jelentések utaltak rá, hogy két nappal korábban, 16-án egy ismeretlen gép repült át nagyobb magasságban Komárom felett, valószínűleg felderítési célzattal, a támadás előkészítéseként. Komáromban sem honi, sem kivonuló légvédelmi alakulat ekkor nem állomásozott, a helyőrség csapatlégvédelme pedig nem volt alkalmas az ilyen támadások elhárítására.[2]

1943 decemberében az amerikai 5. légifényképező ezred 15. százada megkezdte a magyarországi hadműveleti célpontok felderítését. Az 1944. április 9-re virradó éjszakán a RAF 205. bombázóezred századai megkezdték a „GARDENING" fedőnevű hadműveletet, amelynek feladata az volt, hogy a Dunát elaknásítva zavarják a tengelyhatalmak legfontosabb vízi szállítási útvonalát. Ezt követően június közepén az új célok az olajfinomítók lettek, amelyek a német hadiipart szolgálták ki. Az ún. „olajháború" a második világháború végéig tartott. Az első tervszerűen Komárom városa ellen irányuló bombatámadást 1944. október 7-én, majd 14-én az amerikai 15. légi hadsereg kötelékei hajtották végre két hullámban. A 2. ukrán front 5. légi hadsereg alárен-

2 *Olasz Lajos*: Magyarország honi légvédelme 1941 nyarán. Hadtörténelmi Közlemények 124. (2011) 2. sz. 391–404.

deltségében tevékenykedő 218. éjszakai könnyű bombázó hadosztály ezredei 1945 januárjától rendszeresen támadták a várost.[3]

A légoltalom a légitámadások veszélyeinek csökkentésére, a károk elhárítására, illetve megelőzésére létrehozott tervezet. Már 1933-ban a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium intézkedése alapján felállították az Országos Légvédelmi Parancsnokságot, melynek a feladatkörébe tartozott többek között a polgári légoltalom megszervezése. Ennek sarkalatos pontja volt a jogi szabályozás megteremtése, melyet az 1935. évi XII. tc. rendezett, végrehajtására pedig a Légoltalmi Utasítást adták ki. A törvény kimondta, hogy a polgári légvédelem szakmai irányítója, operatív vezetője a honvédelmi miniszter volt, ezt a jogát pedig az Országos Polgári Légvédelem szervezetein keresztül gyakorolta. Ennek következtében a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium írta elő, hogy az adott településeken milyen létesítmények fejlesztését kell eszközölni. Gazdasági szerepük alapján három csoportba sorolták az egyes intézményeket, vállalatokat. Az országos jelentőségű intézményeket az I. légoltalmi csoportba osztották be. A II. csoportba a közigazgatás, közellátás és humán szolgáltatás terén komolyabb szerepet játszó állami és helyi hivatalok kerültek. A III. csoportot pedig a lakóházak jelentették.[4]

Az első nyilvános óvóhely 1938-ban Budapesten épült meg, majd a Magyar Királyi Belügyminisztérium felszólította a többi törvényhatóságot, hogy írják elő az óvóhelyépítési kötelezettséget. A légoltalom megszervezése terén a legnagyobb előrelépést az 1938. március 5-én meghirdetett győri program jelentette, amely jelentős anyagi forrásokat biztosított erre a célra. Az 1939-ben megjelenő új honvédelmi törvény megtartotta az 1935-ös légoltalomra vonatkozó alapelveket, de szélesebb körű intézkedéseket hozott. Mindezek hatására megkezdődött a községek légoltalmának a kiépítése. 1939. július 1-jén felülvizsgálták az I. légoltalmi csoportba tartozó vállalatok, ipartelepek védelmi készültségét. A legnagyobb problémát a hiányzó óvóhelyek jelentették.[5] A törvény értelmében a magyar állampolgárok nemre való tekintet nélkül 14 és 60 év között légoltalmi szolgálatra voltak kötelezhetőek.

3 *Rabi Lenke*: Elsődleges célpontok. Almásfüzitő és Szőny a második világháborúban. Almásfüzitő 2014. 40–48.

4 *Olasz Lajos*: A magyar légoltalom megszervezése az 1930-as években. Rendvédelem-történeti Füzetek 24. (2014) 35–38. sz. 75–77.

5 *Olasz L.*: A magyar légoltalom megszervezése i. m. 77–81.

A helyi légoltalom vezetője a polgármester, a vármegyéknél az alispán, a járásoknál a főszolgabíró volt. A légoltalom elsőrendű feladata az életvédelem, a másik nagyobb feladata pedig a tűzvédelem volt, amelyet az önvédelmi tűzoltószolgálat a keletkezett tűzfészkek oltásával és a fenyegetett területek állandó figyelésével látott el. Az építmények csoportokba sorolásával a lakóházak tűzvédelmét a lakóházak légoltalmi őrségeinek tűzoltóőrsei látták el. A hatósági légoltalmi tűzoltóosztagok hatékony tűzoltóeszközökkel felszerelt alakulatok voltak.[6]

A légoltalmat három nagy csoportra osztották. A hatósági légoltalom felelt a városok, közterületek védelméért, az önvédelmi vagy polgári légoltalmat pedig a Légoltalmi Liga irányította. A harmadik az üzemi légoltalom, amely az ipartelepek és vállalatok légoltalmát szervezte meg.[7] A Légoltalmi Liga komáromi csoportja már 1939 szeptemberében kért a városvezetéstől egy megfelelő irodahelyiséget az elnökség részére. Az igény szerint a tűzoltólaktanya közelében lett volna célszerű elhelyezni, így vetődött fel a Duna-parton lévő Szabadkikötő Parancsnokság egyik helyisége is.[8] A hatósági légoltalom megelőző (helyi figyelő és jelző, riasztó, elsötétítő, kárfigyelő), kárelhárító és mentő szolgálatból (tűz-, gázvédelmi, egészségügyi, helyreállító, romeltakarító) és segédszolgálatból (rendőr, híradós, iskolai stb.) állt. Az üzemi légoltalom hasonlóan épült fel. Komárom és környéke Győr légókörzetébe tartozott. Az egyik legfontosabb megelőző védekezési mód az úgynevezett elsötétítés volt, melynek során a lehető legkevesebb fénynek szabadott az épületből kijutnia. Ennek köszönhetően a magasból a bombázók nehezebben tudták felderíteni a településeket.[9] 1944 őszétől a m. kir. Honv. Min. 152.7/eln.42/1944. szám alatti rendeletének értelmében a 18 év feletti leventéket honvédelmi munkára igénybe vették.[10] Ennek keretében a leventéket légoltalmi feladatokra is bevetették. Tevékenységük alapvetően a légtér- és határfigyelés volt, de bombázás után tűzoltásra és romeltakarításra is kivezényelték őket.[11]

6 *Rabi L.*: Elsődleges célpontok i. m. 36–38.

7 *Pataky Iván*: A magyar légoltalom 1917 és 1945 között. Új Honvédségi Szemle 47. (1993) 9. sz. 11.

8 Štátny Archív v Nitre, Pobočka Komárno MMK II. 21858/1939

9 *Rabi L.*: Elsődleges célpontok i. m. 36–38.

10 MNL KEVL Komáromi Fióklevéltára, Szőny község iratai, Közigazgatási iratok 2945/1944.

11 *Rabi L.*: Elsődleges célpontok i. m. 33.

Az országos honi figyelő- és jelzőrendszer 8 központjából a 2. számú (komáromi) Légvédelmi Kerületi Központ (1940-ig Kerléköz, majd Lékerköz megnevezés) figyelőőrsei, melyek manuálisan működtek, a következők voltak: 1. Démend, 2. Léva, 3. Csiffar, 4. Verebély, 5. Komját, 6. Tardoskedd, 7. Vágselye, 8. Nemeskajol, 9. Galánta, 10. Nagyfödémes, 11. Csütörtök, 12. Somorja, 13. Fergenye, 14. Garamsalló, 15. Garamkövesd, 16. Mizsala, 17. Dunamocs, 18. Komárom, 19. Ógyalla, 20. Érsekújvár, 21. Medve, 22. Bős, 23. Csallóköznádas, 28. Gönyű, 29. Ács, 30. Mocsa, 31. Szőny. Az átszervezések miatt 5 db figyelőőrs neve kérdéses.[12]

Komárom volt a riasztóhálózatba bekapcsolt gócpontok és helyiségek központja a környező területen. Komárom riasztó gócpontjául a légoltalmi központ 7-es számú telefonállomása lett kijelölve, amely riadó esetén a települések postaközpontjain keresztül értesített a légi veszélyről. A déli városrész (Újkomárom) felelt Almásfüzitő, Ács, Nagyigmánd riasztásáért. Újkomárom az északi városrész (Komárom) gócpontjához volt bekötve, amely felelt még Somorja, Dunaszerdahely, Medve, Gúta, Ógyalla és Nagymegyer riasztásáért. Ezenfelül a komáromi áramkör a székesfehérvári, majd győri gócpont irányába volt kötelezett jelenteni.[13]

Az Országos Légoltalmi Liga komáromi csoportja „ház légoltalmi őrség" parancsnokokat nevezett ki. Feladatuk volt, hogy utcájukban állandó légó-rádiófigyelő szolgálatot szervezzenek. Minden nap más volt az utca éjszakai légó-rádióügyeletese, aki már zavarórepülésnél riasztotta a kijelölt utca lakóit. Bombázás esetén a parancsnokok feladata volt, hogy irányítsák a légószolgálatot, és jelentést tegyenek a károkról és fel nem robban bombákról. A komáromiak az éjszakai berepülések előtt megfigyelték, hogy Mocsa irányából egy fényszóró pásztázott keletről nyugati irányba. Amikor észlelték a fényszórót, a rádióban elhangzott a riasztás és készülődtek az óvóhelyekre.[14]

A légoltalmi létesítmények esetében megkülönböztethetünk óvóhelyeket és légoltalmi figyelőket. Az óvóhelyek funkciója a személyi védelem, míg a megfigyelők feladata értelemszerűen a légtérfigyelés

12 *Barczy Zoltán, Sárhidai Gyula*: A Magyar Királyi Honvédség légvédelme 1920–1945. Bp. 2010. 60.

13 Štátny Archív v Nitre, Pobočka Komárno MMK II. 22840/1939

14 *Érsek János*: Komárom bombázása a II. világháború alatt. Gépelt kézirat, 5–6.; Komáromi Klapka György Múzeum gyűjteményében

volt.[15]Az északi városrészben szinte minden jól megerősített pincével rendelkező épületben próbálkoztak óvóhely kialakításával. A megyeháza pincéjében, a Kollégium pincéjében, a Kamara pincéjében és a werkekben (Nádorvonal erődjei) volt nagyobb óvóhely. Ilyen volt még a Szent András templom bérházánál (Megye utca 29.),[16] a Majláth fiúiskolánál (Nádor utca 34.), vagy a Simor leányiskolánál (Nádor utca 45.) is.[17] Tervben volt az egyház tulajdonát képező Klapka tér 7. szám alatti pincébe tervezett óvóhely összekötése a szomszédos Szent István király út 2. szám alatti, Schwarz Béla tulajdonát képező óvóhellyel, amely vészkijáratként is alkalmas lehetett volna.[18] Gyalókay Kálmán házában a Nádor utca 89. szám alatt létesült egy óvóhely, amelynek pincéje már eredetileg is dongaboltozatú kialakítású volt. Ennek az átépítése 1941. végén valósult meg, melyről az alábbi terv készült.[19]

1944-től a sorozatos riasztások, légitámadások légoltalmi szükségóvóhelyek kijelölését tették szükségessé. A városi mérnöki hivatal alkalmazottai Varga Géza műszaki tiszt irányításával végigjárták a lakóházak pincéit, és az arra alkalmasakat szükségóvóhelynek jelölték ki. A Szent István király úton, a Baross utca és Klapka tér között 383 személy lakott, a 28 ház alatt 1871 köbméter óvóhelynek alkalmas pince volt. Mivel egy személy után csak 2.5 köbméter teret kellett számítani, bőségesen volt hely szükségóvóhelyeknek.[20]

A m. kir. Államvasutak csallóközi vasútvonalai a Nádorvonal erődsorát a III. és a IV. sz. erődök között szeli ketté. Az átmetszés 1943-ban ki lett bővítve, így az elfalazott összekötő folyosót megnyitották. 1944 márciusában a város kérvényt nyújtott be az állomásparancsnokság irányába, hogy ezekben az erődrészekben a polgári lakosság számára nyilvános óvóhelyet létesíthessenek. A IV. erőd felé vezető folyosót a II. híradó zászlóalj használta, így azt nem tudták átadni. A III. erőd felé vezető folyosó használható volt ilyen célra, illetve az V. és VI. erődök között szintén volt óvóhelynek alkalmas folyosó.[21]

15 *Tolnai Gergely*: Légoltalmi figyelők Budapesten. Magyar Polgári Védelem 37. (1995) 5. sz. 17.

16 Štátny Archív v Nitre, Pobočka Komárno MMK II. 11241/1941

17 Štátny Archív v Nitre, Pobočka Komárno MMK II. 11242/1941

18 Štátny Archív v Nitre, Pobočka Komárno MMK II. 11290/1941

19 Štátny Archív v Nitre, Pobočka Komárno MMK II. 22997/1941

20 Komáromi Lapok 64. (1944) 26. sz. 5.

21 Štátny Archív v Nitre, Pobočka Komárno MMK II. 9300/1944

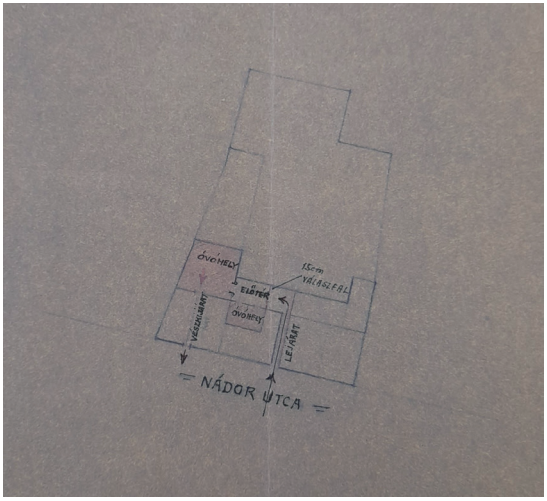

Gyalókay Kálmán házánál (Nádor utca 89.) szükségóvóhely tervrajza
(Forrás: Štátny Archív v Nitre, Pobocka Komárno MMK II. 22997/1941)

1944. július 8-án Holczei István törvényhatósági bizottsági tag a polgármestert kérte, hogy a m. kir. Kincstár tulajdonát képező II. számú erőd lőrésekkel ellátott folyosóját ideiglenesen a lakosság számára légoltalmi óvóhelynek engedjék át, illetve minden negyedik fülkébe egy tompított fényű lámpát helyezzenek el – tekintettel a tumultusra. A 47 fülkében 12 villanykörtére lett volna szükség és az ezekhez szükséges vezetékekre. Indoklásul a július 7-i légitámadást hozta fel, amikor 1317 lélekszámú menekült volt az óvóhelyen. A polgármesteri válaszban az állt, hogy a fenti beszereléseket nem kivitelezik, ugyanis a nagy mennyiségű anyag beszerzésére ekkor nincs lehetőség.[22]

1944 szeptemberében Weisz János és Wilhelm Ármin zsidó fakereskedőktől leltárba vett készletből az 520. honvéd hadikórház légoltalmi óvóhelyének az alátámasztásához utaltak ki faanyagot.[23] A zsidó vagyon szétosztása oly módon is érintette a légoltalmat, hogy az elkobzott rádiókból a tűzoltóság és a légoltalmi szervek részére 16 db rádiót igényeltek.[24]

A bombatámadások elleni védelem fokozására légoltalmi katonai műszaki gépesített zászlóaljakat szerveztek. Egy Esztergomban kiképp-

22 Štátny Archív v Nitre, Pobočka Komárno MMK II. 9300/1944
23 Štátny Archív v Nitre, Pobočka Komárno MMK II. 17878/1944
24 Štátny Archív v Nitre, Pobočka Komárno MMK II. 10666/1944

zett vegyi századot a dél-komáromi Frigyes laktanyába helyeztek át, ők látták el Komárom és az ország nyugati részének biztosítását.

> A század egész élete a várható feladat ellátásának volt alárendelve. A nagy szereket (autós fecskendőket) és egyéb járműveket, motorkerékpárokat a lovassági laktanya lovardájában helyezték el. Minden állandóan málházott állapotban volt, csak karbantartáskor bontottuk meg a készleteket, az eszközöket. Más jelleget öltött a naposszolgálat is. Az irodában és a naposasztalnál halkítva, állandóan szólt a rádió, takarodó után is. [...] A napos fő feladatává vált a helyzet nyilvántartása és a század riasztása. A veszélyhelyzetet mindenki által jól látható helyen, Magyarország térképét deszkalapra feszítve, megyénként más-más színnel festett kis fémakasztókkal jeleztük. [...] Ha azt hallottuk, hogy: „Légiveszély, Bácska, Baja", mindenki öltözni kezdett. Biztosra vettük a riadót, mert az amerikai bombázások napirenden voltak. Mindennapos életünk részévé vált a Magyar Rádió „adásunkat bizonytalan időre megszakítjuk" jelzése, majd a felbőgő szirénák vijjogó hangja. [...] A légiriadó jelzésre teljes felszereléssel, gyorsan elhagytuk a laktanyát, és a városon kívül néhány kilométerre, meghatározott helyen várakoztunk. Közben a motorkerékpáros hírszerző bement az észak-komáromi alközpontba a feladat vételére...[25]

A honi légvédelem a hátország védelmére kiépített rendszer. Komáromban a háború elején a fővezérség közvetlen 105. légvédelmi tüzérosztályt állították fel. A békehadrend honi légvédelmi alakulatokat nem tartalmazott, ezeket csak mozgósítás esetén a kivonuló osztályok állították fel. A honi osztályok nem rendelkeztek szervezetszerű alosztályokkal, a Huba I/A hadrend keretében került kialakításra a honi légvédelem és annak felfegyverzése. A 201–217. ágyús ütegeket és a 201–269. gépágyús szakaszokat az aktuális helyzetnek megfelelően csoportosították át egyik helyről a másikra. Minden üteg 1-1 figyelő szakasszal (5 őrs) rendelkezett. A korábbi fényszóró szakaszokat összevonták 5 fényszóró századba.[26]

1940 nyarától mozgósították a légvédelmi alakulatokat. A 105. légvédelmi tüzérosztály Észak-Erdély elfoglalását követően Kolozsvárra települt át. Komárom légterének védelmére a 230. gépágyús szakaszt

25 *Kálazi* József: Töretlen úton. Bp. 1989. 38–39.

26 *Olasz L.:* Magyarország honi légvédelme i. m. 391–404.

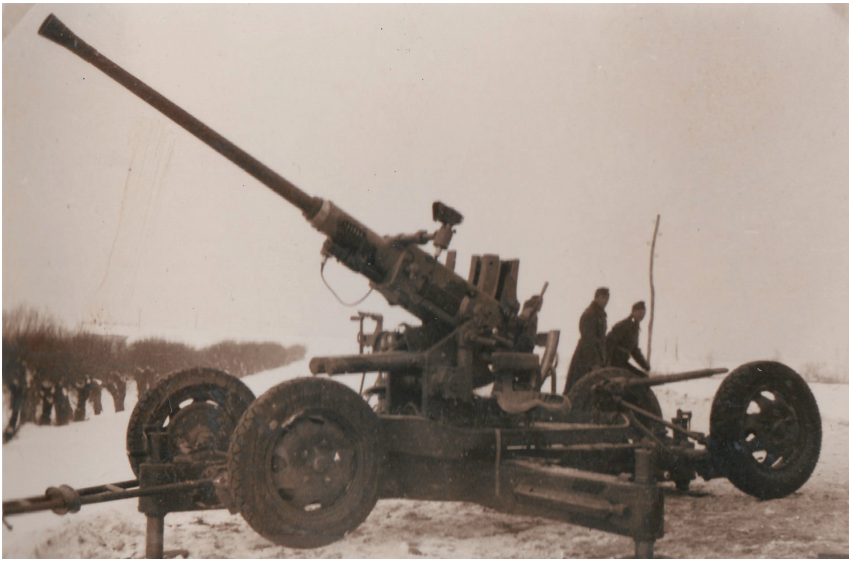

36.M 4 cm-es Bofors légvédelmi gépágyú valahol Komárom közelében
(Forrás: Komáromi Klapka György Múzeum Fotógyűjteménye 600/15)

vezényelték, harceszközük a 36.M 4 cm-es Bofors légvédelmi gépágyú volt. A Huba II hadrend bevezetésekor újabb gyökeres szervezeti átalakítások mentek végbe, a légvédelem ekkor került szervezetileg is a légierő irányítása alá. Létrejött a Légvédelmi Hadtest (1941-től Légvédelmi Erők), amely két légvédelmi tüzér dandárparancsnokság beiktatásával irányította a fővezérség-közvetlen és a honi légvédelmi alakulatokat, továbbá az Országos Légvédelmi Központon keresztül a kerületi légvédelmi központokkal.[27]

1944 nyarán újabb szervezeti átalakítás történik, létrehoznak három dandárt és a Budapesti főcsoportot. Győr, Komárom és Almásfüzitő a 3. dandár alá lett beosztva. 1945 januárjában német mintára történik az utolsó átszervezés. Ekkor állítják fel a 3. repülésjelentő híradóezredet, melynek a 3/II. osztálya a komáromi 2. Léközből alakult.[28]

Légvédelmi tüzelőállások voltak a várban, a kikötő bejáratánál, a VII. erődnél és a vasúti hídfőnél. Ezeket a félszakaszokat 1944 őszén áthe-

27 *Barczy Z., Sárhidai Gy.*: A Magyar Királyi Honvédség légvédelme 1920–1945 i. m. 28–32.

28 *Barczy Z., Sárhidai Gy.*: A Magyar Királyi Honvédség légvédelme 1920–1945 i. m. 71.

Légvédelmi gépágyú tüzelőállásban az Öregvár tetején
(Forrás: Komáromi Klapka György Múzeum Fotógyűjteménye 6/1)

36. M 1,25 m alapú légvédelmi távmérő, Észak-Komárom, Vághídnál
(Forrás: Rabi Lenke gyűjtése; Komáromi Klapka György Múzeum gyűjteménye)

lyezték Győrbe, majd a város légvédelmét bajai tüzérek vették át. Az 1944-es német megszállást követően német alakulatok is részt vettek a város légterének a védelmében. A későbbi bombázások tapasztalatai alapján az olajfinomítókat, illetve Szőnyt és Komáromot fokozottabb légvédelmi készültség alá helyezték. 1944 őszétől egy német nehéz légvédelmi ágyúkkal felszerelt üteggel is megerősítették, ezek a várostól északra a hetényi út bal oldalán települtek.[29] 2021 nyarán közmű árokásási munkálat közben Dél-Komáromban a Gyár utcában előkerült egy 2 cm-es német Flak 38 légvédelmi gépágyú maradványa. Az eszköz a vasút védelmére lehetett kihelyezve, amely feltehetően az 1945. március végi harcokban semmisülhetett meg. A fegyver jó példája a város teljes területén elhelyezett német légvédelemnek, amely ma a Komáromi Klapka György Múzeum gyűjteményében van.

Az 1944. október 7-i bombázást követően így ír a Komáromi Lapok:

> A rádió közli a riadó elmúltát. Indulunk. A Gazda utca sarkán lapátokkal siető mentőosztagokat látunk. Két kis ház között látjuk az első hatalmas bombatölcsért. A pocsolyás kis udvarba vágódott. A következő kis kereszt-utca közepén megint óriási kráter a vöröses homokban. [...] Az előbbi kis utca végén bontják ki az óvóhelyet. Amint halljuk, bizony itt tragédia történt. A bombázott célpont mellett kukoricáson vágunk át. Kisemberek negyede. Elszomorító látvány tárul elénk. A magasból jól kivehetjük az éktelenkedő tölcsérekét. Az emberek próbálják menteni a menthetőt. [...] Az emberi áldozatok iránt érdeklődünk. Egyelőre erről ekkor még nem tudtak. [...] Megyünk tovább, egy viadukt alatt fordultunk vissza. A városvégi kis utcákon megint megrendítő látvány tárul elénk. Újra hatalmas tölcsérek. Már jól láthatjuk, sok bomba hullott a légből, s sok köztük nagy méretű. [...] A déli városrészbe mentünk át. Itt a polgári lakosságot már nem érte akkora pusztítás. A tölcsérek száma azonban itt sem kevesebb. ... Sajnos, a szombati bombatámadás emberéletet is követelt.[30]

29 *Érsek J.*: Komárom bombázása a II. világháború alatt. i. m. 8–9.; Komáromi Klapka György Múzeum gyűjteménye

30 Komáromi Lapok 65. (1944) 42. sz. 2.

Észak-Komáromban a pályaudvart és a közeli Munkás, Sugár, Nap és Citrom utcákat érte bombatalálat. Október 14-én ismét a Munkás, Hold, Nap utcákra, a Singelőre és a temetőkre hulltak bombák.[31]

1944-ben halottak napján a temetőkre is teljes sötétség borult. Az elrendelt légvédelmi elsötétítés miatt tilos volt a gyertyagyújtás a síroknál. Az októberi légitámadások alkalmával a novemberi házjelentés szerint 169 épület vált lakhatatlanná, ezekben 200 lakás volt 790 lakossal. Ablak- és tetőkár miatt lakhatatlanná vált 98 épület, illetve 114 lakás, melyekben a hajléktalanok száma 460 főt tett ki. Ezenkívül kisebb mérvű ablak- és tetőkárt szenvedett 700 épület, illetve a víz- és villanyvezeték-hálózat is sérült.[32] A jelentés az egységes városra terjed ki.

A 2. és 3. Ukrán Front főerői 1945. március 16-án indították meg a bécsi és pozsonyi hadászati támadó hadműveletet. A támadás légi előkészítése során február 26-tól március 30-ig, Észak-Komárom szovjet megszállásáig napi szintű támadások érték a várost. Az 1944. októberi és 1945. márciusi támadások között is történtek kisebb zavaróbombázások, de ezek nem okoztak komolyabb károkat. Összességében elmondható, hogy a stratégiai légitámadások célpontjai az északi városrészben alapvetően a katonai objektumok voltak (erődök, laktanyák), illetve az infrastrukturális célpontok (vasúti pályaudvar, hidak). Ennek értelmében a bombák többsége a városrész északi és keleti részén csapódtak be. A honi légvédelem néhány esettől eltekintve hatástalannak bizonyult a szövetséges légitámadásokkal szemben. A légoltalmi óvóhelyek sűrűsége azonban lehetővé tette a helyi lakosság számára a megfelelő védekezést. Ennek ellenére számos áldozata volt a légitámadásoknak, de ezek zöme már az 1945 márciusában sűrűsödő hadműveleti támadások során következett.

31 Komáromi Lapok 65. (1944) 43. sz. 1.

32 Štátny Archív v Nitre, Pobočka Komárno MMK II. 22470/1944

Irodalom- és forrásjegyzék

Levéltári és múzeumi források

Érsek János: Komárom bombázása a II. világháború alatt. Gépelt kézirat, 5–6.; Komáromi Klapka György Múzeum gyűjteményében

Komáromi Klapka György Múzeum Fotógyűjteménye 6/1

Komáromi Klapka György Múzeum Fotógyűjteménye 600/15

MNL KEVL Komáromi Fióklevéltára, Szőny község iratai, Közigazgatási iratok 2945/1944.

Rabi Lenke gyűjtése; Komáromi Klapka György Múzeum gyűjteménye

Štátny Archív v Nitre, Pobočka Komárno MMK II. 21858/1939, 22840/1939, 11241/1941, 11242/1941, 11290/1941, 22997/1941, 9300/1944, 10666/1944, 17878/1944, 22470/1944

Sajtó

Komáromi Lapok, 1941

Komáromi Lapok, 1944

Szakirodalom

Barczy Zoltán, Sárhidai Gyula: A Magyar Királyi Honvédség légvédelme 1920–1945. Bp. 2010. 60.

Kálazi József: Töretlen úton. Bp. 1989. 38–39.

Olasz Lajos: Magyarország honi légvédelme 1941 nyarán. Hadtörténelmi Közlemények 124. (2011) 2. sz. 391–404.

Olasz Lajos: A magyar légoltalom megszervezése az 1930-as években. Rendvédelem-történeti Füzetek 24. (2014) 35–38. sz. 75–77.

Pataky Iván: A magyar légoltalom 1917 és 1945 között. Új Honvédségi Szemle 47. (1993) 9. sz. 11.

Rabi Lenke: Elsődleges célpontok. Almásfüzitő és Szőny a második világháborúban. Almásfüzitő 2014. 40–48.

Tolnai Gergely: Légoltalmi figyelők Budapesten. Magyar Polgári Védelem 37. (1995) 5. sz. 17.

III. Településtörténet és emlékezetkultúra

Kukolík András

Mezővárosok és más központi helyek az Ipoly partján – Az Ipoly mente középkori településhálózatának vizsgálata

Jelen tanulmány több generáció kiváló történészeinek munkájához kíván hozzátenni egy kicsiny szeletet azzal, hogy feltárja az Ipoly mente településhálózatát. A magyar mezővároskutatás gyökerei a 20. század első felébe nyúlnak vissza,[1] azonban az első nagyszabású áttekintést csak 1965-ben jelentette meg Bácskai Vera.[2] E munka megjelenése után is több neves kutató foglalkozott az egyes részkérdésekkel, és próbálta meghatározni a mezőváros mibenlétét.[3] Többen egy tényezőhöz próbálták kötni a mezővárosok kialakulását. Míg Fügedi Erik ezt a tényezőt a koldulórendek meglétében látta, addig Kubinyi András az egyetemre járók számával állította párhuzamba. Kubinyi azonban később rájött, hogy egy több szempontból álló kritériumrendszer kialakításával sokkal objektívebben lehetne besorolni a településeket. Ezt a módszerét az 1970-es évektől kezdve gyakorlatilag haláláig fejlesztette, és a Magyar Királyság nagyjából 2/3-át feldolgozta ezzel a módszerrel.[4] Kubinyi kutatásait sokan elfogadták a magyar tudományos életben, és tanítványai közül többen is folytatták

1 A teljes kutatástörténetre lásd *Gulyás László Szabolcs:* A középkori mezővárosok gazdasági-társadalmi szerepének megítélése a történeti szakirodalomban. Valóság 52. 2. sz. (2009) 69–81.

2 *Bácskai Vera:* Magyar mezővárosok a XV. században. (Értekezések a történeti tudományok köréből 37.) Bp. 1965.

3 *Fügedi Erik:* Mezővárosaink kialakulása a XIV. században. In: *Uő:* Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1981. 336–363.

4 Lásd *Kubinyi András*: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Dél-Alföldi évszázadok 14.) Szeged 2000. – *Kubinyi András:* Városhálózat a késő középkori Kárpátmedencében. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő, Lengyel Tünde. Bp. 2005. 9–36.

munkáját.[5] Alapvetően a jelen kutatás is ebből a pontrendszerből indul ki, ám azzal fontos pontokon nem ért egyet, ezért a kutatás során nagy hangsúlyt fektettem arra, hogy minél jobban beépítsem a Gulyás László Szabolcs,[6] valamint az F. Romhányi Beatrix – Szende Katalin[7] szerzőpáros által létrehozott szempontokat.

Pontatlanságokat okozhat a pontrendszerben, hogy olyan adatokkal dolgozik, amelyek sokszor egy-egy oklevél esetleges fennmaradásán múltak. Kiváló példa erre a budai céhek esete.[8] Emellett a pontrendszer végső eredménye csupán a középkor utolsó 30–40 évére elért statikus állapotot tudja bemutatni, és nem azokat a fejlődési utakat, amelyeket az egyes települések bejártak, valamint a településhálózat változásait vagy esetleges stagnálását. Kételkedésre adhat okot az is, hogy például a Ságon 1405-től létező sokadalmak éppen akkora súlyt adott volna a településnek a középkor végén, mint Hidvégnek, ahol 1505-től tartottak sokadalmat.[9]

Meggyőződésünk, hogy nincs egy általános recept arra nézve, hogy hogyan születik a mezőváros. Mindegyik egyedi fejlődésen

5 Pl. *Kollmann Örs László:* Az észak-gömöri központi helyek középkori és kora újkori fejlődése. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő, Lengyel Tünde. Bp. 2005. 47–122.; *Lakatos Bálint:* Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Monumenta Hungariae historica. Elenchi) Bp. 2019.

6 Mindenekelőtt Gulyás L. Sz.: Észak-kelet magyarországi mezővárosok. – *Gulyás László Szabolcs:* Civitas vagy oppidum? Szempontok 15. századi mezővárosaink jogi terminológiájának vizsgálatához. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I–II. kötet Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Bp.–Debrecen 2014. I. kötet 391–403.; *Gulyás László Szabolcs:* Rezidencia és városfejlődés: földesúr és mezőváros a középkori Magyarország északkeleti részén. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 7. (2012) 201–226.; *Gulyás László Szabolcs:* Megjegyzések az északkelet-magyarországi mezővárosok középkori fejlődésének jellemzőihez. Századok 147. (2013) 317–346.; *Gulyás László Szabolcs:* Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. Századok 142. (2008) 437–462.

7 *F. Romhányi Beatrix, Szende Katalin:* Városok és mezővárosok 1500 körül a Magyar Királyság területi egyenlőtlenségeinek kontextusában. In: Szabályozás, ígéret, valóság. Gazdaság- és várostörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, Weisz Boglárka. Bp. 2025. 315–342.

8 *Kubinyi András:* A középkori budai mészároscéh. In: A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei. Szerk. Kenyeres István. (Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 1.) Bp. 2008.

9 *Weisz Boglárka:* Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Monumenta Hungariae historica. Elenchi) Bp. 2012. 146–147.

megy keresztül, melyek regionálisan és régión belül is eltérő szempontok lehetnek.[10] Viszont van egy nagy csokor szempontunk, melyek különbözőképpen kombinálódnak az egyes települések fejlődésében. Hasonló alapokra épül Kubinyi András pontrendszere is, de célkitűzéséből adódóan túlságosan általános és összegző jelleggel akar fellépni. Ennek ellenére korántsem elvetendő, sok szempontból igenis hasznos, mégis úgy érezzük, az újabb kutatások nem elégedhetnek meg ennyivel. Azért gondoljuk így, mivel a pontrendszer talán jobban betölti azt a célt, hogy az adatok alapján – már ha azok fennmaradtak – elméletben milyen funkciót kellett volna betöltenie az adott településnek, mintsem azt, hogy milyet töltött be valójában. Utóbbi nyilvánvalóan nem megismerhető teljes egészében, mégis úgy gondolom, hogy közelebb kerülhetünk a valósághoz a regionális igények figyelembevételével, vagy legalábbis egy újabb nézőponttal gazdagíthatjuk a kutatást.

Tanulmányomban az Ipoly mentét vontam vizsgálat alá, mely több szempontból is szerencsés döntésnek bizonyult. A régiót eddig még nem nagyon vizsgálták ilyen szempontból, másrészről pedig remekül megmutatja az egyes települések egyedi fejlődését. A tanulmány terjedelmi korlátok miatt ugyan csak az egyes települések fejlődését követi végig és nem foglalkozik olyan kiemelkedően fontos tényezőkkel, mint a régió oktatási viszonyai, az egyetemre járókkal, a jobbágyköltözéssel, de a vonzáskörzetekkel és az úthálózattal is csak részlegesen. Így hát jelen írásnak mindenképpen kell, hogy legyen folytatása, hogy teljes képet kaphassunk a régió településhálózatáról.

Az Ipoly mente megnevezés is kényszerűen született, mivel a tanulmányban megjelenő települések korántsem fedik le az egész Ipoly mentét, azonban szintén terjedelmi okok miatt valamilyen határokat kellett szabni. A tanulmánynak helyet adó tanulmánykötet jellegéből adódóan keretrendszerként az Ipoly folyó északi partját választottam. Ez ugyan megegyezik a mai államhatárral, de úgy gondolom, hogy jelen esetben teljesen lényegtelen, hiszen Kubinyi András megyénként, avagy óriásrégiónként, míg Gulyás László Szabolcs a középkorban nem

10 Ezt más kutatások is bizonyítják, mindenekelőtt érdemes figyelmet fordítani az alábbi három munkára: *Kollmann Ö. L.:* Észak-gömöri központi helyek i. m.; *Gulyás L. Sz.:* Megjegyzések az észak-kelet magyarországi mezővárosok középkori fejlődésének jellemzőihez i. m.; ill. Galambosi Péter: A városi fejlődés kezdetei a Szepességben. In: Szabályozás, ígéret, valóság. Gazdaság- és várostörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, Weisz Boglárka. Bp. 2025. 343–376.

feltétlenül létező kis- vagy szintén óriásrégiónként szabta meg saját kutatásának kereteit, melyek nem tükrözik jobban a korabeli viszonyokat, mint a jelen választás.

Az elmondottak fényében célunk nem lehet más, mint a vizsgált települések városiasodottságának meghatározása, az egymáshoz viszonyított hierarchiájuk feltárása, valamint fejlődésük ívének megrajzolása.

A régió jellege

A régió úthálózatát nagyban meghatározták a földrajzi viszonyok, mindenekelőtt a domborzat és az Ipoly folyó kanyargós és az év egy részében mocsaras árterülete.[11] Az úthálózat, azzal együtt, hogy a folyó két partján fut, többször is összeköttetést biztosít a két oldal között. Így az Ipoly folyón már a kezdetektől fontos átkelőhelyek alakultak ki, melyeken mindenhol vámot szedtek és idővel vásárokat is tartottak. Ezek az átkelők keletről nyugat felé haladva Hídvég, Ság, Visk és Pásztó.[12] Hídvég, mint neve is mutatja már első említése előtt (1252) is híddal rendelkezett. Az átkelőt földvár védte, mely a híd melletti szigeten állhatott,[13] jóllehet mára már nem létezik, de a második katonai felmérés térképén még jól látszik a szigetet képző Őrpatak, melynek az elnevezése is beszédes.[14] Vámot szedtek Visken is, de nem egyértelmű miért.[15] Azt azonban tudjuk, hogy Viskről út vezetett Ság és Esztergom felé, de Egeg és Szászd felé is, valamint csónakos révje is volt,[16] így bizonyára útvámról beszélhetünk. Úgy tűnik, itt két vár is állott, melyeknek

11 Második Katonai Felmérés Térképe (1819–1869) https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurveyhungary/?layers=5&bbox=2115784. 962291374%2C6114479.244037035%2C2126816.616727223%2C6118968.93548235 (Utolsó letöltés: 2026. 02. 06.)

12 Természetesen a folyón megannyi átkelő és vámhely létezett, jelen esetben, azonban csak a központi jellegű településekkel foglalkozom.

13 *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Bp. 1987. 200. Ez a vár egyetlen említése 1290-ből.

14 Második Katonai Felmérés Térképe (1819–1869) i. m.

15 *Weisz Boglárka:* A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Monumenta Hungariae historica. Elenchi) Bp. 2013. 434.

16 *Györffy Gy.:* Árpád-kori történeti földrajz III. i. m. 169.

viszont pontos helyét is ismerjük,[17] az Anjou-korban eltűnt mind a kettő. Engel Pál szerint I. Károly 1313-as ostroma ronthatta le (őket).[18] Azt, hogy Ságon az Árpád-korban nem épült vár,[19] minden bizonnyal az is indokolta – más számba vehető lehetőségek mellett –, hogy az Ipoly túlpartján állt Hont vára, annak elenyészése után pedig Drégely kővára állott nem messze. Emellett Ságon a monostor épülete értelmezhető megerődített helyként. Később, a 15. század derekán majd – a talán Giskra szolgálatában álló – Balassa László építi át erőddé (*fortalitium*).[20] Az Ipoly alsóbb folyásán révek is működtek, esetünkben például Ságon[21] és Visken is.[22]

Pásztóról – ahol át lehetett kelni az Ipolyon – 1388-ban tanúsítja Hont megye hatósága, hogy ott sosem szedtek vámot, csupán Kónya bán fia, Simon mester kezdte el[23] (az előző évben).[24] Ennek ellenére 1421-ben

17 Uo. 264.

18 *Engel Pál:* Magyarország világi archontológiája 1301–1457. 1–2. köt. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak) Bp. 1996. 522.

19 Nem kizárható, hogy mégis volt vár a településen, erre ugyanis helynevek utalnak. A településen élők Várhegy névvel illettek egy dombot 1864-ben, amelyen – tudomásuk szerint – sosem állt vár. Vö. *Pesty Frigyes:* Hont vármegye és kiegészítések. Közreadja Bognár András. Szentendre 1984. 172. A *warrewy* azaz várrév vö. *Weisz B.:* A királyketteje és az ispán harmada i. m. 330. és a *mons Gradyssa*, szintén várhegy elnevezés is ugyanerre utal. Vö. *Bakács István:* Hont vármegye Mohács előtt. Bp. 1971. 74.

20 MNL OL DL 13806. A feltételezést azért engedhetjük meg magunknak, mert 1451-ben Hunyadi János a Giskra elleni hadjárata során ostromolta az erődöt. Vö. *Thúróczy János– Rogerius mester:* A magyarok krónikája – Siralmas ének. Ford. Bellus Ibolya, Kristó Gyula, Horváth János. (Millenniumi magyar történelem. Források) Bp. 2001. 297–299. Az ostrom tényét megerősítik okleveles források is. Vö. *Engel Pál:* Hunyadi János kormányzó itineráriuma. (1446–1452). Századok 118. (1984) 974–997. Itt: 985. Másik nyomós okunk feltételezni, hogy Balassa László nem csak saját céljai érdekében támadt a monostorra, az az a tény, hogy 1441-ben Erzsébet királyné korponai várnagya volt. Vö. *Engel P.:* Magyarország világi archontológiája 1301–1457 i. m. 397. Az erőd lerontását az 1552. évi Körmöcbányai béke rendelte el, ami úgy tűnik, meg is történt. Vö. *Henrieta Žažová:* Stredoveké premonštrátske kláštory v slovenskej časti územia bývalého ostrihomského arcibiskupstva. Trnava 2017. 130.

21 *Weisz B.:* A királyketteje és az ispán harmada i. m. 330.

22 *Györffy Gy.:* Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m.

23 Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. (1387–1428) Összeáll. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint, Mikó Gábor, Péterfi Bence. (A Magyar Nemzeti/Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39, 41., 43., 49., 52., 55., 59., 61.) Bp. 1951–2022. I. nr. 647.

24 Középkori és törökkori várak, erődítések Pest megyében. Miklós Zsuzsa kéziratának felhasználásával összeáll., szerk. Kovács Gyöngyi. Bp. 2022. 284. Salgó várát és annak tartozékait, így Pásztót is 1387-től bírta Kónya bán fia Simon, későbbi országbíró.

már rendes vámszedőhelyként említik. Nem közvetlenül az Ipoly folyó mellett helyezkednek el, de Egegen és Palojtán szintén szedtek vámokat, előbbi helyen a Selmec patakon, míg utóbbin a Kürtös patakon.[25]

Az átkelőhelyekkel rendelkező települések közül később mind városiasodott jellegre tett szert. Az átkelők mellett vásárok, vagyis hetipiacok alakultak ki, akár a hét több napján is. Bár forrással nem tudjuk alátámasztani, de Hont várában, mint a megye központjában bizonyára volt vásár az Árpád-korban. Ez viszont a forrásokban bővebb időszakra el is sorvadt, feltehetően éppen az általunk vizsgált települések felvirágzása miatt.

Az Ipoly folyásával megegyezően az utak futása az alsó szakaszon alapvetően észak–dél irányú és az Esztergom–Korpona tengelyen mozog. A valóságos vonzáskörzet azonban Esztergom és Ság köré csoportosulhatott. Ez a két település volt annyira fejlett, hogy a régió különböző szükségleteit ki tudta elégíteni minden téren. Ság, ha országos szinten nézzük, a Pestet és Krakkót összekötő főút mellett fekszik.[26] Ennek megfelelően a 15. század végére már legalább három vásárral és két sokadalommal rendelkezett.[27] Esztergom gazdasági szerepe a 13. század második felében ugyan megtorpant,[28] de érseki székhelyként a régióra való befolyását nem vesztette el, és sikeresen megőrizte a 14–15. században is. Hasonlóan lefedte a régiót az esztergomi káptalan és a sági monostor hiteleshelyének tevékenysége is. Vallási tekintetben pedig szintén Ság[29] és Esztergom[30] volt az a két hely, ahova már a 13. században búcsút engedélyeztek. Az Ipoly folyó középső szakaszán a főbb utak kelet–nyugati irányban futottak szintén a folyóval párhuzamosan. A régiónak ezt a felét még jobban dominálta Ság jelenléte. Ezenkívül esetleg még Gyarmatnak és Szécsénynek juthatott némi szerep.

A fő útvonal kelet–nyugati irányban haladt Gyarmattól Esztergom felé, nagyrészt az Ipoly jobb oldalán, de Hídvégnél áttér a baloldalra, majd Drégely és Hont érintésével halad tovább. Ságnál elágazik és fut

25 *Weisz B.:* A királyketteje és az ispán harmada i. m. 131., ill. 296.

26 *Žažová, H.:* Stredoveké premonštrátske kláštory i. m. 119.

27 *Weisz B.:* Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban i. m. 147.

28 Uo. 12.

29 *Erős Katalin Renáta:* Búcsúk és búcsúlevelek a középkori Magyarországon. Piliscsaba 2024. 331.

30 Uo. 20.

tovább, egyrészről Bernece felé a bal oldalon, másrészt Ságon visszatér a jobb oldalra.[31] A kerülőt Ság és Hídvég között az Ipoly és a belefutó patakok mocsárképző tevékenysége miatt kellett beiktatni. Ezt a problémát a 15. század derekán orvosolták. 1449-ben Hunyadi János a megye nemeseinek panaszára elrendelte két híd építését.[32] Hídvégről vezetett út egyébként Palástra és egy másik Túrra is. Fontos volt még a Ságról észak felé futó út, mely Ság után egyrészről Egegen át Léva és Korpona felé vezet, majd a bányavárosok, végül pedig Lengyelország felé, másrészről Palástón át Litva vára és Bozók felé. Ság és Visk között is vezetett út, Szemeréden át, valamint Esztergom felől Visken át Korponára. A Gyarmattól vezető út egy helyen elágazott[33] – feltehetően többek közt Balogon[34] – és Nyékre vitt, onnan pedig északkeletnek Palojta és Kékkő felé.[35]

Egyetérthetünk abban Kubinyi András tézisével, hogy az úthálózat jellege minden kétséget kizáróan fontos ösztönzője és fokmérője a települések fejlődésének-fejlettségének, viszont nem találjuk kielégítőnek, hogy csupán azt vegyük figyelembe, hány központi helyre lehet közvetlenül eljutni.[36] Mi értelme csak azt nézni, hogy eljuthatunk Ságról Egegre és Drégely várába, mikor Ság a Pestet és Krakkót összekötő út mellett fekszik?[37] Ezt az utat már a Ság határait leíró 1244-es oklevél is nagy útként említi (*magna via*).[38] Láthattuk a fentebbiekben azt is, hogy egy átkelőhely fontosabb lehet, minthogy a településről mennyi központi helyre lehet eljutni. A hídvégi átkelő biztosította a megye keleti felének érintkezését a megye nyugati felével és a hiteleshellyel. Nyék esetében pedig lentebb láthatjuk majd, hogy nem túl kiterjedt úthálózattal is megyeközponttá vált.

31 *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m. 168–170.

32 MNL OL DL 14315.

33 *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m. 168-170.

34 Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XL. (1301–1356), XLII–LIII. (1358–1369). Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, B. Halász Éva, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Papp Róbert, Piti Ferenc, Rábai Krisztina, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Bp.–Szeged, 1990–2024. XXXV. nr. 98.

35 *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m. 168-170.

36 Vö. *Kubinyi A.:* Városhálózat a késő középkori Kárpátmedencében i. m.

37 *Žažová, H.:* Stredoveké premonštrátske kláštory i. m. 119.

38 MNL OL DL 292.

Az általunk vizsgált települések központi hely szerepének értelmezésekor elengedhetetlen, hogy megvizsgáljuk rezidencia szerepüket. Pásztó a 11. századi királyi udvarházzal egyértelműen ilyen birtokközponti szerepet töltött be. A 13. és 14. század fordulóján a Pásztói család, mint Salgó vár ura tűnik fel, így Pásztó jelentős birtokoknak a központja volt.[39] A 15. századra Pásztó szerepe meginogni látszik, de mint majd láthatjuk, Lévai Lászlónak fontos rezidenciája volt a településen. Százd, úgy néz ki, egy alsóbb birtokigazgatási központ, miként Egeg is. Visk a 14. század elejéig, amíg álltak várai és tartozékai voltak, szintén egy közepes birtokközpont volt. Ság, amely ténylegesen rezidencia volt, ahol a konvent és a prépost volt a földesúr. Bár a konvent birtokviszonyai az idők folyamán változtak, a 15. századra elmondható, hogy a prépost három mezőváros, több vámhely és megannyi kisebb-nagyobb birtok ura volt több megyében.[40] Ezenfelül 1407-től szabadispánsággal (régi nevén pallosjoggal) is rendelkezett.[41] Hídvég először a Balassák őseinek birtokában tűnik fel, később a királyé, majd a Tari családé, végül pedig az esztergomi érseké.[42] Egyik esetben sem beszélhetünk tehát arról, hogy a birtokos itt tartotta volna rezidenciáját, tiszttartóról is csak egyszer hallunk.[43] Nyéknek megannyi birtokosa volt, de nem tudunk róla, hogy akármelyikük is – természetesen a kisnemesek kivételével – a településen lakott vagy tartotta volna székhelyét. Palojta Egeghez hasonlóan a sági prépost egy alsóbb birtokigazgatási központja.

A települések fejlődése

Pásztó múltjában igen messzire látunk, hiszen a bozóki monostor alapítólevele elárulja róla, hogy egykor királyi uradalom volt, amelyet Hontpázmány nembeli II. Lampert nyert el I. (Szent) László király nővérének a kezével együtt, valamikor a 11–12. század fordulóján. A birtokon később a Lampert által alapított bozóki monostor is kapott

39 Középkori és törökkori várak, erődítések Pest megyében i. m. 283.

40 *Žažová, H.:* Stredoveké premonštrátske kláštory i. m. 123.

41 Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. i. m. II. nr. 5369.

42 *Engel P.:* Magyarország világi archontológiája 1301–1457 i. m. 353.

43 *Bakács I.:* Hont vármegye Mohács előtt i. m. 61.

birtokrészeket.[44] Ezután Pásztó alig szerepel a forrásokban, de továbbra is a Hontpázmány nem egyik ágának birtokában volt, akiket 1319-ig említenek a források.[45] A település valószínűleg továbbra is központi szerepet töltött be, hiszen Zsigmond király 1387-ben egyenértékű birtokokat ígért az akkor birtokos Novák mester fiainak Pásztóért cserébe, a saját birtokaikhoz közelebb,[46] majd még abban az évben öt falut adott nekik Szlavóniában.[47] A település jelentőségéről igazán csak a 15. századi forrásokból értesülünk. 1419-ben már létező vásáráról tudunk.[48] A település 1437-ben került a Lévai család birtokába.[49] 1458-ban Lévai Lászlónak állt itt kúriája, melyhez a sági monostor szerzetesei szálltak ki, hogy László bevallást tehessen.[50] Úgy néz ki, hogy Lévai László többnyire itt tartózkodott, főleg élete vége felé, hiszen 1472-ben, már halála után,[51] Pásztói Lászlónak (*Egregio Ladislai de Pastoh*) címzik,[52] majd 1493-ban is Pásztói Lászlónak nevezik (*Ladislai de Pazthoh*). 1463-ban már *oppidumként* hivatkoznak rá és újból említésre kerül a család benne álló háza. 1482-ben,[53] 1490-ben[54] és 1524-ben[55] tehát stabilan mezővárosként tekintenek rá. Pásztón a 15. század közepén erőd (*fortalitium*) is állt.[56] A Pesty Frigyes által gyűjtött helynévtárban megjelenik egy, a templomtól északra elterülő, nagyjából 900 m^2 alapterületű, sáncokkal övezett terület.[57] Ez jó eséllyel a királyi udvarház, az erőd vagy Lévai kúriájának földje, de akár átfedés is lehet köztük.

44 *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m. 232.

45 *Engel P.:* Magyarország világi archontológiája 1301–1457 i. m. 459.

46 Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. i. m. I. nr. 124.

47 Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. i. m. I. nr. 161.

48 Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. i. m. VII. nr. 403.

49 MNL OL DL 88127. Ugyan a Lévaiak – akkor még Sáróiak – korábban is birtokolták Pásztót, más egyéb településekkel együtt, de 1387 elcserélték más birtokokért, többek között Léva váráért. Vö. Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. i. m. I. nr. 502.

50 MNL OL DL 12507.

51 Lévai László 1467-ben halt meg. Vö. Lévai 2. tábla. – Engel Pál: Középkori magyar genealógia. Bp. 2001.

52 MNL OL DL 97340.

53 MNL OL DL 18441.

54 MNL OL DL 88746.

55 MNL OL DL 30288. Szintén megjelenik a nemesi kúria és kőből épült ház.

56 *Bakács I.:* Hont vármegye Mohács előtt i. m. 70.

57 *Pesty F.:* Hont vármegye és kiegészítések i. m. 170.

Ugyanott szó esik egy mesterséges árokról a település északi határában, melynek keletkezési idejéről közelebbit nem tudunk.[58]

Pásztó belső életéről nem rendelkezünk széles körű tudással. Valószínűleg régi egyházashely volt, papjának jövedelme 1332-ben nem kiemelkedő.[59] A település bírójáról csak a 15. század végén hallunk, officiálisról 1459-ben, 1523-ban pedig már viceofficialisról is.[60] Pásztón 1459-ben kovácsról és drabantról,[61] azaz gyalogos katonáról esik szó, aki talán a földesúr, Lévai László jobbágyfamiliárisa volt. Ismerjük egy bírója nevét is, Bartos Demeterét.[62]

Szád a 13. században Hont vár és az itteni nemesek birtoka volt, míg 1261-ben a vár földjeit várjobbágyok kapták meg.[63] 1337-ben I. Károly király patikusa, Szádi Antal fia Gekminus magiszter volt a birtokosa.[64] A település körül több birtokrész is feküdt ekkoriban.[65] 1353-ban már Szerecsen Jakab, Lajos király gyógyszerésze birtokolta a település kétharmadát, mivel az egyharmadot Gekminus unokaöccsének adta. Az oklevél tartalmaz utalást a mezőgazdaságra, de csak általános dolgokról beszél, mint legelők, szántók, erdők.[66] Jakab szerepe ennél sokkal fontosabb abból a szempontból, hogy valószínűleg az ő megbízására festették a szádi templom részben ma is látható freskóit. A freskók közvetlen itáliai kapcsolatokra utalnak, amely erősíti, hogy a padovai származású birtokos a megrendelő.[67] A településen 1388-ban engedélyezte Mária királynő a vásárok tartását.[68] Később Jakab utódai hűtlenségük miatt elvesztették legtöbb birtokukat. 1414-ben Kóvári Pál szerezte meg Szádot, a benne álló palotával.[69]

58 Uo. 170.

59 *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m. 171.

60 *Bakács I.:* Hont vármegye Mohács előtt i. m. 70.

61 Uo. 70.

62 Uo. 70.

63 *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m. 249.

64 Anjou-kori oklevéltár i. m. XXI. nr. 650.

65 Anjou-kori oklevéltár i. m. XXX. nr. 926.

66 Anjou-kori oklevéltár i. m. XXXVII. nr. 254.

67 *Jékely Zsombor:* A magyarországi Anjou-kori elit műpártolása. In: Az Anjou-kori hatalmi elit. Szerk. Csukovits Enikő. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) Bp. 2020. 302.

68 Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. i. m. I. nr. 653.

69 Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. i. m. IV. nr. 2031., 2077. A palotát ebben az esetben olyan nemesi udvarháznak kell értelmeznünk, amely talán díszítettebb vagy nagyobb volt az általánostól, esetleg erődített. Vö. *Kubinyi András:* Palota – terem. Terminologiai kérdések. Castrum Bene 2/1990. Bp. 1992. 55–64.

Visk stratégiai fontosságú hely volt már az Árpád-korban, jól mutatják ezt vára(i) is. Kezdetben Hont vár és a viski nemesek birtoka volt, de a viski nemesekkel a király elcserélte birtokrészüket, melyet már egyben adományozott a Bana nembelieknek. Tőlük III. András elkobozta és a Csák nembeli Csák fia Jánosnak adta, akitől később szintén elkobozták a birtokot, mert azon épített várát átadta Csák Máténak. Amikor I. Károly 1324-ben eladományozta Visket Haschendorfi Ulvingnak, négy másik falu is tartozott hozzá, várát viszont már nem említik.[70] Ulving 1346-ban meghalt a király hadjáratában, így húga birtokait felkérte a királytól és meg is kapta. Ekkor azonban már csak két falu tartozott az uradalomhoz.[71] Az egyik Szemeréd, ahol 1369-ben hallunk az *officialisról*,[72] 1359-ben pedig egy oklevélben feltűnik Miklós fia, János viski *hospes*.[73] Sajnos semmilyen egyéb adatunk nincs a viski *hospesekkel* kapcsolatban. 1409-ben Szécsényi Frank és fia László *officialisáról* hallunk, aki egyben a pereszlényi *officialis* is.[74] Szerdai napon tartott vására 1388-tól, a csütörtöki 1420-tól adatolható, míg szeptember 1-én tartott sokadalma 1422-től.[75] A települést *oppidum*-ként első ízben 1481-ben[76] említik, majd 1510-ben[77] és 1523-ban is.[78]

Egeg eredendően a Hontpázmány nem és az egegi nemesek birtoka volt.[79] Az egegi nemesek később is feltűnnek a forrásainkban, mikor

70 *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m. 64. Szemeréd, Tarcsány, Perőcsény, Pereszlény.

71 Anjou-kori oklevéltár i. m. XXXI 967. Úgy tűnik, Harschendorfi Ulvingnak ugyan volt fia, de idő előtt meghalhatott, hiszen az oklevélben szereplő Hury birtokra 1337-ben Viski Harsundorph fia Sedlinus határjárást kért. Vö. Anjou-kori oklevéltár i. m. XXI. 422. Engel Pál genealógiájában Erzsébet bár Ulving leányaként szerepel, az eredeti oklevél testvéreként hivatkozik rá. Vö. MNL OL DL 64714. Valóban gyanakvásra adhat okot az a tény, hogy Ulving már 1317-ben Korlátkő várát védte, Vö. *Fügedi Erik:* Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 82.) Bp. 1977. 152. Tehát 1346-os halálakor legalább 50, de inkább 55 éves lehetett.

72 Anjou-kori oklevéltár i. m. XXXI. nr. 496.

73 Anjou-kori oklevéltár i. m. XLIII. nr. 431.

74 Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. i. m. II. nr. 7149.

75 *Weisz B.:* Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban i. m. 147. Világos azonban, hogy ez előtt is tartottak már sokadalmakat Visken. Vö. Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. i. m. IX. nr. 999.

76 MNL OL DL 59677.

77 MNL OL DL 24350.

78 *Bakács I.:* Hont vármegye Mohács előtt i. m. 81.

79 *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m. 193.

Izsép fia *Sah* felesége révén 1305-ben megszerezte Daras birtokot.[80] Valószínűleg belőlük lettek a királyfiai nemesek, hiszen 1354-ben *Sah* fia Egyedet itteni nemesnek említik.[81] Királyfia Egeghez közel, délre feküdt, ma puszta. A település megegyezik azzal az 1329-es oklevélben szereplő hellyel, melyet Egeg mellettinek mondanak, ahol királyi familiárisok laktak.[82] Neve is innen származhat. Az azonosságot bizonyítja az az 1349-ben kelt végrendelet, melyben *Sandur* kiralyfiai nemes *Sumug* fia Andrásnak hagyja az általa addig hatalmában tartott birtokot.[83] Ez a birtok ugyanis András anyjának leánynegyede volt, melyet szintén András nevű nagybátyja adott neki, még 1329-ben.[84]A 14. század közepe után egegi nemesekről már nem esik szó, így valószínű, hogy kitelepültek Királyfiára vagy a környező falvakban házasodva szereztek új birtokokat.

A sági premontrei monostor alapítója, Hontpázmány nembeli Márton bán, a monostor alapításakor egegi részét a monostornak adta négy rab családdal egyetemben.[85] Az alapítás és az adományozás, valamikor 1235 előtt történt.[86] 1279-ben a sági prépost egegi vendégeinek (*hospitibus de Egeg*) különböző kiváltságokat adományozott.[87] Ezek a kiváltságok általánosságban megfelelnek a korban keletkezett kiváltságoknak.[88]

Az oklevélben szerepel több vendég neve is, úgymint *Bogeslaus villicus, Legen, Endre* és *Stephanus de Egueg*. A nevek alapján azt feltételezhetjük, hogy a település új lakosai belső migráció során kerültek

80 Anjou-kori oklevéltár i. m. I. nr. 765.

81 Anjou-kori oklevéltár i. m. XXXVIII nr. 368.

82 Anjou-kori oklevéltár i. m. XIII. nr. 276.

83 Anjou-kori oklevéltár i. m. XXXIII. nr. 897.

84 Anjou-kori oklevéltár i. m. XIII. 276. András apja, *Sumug* egegi hospes volt. Valószínűsíthetjük, hogy igencsak jómódú, ha apósa, Ábrahám fia Péter hozzáadta leányát. András ezután ezen a jogon megnemesült.

85 *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m. 193.

86 A sági monostor alapításának dátumáról lásd *Oszvald Arisztid:* Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő VI. (1957) 231–254. Itt: 248. Žažová, H.: Stredoveké premonštrátske kláštory i. m.; ill. Györffy György fentebb idézett munkájának Ságra vonatkozó része. Vö. *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m. 238.

87 *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m. 193–194.

88 Vö. *Solymosi László:* Hospes kiváltság 1275-ből. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Madarász Lajos. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3.) Veszprém 1984.

a prépost birtokára, vagy pedig mindig is ott laktak. Talán mind a két felvetés igaz. Erre erősen utal a *Stephanus de Egueg* név, azaz egegi István. Ő minden bizonnyal helybéli lakos volt, viszont az, hogy egegiként különböztetik meg (a többi Istvántól), azt feltételezi, hogy a település többi lakosa máshonnét származott. Ezt erősíti a fentebb már említett adat, mely szerint Márton bán csupán négy rab családdal rendelkezett a településen. Solymosi László valószínűsíti, hogy a ságiprépost azért kényszerült ily módon kiváltságolni az egegieket, hogy versenyképes lehessen az esztergomi érsek környékbeli telepeseivel és Korponával.[89]

A településnek ebben az időszakban már vására is volt, hiszen a tárgyalt oklevél a vásár napján történő ítélkezést említi. Ezzel Egeg a régió egyik legkorábbi vásártartó helyévé vált. 1293-ban már háromvásáros vásári kihirdetés színhelyeként említik,[90] amely jelentőségére utal. Egeg belső viszonyairól szólva, ebben az időszakban nem sokat engednek látni a források. Plébánosa, aki esperes is volt akkor, 1331-ben 200 garas pápai tizedet adózott.

1341-ben a ságiprépost testvére Egegen lakott,[91] melynek több oka is lehet. Az egyik, hogy talán a prépost által jutott valamilyen álláshoz, például az ő tiszttartója volt. A másik lehetőség, hogy a prépost maga is egegi származású volt. Harmadik lehetőségként felvethetjük, hogy a prépost és testvére az egegi kisnemesek közül származott. Sajnos a kérdést a rendelkezésünkre álló források alapján nem tudjuk eldönteni. 1349-ben ismét hallunk a település officiálisáról, villicusáról és a prépost famulusáról is, mint ahogy megtudjuk, hogy malom is volt a településen, bár ez nem különleges,[92] mint ahogy az sem, hogy 1464-ben (is) volt kocsma a településen.[93] 1364-ben az egegi vásár forgalmáról kapunk érdekes értesülést, mivel Gyarmat (a mai Kisgyarmat) szomszédainak és a megyebelieknek tanúvallatását végezték el az egegi vásáron.[94] A mai úthálózatra vetítve – amely nagyrészt nyilván fedi a korabelit – ez

89 *Solymosi László:* A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp. 1998. 24.

90 *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m. 194.

91 Anjou-kori oklevéltár i. m. XXV. nr. 209.

92 Anjou-kori oklevéltár i. m. XXXIII nr. 394.

93 MNL OL DL 15953.

94 Anjou-kori oklevéltár i. m. XLVIII nr. 36.

nagyjából 35 km út, amelynél többet oda-vissza egy hetipiacért aligha tettek meg.

1420-ból már tudjuk, hogy az egegi vásárokat szombaton tartották.[95] A település gazdasági jelentőségét mutatja, hogy 1489-ben két ünnepnapra is sokadalomtartó jogot nyert a település, az egyiket Szent Péter apostol (február 22.), a másikat Szent Péter és Szent Pál apostolok (június 29.) ünnepére.[96]

Az egegi szőlőtermelésre vonatkozó érdekes adat, hogy 1478-ban a bozóki prépost bérbe adta az egegi jobbágyoknak a faluval határos Korbász nevű szőlőhegyét,[97] mely Egegtől északnyugatra feküdt.[98] A településen nyilvánvalóan már 1478 előtt is termeltek szőlőt, így úgy néz ki, igény volt a terjeszkedésre.

Egeget csak a középkor végén kezdik el *oppidum*-nak nevezni a forrásaink. Első ízben 1493-ban, majd 1520-ban,[99] de a kettő között feltűnik még *villa*-ként is.[100] A település belső igazgatásáról tudjuk, hogy a bíró mellett ismeretlen számú esküdt működött. A heti ülésnap talán keddenként volt. Ezt Lakatos Bálint egy 1523-ban Selmecbányának írt levél alapján feltételezi.[101]

Ság szerepe megkerülhetetlen a régió szempontjából, azonban jelen tanulmányban terjedelmi okok miatt teljes fejlődésére nem térek ki. Ság jelentőségét jól tükrözi, hogy F. Romhányi Beatrix és Szende Katalin az újabb kutatási módszerükkel a V2-es, azaz a másodrendű városok kategóriájába sorolják. Ez azt jelenti, hogy a település a Magyar Királyság 100 legfontosabb települése között foglalt helyet 1500 körül, olyan városokkal egy kategóriában, mint Vác, Temesvár, Nyitra vagy Trencsén.[102]

Hídvég már az Árpád-korban jelentős átkelőhely volt, ahol – nyilván ennek köszönhetően – hamar kialakult a vásár. Legkésőbb 1342-ben ide került a sedria is. A sedria valószínűleg még emelt a település fej-

95 *Weisz B.:* Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban i. m. 146.

96 MNL OL DL 19608.

97 MNL OL DL 71235.

98 Második Katonai Felmérés Térképe (1819–1869) i. m.

99 *Bakács I.:* Hont vármegye Mohács előtt i. m. 57.

100 *Békefi Remig:* A Pilisi apátság története. 1184–1541. Pécs, 1891. 450.

101 *Lakatos B.:* Mezővárosi oklevelek i. m. 298.

102 *F. Romhányi B., Szende K.:* Városok és mezővárosok 1500 körül… i. m. 333. A 2022-ben írott TDK munkámban Kubinyi András centrális pontrendszere alapján Ságot 16 pontra értékeltem.

lettségén és fenntartotta a hely központi jellegét. Mikor 1494-ben a sedria átkerült Nyékre, nem tört meg a fejlődés, hiszen éppen ekkor kapott sokadalomtartó jogot a település. Hídvégen a 14. században többször is tartottak nádori (bírói) közgyűlést.[103] Hídvég, mint megyeközpont, teljesen megfelelt azoknak a kritériumoknak, melyeket Csukovits Enikő felvet. A település fontos útcsomópont, átkelőhely és a mellette elterülő Drégely vár tartozéka volt,[104] amelynek várnagya Hont megye (al)ispánja.[105] Legkésőbb 1293-tól vásárhely, ami 1388-ban már bizonyíthatóan szerdán volt,[106] akárcsak a sedria ülésnapja.[107] Hídvég, mondhatni ideális helyszín.

Falunagyáról (*villicus*) 1400-ban hallunk, valamint egy tiszttartóról (*officialis*), aki Tari László fia János familiárisa. A falunagy mellett ismeretlen számú esküdt működött.[108] A források nem szólnak nagyszámú, nem mezőgazdasággal foglalkozó lakosról. 1495-ben hallunk deákról (*Augustinus litteratus*), aki valószínűleg a sedrián látott el valamilyen feladatot, ahogy *Porkolab* Gergely is. Rajtuk kívül még két Halász (*Emericus* és *Iacobus Halaz*), továbbá egy-egy Mészáros (*Iohannes Mezaros*), Molnár (*Thomas Molnar*), két-két Varga (*Demeterius* és *Andreas Warga*) és Szabó (*Iohannes* és *Michael Zabo*)[109] családnevű emberről feltételezhetjük, hogy azt a szakmát űzték, amelyre a nevük is utal. Ezek szerint volt a településen halász, amely az Ipoly partján természetes, valamint mészáros, molnár, varga és szabó is, melyek ugyancsak alapvető mesterségek, ezekre ugyanis szükség van a mindennapi életben.[110]

Nyék helyzete bonyolult, hiszen mint azt fentebb is jeleztük, valójában több egymás melletti faluról beszélhetünk, melyeknek végig több birtokosa volt. Ennek ellenére a megyei oklevelek nem különböztetik

103 Anjou-kori oklevéltár i. m. XXVI. nr. 562. (1342) Anjou-kori oklevéltár i. m. XXVII. nr. 728. (1343) Legkésőbb 1351-től Gyarmat mellett tartották Nógrád és Hont megyék részére.

104 *Csukovits Enikő:* Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban. Történelmi Szemle 39. (1997) 363–386. Itt: 369.

105 *Engel P.:* Magyarország világi archontológiája 1301–1457 i. m.

106 Weisz B.: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban i. m. 146.

107 *Csukovits E.:* Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban i. m. 382.

108 Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. i. m. II. nr. 33.

109 *Bakács I.:* Hont vármegye Mohács előtt i. m. 60–61.

110 *Gulyás L. Sz.:* Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről i. m. 453-456.

meg őket. Ez nem egyedüli eset, hiszen Ung megye sedriahelye, Kapos is Kis- és Nagykapost takarja.[111] Ugyanakkor az újabb kutatások is azt mutatják, hogy érdemes ezeket a településeket együtt vizsgálni.[112] Nyék, amely Alsónyékből, Felsőnyékből és Egyházasnyékből, másképp Kosztoncából tevődött össze, a középkor végén valójában a fejlődés elején állt, de még nem tudta meglépni a következő szintet. Kosztonca temploma 1495-től búcsújáró hellyé vált.[113] Nyéken nem tartottak vásárt,[114] nem nevezhető fontos útkereszteződésnek, de valójában még azt se mondhatjuk, hogy annyival közelebb van a megye keleti feléhez, hogy jelentősen megkönnyítette volna a sedriára igyekvők közlekedését. Feltételezhetjük, hogy valamilyen egyéni érdek miatt került át ide a megyeközpont 1494-ben. Amikor ez megtörtént, feltehetően Losonci László volt az ispán,[115] de ugyanekkor volt erdélyi vajda, majd egyéb országos tisztségek birtokosa,[116] így kétséges, hogy a sedrián valaha is megjelent személyesen.

A két alispán ekkoriban Cseri Antal és palásti Paska János voltak. Egyikükről se tudjuk, hogy rezidenciáját a településen tartotta volna,[117] míg Nyéki Imre másfél évtizeddel korábban volt alispán.[118] Nem tudjuk igazolni tehát, hogy ez az ispán vagy pedig valamelyik alispán ilyen személyes érdeke lett volna.

Helyesnek tarthatjuk Csukovits Enikő megállapítását mely szerint a sedria jelenléte önmagában nem hozott fejlődést a település számára,[119] másrészről viszont Gulyás László Szabolcs megállapításával is

111 *Csukovits E.:* Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban i. m. 364.

112 *F. Romhányi B., Szende K.:* Városok és mezővárosok 1500 körül... i. m.

113 *Erős K. R.:* Búcsúk és búcsúlevelek a középkori Magyarországon. i. m. 394.

114 *Kubinyi Anadrás:* Egy Hont megyei mezővárosiasodó falu népessége a középkor végén. Különnyomat a Studia Miskolcinensia 1. kötetéből. Miskolc 1994. A birtokosokra lásd *Bakács I.:* Hont vármegye Mohács előtt i. m. 66–67.

115 *C. Tóth Norbert. Horváth Richárd, Neumann Tibor, Pálosfalvi Tamás, W. Kovács András:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526 II. Megyék. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Monumenta Hungariae historica. Elenchi) Bp. 2017. II. 125.

116 *C. Tóth Norbert. Horváth Richárd, Neumann Tibor, Pálosfalvi Tamás, W. Kovács András:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526. Főpapok és bárók. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Monumenta Hungariae historica. Elenchi) Bp. 2017. I. 347.

117 MNL OL DL 69594. Bár a Palásti család egyik tagja, András 1525-ben zálogjogon bírt ingatlant Nyéken, de ezt nem vehetjük elég bizonyítéknak.

118 *C. Tóth N. et al.:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526 II. i. m. 124.

119 *Csukovits E.:* Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban i. m. 373.

egyetérthetünk, mely szerint egy kisebb infrastruktúrával rendelkező települést „felrázhatott" a sedria jelenléte.[120]

Fontos adatokat találhatnánk ez esetben is a jobbágynévsorokban, azonban a legjelentősebb, a Kubinyi András által 1525 körülire keltezett névsort[121] nem idézzük, mivel úgy gondoljuk, hogy ebben az időben már kezd kétségessé válni, hogy az adott név valamilyen foglalkozásra utal, vagy esetleg már családnévnek tekinthető-e. Talán a *Gregorius* és *Thomas Porkolab* nevű egyéneket vethetjük alá vizsgálatnak, akik valószínűleg a sedriához tartoztak, akárcsak Hidvégen.[122]

A központi települések közé fel akartam venni Harasztit is, mely Erdős Katalin Renáta szerint búcsújáróhely volt 1347-től.[123] A vonatkozó dokumentumok részletesebb vizsgálata után azonban kiderül, hogy ez nem azonos a mai Ipolyharasztival. A települést és az azon épült templomot sokkal inkább a ma már nem létező Nógrád megyei Harasztiban kell keresnünk. A búcsút kérő Márton kanonok,[124] Haraszti Tamás fia volt.[125] Haraszti Tamás azonos azzal a liptói ispánnal, Tamással, aki három évvel korábban több birtokára is hasonló adományt kért a pápától, valamint azt, hogy Márton nevű veszprémi kanonok fia az esztergomi káptalanban is kapjon javadalmat.[126] Tamás nevű liptói ispán ebben az időszakban viszont csak egy volt, Gönyűi Tamás,[127] így vele kell azonosítanunk Márton kanonok apját. A szóban forgó Haraszti birtok eshetne más megyébe is, azonban, ha követjük Karácsonyi János gondolatmenetét a többi búcsúhely megnevezésében, akkor mi is Nógrád megyét fogadjuk el.[128] Ezt erősítené a Nógrád megyei Haraszti egykori templomának régészeti kutatása, mely a 14. század elejeinek datálja a templomot, melyet Zólyomi József is Tamás ispán

120 *Gulyás L. Sz.:* Megjegyzések az északkelet-magyarországi mezővárosok középkori fejlődésének jellemzőihez i. m. 327–328.

121 Vö. *Kubinyi A.:* Egy Hont megyei mezővárosiasodó falu népessége a középkor végén i. m. 8.

122 *Bakács I.:* Hont vármegye Mohács előtt i. m. 67.

123 *Erős K. R.:* Búcsúk és búcsúlevelek a középkori Magyarországon. i. m. 260.

124 Anjou-kori oklevéltár i. m. XXXI. nr. 529.

125 *C. Tóth Norbert:* A váci székeskáptalan archontológiája 1200–1543. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 16.) Bp. 2023. 94.

126 Anjou-kori oklevéltár i. m. XXVIII. nr. 220-230., ill. uo. nr. 231.

127 *Engel P.:* Magyarország világi archontológiája 1301–1457 i. m. 176.

128 *Karácsonyi János:* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 1. köt. Bp. 1900. 389–390.

építményének tart.[129] Ugyan Márton kanonok azt vallotta, hogy ő építette,[130] de számunkra jelen esetben másodlagos a kérdés, hogy az apa vagy a fiú-e az építtető.

Palojta birtok a 13. század elején a Hontpázmány nemzettség és honti várjobbágyok földje volt. A már többször említett Márton bán adta a sági monostornak az ő részét, a birtok délnyugati felében, majd a Turdos nembeliektől a prépost megvette a birtok délkeleti felét is. A későbbi Felsőpalojta a Dobák nem birtokában volt 1243-tól. Ebben az esetben a birtok különválása jól nyomon követhető. A prépost részén a 13–14. század fordulóján vár is állott, melyet a Balassi család ősei 1306-ban elfoglaltak.[131] Mivel a forrásaink később már nem említik, így valószínűleg a Csák Máté uralma alatt vagy az után rombolták le.[132] Pesty Frigyes gyűjtéséből következően kővár lehetett, vagy legalábbis voltak kőelemei, hiszen a 19. századi Alsópalojtán ez még felfedezhető volt. Érdekes a hely pogányvár megnevezése is,[133] de ennek etimológiai felfejtése igencsak ingoványos útra terelhet.

A 14. században Palojta *villa*-ként szerepel és valószínűleg a gyakorlatban sem töltött be nagyobb funkciót.

A 15. század közepétől több forrás is utal a palojtai szőlőművelésre. 1438-ban Bobak Mihály palojtai jobbágy szőlőjéből tért haza, amikor elfogta a szomszéd birtokos Palojtai Péter.[134] 1449-ben ugyanaz a Palojtai Péter a prépostságnak járó kilencedet tartotta vissza.[135] 1461-ben pedig Ferenc szécsényi polgár jelenik meg mint szőlőbirtokos. Emellett az is kiderül az oklevélből, hogy gyümölcsösök is voltak a településen.[136]

A palojtaiak kereskedelemben betöltött szerepébe is betekintést kaphatunk. 1450-ben Turócnak mondott András (Andreas dictus Thurocz) Szécsényben megverték, egy évvel korábban pedig egy

129 Zólyomi József: Herencsény története. (Nagy Iván Könyvek 2.) Balassagyarmat 1998. 6.

130 Anjou-kori oklevéltár i. m. XXXI. nr. 529.

131 *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. i. m. 231–232.

132 *Engel P.:* Magyarország világi archontológiája 1301–1457 i. m. 442.

133 *Pesty F.:* Hont vármegye és kiegészítések i. m. 33. A helynév *mons Poganwar* alakban már egy 1494-es határjárásban is megjelent. Vö. *Bakács I.:* Hont vármegye Mohács előtt i. m. 69.

134 MNL OL DL 13178.

135 MNL OL DL 25200.

136 MNL OL DL 15659.

Miklós nevű palojtai lakost vertek meg, szintén Szécsényből hazatérőben. Neki 14 rőf posztóját is elvették.[137] 1457-ben Uhrin Demetert ugyancsak Szécsényben verték meg.[138] A felsorolt jobbágyok minden bizonnyal kereskedés céljából látogatták meg Szécsényt, mely nagyjából egynapi járóföld távolságban van Palojtától. 1455. február 3-án palojtai jobbágyok élelmet szállítottak Ságra, amikor megtámadták őket.[139] Mivel ez hétfői napra esik, elképzelhető, hogy a sági vásárra mentek,[140] azonban ebben az esetben az oklevél kihangsúlyozta volna, hogy a vásárra menet, mely utazás királyi védelem alatt állt.[141] Így talán valószínűbb, hogy az említett jobbágyok a monostorba szállítottak élelmet. Palojta 1465-ben aztán maga is vásártartó hellyé vált. Minden szombaton hetivásár, valamint Szent Márton ünnepén, november 11-én éves vásár tartására kapott engedélyt.[142] Ugyanebben az évben malmot is építenek a településen.[143] Palojta önkormányzatáról nem sokat tudunk. A falunak volt bírája és esküdtjei is, de ezeknek számát nem ismerjük.

Összegzés

A tanulmányban öt mezővárost vizsgáltam, Pásztót, Egeget, Visket, Hídvéget és Palojtát,[144] valamint két olyan központi helyet – Szászd és Nyék –, melyek ugyan fontos funkciót töltöttek be, de a középkor végéig nem fejlődtek valódi mezővárossá.

A kutatás során bebizonyosodott, hogy a 15. század végére az oklevéles forrásokban mezővárosként feltűnő települések[145] mindegyike már az Árpád-korban kiemelkedett a környező települések közül. Pásztón királyi udvarhely volt, majd később a Pásztói család fontos

137 MNL OL DL 14441.

138 MNL OL DL 16216.

139 MNL OL DL 14923.

140 Ságon ebben az időszakban vasárnap és kedden tartottak vásárt. Vö. *Weisz B.:* Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban i. m. 147.

141 Uo. 18.

142 MNL OL DL 16227.

143 MNL OL DL 16216.

144 Palojtát nem említik mezővárosként, de funkciójából adódóan odasorolom.

145 Pásztó 1463, Visk 1481, Egeg 1493, Hídvég 1438.

központja. Egegen kiváltságolt hospesek éltek a 13. század második felétől. Visk fontos útcsomópont volt, melyet vár is védett. Hídvégről ugyanezt elmondhatjuk, de Palojta is várral védett útszakaszon feküdt, bár kevésbé jelentős út mellett, mint az előbbiek.[146] Valamennyi településen vámszedő hely is kialakult, ami annak köszönhető, hogy fontos átkelőhelyek mellett feküdtek. Fokozottan igaz ez Pásztó, Visk és Hídvég esetében, ahol a nagy árterű Ipoly folyón jöttek létre átkelők.

A 15. századi mezővárossá fejlődésben több szempontnak is szerepe volt a régióban. Pásztó vásáros hely és a Lévai család egyik fontos központja, míg Egeg a sági prépost egyik fontos birtoka volt, ahol vásárt és sokadalmat is tartottak. Egeghez hasonlóan ez mondható el Palojtáról is. Hídvég ugyan csak vásáros és sokadalomtartó hely volt, valamint 150 éven keresztül Hont megye sedriájának színhelye is. Mindez jól mutatja, hogy a települések fejlődésében korántsem mellékes, sőt talán az egyik fő szempont a birtokos szerepe, hiszen elsősorban az ő kezében volt a fejlődés megindításának a lehetősége. Elképzelhető, hogy más birtokviszonyok közt Szászd és Nyék is más mértékben fejlődik.

A jelen esetben vizsgált mezővárosok mindegyike a kisebb, csak részleges funkciókat betöltő mezővárosok közé sorolható a középkor végén, melyek többé-kevésbé Ság vonzáskörzetébe tartoztak. Éppen ezért Ság fejlődésének és szerepének vizsgálata a jövőben elengedhetetlen lesz a régió kutatásának szempontjából.

Tanulmányom – többek közt ennek hiánya miatt is – nem volt képes átfogni az Ipoly mente településhálózatának teljes fejlődését, mivel Ság szerepének vizsgálatán túl több fontos tényező vizsgálata is kimaradt. Ezek későbbi beépítésével, valamint a kutatás ilyen irányú folytatásával, reményeim szerint egy még teljesebb képet kaphatunk a régióról és talán a középkori Magyar Királyság központi helyeiről is.

146 *Fügedi E.:* Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon i. m. 175.

Irodalom- és forrásjegyzék

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény. Online:
https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/search/, illetve https://www.eleveltar.hu/
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár. Online: https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/search/, illetve https://www.eleveltar.hu/
Második Katonai Felmérés Térképe (1819–1869) https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurveyhungary/?layers=5&bbox=2115784.962291374%2C6114479.244037035%2C2126816.616727223%2C6118968.93548235 (Utolsó látogatás: 2026. 02. 06.)

Kiadott források

Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XL. (1301–1356), XLII–LIII. (1358–1369). Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, B. Halász Éva, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Papp Róbert, Piti Ferenc, Rábai Krisztina, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Bp.–Szeged, 1990–2024.
Thuróczy János – Rogerius mester: A magyarok krónikája – Siralmas ének. Ford. Bellus Ibolya, Kristó Gyula, Horváth János. (Millenniumi magyar történelem. Források) Bp. 2001.
Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. (1387–1428) Összeáll. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint, Mikó Gábor, Péterfi Bence. (A Magyar Nemzeti/Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39, 41., 43., 49., 52., 55., 59., 61.) Bp. 1951–2022.

Irodalomjegyzék

Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. (Értekezések a történeti tudományok köréből 37.) Bp. 1965.
Bakács István: Hont vármegye Mohács előtt. Bp. 1971.
Békefi Remig: A Pilisi apátság története. 1184–1541. Pécs 1891.

C. Tóth Norbert: A váci székeskáptalan archontológiája 1200–1543. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 16.) Bp. 2023.

C. Tóth Norbert, Horváth Richárd, Neumann Tibor, Pálosfalvi Tamás, W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458–1526 II. Megyék. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Monumenta Hungariae historica. Elenchi) Bp. 2017.

Csukovits Enikő: Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban. Történelmi Szemle 39. (1997) 363–386.

Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. 1–2. köt. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak) Bp. 1996.

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. Bp. 2001.

Engel Pál: Hunyadi János kormányzó itinériuma. (1446–1452). Századok 118. (1984) 974–997.

Erős Katalin Renáta: Búcsúk és búcsúlevelek a középkori Magyarországon. Piliscsaba 2024.

F. Romhányi Beatrix, Szende Katalin: Városok és mezővárosok 1500 körül a Magyar Királyság területi egyenlőtlenségeinek kontextusában. In: Szabályozás, ígéret, valóság. Gazdaság- és várostörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, Weisz Boglárka. Bp. 2025. 315–342.

Fügedi Erik: Mezővárosaink kialakulása a XIV. században. In: *Uő*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1981. 336–363.

Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 82.) Bp. 1977.

Galambosi Péter: A városi fejlődés kezdetei a Szepességben. In: Szabályozás, ígéret, valóság. Gazdaság- és várostörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, Weisz Boglárka. Bp. 2025. 343–376

Gulyás László Szabolcs: Civitas vagy oppidum? Szempontok 15. századi mezővárosaink jogi terminológiájának vizsgálatához. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I-II. köt. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Bp.–Debrecen 2014. I. köt. 391–403.

Gulyás László Szabolcs: Rezidencia és városfejlődés: földesúr és mezőváros a középkori Magyarország északkeleti részén. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 7. (2012) 201–226.

Gulyás László Szabolcs: Megjegyzések az északkelet-magyarországi mezővárosok középkori fejlődésének jellemzőihez. Századok 147. (2013) 317–346.

Gulyás László Szabolcs: Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. Századok 142. (2008) 437–462.
Gulyás László Szabolcs: A középkori mezővárosok gazdasági-társadalmi szerepének megítélése a történeti szakirodalomban. Valóság 52. (2009) 2. sz. 69–81.
Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Bp. 1987.
Jékely Zsombor: A magyarországi Anjou-kori elit műpártolása. In: Az Anjou-kori hatalmi elit. Szerk. Csukovits Enikő. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Bp. 2020. 291–316.
Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 1. köt. Bp. 1900.
Kollmann Örs László: Az észak-gömöri központi helyek középkori és kora újkori fejlődése. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő, Lengyel Tünde. Bp. 2005. 47–122.
Középkori és török kori várak, erődítések Pest megyében. Miklós Zsuzsa kéziratának felhasználásával összeáll. és szerk. Kovács Gyöngyi. Bp. 2022.
Kubinyi András: A középkori budai mészároscéh. In: A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei. Szerk. Kenyeres István. (Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 1.) Bp. 2008.
Kubinyi András: Egy Hont megyei mezővárosiasodó falu népessége a középkor végén. Különnyomat a Studia Miskolcinensia 1. kötetéből. Miskolc 1994.
Kubinyi András: Palota – terem. Terminologiai kérdések. Castrum Bene 2/1990. Bp. 1992. 55–64.
Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Dél-Alföldi évszázadok 14.) Szeged 2000.
Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpátmedencében. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő, Lengyel Tünde. Bp. 2005.
Lakatos Bálint: Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Monumenta Hungariae historica. Elenchi) Bp. 2019.
Oszvald Arisztid: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő VI. (1957). 231–254.
Pesty Frigyes: Hont vármegye és kiegészítések. Közreadja Bognár András. Szentendre 1984.
Solymosi László: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp. 1998.

Solymosi László: Hospes kiváltság 1275-ből. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Madarász Lajos. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3.) Veszprém 1984.

Weisz Boglárka: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Monumenta Hungariae historica. Elenchi) Bp. 2013.

Weisz Boglárka: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Monumenta Hungariae historica. Elenchi) Bp. 2012.

Zólyomi József: Herencsény története. (Nagy Iván Könyvek 2.) Balassagyarmat 1998.

Žažová, Henrieta: Stredoveké premonštrátske kláštory v slovenskej časti územia bývalého ostrihomského arcibiskupstva. Trnava 2017.

L. Juhász Ilona

A holokauszt komáromi emlékezete a temetőben és a köztereken

Hogyan gyászoljam halálodat,
Hogyan követhetném koporsódat,
Hiszen maroknyi kóbor hamu vagy
Az ég és a föld között.
(M. Jatzrun: A temetés)

A holokauszt után az európai kapitalista és szocialista országokban egyaránt nem ment könnyen a szembenézés a vészkorszakban a zsidók ellen elkövetett bűnökkel.[1] A világháború után bár különféle emlékjeleket állítottak Csehszlovákiában is, mint például a felszabadító szovjet hadsereg, a szlovák nemzeti felkelés, az antifasiszta ellenállók emlékére, olyat azonban nem, amely konkrétan utalt volna a holokauszt zsidó áldozataira. Más szocialista országokhoz hasonlóan Csehszlovákiában is relativizálták a holokausztot, tagadták annak egyedi jellegét, így nem állítottak köztereken emlékjelet a holokauszt áldozatainak. Az emlékezés és az emlékeztetés jeleit a túlélő zsidók vagy a temetőben, vagy pedig valamilyen zárt helyen állították fel, ez az 1989-es rendszerváltásig így is maradt.[2] Csak azoknak a zsidóknak az emlékét örökítették meg, akik részt vettek az antifasiszta ellenállásban, illetve kommunista mivoltuk miatt pusztították el őket, azonban a zsidóságukra semmiféle utalás nem jelent meg az antifasiszta ellenállók emlékére készült emlékjeleken.[3]

1 Vö. *Mary Fulbrok:* A német nemzeti identitás a holokauszt után. Bp. 2001.

2 Vö. *L. Juhász Ilona:* Örök mementó. A holokauszt emlékjelei Dél-Szlovákiában. Dunaszerdahely 2015.

3 Vö. *L. Juhász Ilona:* Neveitek e márványlapon... A háború jelei. Adalékok a világháborús emlékjelek etnológiai szempontú értelmezéséhez. (Jelek a térben 3.) Somorja

Volt azonban példa rá, hogy a hatalom még az emlékezés zsidók által zárt helyen létrehozott holokausztra emlékeztető megnyilvánulási formáit is eltüntette. A prágai Josefov zsidó negyedben a régi zsidó temető szomszédságában álló Pinchas zsinagóga fehérre meszelt falán a túlélők megörökítették a holokauszt cseh és morva áldozatainak neveit. A sok név a padlótól a plafonig teljesen betöltötte az épület falait. Az áldozatok lakhelyét okker, a vezetéknevüket piros, a keresztnevüket, valamint az elhalálozás dátumát fekete színnel írták fel. Az ötlet a zsidó múzeum akkori igazgatónőjétől, Hana Volavkovától származott, a nevek felírását pedig két képzőművész, Jiří John és Václav Boštík végezte el.[4]

A hatalom 1968-ban bezáratta a zsinagógát azzal az indoklással, hogy régészeti ásatások folynak majd az épületben, s később is mindenféle álokokkal akadályozták meg a zsinagóga megnyitását. A cél a nyilvánosság kizárása, valamint a holokauszt áldozatok nevének eltüntetése volt. Nem tudni pontosan, hogy mikor, de a zsinagóga falait újravakoltatták és a falakat fehér latex festékkel mázolták le. Ez a hozzáállás összefüggött az 1967 utáni Szovjetunióból induló antiszemita hullámmal, s azzal a törekvéssel, hogy a holokauszt tényének bagatellizálásával elérjék, hogy az emberek emlékezetéből kimosódjon ennek a faji indíttatású népirtásnak az emléke. A zsidó múzeum élére kinevezett igazgató ebben a szellemben végezte munkáját és 1975-ben azt javasolta, hogy

> szükséges, hogy ez az emlékmű új ideológiai töltetet kapjon, s ne a második világháború történetének az imperialista és cionista propaganda által terjesztett meghamisítását szolgálja, illetve a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a többi szocialista ország elleni ideológiai támadás eszköze legyen. Javasoljuk tehát, hogy a Pinkas-zsinagóga belépőcsarnokába csehül és a legfontosabb világnyelveken egyértelmű tájékoztató szöveg kerüljön, amely a genocídium marxista-leninista magyarázatát adja, s kihangsúlyozza a Szovjetunió meghatározó szerepét a nácizmus ellen folytatott küzdelemben, s a fölötte aratott győzelemben. A szövegben ki kell hangsúlyozni a tényt, miszerint a

2010. 33–37.

4 Die aussäen unter Tränen mit Jubel werden sie ernten.Die jüdise Gemeinden in der Tschechoslowakischen republik nacs dem zweiten Weltkrieg. Praha 1959. 84–85. és 96.

szocialista társadalom a világ többi haladó erőivel együtt garantálják a fasizmus és a rasszizmus elleni harcot.[5]

Eric Hobsbawm brit történész is megemlített életrajzában az áldozatok nevének eltüntetését a Pinkas-zsinagóga falairól, ugyanis az ő csehországi rokonainak neve is ott szerepelt a falon.

> Nevüket megörökítették a zsidó népirtás szerintem egyetlen méltó emlékhelyén, az ősi prágai zsinagóga, az Altneuschul fehérre meszelt falain.[6] Az üres teret körülölelő falakat a Hitler-érában elpusztított csehszlovák zsidók nevei töltötték be, apró betűkkel egymás mellé rótt nevek, számok, helyszínek sorakoztak ábécérendben a plafontól a padlóig. Semmi más, csak a végtelen sok elpusztított ember neve. Könnyeimen át olvastam Richard bácsi és Julie néni nevét nem sokkal az 1968-as prágai tavasz előtt. Valamikor a hetvenes években a cseh rezsim egy megdöbbentő határozatával megszentségtelenítette az emlékhelyet, lemázolták az összes feliratot. A hivatalos magyarázat szerint semmi nem indokolja, hogy a fasizmus számtalan áldozatából néhánynak különleges emlékművet állítsanak. A kommunizmus bukását követően némi késéssel ugyan, de visszaállították az eredeti állapotot.[7]

A helyzet Szlovákiában sem volt más, például amikor a kassai túlélők 1950-ben egy emléktáblát szerettek volna elhelyezni a téglagyár területén, ahová 1944-ben összeterelték őket, a kérésüket elutasították.[8]

Tanulmányomban helyszűke miatt a komáromi zsidóság történetére nem térek ki, mint ahogyan a holokauszt komáromi történéseit sem részletezem, mivel a rendszerváltást követően több tudományos publikáció is megjelent a témáról, amelyek közül a legjelentősebbnek Bajcsi Ildikó tanulmányait, elsősorban a témáról írt kötetét tekinthetjük.[9]

5 *Tomáš Glanc:* Stopy jmen mŕtvých. Kritická příloha Revolver Revue 14. (1999) 20–21. L. Juhász Ilona fordítása.

6 Hobsbawm összekeverte a két zsinagóga nevét.

7 *Eric Hobsbawn:* mozgalmas évek. Egy huszadik századi életút. Bp. 2008. 203.

8 *L. Juhász I.:* Örök mementó i. m. 21.

9 *Bajcsi Ildikó:* Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi és környékbeli zsidóság jogfosztása. Bp. 2023.

A holokausztot túlélő komáromi zsidók más csehszlovákiai közösségekhez hasonlóan igyekeztek minél előbb emléket állítani közösségük elpusztított tagjainak emlékére. Sok túlélő számára főleg az első év várakozással telt, abban a reményben, hátha szeretteik mégis túlélték és hazatérnek. Az idő múlásával a reményt egyre inkább fel kellett adniuk és szembe kellett nézniük azzal a borzasztó ténnyel, hogy soha többé nem láthatják viszont családtagjaikat. Általában az első két év elteltével kezdtek el foglalkozni az áldozatok emlékének megörökítésével valamilyen emlékjel formájában.[10]

A Komáromi Zsidó Hitközség 1947. július 30-án tartott ülésén foglalkozott a holokauszt-emlékjel állításának kérdésével, azonban ebben az ügyben a résztvevők nem képviseltek egységes álláspontot. Lövinger H.[11] például nem tartotta még időszerűnek az emlékjelek állítását, azt javasolta, hogy inkább tegyék rendbe a templomot, s ott helyezzenek el majd emléktáblát. Weinberger R. Ugyanezt az álláspontot képviselte, Wild P. vezetőségi tag csak egy tábla elhelyezését javasolta a temetőben. Steiner J. Lövinger H-hoz hasonlóan jobbnak látta volna, ha először a templomot tennék rendbe, ahol elhelyezhetnének egy örökmécsest, s az emléktábla helyéül – Wild P. véleményét osztva – a temetőt javasolta. Az 1947. november 17-én tartott ülésen azonban mégis két tábla elkészítése mellett döntöttek, mely szerint az egyiket a temető ravatalozójában, a másikat pedig zsinagógában helyezik el. Erre az ülésre meghívták Nagy Márton képzőművészt és Löwy sírkőkészítőt is, valószínűleg már abból a célból, hogy megbeszéljék a két tábla elkészítésének részleteit is. Az emléktáblák elhelyezésével egy három tagú bizottságot (Brandler O., Fleischmann K. és Fleischmann K.) bíztak meg.

Az két emlékjel felavatásának időpontját 1948. március 14-re tűzték ki. A zsidó temető ravatalozójában egy fekete márványból készült álló téglalap alakú emléktáblát avattak, amelyre kizárólag héber nyelven az alábbi felirat került:

10 Vö. *Eugen Bárkány, L'udovít Dojč:* Židovské náboženské obce na Slovensku. Bratislava 1991.

11 Ebben és a későbbi jegyzőkönyvekben sem írták ki az ott említett személyek keresztnevét, csupán a kezdőbetűjét tüntették fel.

„Atyánk, királyunk, bosszuld meg a szemünk láttára
s te szolgáid kiontott vérének a bosszúját."
E tábla 705-ben[12] állíttatott
örök emlékéül hitközségünk tagjainak,
akik összegyűjtettek, megölettek és elégettettek
gonosz szándékkal
az átkozottak által 704 (= 1944), 705 (=1945) években,
a gonosz hatalmának uralkodása idején.
Izráel sírját nem nyerték el,
így legyen ez nekik örök emlékül!
LIBÉK[13]

A kis zsinagóga keleti falára fehér márványból készült emléktábla került, ezen szintén csak héber nyelvű felirat szerepel, amelynek magyar fordítása a következő:

Örök emlékezetül az Örökkévaló szent csarnokában.
A szenteknek, férfiaknak, asszonyoknak és gyermekeknek, szent közösségünk tagjainak, itt
Komáromban – épüljön fel Cion és Jeruzsálem -
akik meghaltak kínok között, és kegyetlenül megölettek a munkatáborokban,
és akik elhurcoltattak a 704. évben [=1944] az üldöztetés földjére mint a vágóhídra vezetett nyájat
megölettek, lemészároltattak és elégettettek az átkozott gonoszok által,
az apák, az anyák és gyermekek, a szerettek és az életükben kedvesek,
jámborak, igazak, tiszták együtt az örökkévaló nevének megszenteléséért.
Tartsd meg őket Isten jó emlékezetben a világ maradék igazaival együtt, és bosszuld meg
Izrael fiai ezreinek vérét, ahogy a prófétáid által mondatott:
„Megfizetek a vérontásért, nem hagyom büntetés nélkül. Az Úr a Sionon lakik"
(Joel 4, 21)
LIBÉK[14]

12 1945-ben.

13 Legyen lelkük bekötve az élet kötelékébe. A fordításért Bányai Viktóriának tartozom köszönettel.

14 Legyen lelkük bekötve az élet kötelékébe. A héber szöveg fordításáért szintén Bányai Viktóriának tartozom köszönettel.

A Komáromi Zsidó Hitközség jegyzőkönyve szerint a felavatás napja a kitűzött napon vasárnap volt. Ebből az alkalomból a Hitközség vezetősége általános böjtnapot hirdetett. A felavatást, amelyre csak a hitközség tagjait hívták meg, istentisztelet előzte meg. A jegyzőkönyvből megtudható, hogy az ünnepi beszédet a hitközség akkori elnöke, Dr. Brandler Ottó tartotta. Lebovič Márk pozsonyi rabbi beszédében méltatta az emlékjel állításának jelentőségét és fontosságát.[15] A jegyzőkönyvben nem említették az auschwitzi kemencét imitáló jelképes kemencét, amelynek ma része az emléktábla is, így nem állíthatjuk biztosan, hogy az emléktáblával egy időben készült-e. Elképzelhető, hogy 1950-ben készülhetett el, ugyanis Raab Ferenc[16] szerint ebben az évben helyezték el benne a komáromi áldozatok névsorát tartalmazó emlékkönyvet. Komoróczy Géza említi, hogy az első keresztes hadjáratokat követően, amikor nagyon sok zsidót gyilkoltak meg a Szentföldre tartó katonák, a zsidó közösségek „a tragikus eseményeket megörökítő héber nyelvű krónikák mellett legfontosabbak ezek között az ún. Memorbukhok: az áldozatok nevének jegyzékei voltak, amelyet az illető hitközségben szertartási keretek között (mazkir) rendszeresen felolvastak."[17] Ez a hagyomány a mai napig fennmaradt a zsidóság körében, a holokauszt után több hitközség örökítette meg ilyen formában az áldozatok emlékét. Komoróczy szerint helyesebb volna, ha ezeket az emlékkönyv helyett inkább „emlékeztető könyv" kifejezést használnának, mivel ez jobban kifejezi annak lényegét.[18]

A komáromi temetőben 1948 őszén avatták fel azt a héber feliratú emlékművet, amely egy tömegsírt jelöl, amelybe 114, egyrészt a nyilasok által meggyilkolt zsidót és az „erőltetett menet", a nyugat felé terelt és Dél-Komáromban és annak határában megölt vagy végelgyengülésben elhunytak tetemeit eltemették.[19]

Jóval később egy fekete márványból készült álló téglalap alakú emlékjel került a tömegsírra, amelyen az alábbi, csak magyar nyelvű felirat olvasható:

15 A Komáromi Zsidó Hitközség 1948. február 22-i., illetve az 1948. március 7-i ülésének jegyzőkönyvei.

16 *Raab Ferenc:* A komáromi zsidóság krónikája. Iuxta Danubium 7 (1989) 5–48. Itt: 25.

17 *Komoróczy Géza:* Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe. Bp. 2000. 171.

18 Uo.

19 *Raab F.:* A komáromi zsidóság krónikája i. m. 73–74.

1945
TÖMEGSÍR
ITT ALUSSZA SZOMORÚ ÁLMÁT
114 ZSIDÓ ÜLDÖZÖTT
AKIK ÉLETÉT A SZABADSÁG HAJNALÁN
KIOLTOTTA A GYŰLÖLET
EMLÉKÜKET MEGŐRZI A SZERETET

A rendszerváltást követően jelentősen megváltozott a holokauszthoz kötődő emlékjelek állításának lehetőségei nemcsak Csehszlovákiában, hanem valamennyi szocialista országban. A temető helyett több településen is megjelenhettek a holokauszt emlékművek a közterekben is. Az első köztéri emlékművet – Mózes kőtáblájának torzóját – még 1991-ben Dunaszerdahelyen állították fel a Dunaszerdahelyi Zsidó Hitközség egykori jeles rabbijáról, Jehuda Aszádról (1794–1866) elnevezett téren.[20]

Jozef Snopko akkori kulturális miniszter javaslatára a Szlovák Kulturális Minisztérium költségén holokauszt emléktáblákat helyeztek el országszerte azokon a helyeken, ahonnan transzportok indultak a haláltáborokba. A deportálások más-más időben zajlottak a Jozef Tiso által irányított klérofasiszta Szlovákiában és az 1938-ban Horthy Magyarországához visszacsatolt magyarlakta déli régiókban. Ettől függetlenül a kulturális miniszter javaslata alapján az akkor nem Szlovákiához tartozó területekről történt deportálások helyszínének megjelölésére is készültek emlékjelek. A komáromi zsidókat szállító transzportok 1944-ben a mai dél-komáromi állomásról indultak, így a Menházhoz tartozó „kis zsinagóga" bejárata mellé került a bronzból készült emléktábla, amely lényegében nem tekinthető hagyományos emléktáblának, hiszen tulajdonképpen egy két részből álló emlékjelről van szó, amelynek felső része Mózes kőtáblájának torzója, az alatta lévő rész ugyanilyen anyagból készült, s ezen szerepelt az alábbi kétnyelvű felirat:

Z KOMÁRNA V ROKOCH 1942-1944
DEPORTOVALI 1922 ŽIDOVSKÝCH
OBČANOV DO KONCENTRAČNÝCH
TÁBOROV CELEJ EURÓPY

20 *L. Juhász I.:* Örök mementó i. m. 44–45.

AZ 1944-ES ÉVEKBEN KOMÁROMBÓL
1922 ZSIDÓT DEPORTÁLTAK EURÓPA
KONCENTRÁCIÓS TÁBORAIBA.
A MEGKÍNZOTTAK ÖRÖK EMLÉKÉRE
1992

Ez volt Komáromban a legelső köztéri emlékjel a holokauszt áldozatainak, amely nem a temetőben vagy más zárt helyen kapott helyet. Az arra járók közvetlenül szembesülhettek a ténnyel, hogy a városból majdnem 2 000 komáromi polgárt deportáltak, akik közül csak nagyon kevesen tértek vissza. Az emlékjel sajnos nem maradt sokáig a helyén, 1997-ben ismeretlen tettesek ellopták. Lehetséges, hogy annak a szoborlopási hullámnak lehetett az áldozata, amely során ebben az időszakban több környékbeli településről is ellopták a bronzból készült különféle szobrokat.[21] Persze azt sem zárhatjuk ki, hogy antiszemita indíttatású volt a tábla eltávolítása. A lopást megelőzően ugyanis többször is megrongálták az emlékjelet, például horogkeresztes matricát ragasztottak rá, vagy más formában gyalázták meg az áldozatok emlékét.

Paszternák András, az általa is szerkesztett Hitközségi Híradóban *Szerkesztői gondolatok. Valami nagyon fáj... Avagy emléktáblánk története* címmel az alábbi gondolatokat osztotta meg az olvasókkal:

> 1992 – majdnem 50 évvel a komáromi zsidóság tragédiája után a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma Komárom város közreműködésével emléktáblát avatott (...) A zsinagógában található 1948-ban felavatott emlékmű után ez volt a második, de az első nyilvános emlékhelyünk. A 100 000 Sk-t érő tábla erkölcsi értéke a városban élő túlélők számára többszöröse volt anyagi értékének.
> 1994 – ez az év a megemlékezés éve volt, a hagyományos mártírnap mellett az emléktáblánál is tartottunk ünnepséget, megjelentek a város és a többi egyház képviselői is. Az ezt követő időszakban kisebb-nagyobb „támadások" érték emléktáblánkat, egy alkalommal horogkeresztet ábrázoló öntapadós címkét ragasztottak rá, 1996. december 30-ról 31-re virradóra pedig horogkeresztet festettek a tábla melletti ajtóra. 1997 végére végre elkészült az ablak felújítása, ezzel kialakult a zsinagóga új homlokzata. Az esztétikus látványt nem élvezhettük sokáig, január

21 Uo. 40–41.

30-án péntek este 23-30-kor még a helyén volt a tábla, másnap reggel Kollár Zoltán jelezte a KZSH elnökének, hogy nincs a helyén.[22]

Szólnunk kell egy másik emléktáblákról is, amelynek elhelyezését a budapesti Wesley János Lelkészképző Főiskola és a Magyar Evangéliumi Testvérközösség kezdeményezett és szervezett meg azokon a magyarországi pályaudvarokon, ahonnan transzportok indultak a haláltáborba. Amint már fentebb is szó volt róla, a Duna északi oldaláról deportált zsidókat a dél-komáromi vasútállomáson vagonírozták be, innen indították a szerelvényeket Auschwitzba. A dél-komáromi vasútállomás épületén elhelyezett fekete emléktábla felső részén egy vagonrészletet ábrázoló fémből készült dombormű látható, amelyből egy segélykérő kéz nyúl ki. Alatta az alábbi felirat olvasható:

Áldott a mártírok emlékezete!
Elhelyezte a
Magyarországi Evangéliumi
Testvérközösség
és
a Wesley János Lelkészképző Főiskola
a Holokauszt 60. évfordulóján
2004
Az emlékhely létesítését a MÁV Árufuvarozási Osztálya
támogatta

A Komáromi Zsidó Hitközség a Holokauszt emléktábla ellopása után Komárom város vezetéséhez fordult azzal a kéréssel, hogy a saját költségvetésükből készítsenek egy új emléktáblát a holokauszt komáromi áldozatainak emlékére. A város úgy döntött, hogy a meghurcolt komáromiak emlékére a Štefánik téri park délnyugati részén 1999-ben állított monumentális emlékmű a holokauszt áldozatainak emlékműve is lesz egyben. A Komáromi Zsidó Hitközség azonban nem értett egyet ezzel az elképzeléssel, amit azzal indokoltak, hogy az emlékmű a második világháború valamennyi áldozatának készült, tehát azoknak az emlékére is, akik a zsidók üldözői, kifosztói, esetleg gyilkosai

22 Hitközségi Híradó 3. (1998) 3. sz. 1.

voltak. Arra kérték továbbra is a városvezetést, hogy külön emlékjelet készíttessen a város majdnem 2 000 kifosztott, majd meggyilkolt egykori zsidó polgárainak, ennyivel tartozik a város ennek a közösségnek. Az akkori városvezetés nem lelkesedett a kért emlékjel elkészítéséért. A különböző kifogások és kisebb-nagyobb huzavona után csak 2006-ban teljesítette a Hitközség kérését. Két fekete márványból készült stilizált kőtáblát készíttetett, amelyeket a kis zsinagóga külső falán, a bejárat jobb és bal oldalán helyeztek el. Az egyik táblára magyar és héber, a másikra pedig szlovák és angol nyelvű felirat került. A 2006-ban a Mártírnap részeként avatta fel az akkori két Komárom polgármestere: Baštrnák Tibor, valamint Zatyko János.

Az emléktábla felirata eléggé szűkszavú:

ÁLLÍTSON EZ AZ EMLÉKTÁBLA ÖRÖK EMLÉKET
A HOLOKAUSZT KOMÁROMI ÁLDOZATAINAK
KOMÁROM VÁROS

Az áldozatok egyike volt többek közt Lipscher Mór (1870–1944) komáromi orvos, az egykori Emberszeretet Kórház igazgatója és sebész főorvosa is. A városban és a környéken is nagyon közkedvelt doktornak még életében, 1927-ben, komáromi működésének 25. évfordulójára elkészíttették a büsztjét Berecz Gyula komáromi szobrászművésszel, amit a kórház lépcsőházában avattak fel. Lipscher nem vett részt a leleplezésen. Az akkori magyarországi szakmai körökben nagyra becsülték és sokra tartották a sebészetben elért eredményei és újításai miatt. Ő volt az első orvos Magyarországon, aki sikeres agyműtétet hajtott végre Budapesten, de más sebészeti beavatkozásairól is ismert volt.[23] A szobrát 1938-ban részeg és valószínűleg antiszemita páciensek ledöntötték és összetörték. A szobor megsemmisítését 1944-ben Lipscher Mórnak és családjának a megsemmisítése követte. Egy agyvérzés következtében ekkor már magatehetetlen, fekvő beteg volt, hordágyon vitték át a dél-komáromi vasútállomásra, ahol felrakták az Auschwitzba induló vonatra. Nem akadt senki a komáromiak közül, aki megmentette volna az egykor közkedvelt és szeretett orvost. A 73 éves idős doktor egészségi állapota miatt valószínűleg még a vagon

23 *Dr. Kiss László:* Az első magyarországi agydaganat eltávolítás évfordulója – Lipscher Mór emlékezete. http://www.vitalitas.hu/olvasosarok/online/oh/2000/34/tart.htm

haláltáborba érkezése előtt meghalhatott, s az is elképzelhető, hogy holttestét útközben a lengyel határra érkezéskor történt ellenőrzés alkalmával a szerelvényt átvevő német katonák kidobatták a kocsiból. Ilyen tragikusan fejeződött be egy neves sebészorvos élete.

A Komáromi Zsidó Hitközség 2016. szeptember 4-én a Zsidó Kultúra Napja alkalmával az egykori Emberszeretet Közkórház külső falán emléktáblát avatott Lipscher Mór emlékére. Ennek az épületnek a lépcsőházában avatták fel annak idején a doktor fentebb említett mellszobrát. Az emléktábla felavatásán részt vett Lipscher Mór egyik oldalági rokona, Wágnerné Mohácsy Erzsébet is, aki apai és anyai felmenői révén kötődik a Lipscher családhoz.

Az emléktábla leleplezése alkalmából Pavel Traubner orvosprofesszor, a Szlovákiai Zsidó Hitközségek Központi Szövetsége tiszteletbeli elnöke szlovák nyelven tartott beszédében méltatta Lipscher Mór emberi és szakmai érdemeit, magyar nyelven ugyanezt a Magyarországról érkezett Dr. Grósz Andor orvos-dandártábornok, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének vezetőségi tagja és a Kecskeméti Zsidó Hitközség elnöke tette meg, aki többek közt elmondta: „A tragikus sorstól nem óvta meg őt sem a közösség, amelynek életét szentelte, sem a meggyógyított páciensek hálája." Mély együttérzésének adott hangot és kiemelte, hogy

> Lipscher Mór egész életét a gyógyításnak szentelte, cserébe viszont neki szörnyű sors jutott. Lipscher tragédiája, hogy míg legjobb tudása szerint gyógyított minden embert – magyart, németet, szlovákot és zsidót egyaránt –, addig számára a végszükség óráiban nem jutott sem gyógyszer, sem ápolás [...] Lipscher Mórt 1944 késő tavaszán, nemcsak a testében, de hivatásában és emberségében is megölték, amikor idősen és betegen elhurcolták a kegyetlen halálba.

Beszédét az alábbi mondatokkal zárta:

> Kötelességünk emlékezni a vészkorszak minden áldozatára, azzal a reménnyel, hogy a világ elkerüli az előítéletektől, intoleranciától és a tudatlanságból fakadó hibák ismétlését. Rajtunk áll, hogy hagyjuk-e

feledésbe merülni kiemelkedő elődeink nagyszerű tetteit, világszínvonalú eredményeit. Az igazak emléke legyen áldott![24]

Az emléktáblára szlovák és magyar nyelvű felirata került:

Dr. Mór Lipscher
1870–1944
Na pamiatku významnej osobnosti
lekárskej vedy, vynikajúceho
neurochirurga, ktorý bol
v rokoch 1902-1935
riaditeľom komárňanskej nemocnice,
zachránil životy tisícom
tunajších obyvateľov.
Kvôli svojmu židovskému
pôvodu sa stal obeťou Holokaustu.
Židovská náboženská obec v Komárne
2016

Dr. Lipscher Mór
1870–1944
Az orvostudomány kiemelkedő
alakja, 1902–1935
a komáromi kórház igazgatója,
kiváló sebész emlékére,
aki komáromiak ezreinek életét
mentette meg.
Zsidó származása miatt
a Holokauszt áldozata lett.
Komáromi Zsidó Hitközség
2016

Komáromban több botlatókő (emlékeztető macskakő) is őrzi néhány komáromi holokauszt áldozat emlékét. Ez az új típusú emlékjel egy német képzőművész, Günter Demnig nevéhez kötődik, ő terjesztette el

24 https://felvidek.ma/2016/09/05/az-igazak-emleke-legyen-aldott/ (letöltés: 2025. dec. 10.) 78–81.

Európa-szerte a német nyelven „Stolperstein"-nek nevezett 10x10x10 cm méretű, talajba süllyesztett kőkockákat. A kocka tetejére egy 10x10 cm-es réztáblácska kerül, amelyen a holokauszt áldozatának a neve, illetve születése és deportálásának vagy halálának dátuma és helye szerepel. Ezeket a botlatóköveket az áldozatok egykori lakhelye előtt a járdában helyezi el Günter Deming. Ma már ezek tízezrei találhatóak Európa-szerte. A komáromi botlatóköveket 2013-ban helyezték el, ami nem a Komáromi Zsidó Hitközség ötlete volt, hanem a 2011-ben alakult Antikomplex Polgári Társulás kezdeményezte és finanszírozta. A legelső ilyen emlékjelet Breznóbányán és Besztercebányán helyezte el Demnig 2012-ben, azóta a számuk Szlovákiában is jelentősen megnövekedett, s napjainkban is folyamatosan emelkedik.[25]

A komáromi botlatókövek közül az egyik Dr. Waldmann Ernő rabbi emlékére készült, s az Eötvös utcában található, a KZSH tulajdonában lévő azon épület előtt helyezték el, ahol a nevezett lakott. Öt botlatókő a Komenský utcai szlovák tanítási nyelvű alapiskola előtti járdában lett elhelyezve. Az iskola helyén állt egykor a Paszternák család péksége, ahol a család lakása is volt. A botlatókövek a család elpusztított 5 tagjának (Paszternák Zsigmond – 1878–1944, Paszternák Mária született Weisz – ?–1944, Paszternák Dezső – ?–1944, Paszternák Margit született Weisz – 1911–1944, Paszternák Sándor – 1920–1944) emlékét őrzik. Sajnos, a Paszternák család tagjainak botlatóköveit rövid időn belül ismeretlen tettes vagy tettesek szurokkal öntötték le. Az iskola pedellusának sikerült megtisztítani ezeket, azonban a tettesek kiléte a mai napig sem ismert.

A Paszternák család egyik leszármazottját, Paszternák Andrást nagyon rosszul érintette a botlatókövek megrongálása, e gaztettel kapcsolatos gondolatait az internetes blogjában tette közzé:[26]

> A világot járva gyakran megkérdezik az embert, honnan jött. Nem szoktam ezen a kérdésen gondolkodni, automatikusan jön a válasz: Komáromból.
>
> Bár lassan tizennégy éve élek Budapesten, az OTTHON, az mégis csak ott van valahol a Duna és a Vág összefolyásánál. Itt nőttem fel, ideköt-nek a csodálatos gyerekkor élményei. Itt jártam bölcsődébe, óvodába.

25 Uo. 79–81.

26 Vö. Uo. 135–136.

Itt koptattam a Béke Utcai Alapiskola és a Selye János Gimnázium padjait. Nagymamám itt vitt el először a zsinagógába, a Menház ódon falai között hívtak fel 13 éves koromban a Tórához a Bar Micvámon. Itt hallgattam a történeteket dédnagyapámról, Paszternák Zsigmond pékről, a Tolnai utcából, feleségéről – dédnagyanyámról – Paszternák Máriáról. Hallottam a boldog komáromi éveikről, s a 30-as, 40-es évek sötét mindennapjairól. Mindig megrázott, amikor a vészkorszak áldozatainak névsorában megláttam nagyapám három testvérének Margitnak, Dezsőnek, Sándornak és családjaiknak a nevét. Sajnos személyesen nem ismerhettem a nagyapám. Szerettem volna megkérdezni tőle, honnan volt ereje 1945-ben hazatérni a kifosztott szülői házba, szembesülni a ténnyel, hogy nincsenek többé szülei, testvérei, nem tért vissza a sógora, sógornője, az ő gyermekeik… Szerettem volna megérteni, hogy tudott Komáromban családot alapítani, újraindítani a Tolnai utcai pékséget, majd az államosítás után még hosszú évtizedekig sütni a cipókat azon a helyen, ahol elragadtak tőle mindenkit, akiket szeretett. Amikor feltettem ezeket a kérdéseket a nagymamámnak, aki 1945-ben jött Komáromba, ő mindig csak azt mondta: „Nagypapa annyira szerette ezt a várost, hogy soha nem tudott volna máshol élni. Mindazok ellenére sem, ami a családjával történt."

A nyáron, 69 évvel az elhurcolásuk után, „visszatértek" a dédszüleim és megölt gyermekeik a Tolnai utca helyén lévő Komenský utcába. Amikor szeptemberben Izraelből hazajöttem, első komáromi utam hozzájuk vezetett. Megálltam az emlékezés kövei előtt, s hittem egy emberöltőnyire mindattól, ami velük történt, jár ennyi. Három hónap jutott nekik „odahaza". Ennyi engedtetett meg az emlékező botlóköveknek, mielőtt valaki vagy valakik szurkot öntöttek rájuk.

Sorsuk időtlen időkre megőrzi a sárga csillag viselésének, a komáromi gettósításnak, a családi otthonok kifosztásának és a dél-komáromi vasútállomás marhavagonjainak kitörölhetetlen emlékét, bármennyire is szeretnék azt egyesek feledtetni szóban vagy egy kanna szurokkal.

Drága Mária dédanyám, Zsigmond dédapám, Margit, Dezső és Sándor, ha rátok szurkot öntenek, az olyan, mintha rám öntenék azt. Nem tehetek mást, példát veszek Jenő nagyapámról, s ha forró szuroktól égetve is, büszke komáromi maradok.[27]

27 Közli *L. Juhász I.:* Örök mementó i. m. 133–134.

A hagyományosan a zsidó temetőben évente megtartott mártírnapot követően, 2017. június 11-én avatták fel a Dunába lőtt áldozatok emlékművét az Erzsébet-sziget végénél, a Komáromi Vízművek épülete előtt a Duna-partján. Az emlékművön a felirat négy nyelven (szlovákul, magyarul, angolul és héberül) olvasható:

A holokauszt azon áldozatainak emlékére,
akiket 1944-45-ben a Dunába lőttek[28]

A gyilkosságokat, amikor 1944 végén és 1945 elején a nyilasok több zsidót a Dunába lőttek, az emlékjel felavatásán Vági Zoltán történész idézte fel. Egy adatközlő visszaemlékezése ezekkel a gyilkosságokkal kapcsolatban:

> 1945 elején a Duna zajlott. A személypályaudvartól felfelé pár száz méterre egy nagy tábla a parthoz fagyott. A nyilasok erre a jégtáblára hajtották a zsidó férfiakat és nőket, ott agyonlőtték őket. Tíz-tizenkét napig voltak láthatók, aztán a jégtábla elsodródott [...] Január 24-én a komáromi hídon volt vérfürdő, ismét zsidókat lőttek egymásra. Ezt a németek nem tűrték és a nyilasokat a hídról letiltották. A további kivégzéseket a híd északi oldalán, a parton folytatták.[29]

Szalay Irma, aki kislányként élte át a vészkorszakot, Vág folyóba fojtott áldozatok történetéről beszélt, s kérte, hogy ez az emlékmű legyen az ő emlékművük is, akiket 1944 karácsonyán fojtottak bele a nyilasok a Vág folyóba. Köztük volt Szalay Irma édesanyja, valamint az ismert komáromi képzőművész, Harmos Károly felesége is:

> ...valamelyik szomszédunk feljelentett minket, hogy otthon vagyunk. Szenteste, december 24-én este két Szabolcs megyei suhanc jött hozzánk. Kb. 15 évesek voltak, ma is jól emlékszem rájuk [...] A lakásunk egy részében egy magyar katonatiszt állapotos felesége lakott, aki amikor látta, hogy jönnek a nyilasok, berántott magához a konyhába,

28 *L. Juhász Ilona:* Komárom emlékjelei az államfordulatok és rendszerváltások tükrében. Somorja-Komárom 2018. 197.

29 Keszegh Zoltán emlékezése a komáromi múzeum helytörténeti gyűjteményében. Idézi *Szita Szabolcs:* A komáromi deportálás 1944 őszén. Bp. 2002. 20.

befogta a számat és az ablakhoz ment velem. Így láttam 6 éves kislányként, hogy elviszik édesanyámat. Téli kabát volt rajta és meleg cipő, de a kabát alatt csak hálóing, mert nem engedték, hogy felöltözzön. Édesapám nem volt otthon, éppen tejért volt Harcsáson. Ezt követően sokáig nem tudtuk, hová lett az anyukám. Ezen a napon vitték el Harmos Károly festőművész feleségét is [...] 1945/46 környékén tudtuk meg, hogy hova lett édesanyám. Egy nap eljött hozzánk dr. Földes, aki egy zsidó ügyvéd volt és jelen volt a nyilas fiúk komáromi tárgyalásán. Négy szabolcsi fiú volt, a tárgyalás idején egyik se volt még 18 éves [...] Dr. Földes elmesélte nekünk, hogy december 24-én este 14 zsidó embert szedett össze és kivitte őket az Apáli szigetre. A víz 20 cm vastagon be volt fagyva, de rákényszerítették a foglyokat, hogy vágjanak rajta akkora nyílásokat amekkorába belefférnek, majd meztelenre kellett vetkőzniök és élve a víz alá menniük. Aki nem ment elég gyorsan, puskatussal beverték a jég alá. Éjjel 11 órakor fejezték be az öldöklést. Azt vallották, hogy „a legrosszabbak Harmosné és a Szalayné voltak, mert nem ordítottak olyan szépen."[30]

A közelmúltban a zsidó temető ravatalozójának északi falára felkerültek a holokauszt komáromi áldozatainak a nevei. Az eredetileg 1948-ban ezen a falon felavatott emléktábla egy másik helyre került. A ravatalozóban található az első világháborúban elesetteknek az eredetileg a neológ zsinagógában felállított emlékműve is. Ugyancsak itt helyezték az 1979 novemberében az ógyallai zsidó temetőből elhozott holokauszt emlékművet is, amelyet az ógyallai, bagotai, martosi, komáromszentpéteri és madari zsidó mártírok emlékére állítottak a temetőben. Azért döntöttek az áthelyezés mellett, mert az ógyallai pusztuló és gazdátlan temetőt nem tartották biztonságosnak az emlékmű szempontjából. Az emlékművet 2018-ban felújították.

A holokauszt komáromi áldozatainak nevét a családi síremlékeken is megörökítették. Ez különféle formában jelenik meg. Álljon itt néhány példa:

30 „Ezt a hazát tehát elvesztettem", A Holokauszt komáromi eseményei. Szerk. Számadó Emese. Komárom 2014. 201–202.

ITT PIHEN WILHELM SÁNDOR
1905–1996
AKI ÉLETE VÉGÉIG GYÁSZOLTA
KISFIÁT IVÁNT 1932–1944
S VOLT FELESÉGÉT BÖZSIKÉT 1918–1944
KIKET A FASISZTÁK AUSCHWITZBAN KIVÉGEZTEK

Egy másik példa:

WILHELM ÁRMIN
1902–1971
IN MEMORIAM
NEJE
SPIGEL MANCI
1910–1944
ÉS KISFIA
A MÁRTÍRHALÁLT HALT 5 ÉVES PÉTERKE

Harmadik példa:

IN MEMORIAM
NEUMANN LEÓNÉ
SZÜL. NEUWIRTH IZABELLA
1909–1944
GYERMEKEI
PÁL 1933–1944
GYÖRGY 1937–1944
NEUMANN LEÓ
1905–1975

Összegzés

Amint azt a leírtak is tanúsítják, a ma nagyjából ötven tagot számláló Komáromi Zsidó Hitközség az elmúlt évtizedekben különféle emlékjelekkel örökítette meg a holokauszt komáromi áldozatainak emlékét. Az évente megtartott Mártírnapok része, hogy a temetői meg-

emlékezést követően a Menházhoz tartozó kis zsinagógában a jelképes kemence mellett mécseseket gyújtanak a résztvevők. A Komáromból elszármazott zsidók egy része, vagy azok hozzátartozói közül többen hazalátogatnak ilyenkor, ez a megemlékezés számukra tulajdonképpen egy nagyon fontos találkozó is egyben, s felkeresik az elhunyt rokonok sírhelyét is, hogy követ helyezzenek el rajtuk. A környékbeli zsidók közül is többen részt vesznek a mártírnapokon, s néhányan eljönnek a nem zsidó komáromiak közül is. A város polgármesterei hagyományosan beszédet mondanak ebből az alkalomból.

Az antiszemitizmus jelei sajnos a városban is megmutatkoznak, valamikor szóban, de tettekben is megnyilvánul. A város által készíttetett holokauszt emléktáblára ismeretlenek festékkel horogkeresztet és más náci szimbólumokat festettek, s ahogy arról már szó volt, a botlatóköveket szurokkal öntötték le. Az évtizedekig a komáromi Selye János Gimnáziumban oktató antiszemita nézeteiről ismert tanár sem rejtette véka alá nézeteit, sok diákot megfertőzve ezzel az eszmével. Az antiszemitizmussal kapcsolatban befejezésül idézzük Kertész Imre Nobel-díjas író alábbi gondolatait:

> Mára azonban megváltozott az antiszemitizmus tartalma, jelentősége és dimenziója. Az új, aktív antiszemitizmus Auschwitz tudatán alapszik, vagyis Auschwitz után az antiszemitától pontosan meg kell kérdezni, mit akar, mik a céljai, hogy például a maradék zsidóságot is ki óhajtja-e irtani.

Irodalom- és forrásjegyzék

Bajcsi Ildikó: Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi és környékbeli zsidóság jogfosztása. Bp. 2023.

Bárkány, Eugen, Dojč, Ľudovít: Židovské náboženské obce na Slovensku. Bratislava 1991.

Berger Ágnes: Emlékező macskakövek. Múlt és Jövő 17/4. (2006) 52–53.

Büchler Róbert: J. Zostavil a preložil encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku. 1. časť: A–K. Bratislava 2009.

Die aussäen unter Tränen mit Jubel werden sie ernten. Die jüdischen Gemeinden in der Tschechoslowakischen Republik nahs dem zweiten Weltkrieg. Praha 1959.

„Ezt a hazát tehát elvesztettem", A Holokauszt komáromi eseményei. Szerk. Számadó Emese. (Komáromi Klapka György Múzeum katalógusai XX.) Komárom 2014.

Fulbrok, Mary: A német nemzeti identitás a holokauszt után. Bp. 2001.

Glanc, Tomáš: Stopy jmen mŕtvých. Kritická příloha Revolver Revue 14. (1999) 44–46.

Hobsbawn, Eric: Mozgalmas évek. Egy huszadik századi életút. Bp. 2008.

Komoróczy Géza: Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe. Bp. 2000.

L. Juhász Ilona: Neveitek e márványlapon... A háború jelei. Adalékok a világháborús emlékjelek etnológiai szempontú értelmezéséhez. (Jelek a térben 3.) Somorja 2010.

L. Juhász Ilona: A komáromi zsidó temető és emlékezés az elhunytakról. In: Mozaikok a komáromi zsidóság történetéből. Szerk. Paszternák András, Paszternák Tamás. Komárom 2013. 8–29.

L. Juhász Ilona: Örök mementó. A holokauszt emlékjelei Dél-Szlovákiában. Dunaszerdahely 2015.

L. Juhász Ilona: Komárom emlékjelei az államfordulatok és rendszerváltások tükrében. Somorja–Komárom 2018.

L. Juhász Ilona: Emlékezés és emlékeztetés. A komáromi zsidóság emlékjelei. Fórum Társadalomtudományi Szemle 20. 2018/2. 3–47.

L. Juhász, Ilona: Spomínanie a pripomínanie. Židovské pamiatky v Komárne. Fórum spoločenskovedná revue 2019. 21–56.

Michela, Miroslav: Komárom – város a határon. Stratené mesto – Lost city – Verlorene Stadt – Elveszett város. Útikalauz egy eltűnt zsidó közösség történetéhez. Bratislava 2015.

Mozaikok a komáromi zsidóság történetéből. Szerk. Dr. Paszternák András, Paszternák Tamás. Komárom 2013.

Raab Ferenc: A komáromi zsidóság krónikája. Iuxta Danubium 7. (1989) 5–48.

Raab Ferenc: A komáromi zsidóság múltja és jelene. Komárom 2000.

Szita Szabolcs: A komáromi deportálás 1944 őszén. Bp. 2002.

Turai Hedvig: Emlékkő, botlatókő, próbakő. Holokaust és kortárs művészet. In: Az eltűnt hiány nyomában. Az emlékezés formái. Szerk. Gantner B. Eszter, Réti Péter. Bp. 2009. 34–53.

Gál Zoltán[1]

Település mint tanterem
Emlékművek a helytörténet oktatásában

Bevezetés

A történelemoktatás jelenkori kihívásai közé tartozik az a feszültség, amely a tantárgy hagyományos, narratív-ismeretközpontú felfogása és a korszerű történelemdidaktikai elvárások között húzódik. Miközben a szakirodalom évtizedek óta hangsúlyozza a forrásalapú tanulás, a multiperspektív megközelítés és a történelmi gondolkodás fejlesztésének szükségességét, a közoktatási gyakorlatban a történelem sok esetben továbbra is elsősorban kronologikus eseménytörténetként, reproduktív tudásként jelenik meg. A tanulói motiváció csökkenése és a tantárgy „távolságélménye" részben ebből az ellentmondásból fakad.

Jelen tanulmány abból a pedagógiai tapasztalatból és szakmai reflexióból indul ki, hogy a történelem akkor válik a tanulók számára értelmezhetővé és relevánssá, ha a múlt nem csupán tankönyvi narratívaként, hanem a közvetlen környezetben fellelhető jelenségként jelenik meg. A dolgozat alapfeltevése szerint a település maga is értelmezhető tanulási térként, amelyben a tárgyi és vizuális források – különösen az emlékművek – a történelmi gondolkodás fejlesztésének hatékony eszközei lehetnek. A helyi emlékezet materiális lenyomatai nem pusztán illusztratív elemek, hanem a történeti megismerés kiindulópontjai, amelyek lehetőséget teremtenek a forráskritika, a kontextualizálás és a narratív értelmezés gyakorlására.

A tanulmány célja kettős. Egyrészt elméleti szinten kívánja megalapozni a helytörténet és a tárgyi–vizuális források oktatásban betöltött

1 A jelen tanulmány a Selye János Egyetem Történelem Tanszékének *A dél-szlovákiai közterületek változásai és átalakulásai 1918-tól napjainkig* című Vega 1/0097/25 projektje keretén belül készült.

szerepét a történelemdidaktika fogalmi keretei között. Másrészt gyakorlati perspektívából vizsgálja, miként integrálhatók a településen található emlékművek a tanórai és tanórán kívüli tanulási folyamatokba. A vizsgálat arra keresi a választ, hogy az emlékművek elemzése milyen módon járulhat hozzá a multiperspektív szemlélet kialakításához, a történelmi tudat formálásához és a tanulók aktív részvételéhez a történelmi kultúrában. A dolgozat abból a meggyőződésből indul ki, hogy az írott forrásokra épülő hagyományos forráshasználat kiegészítése a helyi térben fellelhető tárgyi és vizuális forrásokkal nem csupán módszertani bővítés, hanem szemléletváltás is. A település mint „nyitott tanterem" lehetőséget teremt arra, hogy a tanulók saját környezetük múltját vizsgálva tapasztalják meg a történelem konstrukciós jellegét, és reflektív módon viszonyuljanak az emlékezet materiális formáihoz. Ennek révén a történelemoktatás kiléphet a kizárólagos tankönyvi keretből, és a helyi térben zajló, forrásalapú tanulás élményszerű, ugyanakkor tudományosan megalapozott formájává válhat.

Helytörténet, regionális történet, honismeret

Kezdetnek fontos meghatároznunk bizonyos fogalmakat, de legalábbis körbejárni azokat, hogy egy tiszta és jól érthető képet kapjunk céljaink pontos meghatározása érdekében. Ebben a meghatározásban Bényei Miklós munkája nyújtottak számunkra segítséget.

Bényei Miklós a helytörténet fogalmának értelmezésekor a történelmi mozgás térbeli tagolódásából indul ki, amelyet egyetemes, országos és helyi szintek különítenek el.[2] E hármas felosztás nem pusztán a történeti jelenségek térbeli kiterjedésére utal, hanem egyben a történettudományon belül kialakult vizsgálati irányokat is strukturálja. A szerző e keretben a helytörténet kifejezés inherens kettősségére hívja fel a figyelmet, s e fogalmi distinkció révén újragondolja a lokális múlt szerepét a történeti megismerés rendszerében.

Meghatározása szerint a helytörténet egyrészt egy adott hely – település, megye, kisebb tájegység vagy akár városrész – múltjára vonatkozó feltárt vagy a forrásokban rejlő információk

2 *Bényei Miklós:* Helytörténet, iskola, könyvtár. Bp. 1997. 7.

összességét jelenti, tehát egy sajátos ismerethalmazt. Másrészt a történettudomány olyan irányaként értelmezhető, amely e hely múltját, intézményeinek, gazdasági egységeinek történetét, illetve a helyhez kötődő személyek életútját és történeti szerepét vizsgálja, továbbá a történelmi események és jelenségek helyi tényezőit és sajátosságait elemzi. E kettős értelmezés lehetővé teszi, hogy a helytörténetet ne csupán tematikai vagy földrajzi szűkítésként, hanem önálló episztemológiai nézőpontként ragadjuk meg. Bényei megközelítésének egyik legfontosabb implikációja, hogy elkerülhetővé teszi a helytörténet redukcionista értelmezését, amely azt az országos történelem puszta lenyomatának vagy „mikroszintű" tükröződésének tekintené.[3] Ugyanakkor relativizálja azt a hierarchikus szemléletet is, amely az országos és a helyi kutatást a történettudomány különböző, egymás alá- vagy fölérendelt szintjeiként fogja fel. A fogalmi dichotómia elfogadása tehát nem szétválasztást, hanem komplementaritást implikál: a helytörténet, a nemzeti történelem és az egyetemes történelem egymást kiegészítő perspektívák, amelyek közül egyik sem értelmezhető a másik kizárásával. A történeti események jelentése és súlya ugyanis nagymértékben függ attól a választott látószögtől, amelyből azokat szemléljük. E viszonyrendszert Bényei szemléletes metaforákkal is illusztrálja. A koncentrikus köröket tartalmazó modelljében a legnagyobb kör az egyetemes, a legkisebb a lokális történet tere, ám a belső kör egyúttal a legsűrűbb, legtömörebb információtartalommal bír. A fordított kúp hasonlata pedig azt érzékelteti, hogy a történeti ismeretek az egyetemestől a lokális felé haladva sűrűsödnek, azaz a konkrét, helyhez kötött vizsgálat gyakran nagyobb részletgazdagságot és empirikus megalapozottságot eredményez.[4] Mindkét modell arra utal, hogy a különböző térbeli szintek nem egymástól elszigetelten, hanem egymásba ágyazottan értelmezhetők.

Mindezek alapján Bényei a helytörténetet tartalmi, kronológiai és metodikai szempontból egyaránt komplex, átfogó diszciplínaként határozza meg. Bényei értelmezésében a helytörténet alapvetően tudományos igényű és alkotó jellegű tevékenység, míg a honismeret elsősorban közművelődési és mozgalmi karakterrel bír, a helyismeret

3 Uo.

4 *Bényei Miklós:* A helytörténeti kutatás és a helyismereti dokumentumok digitalizálása. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 18. (2009) 9. sz. 16–25.

pedig gyűjtő, tájékoztató és szolgáltató funkciókat tölt be.[5] Bár számos ponton kapcsolódik a hon- és helyismeret fogalmához, a társadalmi gyakorlatban megmutatkozó tárgyi és funkcionális különbségek révén attól világosan elkülöníthető.[6] A helytörténet tehát nem pusztán identitásformáló ismeretanyag vagy lokális érdeklődésből fakadó gyűjtőmunka, hanem tudományos igényű kutatási terület, amelynek eredményei a közgyűjtemények – múzeumok, levéltárak, könyvtárak – mellett kiemelten az iskolai oktatás közvetítésével örökíthetők át. Ezzel a helytörténet nem csupán a múlt rekonstruálásának egyik módja, hanem a történelmi gondolkodás fejlesztésének és a többnézőpontú értelmezés megalapozásának is fontos eszköze.[7]

Helytörténet a szlovákiai magyar oktatási rendszerben 1989-től napjainkig

A szlovákiai magyar iskolákban a helytörténet (és tágabban a regionális történelem) megjelenése egyszerre intézményi lehetőség és strukturális probléma: miközben a 2000 utáni reformfolyamatok nyomán a helyi–regionális tartalmak elvileg több csatornán is beépíthetők az iskolai tanulásba, a gyakorlatot döntően az órakeretek, a tankönyvcentrikus szabályozás és a módszertani támogatás hiánya határozza meg. A jelenség ezért nem írható le pusztán „van/nincs" dichotómiában: inkább különböző intenzitású, tantárgyi és intézményi szinteken mozgó megoldások együttállásáról beszélhetünk, amelyek közül több kifejezetten pedagógus- és iskolafüggő.[8] A legfontosabb formai keretet Szlovákiában az a – szlovák megnevezésében „Regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra" – kereszttantárgyi konstrukció jelenti, amelyet a magyar iskolai gyakorlat többnyire „régióismeretként" emleget. Ez a megoldás a felső tagozat (5–9. évfolyam) korosztályára van kitalálva, és nem kötelező, a tanulók által választható kereszttantárgyként él; a gyakorlatban sokszor délutáni foglalkozásként szervezik

5 *Rigó Balázs:* Tegnap és ma. Az alsófokú helytörténeti oktatás múltja és jelene. Történelemtanítás 4. (2013) 1. sz. 1–30.

6 *Bényei M.:* Helytörténet, iskola, könyvtár i. m. 12.

7 Uo. 9–10.

8 *Vajda Barnabás:* A helytörténet és a regionális történelem tanításának lehetőségeiről Szlovákiában. Történelemtanítás 5. (2014) 1. sz.

meg. A központi tartalmi leírás interdiszciplináris forrásmezőt jelöl ki (földrajz, honismeret, művészettörténet, nyelv stb.), ugyanakkor a részletezésben feltűnően erős a történelemközpontúság, és kifejezetten olyan témákat is ajánl, mint a családfakutatás, az emlékezet és történelem, a történelmi tudat kérdésköre.[9]

Ez a kettősség – „kereszttantárgyként" széles, de a gyakorlatban gyakran történelmi jellegű – pedagógiai szempontból kedvező is lehet, mert a helytörténet nem szűkül kizárólag eseménytörténetre: a kulturális örökség, identitás, lokális tapasztalat és hagyományos kultúra felől értelmezve könnyebben kapcsolódik a tanulók életvilágához.

A második, a mindennapi iskolai működésben talán még gyakoribb csatorna a helytörténeti tartalmak „szétterítése" a kötelező tantárgyakban. Vajda Barnabás szerint a helyi és regionális témák a rendszerváltás után, különösen 2000-től kezdve némileg nagyobb eséllyel jelenhettek meg a földrajz, honismeret, történelem, részben a magyar irodalom tananyagában.[10] E modell előnye, hogy nem igényel új tantárgyat és külön órakeretet; hátránya viszont, hogy a helytörténet könnyen alkalmi illusztrációvá válik, és nem épül fel belőle tudatos, kumulatív tanulási ív (kutatás–értelmezés–bemutatás). Benyovszky Ágnes ezt a „beépíthetőséget" az intézményi oktatási program (Školský vzdelávací program) felől is megerősíti: az ún. diszponibilis órák elvileg lehetőséget adnak arra, hogy egy iskola saját arculati elemként, akár heti rendszerességgel is megjelenítse a regionális tartalmakat.[11]

A gyakorlat mégis gyakran abba az irányba tolódik, hogy a mérhető – minisztériumi szinten is számonkért – „mag tantárgyak" (nyelvek, matematika) óraszáma növekszik, s ez szűkíti a regionális nevelés óraszervezési mozgásterét. A harmadik forma – amely a szlovákiai magyar iskolavilágban különösen jelentős – a helytörténet projektalapú, iskolai innovációként történő megvalósítása: helyi segédanyagok, munkáltató füzetek, eszközkészletek, iskolai „mikro-curriculumok" formájában. Ezen a ponton a közgyűjteményi és közösségi kapcsolódások (múzeum, levéltár, helyi gyűjtemény, emlékezethelyek, helyi alkotók, egyesületek) nem kiegészítő díszletként,

9 Uo.

10 Uo.

11 *Benyovszky Ágnes:* A helytörténet és a regionális történelem tanításának lehetőségeiről az alapiskola felső tagozatán. Katedra 27. (2019) 2. sz. 17.

hanem a tanulási folyamat alapinfrastruktúrájaként értelmezhetők. A Katedrában közölt összegzés több ilyen kezdeményezést is megemlít: Szőgyénben például helyi témájú oktatási segédeszköz-készlet készül (oktatótáblák, kifestők, memóriakártyák, kirakó, helytörténeti társasjáték, munkáltató tankönyv), amelynek célja, hogy a falu sokoldalú megismerését több tantárgy (történelem, polgári nevelés, biológia stb.) keretében is támogassa.[12] Ugyanitt jelenik meg az a tapasztalati állítás is, hogy az állami tankönyvek által közvetített regionális tartalmak „meglehetősen szegényesek", ami közvetlenül ösztönzi a helyi anyagfejlesztést.[13]

A helytörténet oktathatóságát azonban nem lehet kizárólag eszköz- és tananyagkérdésként kezelni, mert a szlovákiai kontextusban erősen jelen van a „funkciótúltöltés" veszélye. Vajda Barnabás kifejezetten amellett érvel, hogy a szlovákiai magyar közeg gyakran túlzó, empirikusan nem igazolt várakozásokat kapcsol a helyi és regionális történelemhez (identitásmegtartás, asszimilációlassítás, elvándorlás csökkentése), és figyelmeztet: ha a történelemtanításra ráterheljük a „nemzetmegőrzés" feladatát, az túlterheli a tantárgyat, és „vészesen lelassítja" annak modernizációját.[14] Ez a gondolat didaktikailag azért kulcsfontosságú, mert kijelöli a helytörténet legitim pedagógiai céljait: nem „megváltó" identitáspolitikai eszköz, hanem a történeti gondolkodás, a forrásértés, a narratívák összevetése és a többnézőpontúság tanulási terepe. Ehhez kapcsolódik a rendszer egyik legnagyobb strukturális akadálya: a régióismeretről nincsen országos áttekintés, nem tudható, hány iskolában tanítják, és ha igen, milyen tartalommal és módszertannal – vagyis a gyakorlat fragmentált, informális és nehezen látható.[15] A módszertani támogatás hiánya több szinten is visszatér: Benyovszky a Hrbácsek-Noszek-féle kutatásra hivatkozva kiemeli, hogy módszertani útmutatók és továbbképzési kínálat hiányában a vizsgált intézményeknek csak kisebb része vállalta ezt az „úttörőmunkát".[16]

12 Uo. 18.

13 Uo.

14 *Vajda B.:* A helytörténet és a regionális történelem tanításának lehetőségeiről Szlovákiában i. m.

15 Uo.

16 *Benyovszky Á.:* A helytörténet és a regionális történelem tanításának lehetőségeiről i. m. 19.

A Vajda-féle didaktikai diagnózis pedig még élesebb: a helyi–regionális történelem érvényesítéséhez „módszertani forradalomra" lenne szükség, mert a történelemtanítás Szlovákiában (így a magyar iskolákban is) sokszor a frontális, „szájbarágós" formákat konzerválja; ezzel szemben a helytörténeti tanulás lényegi feltétele a tanulói részvétel, ami csak aktív, konstruktív és produktív módszerekkel biztosítható.[17]

E ponton válik világossá, hogy „hogyan oktatható" a helytörténet: elsősorban úgy, ha a tanulók nem pusztán befogadói, hanem előállítói is a tudásnak. A helyi történeti tanulás természetes közege a kutatásalapú tanulás (iskolatörténet, családtörténet, helyi emlékezet, térhasználat, helyi ipar/munka, intézménytörténet), a forrásközpontú feldolgozás (fotók, tárgyak, helyi sajtó, oral history, temetők és emlékművek mint „forráshelyek"), valamint a produktumalapú bemutatás (kiállítás, digitális térkép, podcast/interjú, helyi tanösvény, iskolai minimúzeum). Ezek a formák azért illeszkednek jól a régióismeret kereszttantárgyi logikájához, mert egyszerre mozgatnak történelmi, nyelvi-kommunikációs, földrajzi és kulturális kompetenciákat, miközben a tanulói motivációt is erősítik. Ezt a motivációs dimenziót Benyovszky – Hrbácsek-Noszek kutatási tapasztalatait közvetítve – nagyon plasztikusan fogalmazza meg: a diákok szerint a regionális nevelést végző pedagógusok gyakran „csak a múlttal foglalkoznak", holott a tanulók „a jelenben élnek", és a regionális kötődést a jelenkori értékek (helyi termékek, sportklubok, zenekarok, közösségi szimbólumok) is erősíthetik.[18]

Didaktikai értelemben ez arra figyelmeztet, hogy a helytörténet tanítása akkor lesz korszerű, ha a múlt–jelen kapcsolatát problémacentrikusan tárja fel (pl. Mi változott a település térszerkezetében és miért? Milyen emlékezetkonfliktusok vannak a helyi emlékművek körül? Hogyan írható le egy helyi iparág felemelkedése és eltűnése?), nem pedig puszta „plusz tananyagként" terheli rá a diákokra. A tananyagfejlesztés terén a szlovákiai magyar pedagógiai közösség már létrehozott több olyan mintát, amely a helytörténet oktathatóságát konkrét eszközökké fordítja. Benyovszky – Hrbácsek-Noszekre [19]

17 *Vajda B.:* A helytörténet és a regionális történelem tanításának lehetőségeiről Szlovákiában i. m.

18 *Benyovszky Á.:* A helytörténet és a regionális történelem tanításának lehetőségeiről i. m. 20.

19 *Hrbácsek-Noszek Magdaléna:* Regionális tudat az iskolában. Regionális értékeink és az átörökítés. Ekecs 2011.

támaszkodva – három alternatív segédtankönyvi példát is kiemel: a Pék László szerkesztette *Galánta és környéke* interdiszciplináris régiókutatási szemlélete, a *Komáromi járás* munkáltató segédtankönyv mintája, amely kifejezetten arra ösztönöz, hogy pedagógusok és gyerekek közösen végezzenek gyűjtőmunkát, valamint a *Nagymácséd honismerete*, mint a helyi közösségen belüli korai tankönyvpiaci kísérlet.[20]

Ezek nem csupán „pótlékok" az állami tankönyvek hiányai mellett, hanem módszertani üzenetet is hordoznak: a helytörténet taníthatóvá tétele a feladatrendszer, a vizuális anyag és a tanulói aktivitás didaktikai megtervezésén múlik.

Összességében a helytörténet a szlovákiai magyar iskolákban három alaplogika szerint „jelenik meg": (1) keresztttantárgyként (régióismeret) – többnyire választható, gyakran délutáni idősávban; (2) kötelező tantárgyakba ágyazott regionális modulokként – eseti vagy rendszeres integrációval; (3) helyi fejlesztésű projektek és segédanyagok révén – amelyek ott erősek, ahol a pedagógusok és az intézmény tudatosan arculati elemként kezelik a regionalitást. A legnagyobb kihívások e három szinten ugyanazokhoz a csomópontokhoz futnak be: az országos áttekintés hiánya, a módszertani-továbbképzési háttér gyengesége, a tankönyvcentrikus rendszer és az órakeret-szűkösség, valamint a tárgy „identitáspolitikai túltöltésének" kockázata.[21] Ugyanakkor éppen a helytörténet sajátosságaiból következik a legerősebb lehetőség is: ha a tanulás a helyi tér és közösség tapasztalatából indul ki, forrásokra épül és produktumban zárul, akkor a helytörténet nem „kiegészítő fejezet", hanem a történelmi gondolkodás gyakorlóterepe lesz – olyan terep, amelyben a szlovákiai magyar tanulók saját társadalmi-kulturális valóságukból kiindulva tanulhatnak meg kérdezni, értelmezni és narratívákat ütköztetni.[22]

20 *Benyovszky Á.:* A helytörténet és a regionális történelem tanításának lehetőségeiről i. m. 19-20.

21 *Vajda B.:* A helytörténet és a regionális történelem tanításának lehetőségeiről Szlovákiában i. m.

22 Uo.

Az iskolai helytörténet-oktatás létjogosultsága nem pusztán tantárgypedagógiai kérdés, hanem az oktatás egészének értelmezéséhez kapcsolódó alapvető probléma: mit tekintünk tudásnak, hogyan válik a múlt élő tapasztalattá, és miként kapcsolható össze a tananyag a tanulók személyes világával. A helytörténet sajátossága éppen abban rejlik, hogy képes hidat képezni az absztrakt történelmi narratívák és a diákok közvetlen tapasztalati tere között. Nem egyszerűen „kiegészíti" a nemzeti vagy egyetemes történelmet, hanem olyan értelmezési perspektívát kínál, amelyben a történelem konkréttá, átélhetővé és személyessé válik.

A helytörténet tanításának egyik legfontosabb indoka a motiváció kérdése. A történelemoktatás egyik visszatérő problémája, hogy a diákok gyakran távolinak, elvontnak érzik a tananyagot. Amikor azonban a saját lakóhelyük múltjáról, utcájuk történetéről, egy ismert épület sorsáról vagy egy helyi személy életútjáról tanulnak, a történeti tudás közvetlen kapcsolódási pontot kap. Zatoschil Ballai Zsuzsa tapasztalatai szerint a diákok meglepően keveset tudnak saját településük múltjáról; kérdőíves felmérésében a válaszok alacsony aránya világosan jelezte, hogy a helytörténeti tudás hiánya valós probléma, és indokolttá teszi a tantárgyi keretek között történő feldolgozást. A helytörténet tehát nem csupán érdekes „plusz anyag", hanem hiánypótló tartalom.[23]

A helytörténet fontosságának második dimenziója az identitás és a közösségi kötődés kérdése. Egy település múltjának megismerése hozzájárul ahhoz, hogy a tanulók saját lakóhelyüket ne pusztán földrajzi térként, hanem történeti-társadalmi konstrukcióként lássák. A múlt ismerete erősíti az otthonosság érzését, a felelősségtudatot és a lokális közösséghez való tartozás élményét. Ugyanakkor ez az identitásképzés nem lehet kizárólag érzelmi alapú: a helytörténet tanítása lehetőséget ad a kritikai szemlélet kialakítására is. A demokratikus értékek közvetítése, a többféle nézőpont elfogadása és az együttélés kultúrájának

23 *Zatoschil Ballai Zsuzsa:* A helytörténet tanítása választható tantárgyként I. rész: Módszerek, tevékenységek. Történelemtanítás (54.) Új folyam X. (2019) 1. sz.

erősítése a választható helytörténeti tantervek deklarált céljai között is megjelenik.[24]

A helyi múlt feldolgozása során a diákok szembesülnek etnikai, társadalmi és politikai konfliktusokkal, amelyek megértése hozzájárul a toleráns és felelős állampolgári attitűd kialakulásához. A helytörténet tanításának harmadik jelentősége a kompetenciafejlesztés területén mutatkozik meg. A modern oktatási paradigmában a tudás nem pusztán információk elsajátítását jelenti, hanem készségek és attitűdök komplex rendszerét. A helytörténet különösen alkalmas a kulcskompetenciák fejlesztésére. Az anyanyelvi kommunikáció például fejleszthető forráselemzéssel, írásbeli válaszok megfogalmazásával, prezentációk tartásával.[25]

A digitális kompetencia erősödik, amikor a tanulók online adatbázisokat használnak, prezentációt készítenek vagy digitális térképekkel dolgoznak. A matematikai és természettudományos kompetenciák is integrálhatók demográfiai adatok, grafikonok, statisztikák elemzésén keresztül. A helytörténet tehát interdiszciplináris tanulási tér, amelyben a különböző készségek természetes módon kapcsolódnak össze.

Kiemelt szerepet kap a forráselemzés és forráskritika. A helytörténet tanítása nem redukálható narratív ismeretközlésre; lényege a történeti gondolkodás fejlesztése. A forráselemzés során a tanulók megtanulják értelmezni az írott és képi dokumentumokat, kérdéseket megfogalmazni, következtetéseket levonni.[26] A forráskritika – még ha életkori sajátosságok miatt korlátozott formában is – bevezeti őket a történettudomány alapvető módszertanába. Ezáltal a helytörténet az egyik legalkalmasabb terepe annak, hogy a diákok megértsék: a történelem nem kész, lezárt elbeszélés, hanem forrásokra épülő értelmezési folyamat. A helytörténet pedagógiai értéke a tanulásszervezési formák sokszínűségében is megmutatkozik. A brainstorming, a projektmunka, a terepmunka, a képfelismerés, a térképelemzés, az interjúkészítés vagy a rendhagyó órák mind olyan módszerek, amelyek aktív részvételre ösztönzik a tanulókat.[27]

24 *Zatoschil Ballai Zsuzsa:* A helytörténet tanítása választható tantárgyként II. rész: A kulcskompetenciák fejlesztése Történelemtanítás (54.) Új folyam X. (2019) 1. sz.

25 Uo.

26 *Zatoschil B. Zs.:* A helytörténet tanítása választható tantárgyként I. rész i. m.

27 Uo.

Ezek a tanulási helyzetek eltérnek a frontális tanítás hagyományos modelljétől, és lehetőséget teremtenek az együttműködés, a kreativitás és az önálló kutatás kibontakozására. A rendhagyó történelemórák – például egy helyi szemtanú meghívása – élményszerűvé teszik a múltat, és érzelmi bevonódást eredményeznek, ami a tartós tudás egyik feltétele. További érv a helytörténet oktatása mellett az, hogy elősegíti a múlt és jelen kapcsolatának felismerését. Amikor a tanulók saját utcájuk történetét kutatják, régi térképeket hasonlítanak össze a jelenlegi állapottal, vagy egy lebontott épület helyére épült új létesítményt vizsgálják, megtapasztalják a történeti változás konkrétságát. A történelem így nem „régi idők" elvont halmaza, hanem a jelen világ formálója. Ez a szemlélet a történelmi tudat kialakulásának alapja. Nem hagyható figyelmen kívül a helytörténet demokratikus nevelésben betöltött szerepe sem. A tantervi célok között hangsúlyosan jelenik meg a felelős, morális és önálló viselkedésre nevelés, a kritikai gondolkodás és a több forrásból származó információk feldolgozásának képessége.[28] A helyi múlt feldolgozása során a tanulók megtanulhatják, hogy a történelmi események értelmezése nézőpont kérdése, és hogy a különböző közösségek eltérő emlékezeti narratívákat őriznek. Ez a tapasztalat különösen fontos pluralisztikus társadalmakban.[29]

Összegzésként megállapítható, hogy a helytörténet oktatása több szinten is indokolt és szükséges. Motivációs szempontból közel hozza a múltat a tanulókhoz; identitásformáló szerepe erősíti a közösségi kötődést; kompetenciafejlesztő funkciója révén hozzájárul a kulcskompetenciák kialakításához; módszertani szempontból pedig a történelmi gondolkodás gyakorlóterévé válik. A helytörténet nem a „nagy történelem" alternatívája, hanem annak konkrét, megélhető dimenziója. Az iskolai oktatásban betöltött szerepe éppen abban áll, hogy a tanulók számára értelmezhetővé és személyessé teszi a történelmi múltat, miközben fejleszti azokat a készségeket és attitűdöket, amelyek nélkülözhetetlenek a tudatos, felelős állampolgári léthez.

A helytörténet iskolai oktatásának indokoltsága nem csupán pedagógiai vagy identitásformáló érvekkel támasztható alá, hanem szilárd történelemdidaktikai alapokon is nyugszik. A korszerű történelemdidaktika – különösen annak tág értelmezése – olyan elméleti keretet

28 *Zatoschil B. Zs.:* A helytörténet tanítása választható tantárgyként II. rész i. m.

29 Uo.

kínál, amelyben a helytörténet nem kiegészítő elemként, hanem a történelmi tanulás egyik lényegi terepeként jelenik meg. Vajda Barnabás meghatározása szerint a történelemdidaktika nem merül ki a módszertani kérdésekben, hanem az iskolai történelemtanítás elméletének és empirikus vizsgálatának tudománya.[30] Ebből következik, hogy a helytörténet oktatása sem redukálható pusztán technikai kérdésekre – mit és hogyan tanítsunk –, hanem elméleti reflexió tárgya is: milyen történelmi tudást közvetítünk, milyen történelmi tudatot formálunk, és miként kapcsolódik mindez a történelmi kultúra tágabb rendszeréhez. A történelemdidaktika tág értelmezése ugyanis nemcsak az iskolai gyakorlatot vizsgálja, hanem a történelmi kultúra egészének közvetítési folyamatait is.[31]

Ebben az összefüggésben a helytörténet különösen releváns, hiszen a történelmi kultúra egyik legkézzelfoghatóbb, a mindennapi életben is jelen lévő szintje a lokális múlt.

A helytörténet didaktikai jelentősége különösen jól megragadható a múlt és a történelem fogalmi megkülönböztetésének fényében. Vajda világosan elkülöníti a múlt objektív valóságát és a történelem konstrukciós jellegét.[32] A történelem nem azonos a múlttal: az emberi elme szelektív, retrospektív rekonstrukciója, amely forrásokon és értelmezésen keresztül jön létre. A helytörténet tanítása különösen alkalmas arra, hogy ezt a konstrukciós jelleget a tanulók számára érzékelhetővé tegye. Amikor a diákok egy helyi eseményt többféle forrás alapján rekonstruálnak, közvetlenül tapasztalják meg, hogy a történelem nem „készen kapott" igazság, hanem értelmezési folyamat eredménye. A „Hogyan konstruálódik a történelem?" kérdés, amelyet Vajda alapvető didaktikai problémaként tárgyal.[33]

A helytörténeti munka során konkrét tapasztalattá válik: a tanulók látják, miként lesznek az egyedi történetekből nagyobb narratív struktúrák. Ez a felismerés a kritikai gondolkodás fejlesztésének alapfeltétele. Amennyiben a történelem konstrukciós jellegét nem tudatosítjuk, fennáll a veszélye annak, hogy a tanulók adottnak és

30 *Vajda Barnabás:* Bevezetés a történelemdidaktikába és a történelemmetodikába. Komárom 2018. 13.

31 Uo. 15–16.

32 Uo. 21–22.

33 Uo. 24–27.

megkérdőjelezhetetlennek tekintik a múlt értelmezéseit A helytörténet különösen alkalmas e veszély elhárítására, mert a lokális múlt gyakran több, egymással versengő emlékezeti narratívában él tovább, s ezek összevetése kiváló terepet biztosít a többnézőpontú megközelítés gyakorlásához.[34]

A korszerű történelemdidaktika egyik alapelve a forrásközpontúság. Vajda rámutat arra, hogy a történelemdidaktika az 1970-es évektől kezdődően egyre nagyobb hangsúlyt fektet a források iskolai használatára és a történészi munkamódszerek alkalmazására.[35] A források mélységelvű feldolgozása nem csupán érdekesebbé, hanem szakszerűbbé is teszi a történelem tanulását. A helytörténet e tekintetben különösen gazdag lehetőségeket kínál: helyi levéltári dokumentumok, fényképek, tárgyi emlékek, szóbeli visszaemlékezések mind bevonhatók a tanulási folyamatba. A forrásfeldolgozó munka didaktikai lépései – a preanalitikus, analitikus és szintetikus fázisok – a helytörténeti kutatás során kézzelfogható gyakorlattá válhatnak, így a tanulók nem csupán a történelemről tanulnak, hanem a történészi gondolkodás alapvető műveleteit is elsajátítják.[36]

A helytörténet oktatásának jelentősége a narratív kompetencia fejlesztésében is megmutatkozik. A korszerű iskolai történelmi tudás nem korlátozódhat adatok és évszámok memorizálására, hanem az értés, alkalmazás és értelmezés logikai rendjében szerveződik.[37]

A tanulói aktivitás fokozása a történelemdidaktika egyik központi célkitűzése, és az ismeretek alkalmazása narratív kompetenciában ölthet testet.[38] A helytörténeti feladatok – például egy település történetének önálló feldolgozása vagy egy helyi esemény narratív rekonstrukciója – olyan tanulási helyzeteket teremtenek, amelyekben a diákok aktív szereplőként vesznek részt a tudás létrehozásában.[39]

Végül a helytörténet a történelmi tudat formálásának is meghatározó terepe. A történelemdidaktika központi fogalma a történelmi

34 Uo. 27.
35 Uo.16–17.
36 Uo. 132–136.
37 Uo. 77–79.
38 Uo. 80.
39 Uo. 17.

tudat és a történelmi kultúra, amely nem csupán ismereteket, hanem értelmezési mintákat és identitásképző elemeket is magában foglal.[40] Vajda hangsúlyozza, hogy a történelem tanítása hozzájárulhat egy közös kulturális kódrendszer kialakulásához .A helytörténet ebben az értelemben a lokális identitás egyik alaprétegét érinti, ugyanakkor lehetőséget ad arra is, hogy a tanulók felismerjék: identitásuk több szinten – helyi, nemzeti, európai – konstruálódik.[41]

Mindezek alapján megállapítható, hogy a helytörténet oktatása a korszerű történelemdidaktikai gondolkodás logikus következménye. Nem perifériku kiegészítés, hanem olyan didaktikai tér, amelyben a történelmi tudás konstrukciós jellege, a forrásalapú megismerés, a kritikai gondolkodás, a narratív kompetencia és a történelmi tudat formálása egyszerre és integrált módon valósulhat meg. A helytörténet tehát nem a „nagy történelem" redukált változata, hanem annak pedagógiai laboratóriuma: az a közeg, ahol a tanulók megtapasztalhatják, miként válik a múltból történelem, és hogyan válhatnak ők maguk is tudatos, reflektív értelmezőivé a történelmi kultúrának.

Tárgyi és vizuális források a helytörténet oktatásában

A tárgyi és vizuális források iskolai alkalmazása a modern történelemdidaktika egyik központi kérdésévé vált, különösen annak fényében, hogy a történelmi tanulás ma már nem az ismeretátadás egyszerű folyamataként, hanem értelmezési, konstrukciós és reflektív tevékenységként értelmeződik. A küldött források együttesen azt mutatják, hogy a képi és tárgyi emlékek nem csupán szemléltető funkcióval bírnak, hanem a történelmi gondolkodás fejlesztésének elsőrendű eszközei. E pedagógiai potenciál különösen erőteljesen érvényesül a helytörténet tanításában, ahol a múlt konkrét, térben és tapasztalatban is megragadható nyomai állnak a tanulás középpontjában.

Herber Attila tankönyvelemzése világosan rámutat arra, hogy a történelemoktatás hosszú ideig elsősorban narratív, magyarázó szövegekre épült, és a források szerepe gyakran illusztratív maradt.[42]

40 Uo. 15.

41 Uo. 27.

42 *Herber Attila:* A történelemi tudat formálásának eszköztára a rendszerváltás előtti

A tanulói aktivitás és az önálló értelmezés háttérbe szorult, miközben a tankönyv a tudáskánon közvetítőjeként működött. A nyugat-európai tankönyvelmélet azonban már az 1970-es évektől hangsúlyozta, hogy a magyarázó szöveg dominanciájának csökkentése teret nyit a forrásalapú tanulás számára. E szemléletváltás teszi lehetővé, hogy a képek és tárgyak ne puszta „dekorációként" jelenjenek meg a tankönyvekben, hanem a tanulási folyamat strukturáló elemeivé váljanak.[43]

Farkas Katalin elemzése tovább erősíti ezt az irányt, amikor a források szerepét a történeti megismerés módszertani tudatosításával kapcsolja össze.[44] A forráskritika tanítása nem merülhet ki a forrás „felolvasásában", hanem magában kell foglalnia a keletkezési körülmények, a szerzői szándék és a műfaji sajátosságok vizsgálatát. Ez a megközelítés a vizuális forrásokra is teljes mértékben alkalmazható. Egy fénykép például nem a „valóság tükre", hanem egy adott pillanat kiválasztott és komponált rögzítése, amely mögött társadalmi, politikai és esztétikai szempontok húzódhatnak meg. A forráskritikai munka során a tanulók megtanulják kérdésként kezelni a képet: Ki készítette? Milyen céllal? Mit emel ki és mit hagy ki? Kinek a nézőpontját tükrözi?

Daniel Davis tanulmánya konkrét példákon keresztül mutatja be, hogyan válhatnak a történeti fényképek a primary source literacy fejlesztésének eszközévé.[45] A vizuális források természetes módon vonzzák a tanulókat, hiszen a kép közvetlen, érzelmi hatást gyakorol. Ugyanakkor éppen ez a közvetlenség hordozza a veszélyt is: a tanulók hajlamosak a képet „bizonyítékként" elfogadni anélkül, hogy reflektálnának annak konstruált jellegére. Davis hangsúlyozza, hogy a strukturált kérdések és az irányított elemzés révén a tanulók nemcsak a képet értik meg mélyebben, hanem saját forrásértelmező kompetenciájukban is magabiztosabbá válnak. Ez a folyamat különösen jól illeszkedik a helytörténeti munkához, ahol a tanulók akár saját településük régi fényképeit is elemezhetik.

A tárgyi források szerepe hasonlóan jelentős. A tárgy – legyen az használati eszköz, emléktárgy, ipari termék vagy építészeti elem – a

tankönyvekben. Történelemtanítás (XLV.) Új folyam I. (2010) 4. sz.

43 Uo.

44 *Farkas Katalin:* Tudományos tudásátadás a történelemoktatásban. Iskolakultúra 25. (2015) 7–8. sz. 68–69.

45 *Daniel Davis:* Using Visual Resources to Teach Primary Source Literacy. Journal of Western Archives 12. (2021) 1. sz. (Art. 3) 1–3.

múlt anyagi lenyomata. A tárgyi források elemzése során a tanulók nem csupán információkat gyűjtenek, hanem a múlt mindennapiságát, gazdasági és társadalmi viszonyait is megérthetik. A tárgy vizsgálata kérdéseket vet fel: Ki használta? Milyen technológiai és társadalmi feltételek között jött létre? Mit árul el a készítő és a használó világáról? E kérdések révén a történelmi gondolkodás konkrét, tapintható dimenziót kap.

Szántó Imre írása – bár ideológiailag meghatározott korszakban született – rávilágít arra, hogy a helytörténeti anyag a tanulók közvetlen környezetéhez kapcsolódik, és így a történelem nem elvont narratívaként, hanem személyes tapasztalatként jelenik meg. [46]A helytörténeti szakköri tevékenység keretében a tárgyi és vizuális források gyűjtése, rendszerezése és bemutatása olyan aktív tanulási formát teremt, amelyben a diákok maguk is a történeti megismerés résztvevőivé válnak. A szakköri munka különösen alkalmas arra, hogy a tanulók helyi múzeumokkal, levéltárakkal vagy idős emberekkel együttműködve autentikus forrásokkal dolgozzanak.

A helytörténet és a vizuális–tárgyi források összekapcsolása tehát több szinten is indokolt. Először is, a közvetlen tapasztalhatóság révén erős motivációs bázist teremt. Másodszor, a forráskritikai munka során fejleszti az elemző és értelmező készségeket. Harmadszor, hozzájárul a történelmi tudat formálásához, mivel a tanulók felismerik, hogy saját lakóhelyük múltja a nagyobb történelmi folyamatok része. Negyedszer, interdiszciplináris tanulási lehetőségeket kínál: a tárgyi források vizsgálata során természettudományos, technikatörténeti vagy gazdaságtörténeti szempontok is bevonhatók.

Fontos hangsúlyozni, hogy a tárgyi és vizuális források alkalmazása tudatos didaktikai tervezést igényel. A puszta bemutatás nem elegendő; szükség van strukturált kérdésekre, összehasonlító elemzésre, reflexióra és produktív feladatokra. A tanulók készíthetnek például digitális kiállítást helyi fényképekből, rekonstruálhatják egy eltűnt épület történetét, vagy bemutathatják egy régi használati tárgy funkcióját és társadalmi kontextusát. Ily módon a tárgy és a kép nem

46 *Szántó Imre:* A helytörténeti szakköri tevékenység az órán kívüli nevelőmunka szolgálatában. In: Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 2. köt. (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova series. Tom. 3.) Eger 1965. 109–115.

csupán a múlt reprezentációja, hanem a történelmi gondolkodás gyakorlóterepe lesz.

Összegzésként megállapítható, hogy a tárgyi és vizuális források alkalmazása a történelemoktatásban – különösen a helytörténeti keretben – nem csupán módszertani lehetőség, hanem pedagógiai szükségszerűség. A képek és tárgyak révén a múlt érzékelhetővé, értelmezhetővé és személyessé válik. A tanulók megtanulják, hogy a történelem nem puszta elbeszélés, hanem forrásokra épülő, kritikai gondolkodást igénylő konstrukció. A helytörténet pedig az a közeg, ahol mindez a legközvetlenebb módon valósulhat meg: ott, ahol a múlt nem távoli, hanem a mindennapi tér és tárgyi környezet része.

A pozsonyi Vashonvéd, mint helytörténeti példa az oktatásban

A pozsonyi Vashonvéd története szervesen illeszkedik az első világháború idején kibontakozó, úgynevezett „nemzeti áldozatkészség szobrai" mozgalom kontextusába. A jelenség lényege az volt, hogy fából készült, többnyire katonát vagy történelmi alakot ábrázoló szobrokat állítottak fel, amelyekbe az adakozók pénzért vásárolt szögeket verhettek be. A befolyt összeget jótékony, hadsegélyezési célokra fordították. A szobor tehát nem csupán emlékmű volt, hanem egyben közösségi cselekvés és a háborús propaganda eszköze is.

A mozgalom első, nagy visszhangot kiváltó példája 1915. március 6-án Bécsben került felavatásra a Schwarzenberg téren. Az alkotás – Joseph Müllner munkája – egy középkori lovagot ábrázolt, és a Wehrmann im Eisen nevet kapta, amely magyar nyelvterületen Vashonvédként terjedt el.[47] Az ötletet a középkori eredetű „vastuskó" hagyománya inspirálta: a vándorlegények szöget vertek egy kijelölt fatörzsbe annak jeléül, hogy ott jártak. A háborús kontextusban a szögbeverés a hazafias áldozatkészség jelképévé vált: a propaganda szerint „mindenki szögbeveréssel fejezheti ki büszkeségét, hogy e nagy

47 *L. Juhász Ilona:* Neveitek e márványlapon… A háború jelei. Adalékok a világháborús emlékjelek etnológiai szempontú értelmezéséhez. (Jelek a térben 3.) Somorja 2010. 26–28.

időkben osztrák lehet".[48] A szögek idővel teljesen beborították a fából készült alakot, s így a közösségi részvétel vizuálisan is láthatóvá vált.[49]

A magyar korona országaiban az első ilyen típusú alkotás a pozsonyi Vashonvéd volt, amelyet 1915. május 23-án avattak fel. A szobrot Rigele Alajos készítette, s ezzel a pozsonyi emlékmű megelőzte a budapesti, 1915. szeptember 12-én felavatott Deák téri nemzeti áldozatkészség szobrát.[50] A budapesti szobor – Sidló Ferenc Mátyás-korabeli lovasszobra – országos kampány középpontjába került, amelyet a sajtóban rendszeresen megjelenő felhívások kísértek. A felhívások retorikája erősen érzelmi töltetű volt, célja a lakosság adakozási kedvének mozgósítása, ami a háború előrehaladtával egyre sürgetőbbé vált.[51]

A pozsonyi Vashonvéd tehát nem pusztán művészeti alkotás, hanem egy komplex társadalmi gyakorlat része volt. Egyrészt reprezentálta az ideális hős alakját, másrészt a közösségi részvétel színtere lett. A szoborba vert szögek vizuálisan is kifejezték az egyéni hozzájárulásokat, s a felajánlók neveit gyakran külön dokumentálták.[52] A tárgy így egyszerre volt propagandaeszköz, adománygyűjtő mechanizmus és emlékezeti objektum.

Ha a Vashonvédet a helytörténet oktatásának perspektívájából vizsgáljuk, különösen gazdag pedagógiai lehetőségeket kínál, mint tárgyi forrás. Először is, konkrét, lokálisan kötődő emlékként szolgál, amelyen keresztül a tanulók saját városuk első világháborús történetével találkozhatnak. A tárgy anyaga (fa), funkciója (adománygyűjtés), ikonográfiája (katonaalak) és társadalmi kontextusa egyaránt elemzés tárgyává tehető. A tárgyi forrás feldolgozására épülő feladatok több szinten is megvalósíthatók. Az első lépés lehet a leíró elemzés: a tanulók vizsgálják meg a szobor formáját, méretét, anyagát, a rajta látható feliratokat és jelképeket. Ez fejleszti a megfigyelőképességet és a vizuális forrásértelmezést. Ezt követheti a kontextualizálás: milyen történelmi helyzetben állították fel? Mi volt a célja? Kik vehettek részt a szögbeverésben? A tanulók összevethetik a pozsonyi példát a bécsi

48 Uo. 26

49 Uo.

50 Uo. 28.

51 Uo. 27.

52 *L. Juhász I.:* Neveitek e márványlapon i. m. 28.

és budapesti változatokkal, így felismerhetik a jelenség transznacionális jellegét.

Magasabb évfolyamokon forráskritikai feladat is kapcsolható hozzá. A korabeli sajtófelhívások elemzése – például a Garamvidékben megjelent, érzelmi retorikával átitatott szöveg – lehetőséget ad a propaganda nyelvének vizsgálatára. A tanulók azonosíthatják a meggyőzés eszközeit, a hivatkozott tekintélyeket, s összevethetik a retorikát a háború társadalmi realitásával. Projektfeladatként elképzelhető egy „mini-kiállítás" készítése, amely a Vashonvéd történetét mutatja be. Ebben a múzeumpedagógiai inspiráció különösen fontos. A Tomory Lajos Múzeum példája jól mutatja, hogy a tárgyi emlékek pedagógiai környezetben való bemutatása hogyan válhat élményszerű tanulási folyamattá. A múzeum már az 1980-as évektől kezdve törekedett arra, hogy a helytörténeti és oktatástörténeti tárgyakat ne pusztán bemutassa, hanem múzeumi foglalkozásokkal és feladatlapokkal egészítse ki. A kiállításokhoz kapcsolódó játékos feldolgozó feladatok segítették a tanulók aktív bevonását.[53]

E modell alapján a Vashonvéd feldolgozása során a tanulók készíthetnek interaktív idővonalat, dramatizálhatják a szobor felavatását vagy rekonstruálhatják egy korabeli adakozó motivációit. A tárgyhoz kapcsolódó digitális tartalmak – például archív képeslapok (amelyek a forrásban is szerepelnek vizuális összehasonlító elemzésre is alkalmasak. A Vashonvéd helye az oktatásban különösen indokolt, mert egyszerre kapcsolódik a világháborús történelemhez, a propaganda és emlékezetpolitikához, valamint a helyi identitás történetéhez. A tárgy lehetőséget ad annak vizsgálatára is, miként változik egy emlékmű jelentése az idő múlásával: hogyan értelmezték 1915-ben, és hogyan tekintünk rá ma? A helytörténeti kontextusban feldolgozott tárgyi forrás így nem csupán múltbeli események illusztrációja, hanem a történelmi gondolkodás fejlesztésének eszköze.

Összegzésként megállapítható, hogy a pozsonyi Vashonvéd mint tárgyi forrás kiválóan alkalmas a helytörténeti oktatásban való alkalmazásra. Története bemutatja a háborús propaganda és közösségi részvétel összefonódását, formája és funkciója lehetőséget ad

53 *Heilauf Zsuzsanna, Jásperné Nagy Melinda, Pápai Tamás László: A* Tomory Lajos Múzeum gyűjteménye az oktatásban, az oktatási gyűjtemény a múzeumban. Per Aspera ad Astra XII. (2025) 2. sz. 111–129.

a vizuális és tárgyi forráselemzésre, pedagógiai feldolgozása pedig – múzeumpedagógiai módszerekkel kiegészítve – élményszerű és komplex történelmi tanulást tesz lehetővé.

Összegzés

A helytörténet iskolai alkalmazása azért különösen indokolt, mert egyszerre biztosít tartalmi relevanciát, módszertani megújulási lehetőséget és komplex kompetenciafejlesztést. A helytörténet nem „kiegészítő fejezet" a nemzeti narratíva mellett, hanem olyan nézőpont, amelyben a tanulók megtapasztalhatják, hogyan konstruálódik a történelem: miként válik a múlt források alapján értelmezett, érveléssel alátámasztott történetté. Vajda történelemdidaktikai kerete jól illeszkedik ehhez a szemlélethez, amikor a történelemdidaktikát a történelmi kultúra közvetítésének tág rendszerében értelmezi.

A helytörténet ennek a történelmi kultúrának a legközelebbi, diákok számára leginkább átélhető szintje. A helytörténet egyik legnagyobb erőssége a motiváció és a relevancia. A tanulók saját lakóhelyük múltján keresztül találkoznak a történelemmel: utcanevek, emlékművek, régi fényképek, intézménytörténetek, helyi konfliktusok és együttélések révén. Ez a közelség segíti a történelmi tudat kialakulását, mert a múlt nem elvont eseménysorként, hanem a jelen világának előzményeként jelenik meg. A szlovákiai magyar gyakorlat is mutatja, hogy a helytörténet több csatornán beépíthető az oktatásba (kereszttantárgyként, tantárgyi integrációban, projektekben), és jelentős pedagógusi mozgásteret kínál.

A helytörténet különösen alkalmas a multiperspektív tanulás megvalósítására. A lokális múlt gyakran többféle emlékezeti narratívát őriz, így természetes módon teszi lehetővé a különböző nézőpontok összevetését és a kritikai mérlegelést. Ez összhangban áll a nemzetközi történelemdidaktikai elvárásokkal, amelyek a többnézőpontúságot és az értelmezések tudatosítását hangsúlyozzák. A diákok megtanulják, hogy a történelmi tudás nem egyszólamú és nem végleges, hanem érveléssel alátámasztott konstrukció. A helytörténet emellett kiváló terepe a forrásalapú tanulásnak. A tanulók helyi levéltári dokumentumokkal, tárgyakkal, fényképekkel, emlékművekkel dolgozhatnak, így

a forráskritika, a kontextualizálás és az összevetés készségei konkrét feladatokban fejlődnek. A vizuális és tárgyi források tudatos feldolgozása – amint azt a korábbi elemzések is hangsúlyozták – nem pusztán szemléltetés, hanem a történelmi gondolkodás fejlesztésének eszköze.

Fontos pedagógiai előny, hogy a helytörténet rugalmasan szervezhető: lehet rövid forráselemzés egy órán, többórás tematikus blokk vagy projektmunka, amelyben a tanulók saját minikiállítást, digitális térképet vagy interjúgyűjteményt készítenek. A közgyűjteményekkel való együttműködés – ahogyan azt a Tomory Lajos Múzeum példája is mutatja – tovább erősíti a tanulás élményszerűségét és szakmai hitelességét.

Összességében a helytörténet oktatási alkalmazása azért fontos és érdemes, mert a történelemtanítást közelebb viszi a tanulók világához, támogatja a multiperspektív és kritikai gondolkodást, fejleszti a forrásértelmezési készségeket és széles pedagógiai mozgásteret biztosít. A helytörténet így a korszerű történelemoktatás egyik legalkalmasabb terepe arra, hogy a diákok ne csupán ismereteket sajátítsanak el, hanem a történelmi kultúra tudatos, reflektív értelmezőivé váljanak.

Irodalom- és forrásjegyzék

Benyovszky Ágnes: A helytörténet és a regionális történelem tanításának lehetőségeiről az alapiskola felső tagozatán. Katedra 27. (2019) 2. sz.

Bényei Miklós: Helytörténet, iskola, könyvtár. Bp. 1997.

Bényei Miklós: A helytörténeti kutatás és a helyismereti dokumentumok digitalizálása. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 18. (2009) 9. sz. 16–25.

Davis, Daniel: Using Visual Resources to Teach Primary Source Literacy. Journal of Western Archives 12. (2021) 1. sz. (Art. 3)

Farkas Katalin: Tudományos tudásátadás a történelemoktatásban. Iskolakultúra 25. (2015) 7–8. sz.

Fischerné Dárdai Ágnes: Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás I–II. Pécs 2006.

Herber Attila: A történelemi tudat formálásának eszköztára a rendszerváltás előtti tankönyvekben. Történelemtanítás (XLV.) Új folyam I. (2010) 4. sz.

Kojanitz László: A történelmi tudat fejlesztésének jelentősége és problémái. Harcba szállunk-e az „intellektuális alvilággal"? Iskolakultúra 29. (2019) 11. sz.
L. Juhász Ilona: Neveitek e márványlapon… A háború jelei. Adalékok a világháborús emlékjelek etnológiai szempontú értelmezéséhez. (Jelek a térben 3.) Somorja 2010.
Rigó Balázs: Tegnap és ma. Az alsófokú helytörténeti oktatás múltja és jelene. Történelemtanítás 4. (2013) 1. sz.
Seixas, Peter, Morton, Tom: The Big Six Historical Thinking Concepts. Toronto 2013.
Szántó Imre: A helytörténeti szakköri tevékenység az órán kívüli nevelőmunka szolgálatában. In: Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 2. köt. (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova series. Tom. 3.) Eger 1965.
Vajda Barnabás: A helytörténet és a regionális történelem tanításának lehetőségeiről Szlovákiában. Történelemtanítás 5. (2014) 1. sz.
Vajda Barnabás: Bevezetés a történelemdidaktikába és a történelemmetodikába. Komárom 2018.
Wineburg, Sam: Historical Thinking and Other Unnatural Acts. Charting the Future of Teaching the Past. Philadelphia 2001.
Zatoschil Ballai Zsuzsa: A helytörténet tanítása választható tantárgyként I. rész: Módszerek, tevékenységek. Történelemtanítás (LIV.) Új folyam X. (2019) 1. sz.
Zatoschil Ballai Zsuzsa: A helytörténet tanítása választható tantárgyként II. rész: A kulcskompetenciák fejlesztése. Történelemtanítás (LIV.) Új folyam X. (2019) 1. sz.
Zatoschil Ballai Zsuzsa: Hogyan tanítsunk helytörténetet. Magiszter XIX. (2021) 1. sz.

IV. Új kutatási és elemzési perspektívák a társadalomtudományokban

Ribní Ferenc

Mit lát a gép? – Mesterséges intelligencia támogatott képi tartalomelemzés a társadalomtudományi kutatásokban

Bevezetés

A mesterséges intelligencia (MI) az elmúlt években világszerte kiemelt tudományos figyelmet kapott.[1] Különösen az oktatás területén vált a nemzetközi tudományos diskurzus egyik központi témájává, mivel az MI-alapú rendszerek képesek elősegíteni a kognitív készségek strukturált fejlődését, valamint facilitálni a személyre szabott tanulási utak és adaptív oktatási környezetek kialakulását, előmozdítva a tanulási folyamat individualizálását és optimalizálását (Luckin et al., 2016; Nalbant, 2021).

A közép-európai, így a szlovákiai magyar kutatások is vizsgálják a digitalizáció és az oktatás relációját, azonban ezen kutatások jellemzően nem az MI-alkalmazások közvetlen hatásaira összpontosítanak, hanem a használatukhoz szükséges alapkompetenciákra, nevezetesen az algoritmikus gondolkodásra, a szövegértésre, illetőleg a logikai teljesítményre (Gubó & Végh, 2022; Szarka et al., 2023; Annuš, 2024). A szakirodalom hiányosságai világossá teszik, hogy az MI konkrét alkalmazási területeinek szisztematikus elemzése a régióban még

1 A neurális hálózatok az MI-kutatás egyik központi módszertani alapját képezik, mivel képességeik – mint a mintafelismerés, predikció és adaptív tanulás – közvetlenül az intelligens rendszerek fejlesztését szolgálják. Az elnevezés az idegrendszer neuronhálózatainak matematikai absztrakciójára utal. Bár az első modelleket már 1943-ban McCulloch és Pitts publikálta, a gyakorlati alkalmazásuk és széles körű elterjedésük csak a közelmúltban valósult meg: a korai időszakban a számítási kapacitás korlátozott volt, a nagy adatkészletek hiányoztak, a tanulóalgoritmusok kezdetlegesek voltak, és a kutatás finanszírozása ingadozó volt. Ezen feltételek a 2000-es évektől, a nagy teljesítményű hardverek, *big data* infrastruktúrák és hatékony mélytanulási algoritmusok megjelenésével változtak meg, lehetővé téve az MI-alapú neurális hálózatok gyors fejlődését és gyakorlati alkalmazását (Macukow, 2016; Worden et al., 2023).

részleges, és a jelenlegi kutatások nem biztosítanak teljes lefedettséget az integráció tényleges hatásairól.

E kutatási hiányra reflektálva megállapítható, hogy a digitális oktatási környezet vizsgálata nem korlátozható pusztán a technológiai eszközök vagy felhasználói kompetenciák elemzésére. Szükséges a digitális tartalmak, interakciók és azok strukturált reprezentációinak részletes vizsgálata, amely lehetővé teszi a pedagógiai-társadalmi mintázatok és a tanulási folyamatokat támogató tényezők feltárását.

Ebben a kontextusban a tartalomelemzés módszertani keretet biztosít, mivel képes feltárni a digitális reprezentációk mögötti strukturális és tematikus mintázatokat. A megközelítés a nemzetközi szakirodalom eredményeire támaszkodik, ugyanakkor lehetőséget teremt a közép-európai régióban fennálló kutatási hiány pótlására, így hozzájárul az MI alkalmazásainak tudományos megalapozásához.

A tudományos diskurzusban az online és offline térben megjelenő képi tartalmak vizsgálata egyre több területen válik a tudományos kutatások tárgyává. A képi tartalomelemzés módszere a társadalomtudományok területén gyakran alkalmazott (kanonizált) eljárás.

Gheyle et al. (2017) a tartalomelemzést egy pozitivista, szigorú módszernek tartják, amely a „tartalom" kinyerésére szolgál szövegekből, képekből vagy egyéb, jelentéssel bíró üzenetből. Négy szempontra hívják fel a figyelmet, amelyekre minden tartalomelemzőnek gondolnia kell, mielőtt nekilátna a tényleges kutatásnak (elemzésnek):

I. Az *egységek*, melyek a sokaság azonosításához alapot szolgáltató üzenetek.
II. A *mintavétel*, vagyis az egységek egy részhalmazának kiválasztása a nagyobb sokaságból.
III. *Kódolási folyamat*, melyben felállításra kerülnek a kategóriák, amelyek egymástól szigorúan elkülönülnek, és még részleges átfedést sem mutatnak.
IV. *Mérési szabályok,* amelyek alkalmazásával a hibázási lehetőségek kiszűrhetők annak érdekében, hogy a torzítást elkerüljük.

Ezen alapelvek fényében a vonatkozó empirikus kutatások a vizuális tartalmak elemzésének különböző megközelítéseit illusztrálják, a mintavételtől és az egységek meghatározásától a kódolási sémák és

megbízhatósági ellenőrzések alkalmazásáig, bemutatva, hogyan adaptálható a pozitivista tartalomelemzés módszertana képek, közösségi média-bejegyzések, gyermekkönyvek és MI[2] által generált vizuális reprezentációk vizsgálatára.

Ahmed et al. (2016) szemléletesen illusztrálja a jelenséget, mivel az agyrázkódással kapcsolatos egészségügyi tartalmakat vizsgálták a *Pinteresten*, *Instagramon* és *Flickrön*, ahol 300 képet gyűjtöttek, a duplikátumokat és nem releváns tartalmakat kizárva, majd testreszabott kódolási séma segítségével határozták meg a főbb tartalomtémákat. Hasonló megközelítést alkalmazott Thelwall et al. (2016), tanulmányuk, amely 800, *Twitteren (X*[3]*)* natívan megosztott képet elemezve induktív kategóriák alapján vizsgálták a képformátumot, tartalmat, felhasználási célt és időbeliséget, a kódolás megbízhatóságát pedig Cohen-féle kappa[4] segítségével ellenőrizve.

Emellett a digitális és szoftveralapú vizuális tartalmak társadalmi reprezentációja is fontos kérdés. Miközben Milburn et al. (2001) a számítógépes *clipart*ok[5] humanoid karaktereinek társadalmi és kulturális reprezentációit vizsgálták, és a Cohen-féle kappa, valamint a Pearson-féle korreláció[6] alkalmazásával biztosították az osztályozás megbízhatóságát, Macarthur et al. (2019) ezen megközelítést kiter-

2 Az MI alatt olyan rendszereket értünk, amelyek képesek környezetükből származó adatok feldolgozására, ezek alapján döntések meghozatalára, valamint működésük módosítására. Az MI értelmezhető komplex, adaptív és dinamikusan fejlődő rendszerként, amelynek egyik legfontosabb jellemzője a tanulási képesség. A tanulás ebben az értelemben azt a folyamatot jelenti, amely során a rendszer a rendelkezésre álló adatok, felhasználói interakciók vagy egyéb külső bemenetek alapján javítja teljesítményét, anélkül, hogy minden lépését előre explicit módon programoznák (Ribní, 2025).

3 Korábban *Twitter* néven ismert közösségi média platformot 2023-ban a tulajdonos hivatalosan *X* névre nevezte át, jelezve a vállalat stratégiai átalakulását (Teixeira et al., 2024).

4 Cohen-féle kappa (jelölése: κ): két független értékelő közötti egyezés mértékét kvantifikáló statisztikai mutató nominális skálán, amely a véletlenszerű egyezés hatását korrigálja. $\kappa = \frac{P_0 - P}{1 - P_e}$ ahol P_0 = megfigyelt egyezési arány, P_e = véletlen egyezés várható aránya (a margóeloszlásokból számítva) (Cohen, 1960).

5 A vizuális kommunikáció és médiatudomány terminológiájában a *clipart* az alacsony komplexitású digitális képi jelek kategóriájába sorolható, amelyek fő szerepe a gyors jelentésátadás és a kognitív feldolgozás megkönnyítése, különösen oktatási és információs környezetben (Wu et al., 2024).

6 A Pearson-korreláció (Pearson-korrelációs együttható, jelölése: r) egy statisztikai mutató, amely két mennyiségi változó közötti lineáris kapcsolat erősségét és irányát méri. Standardizált kovariancia-mérték, amely megmutatja, hogy két változó

jesztve a hallgatói döntéshozatal vizsgálatára fókuszált, elemezve a brit orvosi egyetemek weboldalain és prospektusaiban megjelenő képek vizuális hatását, így a tartalomelemzés módszertani és társadalmi aspektusait egyaránt integrálta.

A vizuális tartalmak pedagógiai és társadalmi dimenziói a gyermekek és fiatalok nevelésében is relevánsak: Oppliger et al. (2016) az óvodásoknak szóló képeskönyvekben ábrázolt zaklatókat és áldozatokat elemezve 2758 könyv mintáján kódolta a karaktereket típus és szerep szerint, a megbízhatóságot Cohen-féle kappa segítségével ellenőrizve. E megközelítést kiterjesztve Azano et al. (2017) 35 autizmusról szóló gyermekkönyv vizsgálatával demonstrálta, hogy a tanárok az illusztrációk tudatos felhasználásával hogyan erősíthetik a nem fogyatékos diákok empátiáját és megértését az autista társaik iránt.

A vizuális reprezentációk hatása a felhasználói percepciókra és elköteleződésre a közösségi média kontextusában is megjelenik. Taberner et al. (2021) 1315 *Instagram*-kép elemzésével vizsgálta a kognitív, affektív és utólagos elköteleződési dimenziókat, külön kezelve a résztvevők és a szervezők által generált tartalmakat.

A kutatások sorát az MI által generált képek vizsgálata zárja. Az MI által generált képek vizuális reprezentációja Endrődy et al. (2024) kutatásában kerül bemutatásra, ahol a *Gencraft* szoftverrel készített egyetemi tanári portrék elemzése feltárta a sztereotipikus ábrázolások jelenlétét, hangsúlyozva ezen vizsgálatok további szükségességét, így a vizuális tartalmak elemzésének pedagógiai, társadalmi és technológiai dimenziói egyaránt kirajzolódnak.

A vizuális reprezentációk módszertanilag megalapozott elemzését célzó kutatások a digitális és nyomtatott tartalmak vizsgálatától kezdve – a mintavétel és a kódolási folyamatok rendszerezésén át – a társadalmi reprezentációk és felhasználói interakciók feltárásáig terjedtek, ezáltal illusztrálva a vizuális médiumok összetett szerepét a tudományos, pedagógiai és társadalmi kontextusokban.

A szakirodalmak feltárása arra mutat rá, hogy a kutatásokban felhasznált képek származási helyei sokrétű diverzitást tükröznek. A források helyének kiválasztását alapvetően a vizsgálat célkitűzései határozzák meg.

együttváltozása mennyire írható le lineáris összefüggéssel, $\frac{\sum (x_i-\bar{x})(y_i-\bar{y})}{\sqrt{\sum(x_i-\bar{x})^2}\sqrt{\sum(y_i-\bar{y})^2}}$ ahol, x_i, y_i a megfigyelések, $\bar{x}$, $\bar{y}$ az átlagok (Berman, 2016).

A 21. században a képek nemcsak a művészek által készített képzőművészeti alkotásokat, illetve szakemberek fényképezőgéppel készített fotóit jelentik, hanem a közösségi platformokon megjelenő, bárki által létrehozható, s széles körben terjeszthető felvételeket is, melyek létrehozatalában már az MI is szerephez jut.

A fentiek fényében kijelenthető, hogy a képi tartalomelemzés egyre nagyobb mértékben generál olyan kvantitatív és kvalitatív információkat, amelyek a jelenségek mélyebb, strukturált összefüggéseinek feltárását teszik lehetővé.

Problémafelvetés

Ha a képek tartalmának elemzése a kutatók által, manuálisan történik, a kódolás folyamán a kutató értékítéletei, érzékszervi csalódásai befolyásolhatják az objektivitást, s ezáltal az adatok feldolgozásának validitását.

A manuálisan megvalósított képi tartalomelemzés során több körben, több személy által történik a kódolás, akik az adatok összevetése után alakítják ki a végső kódokat (*interkódolás*), vagy egy kutató többször kódolja az adatokat, időbeli eltéréssel (*intrakódolás*) (Krippendorff et al., 2015; Paulus et al., 2015). Nagyszámú adat esetén a vizsgálat időtartama jelentősen megnövekedhet.

A szoftverek alkalmazásának lehetőségei a képi tartalomelemzésben

Az alábbi szoftverek hatékony eszközök a képek kvalitatív és kvantitatív elemzésére:

I. **Color Explorer:** A képek színsémájának elemzésére szolgál, amely segíthet a kulturális szimbolika és a vizuális narratívák feltárásában. Emellett segít a színek pszichológiai feltárásában, az egyes vizuális elemek hatásainak megértésében.
II. **ChatGPT:** A képek tartalmának automatikus leírására, valamint tartalmi kategorizálásra használható. Ezenkívül narratívakialakításra is alkalmas, amely új távlatokat nyit a humántudományokban.

III. **IBM SPSS és MATLAB:** A numerikus adatok statisztikai feldolgozására és vizualizációjára alkalmas eszközök, amelyek lehetővé teszik az adatok kvantitatív elemzését, így a képi elemek statisztikai alapú összehasonlítását is.

IV. **ATLAS.ti:** A kvalitatív elemzéshez, tematikus kódoláshoz és fogalmi összefüggések feltárásához használt szoftver, amely elősegíti a tartalomalapú elemzéseket (OpenAi, 2025; Color-Explorer, 2025; Imientiv.ai, 2025).

Ezen alkalmazások lehetővé teszik a vizuális tartalmak gyors és alapos kiértékelését, segítve ezzel a kutatókat a pontosabb következtetések levonásában. Biztosítják az objektivitást, mivel az elemzésük algoritmusokon alapul, így kiküszöbölhetőek a szubjektív értelmezésekből fakadó eltérések. Az automatizált rendszerek következetesen azonos kritériumok szerint vizsgálják a képeket, ami megbízhatóbb eredményeket nyújt. Felhasználásukkal időt takarítunk meg, mert ezen programok képesek nagy mennyiségű képi adat gyors feldolgozására és rendszerezésére, amely manuális módszerekkel lényegesen hosszabb időt venne igénybe. Az automatizált elemzések révén hatékonyabbá válik az adatok kiértékelése, így a kutatók több időt fordíthatnak az eredmények értelmezésére és a következtetések levonására.

További előnyük, hogy használatukhoz nem szükséges programozási ismeret, ezáltal széles körben alkalmazhatóak, így a társadalomtudományi kutatásokban is. Az egyszerű és felhasználóbarát kezelőfelület lehetővé teszi, hogy az elemzők mélyebb informatikai tudás nélkül is használni tudják. A fentiek fényében ezen szoftvereket hatékony elemző eszköznek tekinthetjük.

Ugyanakkor a szoftverek korlátait is figyelembe kell vennünk. Egyes esetekben ugyanis az algoritmusok nem mindig képesek az összetettebb vagy specifikusabb vizuális tartalmak árnyalt elemzésére. Így az eredmények értelmezése továbbra is emberi ellenőrzést igényel, mivel az adatok kontextusba helyezése fontos szerepet játszik a végső következtetések levonásában.

A következőkben a képek tartalmi elemzésének új megközelítését mutatjuk be, amely egy új, önálló képelemzési módszer[7] lehet a társadalomtudományi kutatásokban. A hagyományos manuális módszerek mellett informatikai eszközöket és a fentiekben említett ColorExplorer, IBM SPSS, MATLAB, ATLAS.ti szoftvereket, valamint a ChatGPT modellt alkalmaztuk, amelyek lehetővé tették a vizuális tartalmak[8] (*gadameri*[9]) gyors feldolgozását. Az általunk alkalmazott képelemzési módszer a tartalomelemzés kvalitatív és kvantitatív módszereit kombinálja az MI támogatásával.

A fentiek mentén, a tanulmány fő kutatási kérdése arra irányul, hogy az alkalmazott, MI-vel támogatott, kvalitatív és kvantitatív tartalomelemzési eljárás – beleértve a ColorExplorer, IBM SPSS, MATLAB, ATLAS.ti szoftvereket, valamint a ChatGPT modellt – alkalmas-e a vizuális tartalmak társadalomtudományi elemzésére, és módszertanilag érvényes, megbízható alternatívát jelent-e a hagyományos manuális képelemzési megközelítésekkel szemben. Ebből fakadóan fő kutatási kérdésünk a következő:

7 A módszer gyakorlati alkalmazása egy kapcsolódó tanulmányban került bemutatásra (Kanczné & Ribní, 2025).

8 Az elemzés során az MI eszköztámogatást nyújtott, míg az értelmezési döntések az emberi kutatói értékeléshez kötődtek.

9 Ezzel szemben a kvalitatív-megértő paradigma episztemológiai alapja a jelentések kontextuális, reflexív és történetileg beágyazott értelmezése. A hermeneutikai megközelítés szerint a megértés nem redukálható szabályalapú vagy algoritmikus műveletekre, mivel az értelmezés mindig az értelmező tudat és a kulturális-historikus kontextus kölcsönhatásában jön létre (Gadamer, 2003). Hans-Georg Gadamer (2003) filozófiájában a megértés nem csupán információs feldolgozást vagy elemzést jelent, hanem egy hermeneutikai folyamatot, amely során a kutató és a vizsgált jelenség között dialógus alakul ki. A jelentés soha nem teljesen objektív vagy előre meghatározott; mindig kontextushoz, történetiséghez és kulturális háttérhez kötött (Szabadbölcsészet, 2025). Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a gadameri értelemben született állítások félreértelmezése könnyen paradoxonhoz vezethet, ha az MI-t alkalmazzuk. Bár az MI képes mintázatokat felismerni és szabályalapú elemzést végezni, a végső értelmezés és a kutatói döntés nem delegálható teljesen algoritmusokra. A hermeneutikai folyamat lényege éppen az emberi reflexió és döntés szerepe: az MI csak eszköz, amely információt szolgáltat, de a jelentés végső meghatározása és a konklúziók levonása a kutató felelőssége marad. Ezen aspektus megőrzi a kvalitatív paradigmában a kontextuális és történetileg beágyazott értelmezés autonómiáját, miközben lehetővé teszi a technológiai támogatás alkalmazását az adatelemzésben.

- **K1:** Alkalmas-e az MI-vel támogatott képelemzési módszer[10] a vizuális tartalmak társadalomtudományi elemzésére, és érvényes alternatívát jelent-e a hagyományos manuális eljárásokkal szemben?

Adatgyűjtés

A vizuális adatok kiválasztása releváns forrásokból történt. A kutatásban egyetemi hallgatók által készített képgyűjteményeket[11] elemeztünk. A képgyűjteményeket 20. századi női példaképekről[12] készítették. A hallgatók online adatbázisokat (pl. múzeumi archívumok, digitális képtárak) és nyilvános adatkészleteket (pl. Google keresés) használtak a képgyűjtemény elkészítéséhez. Összesen 1622 képet analizáltunk. Az elemzés alapjául szolgáló képek vizsgálata során figyelembe vettük a képek metaadatait, eredetét, és a kontextuális információkat a megbízhatóság és relevancia biztosítása érdekében.

Adatok előkészítése

A megfelelő feldolgozási lehetőségek biztosításához a képek formátumának, minőségének és technikai paramétereinek ellenőrzése szükséges. Módszerünk első lépése ezért az adatok előkészítése volt. Az optimális működéshez (elemzéshez) olyan képek szükségesek, amelyek megfelelnek az alábbi kritériumoknak:

10 Az *„MI-vel támogatott képelemzési módszer"* fogalma jelen tanulmányban integrálja a vizuális tartalmak strukturális és tematikus vizsgálatát, a színanalízist, az objektumfelismerést, a kompozíciós vizsgálatot és egyéb, MI-vel támogatott analitikus eljárásokat is.

11 A nőneveléssel kapcsolatos kurzus során (*A tűzhelytől a tűzoltókészülékig – a női szerepek történeti változásai; BMEGT51V104*) a hallgatók számára beadandó feladatként kollázsok és képgyűjtemények készítését kértük, amelyek a 20. századi nőideál hallgatói értelmezését és vizuális reprezentációját tükrözték; a hallgatók adatait diszkréten, anonim módon kezeltük, a személyes azonosítás lehetőségét kizárva.

12 A 20. századi női példaképek olyan, vizuálisan dokumentált személyek, akiket egyetemi hallgatók azonosítottak és gyűjtöttek össze képgyűjtemények formájában, akik a korszak társadalmi, kulturális, tudományos, politikai vagy művészeti kontextusában kiemelkedő szerepet töltöttek be, és akiket mintaként vagy inspirációként tekintettek.

I. **Magas felbontás:** A részletgazdag elemzéshez elengedhetetlen, hogy a képek nagy felbontásúak legyenek, lehetővé téve a finom vizuális elemek pontos azonosítását (Lakhani, 2024).
II. **Egységes formátum:** A képfeldolgozó algoritmusok hatékonyságának növelése érdekében célszerű egységes formátumot (pl. *PNG*, *JPEG* vagy *TIFF*) alkalmazni.
III. **Jó kontraszt és megfelelő megvilágítás:** A torzításmentes elemzés érdekében kerülni kell az alulexponált vagy túlexponált képeket (Jingchun et al., 2024).
IV. **Metaadatok megléte:** Az optimális kategorizálás és visszakereshetőség érdekében ajánlott a képekhez megfelelő metaadatokat társítani (pl. készítés dátuma, forrás, licencinformációk, készítő neve stb.).
V. **Zajmentesség és tisztaság:** Az MI által végzett elemzés eredményessége érdekében a képeken nem lehetnek jelentős torzítások, például erős zaj, elmosódottság vagy egyéb vizuális hibák (Pei et al., 2018).
VI. **Reprezentativitás:** Az elemzés tárgyát képező képi adatoknak megfelelő mintát kell biztosítaniuk a kutatási célhoz, elkerülve az adathalmaz egyoldalúságát vagy torzítását (Fabbrizzi et al., 2021).

A megfelelően előkészített vizuális adatok (képek) garantálják, hogy az elemzési folyamat megbízható és reprodukálható eredményeket biztosítson.

Képek feldolgozása és elemzése

A képi adatok feldolgozása egy többfázisú folyamat keretében valósult meg. Az adatgyűjtési eljárások, valamint a képek előfeldolgozásának, normalizálásának és analitikus értékelésének lépései az 1. ábrán kerülnek összefoglalásra.

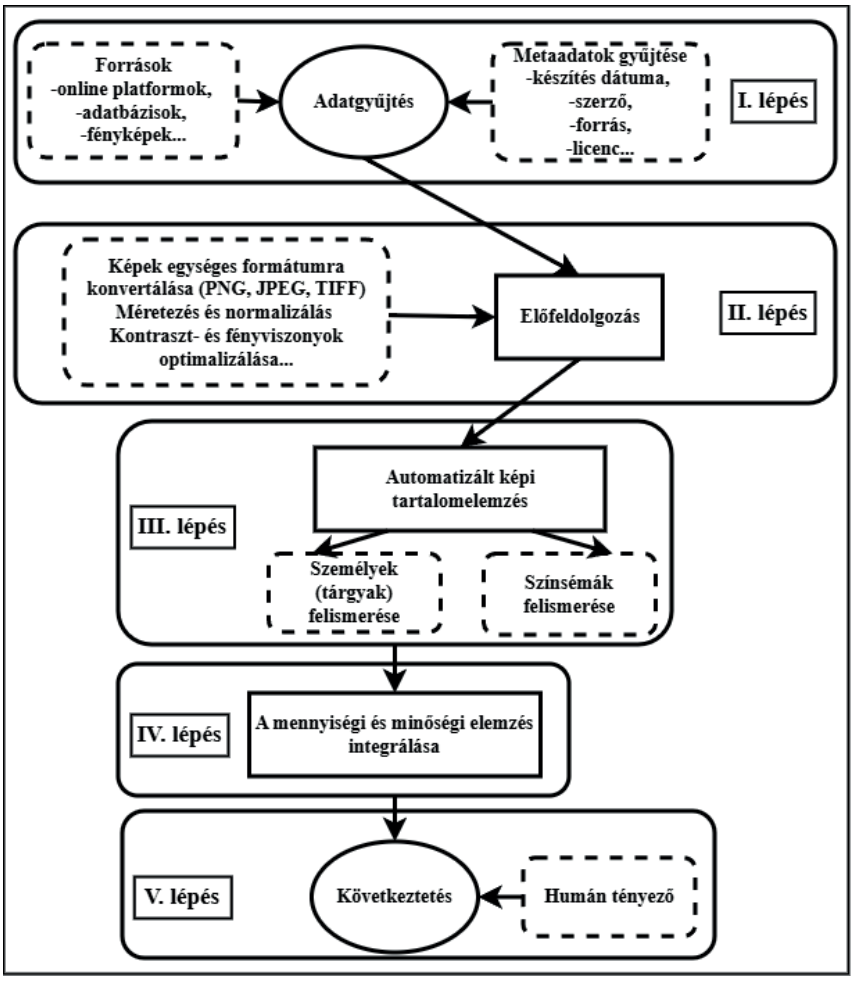

1. ábra: Az adatgyűjtés és a képek feldolgozásának és elemzésének folyamata

Forrás: saját szerkesztés (draw.io, 2026)

A ChatGPT segítségével a képek tartalmát automatikusan leírtuk és tematikusan kategorizáltuk. A képeken szereplő női alakok azonosítását két fázisban végeztük. Az első fázisban két csoportra bontottuk a képeket. Az egyik csoportba az ismert női példaképek,[13] a másik csoportba a *„rejtett"* női példaképek[14] kerültek.

A második fázisban egyrészt az ismert női példaképek személyét azonosítottuk név és foglalkozás megállapításával, másrészt csoportosítottuk a rejtett női alakokat a képen látható aktivitásuk alapján.

A képgyűjteményekben több mint ötszáz olyan képet találtunk, melyek ismert női példaképeket ábrázolnak (*N=510*). A további elemzés eredményeként 35 fő ismert személyt azonosítottunk be. A *„rejtett személyeket"* ábrázoló képek (*N=1112*) kódolása az ATLAS.ti szoftver segítségével történt, amely lehetővé tette a képeken szereplő női példaképek társadalmi szerepeinek és attribútumainak azonosítását (Kanczné & Ribní, 2025). Az elemzés folyamán rendszeres validálással biztosítottuk, hogy az automatikus leírások megfeleljenek a kutatási céloknak.

A Color Explorer-t a színek elemzéséhez használtuk. 1099 fekete-fehér és 523 színes fotót analizáltunk. Az eredmények azt mutatták, hogy a női hallgatók 23,52%-kal több színes képet használtak, mint a férfi hallgatók. E diszkrepancia statisztikailag nem volt szignifikáns, azonban azt a tendenciát jelzi, hogy a nők szívesebben választanak színes képeket.

Az egyes színek használatában viszont szignifikáns eltérések mutatkoztak: a férfiak által választott képeken a kék szín (#003FD1) szignifikánsan gyakoribb volt ($p = 0,038$), míg a nők által választott képeken a piros szín (#F21624) jelent meg gyakrabban ($p = 0,026$). Ezen eredmény összhangban áll Hurlbert et al. (2007) megállapításával, miszerint a nők színpreferenciái elsősorban a meleg színtartományhoz, míg a férfiaké főként a hideg színtartományhoz köthetők.

13 Olyan vizuálisan dokumentált személyek, akik a korszak társadalmi, kulturális, tudományos, politikai vagy művészeti kontextusában kiemelkedő szerepet töltöttek be, és akiknek neve, tevékenysége vagy hatása széles körben ismert, dokumentált és könnyen azonosítható.

14 Olyan vizuálisan dokumentált személyek, akik a korszakban kiemelkedő szerepet tölthettek be, de nevük, tevékenységük vagy hatásuk nem széles körben ismert, kevésbé dokumentált, és azonosításuk nehezebb (nem lehetséges), vagy csak speciális forrásokból lehetséges.

Az eredmények tehát nemcsak a színek preferenciájának nemek közötti különbségeit igazolja, hanem azt is bizonyítja, hogy a Color Explorer képes ezeket a finom eltéréseket pontosan feltárni és rendszerezni, így kiváló eszköz lehet a színek pszichológiai és társadalomtudományi elemzéséhez.

A kutatás további fázisában az IBM SPSS és MATLAB eszközök numerikus adatok statisztikai feldolgozására és vizualizációjára alkalmaztuk. Az eredmények kvantitatív elemzése révén a képi elemek statisztikai alapú összehasonlítása pontos és objektív képet adott, amely segített az esetleges eltolódások azonosításában és korrigálásában.

Az ATLAS.ti használata a kvalitatív adatok tematikus kódolása és fogalmi összefüggéseinek feltárása révén az elemzés mélyebb értelmezési lehetőségét adta a kutatáshoz. A többszörös kódolási folyamat biztosította, hogy az egyéni szubjektivitás hatása csökkenjen és az összegyűjtött adatok objektíven jelenjenek meg.

Módszertani védelem és hibakorrigálás

Az eszközök által generált eredmények integrációja során folyamatosan ellenőriztük a kimenetek konzisztenciáját. A kvantitatív és kvalitatív eredmények összevetése segített az esetleges eltérések azonosításában, melyekre további validációs körökkel reagáltunk.

A kutatási folyamat során a különböző módszertani megközelítések (automatizált MI-alapú és hagyományos statisztikai, kvalitatív elemzések) kölcsönösen erősítették egymást, így az egyes módszerek esetleges hibái kompenzálhatókká váltak. Ezen több szempontú, interdiszciplináris validálás garantálta a végső eredmények megbízhatóságát.

Az alkalmazott szoftverek és algoritmusok folyamatos tesztelése, valamint a kutatási módszertan rendszeres felülvizsgálata segített a technológiai és metodológiai újdonságok integrálásában, ezáltal csökkentve a további hibalehetőségeket.

A szoftverekkel végzett képi tartalomelemzés hatékonyságának bizonyítása

A szoftverekkel végzett képi tartalomelemzés hatékonyságának bizonyítására egy 150 képből álló adathalmazt használtunk fel, amelyen a manuális és az MI-alapú képfelismerési technológiák működését vizsgáltuk. Az elemzés fő szempontjai az időráfordítás és a találati pontosság volt.

A bemeneti adathalmazt a hallgatók képgyűjteményeiből kigyűjtött 1622 képből álló részhalmaz képezte, amelyből véletlenszerű mintavétellel 150 képet választottunk ki elemzés céljából. Az arcfelismerési teljesítményt két különböző megközelítéssel vizsgáltuk:

- **Szoftverekkel (MI-modellekkel):** ChatGPT, Gemini (Google AI),
- **Manuális elemzéssel:** Az első elemző munkáját egy második elemző által végzett elemzéssel validáltuk.

Az arcfelismerés manuális és MI-modellekkel történő teljesítményeinek összehasonlítása

A manuális kódolási folyamatban két kódoló vett részt: egy szakértő és egy nem szakértő kódoló. A szakértő kódoló kódolási tapasztalattal rendelkezett, míg a nem szakértő kódoló a vizsgálat megkezdése előtt részletes tréningen vett részt, amely során elsajátította a kódolási kritériumokat és az alkalmazott módszertant. A két kódoló a kódolási folyamat előtt kalibrációs üléseken egyeztette a kategorizálás elveit, és próbakódolást végeztek annak érdekében, hogy biztosítsák a kódolás konzisztenciáját.

Az esetleges eltéréseket a kódolók közösen vitatták meg, és a végső döntéseket a szakértő kódoló hagyta jóvá. Az *interrater* megbízhatóság (Cohen-féle kappa) értéke magas volt ($\kappa = 0{,}978$), ami jelzi, hogy a nem szakértő kódoló is magas szintű pontossággal végezte a kódolást, a szakértői támogatásnak és a kalibrációnak köszönhetően.

A manuális kódolási folyamat megkezdése előtt a két kódoló operacionalizálta a vizsgálati változókat, hogy biztosítsák az objektivitást és az egységes adatkezelést. Ennek érdekében meghatározták, hogy a

„személy" kategóriába tartozó elemeknek milyen kritériumoknak kell megfelelniük (például teljes test és arckép jelenléte). Ezzel biztosítva, hogy a kódolás során a személyek azonosítása konzisztens és megismételhető legyen.

Előzetesen megvitatták, hogy mely ismert női példaképek képezik a minta (adathalmaz) részét, ami hozzájárul a szelekciós torzítás csökkentéséhez és az adatgyűjtés szisztematikusságának biztosításához. Az alkalmazott operacionalizáció és kritériumrendszer felállítása elengedhetetlen ahhoz, hogy a kódolás reprodukálható és belső érvényességgel bíró legyen (1. táblázat; 2. ábra).

1. táblázat: A kódok operacionalizálása Forrás: saját szerkesztés

Személy	Egy személy azonosításához elengedhetetlen az arc jelenléte; egy arc egy személynek felel meg.
16 különböző híresség	A vizsgálatban összesen 16 különböző híresség szerepel (pl. Marilyn Monroe).

Az MI-alapú technológiák alkalmazása az adatelemzésben jelentős hatékonyságnövekedést eredményez, különösen nagy adathalmazok feldolgozása esetén. A vizsgálat során megfigyelt időbeli különbségek jól tükrözik az MI egyik legfőbb előnyét: a sebességet. Míg a manuális elemzés átlagosan 62 percet vett igénybe, addig az MI-alapú rendszerek mindössze 1,5-2 perc alatt képesek voltak végrehajtani az azonosítást. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy ezt az időt kizárólag a már előkészített, tisztított és elemzésre kész képekre értjük, ami azt jelenti, hogy a bemenet megfelelő formázása és előfeldolgozása kulcsfontosságú az MI hatékonyságának maximalizálásában. Az elemzés időráfordításának eredményeit a 2. táblázat szemlélteti.

2. táblázat: Az elemzések időtartama Forrás: saját szerkesztés

Modell típusa	Képi halmaz mérete	Időráfordítás (perc)	Időráfordítás (perc) szórása	Időráfordítás (perc) átlaga
ChatGPT-4	150	2	0,35	1,75
Gemini	150	1,5		
1. Manuális elemzés	150	65	4,24	62
2. Manuális elemzés	150	59		

A ChatGPT és a Gemini modellek teljesítménye kiemelkedő, hiszen 92,67%-os és 95,51%-os találati arányukkal azt mutatták, hogy a jelenlegi MI-rendszerek figyelemreméltó pontossággal képesek működni az arcfelismerés terén. Az MI-alapú módszerek között ugyanakkor minimális eltérés figyelhető meg, amely a modellek variabilitását tükrözi, és az adatok heterogenitásával, valamint komplexitásával magyarázható.

A modellek teljesítményének alaposabb értékelése érdekében fontos figyelembe venni a Cohen-kappa és az F1-score[15] mutatókat (Warrens, 2015). A Cohen-kappa a modell döntéseinek összhangját méri a valós eredményekkel, és figyelembe veszi a véletlen egyezések lehetőségét, míg az F1-score a precizitás és a visszahívás harmóniáját értékeli, így az MI-rendszerek valódi képességeit hűen tükrözi.

Az F1-score különösen mérvadó, mivel mindkét kulcsfontosságú mutató, a precizitás és a visszahívás, egyensúlyban van, így a modell hatékonyan kezeli az osztályozás pontosságát és teljes lefedettségét. A ChatGPT F1-score értéke 0,962, míg a Gemini esetében ez 0,976, amely kiemelkedően magas érték, jelezve, hogy mindkét modell rendkívül jól képes kiszűrni a releváns információkat és minimális hibával dolgozik. Az F1-score ezen magas értékei egyértelműen alátámasztják a modellek kiváló teljesítményét, különösen a manuális elemzésekhez képest, amelyek 99,44%-os és 98,31%-os pontossággal dolgoznak, de jelentősen nagyobb idő- és erőforrás-befektetést igényelnek.

Míg a manuális elemzés továbbra is kiemelkedő pontosságot biztosít, az MI-modellek, mint a ChatGPT és Gemini, nemcsak rendkívüli teljesítményt nyújtanak, hanem jelentősen csökkenthetik az idő- és erőforrás-ráfordítást. A Cohen-kappa értékek, bár alacsonyabbak, mint a manuális módszeré, még mindig nagyon magasak, ami arra utal, hogy az MI-rendszerek képesek a kiváló teljesítményre, miközben jelentősen javítják a munka hatékonyságát. Az F1-score különösen fontos, mert egyensúlyban tartja a pontosságot és a visszahívást, így a modellek képesek minimalizálni a téves pozitív és téves negatív

15 F1-score (*F-mérték*) egy osztályozási modell teljesítménymutatója, amely a precizitás (*precision*) és a visszahívás (*recall*) harmonikus átlaga. Tudományos értelemben az információ-visszakeresés és gépi tanulás területén használják, különösen kiegyensúlyozatlan adathalmazoknál, mert egyszerre bünteti a hamis pozitív és hamis negatív hibákat. $F_1 = 2 \cdot \frac{precizitás \cdot visszahívás}{precizitás + visszahívás}$ az F1-score akkor magas, ha a modell egyszerre pontos és teljes; 0 és 1 közé esik, 1 az ideális érték (Powers, 2020).

eredményeket, és biztosítani a megbízható teljesítményt. Az értékek alátámasztják, hogy a ChatGPT és Gemini modellek az MI fejlődésének csúcsát képviselik, és képesek forradalmasítani az adatelemzési és osztályozási folyamatokat (3. táblázat; 2. ábra).

Modell típusa	Azonosított híres személyek száma (N=16)	Azonosított személyek száma (N=178)	Pontosság (%)	Szórás (%)	Pontosság átlaga (%)	Hiba átlaga (%)	Cohen-féle kappa	F1-score
ChatGPT-4	16	165	92,67	2,01	94,09	5,91	0,882	0,962
Gemini	16	170	95,51					0,976
1. Manuális elemzés	16	175	98,31	0,79	98,88	1,12	0,978	N/A
2. Manuális elemzés	16	177	99,44					N/A

3. táblázat: Az MI-modellek és a manuális elemzések teljesítménye

Forrás: saját szerkesztés

Diszkusszió

Az MI alkalmazása nem csupán egy technológiai újítás, hanem egy olyan paradigmaváltás, amely a döntéshozatali és adatelemzési folyamatokat alapjaiban alakítja át. Az emberi szakértők által végzett elemzés továbbra is nélkülözhetetlen, mivel az automatizált rendszerek nem képesek teljes mértékben figyelembe venni a kontextuális, kulturális és szubjektív tényezőket, amelyek a társadalmi és pszichológiai elemzésekben kritikusak.

Ugyanakkor az MI óriási potenciállal rendelkezik, és a megfelelő fejlesztésekkel az elkövetkező években még inkább megközelítheti vagy akár meghaladhatja az emberi elemzés pontosságát a nagy mennyiségű adat feldolgozásában és a mintázatok objektív felismerésében. A jövőben az MI-modellek optimalizálása és a manuális szakértői

elemzéssel való kombinálása lehet az ideális megoldás a sebesség és a megbízhatóság egyensúlyának elérésére, miközben az emberi értelmezői tényező révén biztosítható a kulturális, pszichológiai és kontextuális dimenziók megfelelő figyelembevétele. A kutatásunk eredményei rávilágítanak arra, hogy az MI hatékony eszköz lehet a képi tartalomelemzésre. Az automatizált képelemzési technológiák segítségével időtakarékosan, objektíven és nagy pontossággal vizsgálhatóak a vizuális tartalmak, ugyanakkor a kutatói értelmezés és az MI által generált eredmények összevetése elengedhetetlen a konklúziók validitásának és megbízhatóságának biztosításához.

Továbbiakban az elemzés részét képező Color Explorer szoftver színelemző funkciói tudományosan megalapozott és hatékonyan alkalmazhatók társadalomtudományi kutatásokban is (ColorExplorer, 2025). A színészlelés és színértelmezés ugyanis nem csupán esztétikai kérdés, hanem mélyebb pszichológiai és társadalmi összefüggéseket is érint. Az emberi látás trichromatikus elmélete szerint a vörös, zöld és kék receptorok együttes működése határozza meg a színészlelést (Roberti, 2024). A ColorExplorer az RGB és CIELAB színterek használatával pontosan modellezi ezt a folyamatot, lehetővé téve a színek közötti különbségek (ΔE) objektív mérését. A ColorExplorer által használt CIELAB színtér perceptuálisan egyenletes, így a színek közötti távolságok közvetlenül megfeleltethetők az emberi észlelés különbségeinek (Cinko et al., 2024).

A módszer alkalmazása különösen relevánsnak bizonyulhat a társadalomtudományi kutatásokban, ahol a színpercepció kulturális és társadalmi eltérései releváns tényezők lehetnek. Bizonyított, hogy a színek befolyásolják az érzelmi állapotot, a figyelmet és a tanulási hatékonyságot. A vörös például fokozza az éberséget és a reakcióidőt, míg a kék nyugtató hatású, és elősegíti a kreatív gondolkodást (Çiçek, et al., 2016). A színek kulturális és társadalmi jelentéstartalmai szintén kulcsszerepet játszanak, különböző kultúrák eltérően értelmezhetik ugyanazokat a színeket – például míg a fehér a nyugati kultúrákban a tisztaságot jelképezi, addig Kelet-Ázsiában a gyász színe. A ColorExplorer segítségével ezen kulturális jelentésrétegek is feltárhatók, és a színek társadalmi kommunikációra gyakorolt hatása pontosan elemezhető. A harmonikus színpaletták generálása során a szoftver matematikai algoritmusokat használ, amelyek figyelembe

veszik a komplementer, analóg és triadikus színharmóniákat, lehetővé téve, hogy a színeket tudatosan és hatékonyan alkalmazzuk pedagógiai vagy társadalmi kontextusokban, fokozva ezzel az üzenetek érthetőségét és vizuális vonzerejét. A Color Explorer átfogó funkciókészlettel rendelkezik, amelyet más kutatások is kiemelnek (Ferris et al., 2016; Parkinson, 2016).

A javasolt képi adatok feldolgozására és elemzésére szolgáló komplex módszertan – amely integrálja a ColorExplorer, ChatGPT, IBM SPSS, MATLAB és ATLAS.ti eszközöket – egy átfogó, többdimenziós megközelítést biztosít. A kutatás során azonban a módszertanból kettőt emeltünk ki, amelyek a vizsgálat fókuszát képezik, míg a többi elem a háttérben támogatja az elemzést. A vizsgálat ezen kiemelt elemzési tengelye lehetővé teszi a vizuális tartalmak részletes és objektív elemzését, miközben a rendszeres validálási és interkóderes ellenőrzési folyamatok révén minimalizálja a hibalehetőségeket. Ennek eredményeként a társadalomtudományi kutatások eredményei magas szintű validitást és megbízhatóságot érhetnek el.

Egyúttal érdemes hangsúlyozni, hogy az MI és az emberi szakértői értelmezés kombinációja nem pusztán technikai optimalizáció kérdése, hanem alapvető episztemológiai dilemmát is felvet: miként értelmezhetjük és adhatjuk vissza az emberi tapasztalatot, a kulturális kontextust és a szubjektív jelentéstartalmakat egy olyan rendszeren keresztül, amely elsősorban mintázatok és statisztikai összefüggések alapján működik. Az MI képes feltárni az adatokban rejlő rejtett összefüggéseket és strukturált betekintést nyújtani, ugyanakkor az emberi értelmező szerepe a társadalmi jelenségek árnyalt megértésében pótolhatatlan. Így a képi tartalomelemzés során kialakul egy szinergikus viszony, ahol az MI az analitikus rigorózus objektivitást biztosítja, az emberi szakértő pedig a kulturális, pszichológiai és etikai dimenziókat érvényesíti. E kölcsönhatás révén a kutatás nemcsak megbízhatóbbá válik, hanem képes mélyebb, többdimenziós társadalmi betekintést nyújtani, amely a vizuális adatok értelmezését filozofikusan is gazdagítja, újragondolva a tudás és jelentés konstrukciójának lehetőségeit a digitális korszakban.

Jogi és etikai szempontok

A vizuális adatok felhasználása során különös figyelmet kell fordítani a jogi és etikai szempontokra, hogy biztosítsuk az adatkezelés tisztességét. Kizárólag olyan képeket használhatunk, amelyek nyilvánosan elérhetők, jogszerűen licenceltek vagy kutatási célokra használhatóak. A biometrikus és személyazonosításra alkalmas adatok kezelésekor az anonimitás biztosítására törekedni kell.

Saját kutatásunkban a kulturális és társadalmi kontextus figyelembevételével elkerültük az egyoldalú vagy torzított értelmezéseket, valamint a MI lehetséges torzításait is tudatosan figyeltük.

Limitáció

A módszertan validálását 150 képre végeztük, ugyanakkor a skálázhatóság és robosztusság szempontjából feltételezhető, hogy nagyobb adathalmazok esetén a rendszer teljesítménye degradálódhat (teljesítménye csökken), amely a feldolgozási idő növekedésében és az osztályozási vagy mérési pontosság mérsékelt csökkenésében nyilvánulhat meg az adatok komplexitásának függvényében.

Irodalom- és forrásjegyzék

Ahmed, O. H., Lee, H., & Struik, L. L. (2016). A picture tells a thousand words: A content analysis of concussion-related images online. *Physical Therapy in Sport*, 21, 82–86. https://doi.org/10.1016/j.ptsp.2016.03.001

Annuš, N. (2024). Education in the Age of Artificial Intelligence.TEM Journal. 13(1), 404–413. 10.18421/TEM131-42

ATLAS.ti Scientific Software Development GmbH. (2025, February 11). ATLAS.ti | The #1 software for qualitative data analysis. ATLAS.ti. https://atlasti.com/

Azano, A. P., Tackett, M., & Sigmon, M. (2017). Understanding the Puzzle Behind the Pictures. AERA Open, 3(2), 233285841770168. https://doi.org/10.1177/2332858417701682

Berman, J. J. (2016). Understanding your data. In *Elsevier eBooks* (pp. 135–187). https://doi.org/10.1016/b978-0-12-803781-2.00004-7

Bölümü, A. Ü. M. V. T. F. İ. M. (2016). *Characteristics of colours, interior design and their psychological and physiological effects*. https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/19717?locale-attribute=en

Cinko, U. O., & Becerir, B. (2024). Computing characteristics of color difference formulas for regular coordinate changes in CIELAB color space. *Textile Research Journal*. https://doi.org/10.1177/00405175241278025

Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. Educational and Psychological Measurement, 20(1), 37–46. https://doi.org/10.1177/001316446002000104

Color Explorer. (2025). ColorMatch: Color Harmonies and Palettes. Color Explorer. https://colorexplorer.com/colormatch.aspx

draw.io - free flowchart maker and diagrams online. (2026). diagrams.net. https://app.diagrams.net/

Endrődy, O., & Bahbibi, R. (2024). Mesterséges intelligencia által generált sztereotip ábrázolások maláj és magyar egyetemi oktatókról. *Neveléstudomány Oktatás – Kutatás – Innováció*, 12(1), 6–17. https://doi.org/10.21549/NTNY.44.2024.1.1

Fabbrizzi, S., Papadopoulos, S., Ntoutsi, E., & Kompatsiaris, I. (2021). *A survey on Bias in Visual Datasets*. arXiv.org. https://arxiv.org/abs/2107.07919?utm_source=chatgpt.com

Ferris, K., & Zhang, S. (2016). A framework for selecting and optimizing color scheme in web design. *49th Hawaii International Conference on System Sciences* (HICSS), Koloa, HI, USA, 532-541. https://doi.org/10.1109/HICSS.2016.73

Gadamer, H.-G. (2003). *Truth and method* (2nd rev. ed., J. Weinsheimer & D. G. Marshall, Trans.). Continuum. (Original work published 1960)

Gheyle, N., & Jacobs, T. (2017). *Content analysis: A short overview*. Research Gate. https://doi.org/10.13140/RG.2.2.33689.31841

Google LLC. (2025). Google [Web service]. https://www.google.com

Gubo, Š., & Végh, L. (2022). Assessment of algorithmic thinkingof slovak and hungarian secondary school students. ICERI Proce-edings. https://doi.org/10.21125/iceri.2022.0849

Hurlbert, A. C., & Ling, Y. (2007). Biological components of sex differences in color preference. *Current Biology*, *17* (16), R623-R625. https://doi.org/10.1016/j.cub.2007.06.022

IBM Corporation. (2025). *SPSS Statistics* [Software]. https://www.ibm.com/products/spss-statistics

Jingchun, Z., Su, G. E., & Sunar, M. S. (2024). Low-light image enhancement: A comprehensive review on methods, datasets and evaluation metrics. *Journal of King Saud University – Computer and Information Sciences*, *36*(10), 102234. https://doi.org/10.1016/j.jksuci.2024.102234

Kanczné, N. K., & Ribní, F. (2025). The impact of online space on cultural memory. *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, *34*(1), 64–76. https://doi.org/10.3311/ppso.40300

Krippendorff, K., Mathet, Y., Bouvry, S., & Widlöcher, A. (2015). On the reliability of unitizing textual continua: Further developments. *Quality & Quantity*, *50*(6), 2347–2364. https://doi.org/10.1007/s11135-015-0266-1

Lakhani, P. (2020). The importance of image resolution in building deep learning models for medical imaging. *Radiology Artificial Intelligence*, *2*(1), e190177. https://doi.org/10.1148/ryai.2019190177

Lipton, Z. C., Elkan, C., & Narayanaswamy, B. (2014). *Thresholding classifiers to maximize F1 score*. arXiv.org. https://arxiv.org/abs/1402.1892

Luckin, R., & Holmes, W. (2016). Intelligence Unleashed: An ar-gument for AI in Education. Pearson.Nalbant, K. G. (2021). The importance of artificial intelligence ineducation: a short review. Journal of Review in science and engi-neering, 2021, 1–15.

Macarthur, J., Eaton, M., & Mattick, K. (2019). Every picture tells a story: Content analysis of medical school website and prospectus images in the United Kingdom. *Perspectives on medical education,* 8(4), 246-252. https://doi.org/10.1007/s40037-019-00528-5

Macukow, B. (2016). Neural networks – state of art, brief history, basic models and architecture. In *Lecture notes in computer science* (pp. 3–14). https://doi.org/10.1007/978-3-319-45378-1_1

MathWorks, Inc. (2025.). *MATLAB* [Software]. https://www.mathworks.com/products/matlab.html

Microsoft Corporation. (2025). *Excel* [Software]. https://www.microsoft.com/en-us/microsoft-365/excel

Microsoft Corporation. (2026). Visual Studio Code [Szoftver]. https://code.visualstudio.com/

Milburn, S. S., Carney, D. R., & Ramirez, A. M. (2001). Even in modern media, the picture is still the same: A content analysis of clipart images. *Sex Roles: A Journal of Research*, 44(5–6), 277–294. https://doi.org/10.1023/A:1010977515933

OpenAI. (2025). *ChatGPT* [Software]. https://chat.openai.com

Oppliger, P. A., & Davis, A. (2015). Portrayals of Bullying: A content analysis of picture books for preschoolers. *Early Childhood Education Journal*, *44*(5), 515-526. https://doi.org/10.1007/s10643-015-0734-1

Parkinson, M. (2016). Infographic tips and tools. Talent Development, 70(5), 26–28. https://billiondollargraphics.com/wp-content/uploads/2016/05/MikeParkinson_Infographics_TD.pdf

Paulus, T., Woods, M., Atkins, D. P., & Macklin, R. (2015). The discourse of QDAS: reporting practices of ATLAS.ti and NVivo users with implications for best practices. *International Journal of Social Research Methodology*, *20*(1), 35-47. https://doi.org/10.1080/13645579.2015.1102454

Pei, Y., Huang, Y., Zou, Q., Zang, H., Zhang, X., & Wang, S. (2018, October 12). *Effects of image degradations to CNN-based image classification*. arXiv.org. https://arxiv.org/abs/1810.05552?utm_source=chatgpt.com

Powers, D. M. W. (2020). *Evaluation: from precision, recall and F-measure to ROC, informedness, markedness and correlation*. arXiv.org. https://arxiv.org/abs/2010.16061

Ribní, F. (2025). *A mesterséges intelligencia mint a társadalomtudományok „támasza"* (pp. 37–39). TéKa – Szlovákiai Magyar Fiatalok Tudományos és Kulturális Társulása. Retrieved December 26, 2025. https://shorturl.at/4JzX6

Roberti, V. (2024). Helmholtz, Schrödinger, and the first Non-Euclidean model of perceptual color space. *Annalen Der Physik*, 536(5). https://doi.org/10.1002/andp.202300536

Szabadbölcsészet. (2025). ELTE MMI Szabadbölcsészet. Retrieved December 24, 2025, from https://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index96ab.html?option=com_tanelem&id_tanelem=904&tip=0

Szarka, K., Fehér, Z., Tarová, E. T., Jaruska, L., Sógor, C., Pinke,P., & Győrfi, T. (2023). Examining the relationship between testitem difficulty ratings and the performance of pedagogy andnon-pedagogy university students. ICERI Proceedings. https://doi.org/10.21125/iceri.2023.078

Taberner, I., & Juncà, A. (2021). Small-Scale Sport Events as Place Branding Platforms: A Content Analysis of Osona's Projected Destination Image through Event-Related Pictures on Instagram. *Sustainability*, *13*(21), 12255. https://doi.org/10.3390/su132112255

Teixeira, D. S. J. A., & Nazarovets, S. (2024). *Twitter should now be referred to as X: How academics, journals and publishers need to make the nomenclatural transition*. arXiv.org. https://arxiv.org/abs/2405.20670?utm_source=chatgpt.com

Thelwall, M., Goriunova, O., Vis, F., Faulkner, S., Burns, A., Aulich, J., Mas-Bleda, A., Stuart, E., & D'Orazio, F. (2015). Chatting through pictures? A classification of images tweeted in one week in theUKandUSA. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, *67*(11), 2575–2586. https://doi.org/10.1002/asi.23620

Warrens, M. J. (2015). Five ways to look at Cohen's kappa. *Journal of Psychology & Psychotherapy*, 5. https://doi.org/10.4172/2161-0487.1000197

Worden, K., Tsialiamanis, G., Cross, E. J., & Rogers, T. J. (2023). Artificial neural networks. In Computational methods in engineering & the sciences (pp. 85–119). https://doi.org/10.1007/978-3-031-36644-4_2

Wu, R., Su, W., Ma, K., & Liao, J. (2024). AniClipart: Clipart Animation with Text-to-Video Priors. *International Journal of Computer Vision*, *133*(6), 3149–3165. https://doi.org/10.1007/s11263-024-02306-1

Thelwall, M., Goriunova, O., Vis, F., Faulkner, S., Burns, A., Aulich, J., Mas-Bleda, A., Stuart, E., & D'Orazio, F. (2015). Chatting through pictures? A classification of images tweeted in one week in theUKandUSA. Journal of the Association for Information Science and Technology, 67(11), 2575–2586. https://doi.org/10.1002/asi.23620

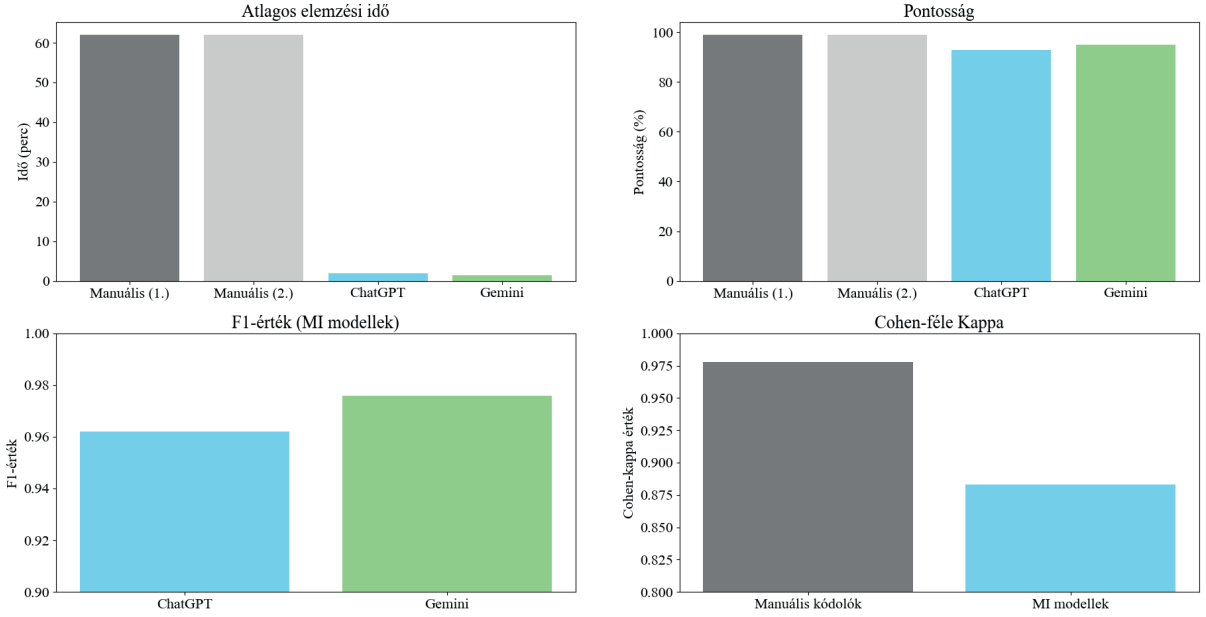

2. ábra: Manuális és MI-alapú képelemzési módszerek összehasonlítása
Forrás: saját szerkesztés (Microsoft Corporation, 2026)

Takács Viktor Tamás

Hatékonyságmérés a politikai marketingben: a politikai piackutatás nyolc eszköze Dél-Szlovákiában

Bevezető

A politikai marketing az utóbbi évtizedekben a marketingtudomány egyik legdinamikusabban fejlődő területévé vált, amely jelentős hatással van a választói viselkedésre, a kampánystratégiákra és a politikai kommunikációra. A szakirodalom hangsúlyozza, hogy a politikai marketing átfogó, választóorientált folyamat, amelyben a politikai szereplők a választók igényeit, attitűdjeit és motivációit feltárva alakítják ki termékeiket, üzeneteiket és kampányaikat (Lees-Marshment et al., 2019). A marketing elvek politikai környezetbe történő átültetése, például a marketingmix adaptálása (Newman, 2000) lehetővé teszi a politikai döntések stratégiai, célzott és mérhető kialakítását.

A dél-szlovákiai politikai környezet alapvetően határozza meg a politikai marketing formáját Dél-Szlovákiában, mivel a régióban koncentráltan élő magyar kisebbség sajátos politikai preferenciákat és részvételi mintázatokat alakított ki. A szakirodalom szerint a magyar kisebbségi pártok hosszú időn keresztül stabil politikai képviseletet biztosítottak, ugyanakkor az elmúlt évtizedben a pártok széttagoltsága és a választói mobilizáció gyengülése csökkentette országos érdekérvényesítő képességüket (Kanyicska & Popper, 2022).

A politikai marketing hatékonyságának mérése kiemelkedő jelentőségű, hiszen a pártok és jelöltek számára elengedhetetlen, hogy a kommunikáció mennyiségét és tényleges hatását felmérjék. A hatékonyság mérése komplex feladat, amely magában foglalja a választói viselkedés, a márkaépítés, a kampányeszközök és a stratégiai

döntések eredményességének elemzését. Jelen tanulmány célja egyrészről, hogy a politikai marketing egyik alapművére, Jennifer Lees-Marshment *Political Marketing: Principles and Applications* (2019) című könyvére támaszkodva bemutassa a politikai piackutatás legfontosabb eszközeit, amelyek a hatékony kampánytervezéshez és stratégiai döntéshozatalhoz nélkülözhetetlenek. Különös hangsúlyt kap a választói igények feltárása, az adatvezérelt elemzések és a politikai környezet elemzésének módszertana, bemutatva, hogy a politikai marketing adatvezérelt tevékenységgé vált a modern politikai versenyben. Másrészről pedig a tanulmány célja a politikai piackutatás eszközeit gyakorlatias megközelítéssel átültetni és alkalmazhatóvá tenni a dél-szlovákiai viszonyokra. A piackutatás nyolc eszközéhez „csatolt" gyakorlati példák hozzájárulhatnak a Dél-Szlovákiában jelen lévő pártok érdekérvényesítő képességük növeléséhez.

Politikai marketing

A politikai marketing a marketingtudomány egyik olyan területe, amely gyorsan fejlődik, egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, ugyanakkor számos vitát is gerjeszt. A fogalmi keretek tisztázatlansága gyakran megnehezíti a marketing politikai környezetben való hatékony alkalmazását. A politikai marketing tartalmának és eszközeinek meghatározása sem egységes: a különböző szakértők gyakran eltérő értelmezéseket és hangsúlyokat képviselnek. Ennek megfelelően a politikai marketinget többféleképpen lehet definiálni. Lees-Marshment Jennifer (2001) a politikai marketinget választóorinentált folyamatként jellemzi. Szerinte a politikai marketing olyan átfogó folyamat, amelyben a politikai szereplők a választók igényeit kutatják, és ennek alapján alakítják ki politikai termékeiket, kommunikációjukat és kampánystratégiájukat annak érdekében, hogy minél nagyobb támogatást érjenek el (Lees-Marshment, 2001). Dominic Wring (1997) a marketing területén alkalmazott, úgynevezett marketingmix felől közelíti meg a politikai marketinget: a politikai marketingfolyamat központi eleme a politikai marketingmix, amely nem más, mint a párt stratégiai döntéseinek összessége azokon a területeken, amelyeket befolyásolni tud (Wring, 1997). A kereskedelemben a marketingmix a marketingeszközök

kombinációja, amelyet a vállalatok a marketingcéljaik elérése érdekében használnak. Ennek legelterjedtebb változata a 4P-re épül (termék (product), csatorna (place), promóció (promotion), ár (price)), amit Newman (2000) megpróbált átültetni a politikai marketingbe. Az általa megfogalmazott 4P a következő:

- választási program (product);
- tolómarketing (push marketing);
- húzómarketing (puli marketing);
- közvélemény-kutatás (polling).

Hatékonyságmérés a politikai marketingben

A fenti két definícióból kiindulva a politikai marketing számos területén különböző eszközökkel mérhető a hatékonyság. Egy-egy konkrét politikai párt marketinghatékonyságának mérése összetett feladat, mert figyelembe kell venni a kommunikáció, a választói viselkedés, a márkaépítés és kampánystratégiák, valamint egyéb szempontok eredményességét és sikerét. E komplex feladat eszközrendszerének bemutatásában segíthet a politikai marketing szakirodalmának egyik alapműve, Jennifer Lees-Marshment és társainak *Political Marketing: Principles and Applications* (2019) című könyve. A könyv lefekteti a politikai marketing definícióit, modelljeit és alkalmazási területeit. A tudományos közösség egyik legtöbbet hivatkozott forrása, amely hozzájárult a politikai marketing intézményesüléséhez mint önálló kutatási területhez. A szerzők a könyv törzsrészében a bevezetőtől az összefoglalásig 240 oldalon, összesen 253-szor használták az „effective" (hatékony) kifejezést, vagy annak valamely alakját (pl. effectiveness – hatékonyság). A könyv tartalmi elemzésével sikerült hét témát azonosítani, ahol sor kerülhet hatékonyságmérésre. Ezek a (politikai) témák a következők: piackutatás, stratégia, márkaépítés, kommunikáció és kampányeszközök, belső marketing, kormányzás marketingje, három politikai orientációs modell. A könyv alapján tartalomelemzéssel meghatározott hét témához összesen 45, egymással részben átfedésben lévő hatékonyságmérő technikát sikerült azonosítani. Tartalmi korlát miatt jelen tanulmány az első téma, a piackutatás

nyolc eszközét mutatja be, majd eszközökhöz Dél-Szlovákia specifikus alkalmazási javaslatokat ad.

Piackutatási módszerek a politikai marketingben

A politikai marketing első és talán legfontosabb pillére a választói igények feltárása. A szerző hangsúlyozza, hogy egy piaci orientációjú párt nem saját elképzeléseit próbálja eladni, hanem a választók preferenciáiból indul ki. Ehhez elengedhetetlen a rendszeres, hiteles és sokrétű adatgyűjtés. A kvantitatív és kvalitatív módszerek a választók szándékait, érzelmeit, problémáit, identitásait és a politikai környezet változásait is feltárják (Lees-Marshment et al., 2019, 3–34.).

Kérdőíves közvélemény-kutatások

A kérdőíves közvélemény-kutatások segítségével pontos képet kaphatunk arról, hogy mely témák foglalkoztatják a lakosságot, hogyan viszonyulnak a pártokhoz, illetve milyen mértékben támogatják a javasolt politikai termékeket (Lees-Marshment et al., 2019, 30–31.). A kérdőíves közvélemény-kutatások jellemzően strukturált kérdőív formában valósulnak meg, az adatokat az elemzők telefonon, online vagy személyesen gyűjtik, és reprezentatív mintát használnak. Teljesítménymutató lehet a párt vagy a jelölt támogatottsága százalékban; trendek heti/havi bontásban; demográfiai és területi és egyéb bontások; hitelesség-index (bizalom 1–10-es skálán) (Crespi, 1989).

A dél-szlovákiai politikai tér sajátosságai indokolttá teszik a kérdőíves közvélemény-kutatások módszertani adaptációját. Az adatfelvétel során elengedhetetlen a *kétnyelvű kérdőíves módszertan* alkalmazása, amely biztosítja, hogy a válaszadók anyanyelvükön – magyarul vagy szlovákul – vehessenek részt a kutatásban. A nyelvi választás jelentős bizalmi tényező, amely hatással van a válaszadási hajlandóságra és az adatok érvényességére (Peytcheva, 2020). A *kétnyelvű kérdőív párhuzamos mintával* történő alkalmazása további elemzési lehetőséget teremt, mivel a nyelvválasztás proxy változóként használható az identitás és a politikai attitűdök kapcsolatának feltárására. Ezt egészíti ki a

településtípus-alapú rétegzett mintavétel – tömbmagyar falvak, vegyes etnikumú kisvárosok és járási központok elkülönítésével –, amely reflektál a politikai viselkedés markáns térbeli tagoltságára Dél-Szlovákiában (Morgan, 2008).

A pártpreferencia mérése mellett a dél-szlovákiai magyar választói viselkedés megértéséhez célszerű az *identitás-erősség operacionalizálása* is (Çetintaş Yıldırım, 2020). Ennek egyik eszköze az etnikai kötődés 1–10-es skálán történő mérése, amely lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy a nemzetiségi képviselet milyen súllyal jelenik meg a gazdasági vagy pragmatikus szempontokkal szemben.

Fókuszcsoportok és mélyinterjúk

A fókuszcsoportok és mélyinterjúk a választói motivációk mélyebb megértését szolgálják, lehetővé téve a narratívák, érzelmi rezdülések és értékpreferenciák feltérképezését (Lees-Marshment et al., 2019, 33–37.). A fókuszcsoport 6–12 fős, moderált beszélgetést jelent a célcsoporttal. Teljesítménymutatója a kvalitatív kódolás (témagyakoriság), az úgynevezett sentiment elemzés (pozitív/neutrál/negatív), a témák fontossági rangsora, illetve az ismételt fókuszcsoportra épülő változáskövetés (Krueger & Casey, 2015). A mélyinterjúk egyéni interjúk szakértőkkel vagy kulcsválasztókkal. Teljesítménymutatója a fókuszcsoporthoz hasonló.

A kvalitatív kutatási módszerek, ebben az esetben a fókuszcsoportok és a mélyinterjúk különösen alkalmasak a dél-szlovákiai kisebbségi léttapasztalatainak feltárására, ugyanakkor ezeknél is szükséges a módszertani finomhangolás. A fókuszcsoportos vizsgálatoknál célszerű elkülöníteni a *homogén (tömbmagyar)* és *vegyes (szórvány)* közösségekben élő résztvevőket, mivel a mindennapi nyelvhasználat, az intézményi tapasztalatok és a kisebbségi lét megélése jelentősen eltérő narratívákat eredményez (Greenwood et al., 2014). A mélyinterjúk során külön figyelmet érdemel a politikai szereplők *vezetői elfogadottsága*. Ennek keretében a vezető magyar és szlovák közösségen belüli elfogadottsága vizsgálható. A felvidéki magyar politikai hatékonyság egyik meghatározó mutatója az etnikai politikai határvonalak átlépésének képessége, illetve a többségi

társadalom számára értelmezhető és legitim politikai szereplői státusz elérése a nemzeti politikai térben.

Választói szegmentálás

A választói szegmentálás a választói csoportok azonosítása attitűd, demográfia és viselkedés alapján. A szegmentálás célja egy olyan térkép létrehozása, amely alapján jól felismerhetők a politikai marketing szempontjából „értékes" és célzásra alkalmas csoportok. Lehetőség van mérni a szegmensek arányát az össznépességben (%), a becsült mobilizálhatóságot és a földrajzi koncentrációt (Lees-Marshment et al., 2019, 41–49.).

A választói szegmentálás Dél-Szlovákiában az etnikai kategorizálás mellett történhet komplexebb változók bevonásával. Egyik lehetőség az *átszavazási hajlandóság* szerinti csoportosítás, különösen azon „billegő" választók azonosítása, akik egy magyar etnikai párt és egy szlovák párt között ingadoznak (Liu et al., 2025). A *nyelvi szegmentáció* a szlovák és magyar nyelvű médiatartalom fogyasztásának arányát vizsgálja (Lee, 2020). A szegmentálás további dimenzióját képezi az *identitás és politikai részvétel* alapú tipológia (például erős magyar identitás alacsony részvétellel), amely segít feltárni a mozgósítási potenciál belső korlátait (Jasper & Zhelnina, 2022). A *mobilitási szegmentáció* az ingázók (pl. Magyarországra vagy Pozsonyba), illetve a helyben munkát vállalók elkülönítését jelenti (Newman et al., 2014). Rávilágíthat arra, hogy a gazdasági térhasználat miként formálja a politikai preferenciákat és a kampányüzenetek befogadását.

A dél-szlovákiai választói szegmentáció lényeges, talán az egyik leglényegesebb dimenzióját képezi az *ideológiai önbesorolás*, amely lehetővé teszi az etnikai és pragmatikus szempontokon túlmutató politikai attitűdök feltérképezését. Az ideológiai tengely mentén – például bal–jobb, liberális–konzervatív, illetve progresszív–tradicionalista dimenziók alapján – azonosíthatók azok a választói csoportok, amelyek politikai döntéseit elsősorban értékalapú megfontolások vezérlik (Mader et al., 2021). Ez különösen releváns a dél-szlovákiai magyar választók esetében, ahol az etnikai identitás nem minden esetben esik egybe az ideológiai preferenciákkal. Az ideológiai szegmentáció

integrálása lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy az egyes ideológiai csoportok milyen mértékben hajlamosak etnikai alapon szavazni, illetve milyen feltételek mellett nyitottak szlovák pártok vagy ideológiailag közelebb álló politikai alternatívák iránt. Az ideológiai változó így nemcsak a pártpreferencia magyarázatában játszik szerepet, hanem hozzájárul a választói átszavazás, a koalíciós elfogadhatóság és a politikai mobilizációs potenciál pontosabb előrejelzéséhez is.

Ellenzéki kutatás

Az ellenzéki kutatás a versenytársak gyenge pontjait, múltját és döntéseit elemzi. A kutatás célja, hogy a kampány világos, tényszerű információkkal tudja bemutatni, miben különbözik a jelölt vagy a párt a konkurenciától, illetve hol vannak hitelességi vagy döntéshozatali gyengeségek az ellenfél oldalán (Lees-Marshment et al., 2019, 112–118.). Lehetséges mérni, hogy hány embert értek el, milyen interakciókat generáltak (komment, megosztás, like), vagy mennyi időn át maradtak a napirenden (media longevity) (Kreiss & Jasinski, 2016). Továbbá megállapítható a reputációs indexen keresztül az ellenzéki kutatás hatékonysága, ha az ellenzéki párt támogatottsága változik, lehetőleg csökken (Benoit, 2014).

Az ellenzéki kutatás dél-szlovákiai alkalmazása speciális szempontokat igényel. A *magyar–magyar politikai verseny* mikroszintű vizsgálata, amely magában foglalja a települési szintű választási eredményeket, személyi konfliktusokat és pártszakadásokat (Mihálik et al., 2016). Ezt egészíti ki a *koalíciós kompatibilitás* elemzése, amely a szlovák pártok kisebbségi ügyekhez való viszonyát konkrét parlamenti szavazások alapján értékeli (Abercrombie et al., 2019)

Adatbázis-elemzés és a big data

Az adatbázis-elemzés és a big data alkalmazása a modern politikai marketing egyik legfontosabb kompetenciája. A politikai marketing hatalmas mennyiségű strukturált és strukturálatlan adatot gyűjt össze és integrál. Ilyen adatok többek között a választói adatbázisok, amelyek

a regisztrált választópolgárok adatait tartalmazza (személyes adatok, elérhetőség, választási történet, politikai és demográfiai adatok). Ezenkívül a közösségimédia-viselkedés (elköteleződés, érdeklődési körök), web- és hírlevél analitika, mobiladatok (pl. lokáció), szentimentelemzés, online diskurzusok, kérdőíves paneladatok és az adományozási és aktivista aktivitásadatok is a big data kategóriába tartoznak. Az adatbázis-elemzés és a big data célja előre jelezni választói viselkedést, személyre szabni az üzeneteket, javítani a célcsoport-meghatározást és hatékonyabban költeni a kampánypénzeket (Lees-Marshment et al., 2019, 144–158.). A big data elterjedésével a politikai marketing egyre inkább adatvezérelt iparággá válik. Az adatvezérelt politikai marketing javítja a predikciós pontosságot: képes részvételi valószínűséget becsülni, pártpreferenciát előre jelezni, bizonytalan szavazókat azonosítani és üzeneti hatást modellezni.

A big data alapú elemzések dél-szlovákiai alkalmazásakor érdemes regionális és demográfiai adatokkal dolgozni. A térség politikai sajátosságai – különösen az etnikai összetétel területi koncentrációja, az elvándorlás és az asszimiláció eltérő üteme – indokolják a nagyméretű adatállományok településszintű bontásban történő feldolgozását. A választói adatbázisok, mozgósítási nyilvántartások és kampányaktivitási adatok összekapcsolása a népszámlálási statisztikákkal lehetővé teszi a politikai részvétel strukturális mintázatainak feltárását, különösen a dél-szlovákiai magyar közösségek esetében. Szlovákiában a Volebný Kompas nevű adatbázis jó példája a nagy méretű, strukturált politikai adatforrások alkalmazásának. Az adatbázis több tízezres mintán rögzíti a válaszadók politikai álláspontjait és alapvető demográfiai jellemzőit, ami lehetővé teszi a regionális és társadalmi bontású elemzéseket (Mintal et al., 2024).

A big data elemzések további sajátos dimenzióját képezi a *határon átnyúló adathatások vizsgálata*, amely Dél-Szlovákiában különösen releváns. A magyarországi médiafogyasztás – beleértve a televíziós csatornákat, online hírportálokat és közösségi médiaplatformokat – jelentős részben átfedheti a dél-szlovákiai magyar választók információs terét. Emiatt indokolt megvizsgálni, a magyarországi kormányzati kommunikáció, politikai narratívák és kampánytémák milyen mértékben korrelálnak a dél-szlovákiai politikai aktivitással, választási részvétellel és attitűdváltozásokkal (Leurs & Ponzanesi, 2018).

A közösségimédia-elemzés

A közösségimédia-elemzés adatvezérelt, jelentősége miatt ugyanakkor külön említendő. Elsősorban szavazókról elérhető, nagy adathalmazok és online viselkedés elemzését jelenti. A közösségimédia-elemzés – az adatvezérelt elemzésekhez hasonlóan – valós idejű információt nyújt arról, miként változik a kampánytevékenység társadalmi visszhangja. Az elemzés célja megérteni a választói hangulatot, időben felismerni a kockázatokat (krízis, botrány, negatív trend), hatékonyan reagálni a napirendet érintő eseményekre, azonosítani a véleményvezéreket, mérni a politikai üzenetek hatását (Lees-Marshment et al., 2019, 144–158.). Az elemzés tárgyát képező adatok több forrás összehangolásából érkezik. Lehet: Facebook, Instagram, TikTok, X (Twitter), YouTube, Reddit, fórumos tartalmak, blogok, hírportál-hozzászólások, Telegram vagy Discord közösségek, sőt a dark social forrás (pl. privát megosztások) is. A politikai marketing hatékonysága a közösségi médiában legegyszerűbben a beszélgetésvolumennel (mention volume) mérhető. Ez a mutató azt határozza meg, hogy hányszor jelenik meg a jelölt, párt vagy téma neve. Lehetséges mérni a napi/heti említések számát, a beszélgetési csúcsokat, és az adatokat össze lehet hasonlítani a többi párttal. Másik módszer a hangulatelemzés, mely a beszélgetések, bejegyzések hangulatát méri. Ez alapján megállapítható pozitív/negatív arány, a hangulatindex és a témánkként – például oktatás, migráció, gazdaság – hatás (Stieglitz & Dang-Xuan, 2013). További mérési lehetőség az influencerek elemzése és a hálózattérképezés. Lehetséges felmérni, kik mozgatják a beszélgetést, azaz kik a véleményvezérek. Jellemzően a véleményvezérek a politikai influencer, celeb, újságíró és tartalomgyártó kategóriából kerülnek ki, ha egyénről van szó, intézmények esetében pedig lehet médiafelület és tematikus közösségi oldal is. Az influencerek hatékonyságát a politikai marketing szempontjából meghatározza az „influencer reach", azaz a követőszám és az elérés kombinált mutatója, az elkötelezettséget generáló képessége, és az influencer „sentiment"-je, avagy pozitív vagy negatív irányba alakítja-e az adott témát (Keller & Berry, 2003; Bakshy et al., 2011).

További mérési eszköz az elkötelezettségi arány (engagement rate, ER) (Hoffman & Novak, 2012), ezt szemlélte a következő képlet (1).

$$\text{Elkötelezettségi arány} = \frac{\textit{kedvelés + komment + megosztás}}{\textit{követőszám}} \quad (1)$$

Ha az elkötelezettségi arány (ER) értéke magas, azt jelzi, hogy az üzenet jelentős hatással volt a célközönségre. Az ER érték nagyságának megítélése platformonként változó. Például TikTok-on 4–6% átlagos érték, Facebookon 1% feletti már jónak számít. Végül fontos mérőszám a „crisis-alert threshold", ami automatikus riasztási rendszert jelent. Ez a mérőszám jelzi, ha a beszélgetés nagysága vagy a negatív hangulat hirtelen megnő egy témában. A küszöbérték célja, hogy a stáb azonnal beavatkozzon, és ne késve reagáljon egy botrányra vagy félreértésre (Coombs, 2014).

A dél-szlovákiai magyar választói kör esetében *Az informatikusok szociális kompetenciáinak sajátosságai – Informatikusok és pedagógusok szociális kompetenciáinak összehasonlító elemzése* című tanulmány eredményei is relevánsak, mivel rámutatnak, hogy a digitális és közösségi média használata jelentősen összefügg a társas készségek és a kommunikációs kompetenciák szintjével. A kutatás alapján feltételezhető, hogy a dél-szlovákiai magyar választók politikai online interakcióit, véleményformálását és kampányüzenetekre adott reakcióit a közösségi kompetenciák és a digitális platformok kezelésének képessége közvetve befolyásolja. Ez indokolja a közösségi média-adatok elemzését nem a volumen és a hangulat szempontjából, valamint a választók aktív részvételi és kommunikációs mintázatait figyelembe véve, különösen a tömbmagyar és vegyes települések között (Ribní, 2024).

Online viselkedéskutatás

Az online viselkedéskutatás célja, hogy a politikai marketing digitális felületein (weboldal, reklámkampányok céloldalai) nyomon kövesse, hogyan viselkednek a felhasználók: mely tartalmak vonzzák őket, milyen útvonalon haladnak végig, hol akadnak el, mely pontokon hagyják el az oldalt (Lees-Marshment et al., 2019, 176–185.). Ehhez jellemzően webanalitikai eszközök (Google Analytics, Matomo), vizuális

viselkedéselemzők (heatmap, scrollmap, session recording – pl. Hotjar, Mouseflow) és clickstream-adatok felhasználása szükséges. A politikai marketing az online viselkedéskutatás során azt vizsgálja, hogyan viselkednek az érdeklődő választók a weboldalakon. Feliratkoznak-e a hírlevélre, rákattintanak-e a jelölt programjára, letöltik-e a programfüzetet, felkeresik-e az eseményregisztrációt, vagy elhagyják az oldalt, ha igen, miért. Lehetőség van mérni az oldalon töltött időt, a visszafordulási arányt (bounce rate), az azonnal távozó látogatók arányát, a konverziós arányokat (feliratkozás, csatlakozás, eseményregisztráció), illetve heatmap és scrollmap viselkedési mintákat. Ez utóbbi kettő mérési lehetőség azt mutatja meg, hová kattintanak a választók, meddig görgetnek, és mely elemek vonzzák a tekintetet. Ezek segítenek optimalizálni a dizájnt és az üzenetek elhelyezését. A politikai marketing digitális felületein mért adatok javítják a kampány hatékonyságát (Lees-Marshment et al., 2019, 180–184.).

Az online viselkedéskutatás dél-szlovákiai alkalmazása során vizsgálható a *nyelvválasztási preferencia*, vagyis az, hogy a látogatók milyen arányban váltanak át szlovák nyelvű tartalomra a politikai weboldalakon. Ez az indikátor a kétnyelvű választói réteg információs igényeire világít rá (Alhadidi et al., 2025). A *hőtérképek* regionális szintű elemzésével feltárható a déli járásokból érkező felhasználók reakciói. Egy 2018-as esettanulmányban például georeferált Twitter-adatokból készítettek *regionális hőtérképeket*, amelyek azt mutatták meg, hogyan oszlik el a felhasználók érzelmi reakciója különböző területeken és napszakokban, ezáltal közvetlenül feltárva a térbeli viselkedésmintákat (Cao et al., 2018).

Politikai környezet elemzése és a mesterséges intelligencia szerepe

A politikai környezet elemzése olyan stratégiai módszer, amely a kampányra ható külső tényezőket értékeli, és ezek alapján segít előre jelezni lehetőségeket és kockázatokat. A módszer két klasszikus eszköz politikai adaptációjára épül, a PEST és a SWOT elemzésre (Lees-Marshment et al., 2019, 83–101.). A *PEST elemzés* a politikai, gazdasági, társadalmi és technológiai dimenziót elemzi. A politikai tényezők magukban foglalják a pártrendszer állapotát, a hatalmi viszonyokat,

a választási szabályokat és minden olyan intézményi változást, amely a kampány mozgásterét meghatározza (Lees-Marshment et al., 2019, 85–87.). A gazdasági tényezők – mint az infláció, a reálbérek alakulása, a munkanélküliség vagy a háztartások gazdasági várakozásai – közvetlenül formálják a választói hangulatot, és meghatározzák, mely témák rezonálnak legerősebben a közvéleményben (Lees-Marshment et al., 2019, 88–89.). A társadalmi dimenzió a demográfiai szerkezet, az értékrendbeli változások, a társadalmi törésvonalak és a polarizáció mértékének vizsgálatára koncentrál; olyan kérdések tartoznak ide, mint az urbanizáció, a fiatalok részvételi hajlandósága vagy a kisebbségek integrációja (Lees-Marshment et al., 2019, 89–92.). A technológiai tényezők arra világítanak rá, hogyan változik a médiafogyasztás, milyen digitális platformok válnak meghatározóvá, és milyen új kampánytechnológiák – adatvezérelt célzás, mesterséges intelligencia-alapú kommunikáció – alakítják át a politikai versenyt (Lees-Marshment et al., 2019, 92–94.). A PEST elemzés azt a külső környezetet adja meg, amelyhez a stratégiát igazítani kell.

Érdemes a *mesterséges intelligencia* politikai környezetben való felhasználásáról bővebb említést tenni. A mesterséges intelligencia (MI) a számítástudomány azon területe, amely olyan rendszerek fejlesztésére irányul, amelyek képesek az emberi intelligenciához hasonló feladatok – például tanulás, érvelés, problémamegoldás vagy döntéshozatal – végrehajtására. Klasszikus meghatározás szerint az MI „intelligens ágensek" létrehozását jelenti, amelyek érzékelik környezetüket, majd céljaik elérése érdekében autonóm módon cselekednek (Russell & Norvig, 2021). Az MI egyre meghatározóbb szerepet tölt be a társadalmi és politikai kommunikáció területén. Claes H. de Vreese (2023) az *Artificial intelligence and political communication* című tanulmányban rámutat, hogy a mesterséges intelligencia alapvetően átalakítja a politikai kommunikáció szerkezetét és dinamikáját. Az MI lehetővé teszi a nagy mennyiségű adat feldolgozását és a választói magatartás prediktív elemzését, ami a kampánystratégiák személyre szabását és a mikro-targetált üzenetküldést erősíti. Emellett az automatizált tartalomgenerálás, chatbotok és algoritmikus hírterjesztés új csatornákat hoz létre a politikai szereplők és az állampolgárok közötti interakcióban. Ugyanakkor az MI alkalmazása

demokratikus kockázatokat is felvet, különösen a dezinformáció, a manipuláció és az átláthatóság kérdéseiben (De Vreese & Votta, 2023).

Visszakanyarodva a két elemzési módszerhez, míg a PEST elemzés a külső környezetet vizsgálja, addig a *SWOT elemzés* a közvetlen versenykörnyezeti tényezőkre fókuszál, és négy kategóriába rendezi a stratégiai megfontolásokat (Lees-Marshment et al., 2019, 94–101.). Az erősségek között azokat a tényezőket találjuk, amelyek előnyt jelentenek a jelölt vagy a párt számára: ilyen lehet a karizmatikus vezetői imázs, a magas ismertség, a stabil aktivistahálózat, az erős finanszírozás, a professzionális adatbáziskezelés vagy a kedvező médiahelyzet. A gyengeségek a kampány hatékonyságát rontó belső hiányosságokat jelölik, például a szervezeti koordináció gyengeségeit, a korlátozott digitális jelenlétet, az alacsony mozgósítási képességet vagy a program narratív hiányosságait. A SWOT külső dimenzióját alkotják a lehetőségek, amelyek a politikai térben megnyíló stratégiai esélyeket tükrözik: megjelenhetnek új napirendi témák, kedvező médiakörnyezet, ellenzéki hibák vagy olyan társadalmi igények, amelyekre a kampány jól rá tud csatlakozni. Végül a fenyegetések a külső kockázatokat foglalják össze, például a botránykockázatot, a gazdasági visszaesés miatti hangulatromlást, az ellenfél mozgósítási erejének növekedését vagy a választói fáradtságot (Lees-Marshment et al., 2019, 99–100.). A SWOT mintázatba foglalja, milyen belső erőforrásokra lehet építkezni, milyen korlátokat kell kezelni, és hogyan lehet a külső környezet kedvező vagy kedvezőtlen változásaira előre felkészülni.

A politikai környezet elemzéséhez célszerű a PEST és a SWOT elemzés során megállapított tényezőket számszerűsíteni. Ennek egyik eszköze a stratégiai kockázati pontszám, amely a politikai fenyegetéseket számszerűsíteni (Coombs, 2014). Ide tartozik a médiabotrányok bekövetkezésének valószínűsége, a gazdasági sokkok – például hirtelen inflációs emelkedések – választói hangulatra gyakorolt hatása, az ellenfél kampánymozgósítási potenciálja, valamint az olyan intézményi vagy jogszabályi változások kockázata, mint a választási rendszer módosítása. Minden fenyegetés 1–10-es skálán értékelhető. A külső környezet pozitív oldalát az opportunitás-index ragadja meg, amely azt mutatja meg, hogy egy adott időszak mennyire kedvez a kampánystratégiának. Például a közhangulat inkább kormányellenes

vagy kormánytámogató irányba tolódik; illetve hogy léteznek-e olyan mobilizálható társadalmi igények – például az oktatás vagy az egészségügy irányába –, amelyekre a kampány könnyen rá tud csatlakozni. A lehetőségek súlyozása segít annak eldöntésében, mely témákat és időzítéseket érdemes előtérbe helyezni. További eszköz a trendelemzés, amely a politikai, gazdasági és társadalmi indikátorok időbeli alakulását vizsgálja. Ilyen mutató a gazdasági bizalom szintje, a háztartások jövőbe vetett bizalma vagy az intézményi bizalom változása olyan szereplők iránt, mint a parlament, a kormány vagy más közintézmények. Ezek a trendek jelzik, milyen irányba mozdul a választói közhangulat, mikor nő a bizonytalanság, és mikor erősödnek vagy gyengülnek a politikai intézményekbe vetett elvárások (Lees-Marshment et al., 2019, 101–104.). Az idősoros elemzés lehetővé teszi a kampány számára, hogy ne csak a pillanatnyi helyzetet értékelje, hanem előre lássa a környezetben bekövetkező változásokat, és időben reagáljon azokra. A politikai környezet elemzése a stratégiai tervezés legmagasabb szintje (Lees-Marshment et al., 2019, 83.). Lehetővé teszi, hogy a kampány a választók és a kommunikáció szintjén optimalizáljon, miközben a teljes makro- és mikrokörnyezetet beépül a döntéshozatalba.

Dél-Szlovákia politikai környezetének elemzése során a szerző meglátása szerint a klasszikus PEST-modell kiegészíthető az államközi kapcsolatok dimenziójával, különös tekintettel a Budapest–Pozsony viszonyrendszer aktuális alakulására. Ez a tényező közvetlen hatással van a kisebbségi politikai diskurzusra és a kampány mozgásterére. A SWOT-elemzésben a dél-szlovákiai infrastrukturális és gazdasági alulfejlettség (Šiserová & Hudec, 2014) belső gyengeségként jelenhet meg, amely az elvándorláson keresztül közvetlen kampánykockázatot jelenthet. A modellek kiegészíthetők kisebbségi dimenzióval, valamint térségi kockázati indexszel, amely számszerűsíti az elvándorlás, intézménybezárások és infrastruktúra-hiány politikai frusztrációra gyakorolt hatását.

Összefoglalás

A tanulmány a politikai marketing hatékonyságmérésének kérdéskörén belül a politikai piackutatás szerepét és alkalmazhatóságát mutatja be a dél-szlovákiai politikai környezetben. A kutatás elméleti kiindulópontját a politikai marketing választóorientált megközelítése adta, amely a választói igények, attitűdök és viselkedési mintázatok szisztematikus feltárását tekinti a politikai stratégiaalkotás alapjának. A tanulmány Jennifer Lees-Marshment és szerzőtársai politikai marketingre vonatkozó modelljeire támaszkodva amellett érvelt, hogy a politikai marketing adatvezérelt, mérhető és értékelhető stratégiai folyamat.

A szakirodalmi tartalomelemzés eredményeként a politikai marketing hatékonyságának mérésére alkalmas hét fő terület azonosítható, amelyek közül jelen tanulmány a piackutatás nyolc eszközére fókuszált. Ezek bemutatása során világossá vált, hogy a kérdőíves közvélemény-kutatások, a kvalitatív módszerek, a választói szegmentálás, az ellenzéki kutatás, az adatbázis-elemzés és a big data, a közösségimédia-elemzés, az online viselkedéskutatás, valamint a politikai környezet elemzése együttesen képesek megalapozni a hatékony politikai döntéshozatalt. A módszerek közös jellemzője, hogy lehetővé teszik a kampánytevékenységek eredményességének számszerű mérését, az üzenetek folyamatos optimalizálását és a választói reakciók időbeni nyomon követését.

A tanulmány egyik fő hozzáadott értéke a bemutatott piackutatási eszközök dél-szlovákiai adaptációja. Az elemzés rámutatott arra, hogy a térség sajátos etnikai, nyelvi és társadalmi szerkezete indokolttá teszi a módszertani finomhangolást, különösen a kétnyelvű adatfelvétel, az identitásalapú változók bevonása és a területi különbségek figyelembevétele terén. A dél-szlovákiai politikai térben a politikai marketing hatékonyságát nem csupán a támogatottsági mutatók, hanem az etnikai és ideológiai határvonalak kezelése, az átszavazási hajlandóság és a politikai mobilizáció strukturális korlátai is meghatározzák.

Összességében a tanulmány amellett érvel, hogy a politikai marketing hatékonyságának mérése az egyik feltétele a sikeres politikai stratégiának a kisebbségi politikai környezetben. A piackutatási eszkö-

zök szisztematikus és kontextusérzékeny alkalmazása hozzájárulhat a dél-szlovákiai politikai szereplők érdekérvényesítő képességének növeléséhez, valamint a választói bizalom és részvétel erősítéséhez. A kutatás eredményei alapot teremtenek empirikus vizsgálatok számára, amelyek a bemutatott módszerek hatékonyságát konkrét kampányhelyzetekben is tesztelhetik.

Irodalom- és forrásjegyzék

Abercrombie, G., & Batista-Navarro, R. (2019). Sentiment and position-taking analysis of parliamentary debates: A systematic literature review (arXiv:1907.04126) [Preprint]. *arXiv*. https://doi.org/10.48550/arXiv.1907.04126

Alhadidi, A. H., Alharbi, A., Almohawes, N., Alghamdi, T., & Alghizzi, T. (2025). Exploring language preferences of EFL bilinguals on social media: Influencing factors and their impact on user engagement across platforms. *International Journal of Computational and Experimental Science and Engineering, 11*(3), 6150–6173. https://doi.org/10.22399/ijcesen.3684

Bakshy, E., Hofman, J. M., Mason, W. A., & Watts, D. J. (2011). Everyone's an influencer: Quantifying influence on Twitter. In *Proceedings of the Fourth ACM International Conference on Web Search and Data Mining* (pp. 65–74). https://doi.org/10.1145/1935826.1935845

Benoit, W. L. (2014). *Accounts, excuses, and apologies: Image repair theory and research*. SUNY Press.

Cao, X., MacNaughton, P., Deng, Z., Yin, J., Zhang, X., & Allen, J. G. (2018). Using Twitter to better understand the spatiotemporal patterns of public sentiment: A case study in Massachusetts, USA. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 15*(2), 250. https://doi.org/10.3390/ijerph15020250

Çetintaş Yıldırım, F. (2020). Language choice and identity: An investigation based on the comparison of language attitudes from two different localities. *Journal of Language and Linguistic Studies, 16*(2), 1032–1042. https://doi.org/10.17263/jlls.759361

Coombs, W. T. (2014). *Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding* (4th ed.). SAGE.

Crespi, I. (1989). *Public opinion, polling, and democracy*. Westview Press.

De Vreese, C. H., & Votta, F. (2023). Artificial intelligence and political communication. *Political Communication, 40*(1), 1–8.

Greenwood, N., Ellmers, T., & Holley, J. (2014). The influence of ethnic group composition on focus group discussions. *BMC Medical Research Methodology, 14*, 107. https://doi.org/10.1186/1471-2288-14-107

Hersh, E. D. (2015). *Hacking the electorate: How campaigns perceive voters*. Cambridge University Press.

Hoffman, D. L., & Novak, T. P. (2012). Toward a deeper understanding of social media metrics. *Journal of Interactive Marketing, 26*(4), 189–195. https://doi.org/10.1016/j.intmar.2012.03.001

Jasper, J., & Zhelnina, A. (2022). Identity, emotions, and political participation. In M. Giugni & M. Grasso (Eds.), *The Oxford handbook of political participation* (pp. 652–668). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198861126.013.38

Kanyicska Belán, D., & Popper, M. (2022). Attitudes and relations between the Slovak majority and the Hungarian minority in Slovakia. *Intersections. East European Journal of Society and Politics, 8*(3), 192–215. https://doi.org/10.17356/ieejsp.v8i3.747

Keller, E., & Berry, J. (2003). *The influentials: One American in ten tells the other nine how to vote, where to eat, and what to buy*. Free Press.

Krueger, R. A., & Casey, M. A. (2015). *Focus groups: A practical guide for applied research* (5th ed.). SAGE.

Lee, H. (2020). Voters' involvement, attitude, and confidence in the era of new media. *Humanities and Social Sciences Communications, 6*(1), 1–7. https://doi.org/10.1057/s41599-019-0368-9

Lees-Marshment, J., Conley, B., Elder, E., Pettitt, R., Raynauld, V., & Turcotte, A. (2019). *Political marketing* (3rd ed.). Taylor & Francis.

Leurs, K., & Ponzanesi, S. (2018). Connected migrants: Encapsulation and cosmopolitanization. *Popular Communication, 16*(1), 4–20. https://doi.org/10.1080/15405702.2017.1418359

Liu, Z., Wang, X., Lu, J., Liu, L., Zheng, H., & Tang, S. (2025). Emergence, evolution and manipulation of swing voters in presidential election (arXiv:2510.26511) [Preprint]. *arXiv*. https://doi.org/10.48550/arXiv.2510.26511

Mader, M., Pesthy, M., & Schoen, H. (2021). Conceptions of national identity, turnout and party preference: Evidence from Germany. *Nations and Nationalism, 27*(4), 638–655. https://doi.org/10.1111/nana.12652

Mihálik, J., & Žúborová, V. (2016). The political competition of minority parties in Slovakia: The decline of political influence of parties representing the Hungarian minority. *Innovative Issues and Approaches in Social Sciences, 9*(1), 181–207.

Mintal, J. M., Borseková, K., Cicchi, L., Müller, V., Vancel, R., Šimková, P., & Deegan-Krause, K. (2024). The Volebny Kompas datasets on Slovak voter and party positions. *Scientific Data, 11*, 960. https://doi.org/10.1038/s41597-024-03777-0

Morgan, D. L. (2008). Stratified sampling. In *The SAGE encyclopedia of qualitative research methods*. SAGE Publications. https://doi.org/10.4135/9781412963909.n433

Newman, B. J., Johnson, J., & Lown, P. L. (2014). The "daily grind": Work, commuting, and their impact on political participation. *American Politics Research, 42*(1), 141–170. https://doi.org/10.1177/1532673X13498265

Peytcheva, E. (2020). The effect of language of survey administration on the response formation process. In M. Sha & T. Gabel (Eds.), *The essential role of language in survey research* (pp. 3–22). RTI Press. https://doi.org/10.3768/rtipress.bk.0023.2004

Ribní, F. (2024, February). Social competency characteristics of IT professionals – Comparative analysis on the social competencies of informaticians and educators [Conference paper]. *1st Imre Sándor International Conference on Pedagogy: Education in a Changing World*. https://doi.org/10.3311/ISNK-121

Russell, S., & Norvig, P. (2021). *Artificial intelligence: A modern approach* (4th ed.). Pearson.

Stieglitz, S., & Dang-Xuan, L. (2013). Social media and political communication: A social media analytics framework. *Social Network Analysis and Mining, 3*(4), 1277–1291. https://doi.org/10.1007/s13278-012-0079-3

A kötet szerzői:

Ábrahám Zsolt Tamás történész, a Komáromi Klapka György Múzeum munkatársa

Bajcsi Ildikó történész, adjunktus (Selye János Egyetem, TKK, Történelem Tanszék), a Fórum Kisebbségkutató Intézet munkatársa

Balahó Zoltán muzeológus, történész, a Magyar Nemzeti Múzeum főmuzeológusa

Fritz Beke Éva teológus (Szlovákiai Református Keresztyén Egyház), a Kálvinista Szemle – Kalvinske hlasy szerkesztőségi munkatársa

Gál Zoltán doktorandusz (Selye János Egyetem, TKK, Történelemdidaktika Doktori Iskola)

Gonda Gyöngyvér doktorandusz (Károli Gáspár Református Egyetem, BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola)

Kukolík András MA hallgató (Selye János Egyetem, TKK, Történelem Tanszék)

L. Juhász Ilona etnológus, a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjának munkatársa

Pokornyi Gábor történész, muzeológus, a Komáromi Klapka György Múzeum igazgatóhelyettese

Ribní Ferenc doktorandusz (Eötvös Loránd Tudományegyetem, PPK, Neveléstudományi Intézet, Neveléstudományi Doktori Iskola)

Számadó Emese régész, történész, a Komáromi Klapka György Múzeum igazgatója

Takács Viktor Tamás doktorandusz (Selye János Egyetem, GIK, Közgazdaságtan és Vállalati Menedzsment Doktori Iskola)